

# Золота медаль

Олесь Донченко

Золота медаль

Мой друг, отчизне посвятим  
Души прекрасные порывы!  
А. С. Пушкин

1

Помахуючи тугим портфеликом з книжками, Марійка Поліщук вийшла на вулицю.

В обличчя так і вдарив свіжий погожий день пізньої осені — з веселим холодком, з терпким подихом голих скверів, з неласкавим сонцем.

Марійка глибоко вдихнула прохолодне повітря, глянула вгору, де в зеленому небі, спалахуючи крилом, віражив мініатюрний літак, і враз засміялася внутрішнім щасливим сміхом. У ньому було відчуття своєї молодості, буйний приплив юної сили, для якої, здається, немає нічого неможливого, щоб здійснити мрію.

Дівчина швидко йшла широким тротуаром, і її фетровий вишневого кольору капелюшок то зникав, то знову виринав у потоці пішоходів.

На розі вулиці вона полюбувалась новим багатопверховим будинком-палацом з чудовою облицьовкою, а проходячи сквером, який було посаджено навесні, з задоволенням переконалась, що молоді тополі й каштани добре підросли за літо.

Рідне місто перетворювалося просто на очах: там — новий будинок, там — сквер, там висаджено сорокарічні липи навколо майдану. Це хвилювало, радувало Марійку, вона ладна була, як дівчинка, захоплено плескати в долоні перед красивим басейном у новому сквері, перед фонтаном, якого ще тиждень тому не було.

У басейні кружляло жовте й червоне листя: маленькі листочки швидко ганялись один за одним у безконечному вихорі, а поважний кленовий листок повільно виплив з їхнього кола і діловито пришвартувався до кам'яної стінки, наче він досяг, нарешті, тихої пристані.

До школи недалеко, та Марійка поспішала, щоб встигнути ще сфотографуватись для паспорта.

Проходячи мимо великої книгарні, дівчина все ж на хвилину затрималась перед вітриною, розглядаючи нові книжки.

Книжки! Це був невимовно прекрасний, захоплюючий світ, який розкрився перед Марійкою ще в дитинстві, після першого прочитаного оповідання. Рік у рік він ширшав, Марійка мчала крізь нього, як птах, у сяйві сонця, в блакиті південних морів, засліплена блиском снігових шапок неприступних гір. Згодом відчуття льоту заступили інші переживання, складніші, глибші, в серце назавжди увійшли герої з творів великих художників — одні з героїв стали улюбленими, інші викликали протест. Та не було

більшої радості, коли на столі з'являлася нова книга або листівка з улюбленими портретами Пушкіна, Чехова, Шевченка...

Марійка похапцем дістала блокнот, олівець, записала кілька назв нових Творів, виставлених у вітрині, і швидко пішла далі.

По дорозі вона забігла до своєї подруги Юлі Жукової. Батько Юлі працював токарем на тракторному заводі, мати поралася вдома, доглядала двох осьмирічних хлопчиків-близнюків, Юлиних братів.

Жили Жукови в комунальній квартирі, на другому поверсі. Марійка ввійшла і побачила таку картину: за столом сидів Павло Іванович, батько Юлі. Поклавши на стіл руки, він спирався на них підборіддям і, швидко кліпаючи віями, винувато позирав на дочку, яка сердито йому вичитувала. В руках у неї був благоденський портфель з книжками — зібралася йти в школу.

Вона глянула на Марійку, кивнула їй головою і знову звернулася до батька:

— Що ви собі думаєте? Вам же на роботу йти, а ви на ногах не встоїте!

Батько виправдувався:

— На другу зміну мені, дочко. Я ще встигну... встигну проспатись... Ось зараз ляжу, дочко.

Він зробив спробу встати, похитнувся і знову сів.

Марійка з жалем глянула на подругу, на її матір, яка щось мовчки прибирала в кутку. Такі сцени не раз відбувалися в цій сім'ї.

Коли Павло Жуков приходив п'яний, він намагався нікому з домочадців не дивитись у вічі, був тихіше води, ніжче трави. Та це не рятувало його від суворої розмови з дочкою. Цих розмов він найбільше боявся, завжди давав урочисті обіцянки, але минав тиждень-другий, і ця історія повторювалася знову.

— Як ви товаришам у вічі дивитесь? — з обуренням говорила Юля. — Ви хоч би подумали про мене. Знаєте, до чого дійшло? Коли хтось при мені згадує вас, я червонію.

Коли батько був п'яний, Юля зверталася до нього на "ви", і це "ви" звучало, мабуть, дуже образливо для Павла Жукова, бо було холодне, засуджуваче. Марійка бачила, як він вбирав голову в плечі, але не міг сховатися від гнівних доччиних слів.

Раптом, щось згадавши, Жуков махнув рукою й випростався.

— Не дозволю, щоб ти червоніла! Почекай, доню, ось я...

Він схлипнув і схилив голову на стіл. І схлипуючи, і засинаючи, все ще з гіркотою бурмотів щось. А простягнена на столі рука його, рука робітника — важка, з широчезною долонею і чорним пилом, що в'ївся в неї, — ворушилась, і пальці теж ворушились, згинались і розгинались, немов продовжували розмову.

На вулиці Марійка сказала:

— Я тобі дуже співчуваю, Юленько! Співчуваю. Я ніколи б не могла отак сердито розмовляти з своїм батьком.

— Бо в тебе немає батька, — гаряче відказала Жукова. — І він у тебе був, мабуть, не такий, як мій.

— А все ж таки ти з ним жорстоко розмовляєш. Справді — жорстоко!

Юля гірко посміхнулася:

— Ти так думаєш? А він хіба не жорстокий? Я дуже мучусь, Марійко, що мій батько — бракороб і прогульник. Ти ж знаєш — про нього не раз писали в заводській багатотиражці, говорили на зборах. Ну, на деякий час підтягнеться, виправиться. А тоді знову зривається.

Юля безнадійно махнула рукою.

Деякий час подруги йшли мовчки, потім Поліщук спитала:

— Ти... ти не любиш його?

— Батька? Люблю, Марійко,— щиро сказала Юля.— Тому й боляче так. І маму дуже шкода, і Митрика з Федьком.

Велике ательє, де хотіла сфотографуватись Марійка, було сьогодні зачинено, і тому подруги завернули в бічну вулицю, яка вела на базар. Тут вони зайшли в невеличку фотографію-п'ятихвилинку.

— Нам і треба, щоб за п'ять хвилин,— засміялась Марійка,— бо інакше ми запізнимось до школи.

— Сідайте, дівчаточка,— заметушився фотограф, молодий, червоногубий, з маленькими вусиками.— Ніхто вас так не зніме, як я. Зйомка першокласна. Ось сюди, прошу.

— Ми вже не дівчаточка,— сказала Марійка.

— Пробачте. А як же вас? Не баришні ж? Хоча мене часто називають кавалером. Красиве слово. Я люблю красиві слова. Ось, скажімо: шмен-де-фер! Музика! Вас не вчать цій науці? Так. Квитанцію випишу сам: касирка сьогодні захворіла. А тепер прошу сюди. Голову трохи набік. Для ділової карточки можна без усмішки.

Скінчивши фотографувати, він елегантно шаркнув черевиками й кинувся подавати Юлі пальто. Вона й незчулась, як фотограф, наче випадково, погладив її руку.

— Це що? — гукнула дівчина.

Марійка побачила, як обличчя її подруги почервоніло від обурення.

Юля помахала в повітрі рукою так, наче попекла шкіру, потім, рвучко повернувшись на каблучках, різко кинула фотографові через плече:

— Карток не робіть! Не трудіться! Ми за ними не прийдемо!

Підхопивши під лікоть Марійку, вона швидко вийшла. На вулиці Юля на мить зупинилась і спитала:

— Ну, що ти скажеш? Напевне, що я жорстоко "попрощалася" з цим фертиком?

Марійка здивовано поглядала на подругу.

— Правду сказати, ти занадто різко... Всього чекала від тебе, але не думала, що ти так можеш сказати людині. "Карток не робіть! Ми за ними не прийдемо!" Це ж, Юлю, що не кажи, а образливо для нього...

— Дуже тобі вдячна! Ти "всього чекала" від мене. Наприклад?

— Усяких енергійних і рішучих дій.

— І не помилилась. А що ж, пальчиком йому посваритись: "Ай-ай, як ви смієте?" Ні,

це бридка людина!

На ганку школи стояв Віктор Перегуда.

— Привіт нашим славним десятикласникам! — виголосив він.

— Дякую, тільки чого ти тут стоїш? — здивувалась Юля.— Адже зараз почнеться урок!

— Так, за сім хвилин. Я стою тут і чекаю, бо побачив вас ще здалека і турбуюсь, щоб ви не спізнились. Особливо за вас, шановний секретарю комітету.

— Дякую! Але чому особливо за мене? Хіба в моєму характері спізнюватись?

— Саме тому й турбуюся за вас. Щоб ви, так би мовити, до кінця витримали марку!

— А от, друзі, як ми сьогодні витримаємо марку на контрольній з тригонометрії? — засміялась Марійка.

— За вас не знаю,— сказав Віктор, — а за себе ручуся. У мене є талісман щастя. Не вірите? Волосина з гриви берберійського лева, яку я підняв в Цирковому манежі. Можу половину дати вам, я не жадний.

Ураз, наче вихор, ззаду налетіла струнка дівчина з довгими пухнастими віями і брівками-шнурочками, як у ляльки. Вона по-хлоп'ячому штовхнула в спину Віктора, мимохідь ляснула долонею по плечу Марійку, закричала:

— Ледарі! Базикають тут! Зараз урок почнеться!

— Софо! Змилуйся! — схопився Віктор за спину.— Так і скалічити можна.

У Софи поблискувало на грудях кілька спортивних значків, вона дуже дорожила ними і гордилась правом носити їх, особливо значок парашутиста — блакитний, з розкритим парашутом.

Усі четверо весело пішли роздягатись.

Софа Базилевська перша на ходу скинула пальто і вже побігла з роздягальні. Юлі здалося, що Віктор занадто уважно подивився Софі вслід, і стало чомусь прикро. І чомусь згадалося, що Базилевська — найкраща волейболістка і що хлопці вважають її за дуже вродливу дівчину.

Жукова подумала: "Що ж у ній красивого? Обличчя ляльки? Брови, які вона, мабуть, вищипує?"

2

Урок історії в десятому класі наближався до кінця.

Юрій Юрійович уже встиг викликати кількох учнів і тепер пояснював новий матеріал.

Учитель говорив неголосно і просто. Мова його лилася легко й невимушено. В його голосі бриніли десятки несподіваних і живих інтонацій, він умів з перших слів заволодіти увагою всього класу, і уроки його були цікавими і завжди здавались учням короткими.

Є педагоги, для яких робота в школі стає з часом буденним явищем, їхні уроки набувають звичної, завченої форми і застигають у ній, як холодне литво. І учні на такому занятті теж лишаються холодними, їх не хвилює те, що байдуже розповідає вчитель, і одна в них думка: швидше б дзвінок!

Юрій Юрійович Голуб провчителював понад тридцять років, але кожен новий урок був для нього джерелом творчості. Він ненавидів байдужих ремісників і прищеплював учням думку, що людина повинна бути творцем у кожній професії.

Викладаючи десятикласникам історію, старий учитель-комуніст був у них водночас, починаючи з сьомого класу, класним керівником.

Як вирости ці учні! Їм було вже тісно за шкільними партами, вони нагадували пташенят, які ось-ось мають випурхнути з гнізда. І саме тепер, коли його вихованці вчилися в школі останній рік, Юрій Юрійович особливо гостро відчував свою відповідальність за їхнє майбутнє.

Він любив їх батьківською суворою любов'ю і знав, що й вони його люблять, хоч і дозволяють собі часто витівки, які завдають йому прикrostі й засмучують. Зрештою, це були великі діти, в яких серйозність ще поєднувалася з пустощами. Але його тішили й зворушували їхня відвертість, чесність, пристрасність, колективізм і дружба.

Багато з них звирялись йому в горі й radoщах, просили поради, розповідали про свої таємниці, ділилися заповітними мріями. Це було радісною нагородою за довгі роки праці.

Але дехто з учнів викликав у нього глибоке занепокоєння. Розмовляючи, наприклад, з Лідою Шепель, слухаючи її відповіді на уроці, він наче бачив перед собою дерев'яний манекен кравця. Шепель могла з дивовижною сухістю розповідати про найбільш хвилюючі події, і здавалось, її цікавило тільки одне: яку оцінку поставить учитель?

Юрій Юрійович уважно придивлявся до учениці і знав, що назріває серйозна розмова з нею і що конфлікт між Шепель і всім класом неминучий. Він чекав цієї розмови, був готовий до неї, з кожним днем переконувався, що Ліда сама наближає "вибух".

А такі учні, як Мечик Гайдай, завжди прилизаний, підкреслено акуратний з ефектним галстуком — предметом особливих турбот, наводили на сумне запитання: до якої діяльності готує себе Гайдай? Які в нього ідеали, мрії?

Сьогодні на уроці Юрій Юрійович розповідав про освіту й культуру в Росії перед буржуазно-демократичною революцією в лютому місяці 1917 року. Далеко не все те, про що він говорив, можна було знайти в підручнику. Ніхто з учнів не знав, що вчора до пізньої ночі він готувався до цього заняття.

А втім, "готувався" — явно не те слово. Для нього це був творчий процес, який викликав і натхнення, і насолоду. І, як у справжнього митця, були в нього тяжкі часи неспокійного роздуму, болючих шукань, гострого невдоволення своєю роботою.

Юрій Юрійович детально розробив план уроку, добрав потрібну для теми літературу, записав цілий ряд запитань, які б наштовхували учнів на самостійні висновки. Приготував кілька діаграм, знайшов копію картини художника Богданова-Бельського "Біля дверей школи". На окремому аркуші зробив нотатки власних спогадів про перші роки свого вчителювання.

Свою розповідь він так і розпочав спогадами, як вісімнадцятирічним юнаком

приїхав він учителювати в село на Полтавщині і як місцевий піп шпигував за молодим учителем. Отець Мефодій намовляв шкільного сторожа підслухувати, про що вчитель розповідає школярам і чи щодня перед уроками читається молитва господня.

— Ну, а сторож, дідусь такий був, усе мені переказував до слова!

Юрій Юрійович лукаво посміхнувся, скинув пенсне, протер хусточкою і подивився проти світла на скельця. Короткозорими очима глянув на клас і так, примружившись, з усмішкою, якусь мить стояв мовчки, наче намагаючись яскравіше відновити в пам'яті картини минулого.

— Так оцей самий дідусь-сторож, звали його Мироном, утяв таку штуку. Прийшов він до попа: "Ой батюшко, що сьогодні наш учитель про вас розказував школярам! Дайте, батюшечко, чарчину, бо в мене аж у горлі пересохло — біг, щоб вас сповістити мерщій!" Отець Мефодій — уявляєте, як це він наливає дідові одну чарку, другу. Пухкі руки трясуться, очі розгорілись: "Швидше, швидше ж кажи, яку хулу на мене зводив!" Дід Мирон випив, покрутив головою: "Ой, справжня хула, що й казати! На власні вуха чув. Сякий-такий батюшка! І такий, і перетакий!" У отця Мефодія урвався терпець: "Який же? Який? Чи, може, в тебе й язик не повертається вимовити?" — "Ой не повертається, батюшечко! Як почав, як почав: святий, каже, наш батюшка отець Мефодій, преподобний! За всіх нас перед богом день і ніч поклони б'є, тому в нього й ніс такий синій, об долівку розплющив! І ми, каже, повинні любити його й поважати, бо він наш заступник перед самим царем Небесним! Його душеньку, каже, давно вже чекають у раю ангели, аж потомились виглядати! Отаке-то розказував про вас наш учитель!" А в мене, ніколи й мови не було про попа!

Юрій Юрійович, так само лукаво посміхаючись, надів пенсне.

— Одне слово, отець Мефодій лишився ні в сих ні в тих. З одного боку — розчарування, з іншого — приємно. Але кращі почуття таки перемогли в батюшки, і він вирішив віддячити мені, виклопотавши мені надбавку до місячного жалування: замість дванадцяти карбованців, я став одержувати щомісяця тринадцять.

В класі прошелестів смішок.

На першій парті підняла руку Ніна Коробейник, опецькувата й низенька дівчина, найкраща учениця в класі:

— Пробачте, Юрію Юрійовичу, я хочу спитати: ви не відмовились од цього попівського подарунка? Я б, наприклад...

Клас гримнув дружним сміхом, не дав їй домовити.

Юрій Юрійович розвів руками:

— На жаль, у мене тоді ще не було такої, знаєте, високої свідомості... До того ж це тривало недовго: через півроку, за доносом цього ж таки отця Мефодія, мене ледве не вислали туди, де козам роги правлять. За віщо? А батюшечка якось довідався, що я читав школярам вірші Тараса Шевченка!

Тепер учителеві вже легко було перейти і до цифр, і до діаграм, які характеризували стан освіти в дореволюційній Росії. Показав він і картину "Біля дверей школи". Вдало поставленим запитанням викликав учнів на суперечку — чи вдався

художникові його задум?

Тему картини легко було пов'язати з розповіддю про народні таланти, які в ті безпросвітні часи не мали ні визнання, ні підтримки, і вчитель розповів про Мічуріна й Ціолковського, про трагічну долю експедиції Седова...

Пенсне поблискувало то тепло, то суворо. Коли Юрій Юрійович хвилювався чи гнівався, за скельцями металася сині блискавки. З трикутничком русявої борідки і в своєму незмінному пенсне він був схожий на Чехова.

— Юрію Юрійовичу! Можна?

Учитель здивовано глянув на Ліду Шепель. Вона рідко зверталася з якимись запитаннями.

— Я не розумію,— сказала учениця,— ви багато розповіли нам сьогодні такого, чого немає в підручнику. Як же бути? Чи ви наступного разу питатимете про це? Чи все треба запам'ятати?

Знову весь клас гримнув сміхом.

Тільки Юрій Юрійович, насупивши брови, мовчки чекав, доки настане тиша. За скельцями пенсне щось блиснуло й погасло, знову блиснуло коротко, як спалах сірника.

— На ваше запитання, Шепель, ви вже щойно одержали дружну відповідь усього класу. Я вас дуже прошу, подумайте як слід, що означав цей одностайний сміх ваших однокласників. Подумайте... Сідайте!

Цей невеличкий епізод не міг порушити в учителя відчуття, ніби в класі натягнута співуча струна — на кожне слово вона відгукувалась живим тремтінням. Радісно прислухався до неї Юрій Юрійович, читаючи на обличчях учнів їхні думки.

3

Юля Жукова теж відчувала цю невидиму струну — контакт, який утворився між класом і вчителем, і їй теж було радісно і за своїх товаришів, і за Юрія Юрійовича.

Учениця, мабуть, і сама не знала, як вона любить свій клас. Тут була її друга сім'я, і не вірилося, що через кілька місяців доведеться назавжди попрощатися з школою.

Жукова напружено слухала Юрія Юрійовича і час від часу швиденько записувала в зошит якийсь його вислів або думку. Вона старанно вивчала скоропис і робила записи стенографічними знаками.

Дехто з подруг і товаришів незлобиво жартував над її любов'ю до стенографії, яку вона вивчила під час канікул майже самотужки. Юля у відповідь знижувала плечима і підводила вгору чорні кострубатенькі бровенята.

— Як можна не розуміти, скільки оці "ієрогліфи" економлять часу для записів? І особливо для студента або організатора!

Уроки Юрія Юрійовича були для Юлі насолодою. Вона намагалася збагнути, чим вони їй так подобаються, якими чарами володіє вчитель. Учениця записувала його мову, окремі речення чи думки, які її чимсь вражали. Вдома, розшифровуючи свої стенографічні записи, вдумувалась у них, аналізувала кожне слово.

Ні, нічого незвичайного не було в розповіді вчителя. І дівчина робила висновок:

справа в тому, що Юрій Юрійович майстерно розповідає та й матеріал десь дістає цікавий...

Юля схилилась над зошитом, і в цю мить її ліктя легенько торкнулась Марійка Поліщук, яка сиділа поруч. Марійка очима вказала на сусідню парту. Жукова глянула, і враз неспокійне знайоме почуття ворухнулось у серці. Знову ця Лукашевич!

4

Варя Лукашевич приїхала з іншого міста і в школу прийшла вже тоді, коли почалось навчання. Вона була дуже тиха, скромна і вродлива дівчина з глибокими темно-синіми очима і довгими віями. Та не цим, звісно, вона звернула на себе увагу класного колективу. В її поведінці було багато незрозумілого, навіть дивного. Досі вона ні з ким не здружилась, у неї не було жодної подруги. Увесь клас дивувало й смішило те, що вона всім учням і ученицям, навіть Ліді Шепель, з якою сиділа на одній парті, говорила "ви". Вона уникала розмов, і бувало, що за весь день ніхто від неї не почує й слова. На перервах її можна було побачити десь у кутку, самотню, заглиблену в якісь думки. Після уроків Лукашевич першою поспішала з класу, і всі розуміли, що вона хоче йти додому сама, без супутників.

Мечик Гайдай відразу ж заявив про нову ученицю:

— Товариші, якщо вона не шизофренічка, то просто — псих!

— Не погоджуюсь,— гукнула Ніна Коробейник.— Вона, певно, розв'язує якусь космічну проблему і весь час витає в надхмарних висотах!

— У такому разі, чому вона одержала двійку з астрономії? — запитав Мечик.

Найбільше зацікавилась новою ученицею Юля Жукова.

Лукашевич справді часто й глибоко замислювалась, навіть на уроці, і в такі хвилини, певно, забувала, що вона в класі.

Юля помітила, що бували дні, коли Лукашевич щось дуже хвилювало. Тоді Варя ледве досиджувала до кінця останнього уроку і майже бігцем першою вискакувала з класу.

Куди вона поспішала?

Жукова дізналась у дівчини, що мати її давно померла. Батько в Лукашевич був кравець і теж помер кілька місяців тому. Тоді дівчина й вирішила покинути рідне місто і поїхати до своєї тітки, яка жила з того, що перепродувала на "товкучці" старі речі.

Про все це Лукашевич розказувала коротко, скупو, точніше — тільки відповідала на запитання.

Спочатку Юля вирішила, що перед нею пригнічена горем дівчина, але незабаром переконалась, що це не так. Лукашевич ні на що не скаржилась, очі її випромінювали спокійне і навіть ласкаве світло, від усієї її худорлявої постаті віяло чимсь ніжним, дитячим.

— Ти була піонеркою? — спитала Юля.

— Ні.

— А чому?

Лукашевич відповіла просто й щиросердо:



— Ніколи було. Без матері жити, то треба все самій...

— А в комсомол ніколи не думала поступати?

Варя мовчки заперечливо похитала головою, потім тихо додала:

— Я не активна.

Жукова посміхнулась:

— Це від тебе залежить. А скажи, Варю, чому ти така?..

— Яка?

— Ну, відлюдна, мовчазна, слова від тебе не почуєш. Чому ти ніколи не поговориш з подругами?

— Не знаю,— знизала Лукашевич плечима.

— Ну, як це — не знаєш? Куди ти, наприклад, іноді так поспішаєш після уроків?

І тут Лукашевич ураз змінилась. Де й подівся її спокій. Вона швидко закліпала повіками, метнула на Юлю незрозумілий погляд, і на обличчі в неї з'явився вираз нетерпеливого бажання швидше закінчити цю розмову.

Жукова мовчала, чекаючи відповіді. Але мовчала й Варя. Тоді Юля торкнулась її плеча:

— Варю, чому ж ти не хочеш мені сказати?

Лукашевич глянула синіми глибокими очима й тихо промовила:

— Не треба питати... Я цього не скажу...

І ось сьогодні Варя Лукашевич знову кудись дуже поспішала. Жукова побачила, як вона, не чекаючи закінчення уроку, похапцем складала під партою, щоб не помітив учитель, книжки в старий портфелік. Видно було, що Лукашевич уже зовсім не слухає Юрія Юрійовича, охоплена єдиним бажанням, щоб швидше скінчився урок і можна було бігти з школи.

Юля не знала, що й думати. Вперше вона зустрілася з ученицею, поведінка якої була для неї, секретаря комсомольського комітету, зовсім не зрозумілою. Найбільше дивувало те, що Лукашевич цуралась колективу. Ось уже майже місяць, як вона з'явилась у школі, та ніхто з десятикласників не знає досі, якими інтересами живе нова учениця, які в неї мрії, які думки, з якими людьми вона стрічається за стінами школи.

Не встиг Юрій Юрійович вийти з класу, як Варя Лукашевич уже вискочила з-за парти і кинулась до дверей. Але Жукова зупинила її:

— Варю, ходімо разом.

Лукашевич аж здригнулась від несподіванки і, притиснувши до грудей обома руками портфелік з книжками, промовила:

— Ні... ні... Мені в інший бік, зовсім в інший...

— Мені теж — в інший,— спробувала пожартувати Юля,— отже, разом і підемо.

— Та ні, кажу ж, що мені з вами не по дорозі,— так само похапцем, трохи злякано кинула Варя.

— Ну, гаразд. Але чому ти мене звеш на "ви"? Ми ж з тобою однокласниці, товаришки. Хіба ти й досі не звикла до нас? Ти —додому?

Лукашевич на мить запнулась:

— Я? Еге ж, так... Додому, додому!

І вона побігла довгим коридором.

До Юлі підійшов Віктор Перегуда.

— Юлю, ти, сподіваюсь, додому? В такому разі нам по дорозі.

Жукова посміхнулась:

— Ціную твоє товариство, тільки зараз я хотіла б мати іншого попутника.

— Хто ж він? Можна знати?

— Нова наша однокласниця. Лукашевич. Дуже жалкую, що з нею мені "не по дорозі".

— Що вона? — чомусь нахмурився Перегуда.

— Тобі, як секретарю бюро комсомолу нашого класу, це треба б знати краще — "що вона". Уяви, що завтра Лукашевич подасть заяву про вступ до комсомолу.

— Хто? Оця мовчальниця? Не думаю. Та й пізнавато для неї.

— Тим більше ти повинен був поцікавитись нею як слід.

Жукова на мить замислилась і сказала:

— Якщо хочеш, щоб нам було по дорозі, ходімо зараз до неї.

— До Лукашевич?

— Так.

— Ой, ой, це на Шатилівці! Коцюбинського, дев'ять.

Юля насмішкувато глянула на нього:

— На жаль, ми не мали можливості знайти для її тітки квартиру десь ближче.

Віктор зітхнув.

— Зрештою, це не так і далеко, — промовив він. — Адже ми поїдемо тролейбусом?

— До парку. А там пройдемо. Тобі давно вже слід було б побувати у неї вдома.

— Місяць — це не такий довгий строк. Приглядався до неї, вивчав.

— Ну, і вивчив? — посміхнулась Жукова.

Перегуда глянув їй у темні очі, в яких вигравали блискітки, і враз весело засміявся:

— Авжеж. Так само, як і ти.

Вони швидко вдяглися, побажали доброго здоров'я старенькій гардеробниці Агафії Кирилівні і вийшли з школи.

5

— О, дівчатка, погляньте, наша Юленька гав не ловить! — жартівливо сказала Марійка Поліщук. — Де ж вона має більші успіхи: на особистому чи комсомольському фронті?

Марійка дзвінко гукнула навздогін Віктору й Жуковій:

— Юлю, повернися. Віктор заведе тебе на непевну стежку!

Жукова здалека озирнулась, щось відповіла й махнула рукою.

Марійка поверталась із школи з своєю подругою Ніною Коробейник. До них приєдналась і Ліда Шепель, висока й тонка, як очеретина. В класі її звали між собою "воблою". В окулярах і в чорному платті, трохи манірна, Ліда була схожа на класну наглядачку старих часів. Але прізвисько Шепель дістала не тільки за зовнішність. Вона

була "сухар" за характером. Читала тільки ті твори, які "проходили" за програмою, участі в гуртках не брала. Коли їй одного разу запропонували вступити в спортивний гурток, Шепель скинула окуляри, покрутила їх у руках і відповіла:

— Спорт не в моєму плані... І взагалі — не він годуватиме мене на старість.

За педантичність, за манеру повчати в класі її не любили.

Десятикласники вчилися у другу зміну і поверталися з школи вже ввечері.

Був листопад, дерева давно чорніли голим віттям, але дні стояли напрочуд погожі, і старі люди говорили, що давно не пам'ятають такої теплої осені.

Марійка Поліщук любила ці осінні вечори у великому місті, сповнені приглушеного шуму трамваїв і машин, ці вулиці в разках електричних ламп, півтемні сквери з самотніми лавками, відблиски фар на чорному граніті пам'ятника Шевченка.

Вона сіпнула за руку Ніну Коробейник і зупинилась.

— Ніночко, ти глянь угору. Чому зірки над містом здаються такими неймовірно далекими і чому вони такі великі і так низько світять над полями й лісами?

Дівчата хвилину вдивлялись у небо.

— Де ж Полярна зірка? — спитала Ніна.

Низенька товстушка Ніна поруч високої й худой Шепель здавалася ще нижчою й круглішою.

— Будь ласка, не влаштовуйте хоч на вулиці уроку з астрономії, — обізвалась Шепель. — До речі, мені навряд чи доведеться мати справу з небесними світилами в моїй професії.

Ніна засміялась:

— А що коли тобі доведеться проектувати міжзоряний корабель? Уяви, що тебе викликають до Москви. "Шановний інженер Лідіє Шепель, уряд доручає вам дуже відповідальне завдання. Ви маєте сконструювати атомний ракетоплан для польоту на Місяць".

— Я відмовлюсь, — серйозно промовила Шепель. — Я скажу, що моя спеціальність — земні машини. І потім, — додала вона, — для такого завдання є інші фахівці, наприклад, твій тато.

— Лідо, як ти обирала собі професію? — спитала Марійка.

Вона взяла Шепель за руку і з цікавістю приготувалася почути її відповідь. Дівчину гостро хвилювало це питання. Ще в дев'ятому класі вона даремно намагалась визначити, до якої роботи в неї найбільший інтерес. Їй хотілось бути то видатним зоологом, дослідником природи, то агрономом-селекціонером, як її мати, то геологом-розвідником. У кожній із цих професій було стільки привабливого, стільки можливостей принести найбільшу користь своєму народові, що Марійка зовсім губилась, не знаючи на чому зупинити свій вибір.

В останні місяці вона захопилась астрономією. Перші уроки з цього предмета спочатку здалися їй сухими. Невідомо для чого, здавалось, треба було досягнути премудрість знаходження зірок на небі, вивчати всі ці сузір'я Великого й Малого Пса, Лебедя, Ліри, Орла, Оріона... Але з кожною новою сторінкою підручника, з кожним

новим уроком "астрономічки" Людмили Прохорівни перед дівчиною розкривався захоплюючий, сповнений ще нерозгаданих таємниць неосяжний світ. І водночас приходило все глибше розуміння великого практичного застосування астрономічної науки в житті.

Поліщук написала на цю тему змістовну доповідь, почавши її описом безприкладного перельоту Чкалова через Арктику. Такий переліт був би неможливий,— підкреслювала учениця,— без астрономічних способів орієнтування. Вона писала про астрономію, як про науку, що звільнила людину від забобонів, вступила в боротьбу з релігією, допомогла людині пізнати закони природи, щоб скорити її.

Доповідь мала великий успіх у десятикласників, і Людмила Прохорівна перед усім класом похвалила ученицю за прекрасну підготовку. Товариші стали жартома величати Марійку "астрономом", вона жартами відповідала їм але все частіше зринала в дівчини думка — а чому б їй і справді не присвятити своє життя цій науці.

Все життя — легко сказати! Таке рішення не можна було приймати відразу, треба було ще глибоко подумати над цим.

І Марійка думала. Вона питала себе, чи знайде в собі стільки запалу, щоб усе життя любити цю науку, щоб віддати їй усі сили. А що коли настане розчарування? Що може бути страшнішого за професію, яку не любиш!

Марійка трохи заздрила цій "воблі", яка вже твердо обрала собі майбутню спеціальність,— вона працюватиме інженером, будуватиме машини.

Ліда відповіла не зразу.

— Гм... Як я обирала професію? Тут, мені здається, у кожного може бути свій метод. Так, так, метод. Я свідомо вжила це слово, і тобі, Ніно, нема чого посміхатись.

— Ні, ні,— запевнила Коробейник, ледве стримуючись, щоб не зареготати.— Навпаки, я уважно слухаю, як і Марія.

— І мій метод,— говорила далі Шепель,— я вважаю за найдосконаліший. Я виходжу з міркувань, що професію треба обирати ту, в якій зараз держава відчуває найгострішу потребу. Само собою зрозуміло, що коли вдало обереш дефіцитну професію, можна і слави швидше досягти, і взагалі...

— Що — взагалі? — шарпнулась Ніна.

— Ну, все інше. Досягти визначного місця серед громади. А власні бажання тут не мають особливого значення. Ти можеш захоплюватися, скажімо, астрономією, та це не значить, що з тебе буде видатний астроном і що астрономи — найбільш потрібна і дефіцитна професія в нашій державі.

Ніна знову шарпнулась, щоб щось сказати, та Шепель зупинила її:

— Мовчи, я ще не висловились до кінця. І ось я стала міркувати над цим питанням і дійшла висновку, що в роки наступу на стихійні сили природи найбільше потрібна відповідна техніка. Заступами не вириєш велетенських каналів. Потрібні могутні машини. І ось я остаточно визначила своє виробниче кредо. Вам відоме це слово?

— Досить, усе ясно, — нарешті не витримала експансивна Ніна Коробейник. — Але

я ніяк не погоджуюся з твоїм "методом"! Ти пропонуєш просто якийсь... бухгалтерський засіб, хоч і бухгалтер — теж корисна спеціальність... Ні, Маріє, ти тільки вдумайся, що вона сказала!

— Не кричи, будь ласка,— затулила вуха Шепель.— Ми на вулиці, і взагалі я не люблю ефектних промов!

— Ти кажеш,— заперечувала з запалом Ніна,— що вибір професії — це холодний розрахунок, а не справа серця. Не правильно, Шепель! Професія обирається на все життя, і тому треба, щоб вона була любимою, щоб ти горіла на своїй роботі! Влюбимій праці ти будеш творити, а у вимушеній, випадковій зостанешся ремісником!

Марійка гаряче підтримала Ніну:

— А що коли в людини хист, талант? Нехай це буде навіть звичайна прихильність, любов — скажімо, до педагогічної роботи. Невже ця людина повинна стати не педагогом, а ветеринаром тільки з тієї причини, що ветеринари в нас, як ти висловлюєшся,— дефіцитна професія? Що ти на це скажеш, Лідо?

— Давайте змінимо тему,— позіхнула Шепель.— Я залишаюсь при своїй думці. І взагалі, це нудно.

Вони підійшли до клубу, де над головним входом десятки кольорових лампочок освітлювали червоне полотнище з великими літерами: "Виборча дільниця № 34".

Ніна важко зітхнула.

— Заздрю вам,— сказала вона.— Скоро ви тут голосуватимете. А я трохи спізнилась народитися. Всього на три місяці. Ну, хіба не прикро!

На дверях висіло оголошення, що сьогодні в приміщенні агітпункту буде прочитано для виборців доповідь, після чого демонструватиметься кінофільм "Мусоргський".

— Піти б! — подумала вголос Марійка.— Давайте подивимось фільм! Як ви? Мені соромно признатись, але я так мало знаю про цього композитора.

І, сказавши це, Поліщук згадала, що на завтра багато уроків і, крім того, буде контрольна робота з алгебри. Згадала, мабуть, про це й Ніна, бо нерішуче промовила:

— Якби це напередодні вихідного дня. Знаєш що, Маріє? Підемо на "Мусоргського" в неділю, в кінотеатр! Підеш з нами, Лідо?

— На жаль, Мусоргський не відповість за мене з фізики,— сухо сказала Шепель.

Марійка глянула на Ніну, стрілася з нею очима. І обом їм стало чомусь ніяково за Ліду.

6

Марійка довго думала про суперечку з Лідою Шепель. На перший погляд її слова справедливі: професію, мовляв, треба обирати тільки таку, яка найпотрібніша народові. Але чому, зрештою, Шепель думає, що нам найбільше потрібні тільки будівники машин? А хто допоміг будівникам здобути освіту, хто навчив їх будувати машини? Вчитель! Отже, виходить, професія педагога ще потрібніша! Вся справа в тому, що в нас немає непотрібних, некорисних професій.

Нова думка вразила Марійку: чи не байдужа Шепель взагалі до будь-якої професії? Хіба не однаково для холодного серця де працювати: чи педагогом у школі, чи

інженером на заводі? Та це вже й працею не можна буде назвати...

Марію дивувало, що Шепель так обмежує коло своїх інтересів. Хіба можна так жити? Звісно, фізику треба знати добре, але як можна радянську дівчині, комсомолці, не цікавитись політикою, мистецтвом? Згадалось, як одного разу Юля Жукова спитала в Шепель, чи читає вона газети. Шепель відповіла:

— Адже в нас щосуботи буває політінформація, я в курсі політичних подій. Крім того, це мій комсомольський обов'язок читати газети.

Марійка впіймала себе на тому, що замислилась і не зробила жодного уроку. Дуже дивно: як тільки вона розкриває підручник, одразу ж з'являється якась стороння думка, якась мрія і заважає зосередитись. Згадала, що між п'ятирок (їх так мало!) і четвірок у неї затесалась навіть трійка з української літератури. І досі цю трійку ще не виправлено. Прикро — адже вона, Марія, має цілковиту можливість знати літературу. А от минулого року вона одержала трійку навіть на екзамені...

В чому ж річ? Що заважає їй мати п'ятірки з усіх предметів?

Дівчина з подивом подумала, що ніколи раніше не ставила перед собою цього питання. Чому вона досі не замислювалась над цим отак серйозно, як тепер? Чому? Може, вона непомітно для себе стала зовсім дорослою?

Напевне, це так. Уперше цього року вона матиме право обирати депутатів до Ради. І екзамени цього року будуть в неї особливі,— екзамени на атестат зрілості.

Знайомий стукіт у двері, знайомі кроки. Мати!

Євгенія Григорівна прийшла весела, збуджена. Дочка відразу здогадалась, що в матері якийсь великий успіх.

— Марійко, чаю! Ой, як хочу запашного, міцного чаю! А втім, я сама, сама!

Але Марійка вже побігла на кухню, зашипів газ, і коли за кілька хвилин вона повернулася з паруючим чайником, на столі вже стояли склянки, сахарниця й тарілка з кексом.

— О, кекс! — вигукнула Марійка.— Та ще й лимонний, мій улюблений! Мамцю, ти, що? Зарплату одержала? Сьогодні ж тільки дванадцяте.

— Сусідка борг віддала. Візьми оцей шматочок, з підсмаженою шкоринкою. Ти ж любиш. У мене сьогодні, доню, хороший день. Стривай, зараз усе розкажу...

Дочка лукаво поглядала на матір, знала, що зараз почує від неї розповідь про якесь дивовижне зерно або про успішний дослід з новим сортом жита.

Євгенія Григорівна працювала науковим співробітником в інституті генетики. Вона вивела сорт посухостійкої пшениці, якою вже було засіяно на півдні України тисячі гектарів колгоспних ланів. На все літо мати виїздила з дочкою за місто, де були дослідні ділянки інституту.

Для Марійки це був найкращий час. Вони наймали затишну кімнату в селі, на березі невеличкої річки, зарослої верболозом і очеретом. За дослідним полем на обрії синів ліс. До нього було п'ять кілометрів, але Марійка часто ходила туди польовою стежкою між високих хлібів.

Любила вона запливати на хисткому човні в очеретяні хащі і там, притаївшись,

спостерігати, як на мілкому плесі вчаться пірнати дикі каченята, як ганяють одна за одною цибаті водяні курочки, як діловито мандрує кудись черепаха або пливе, піднявши вгору голівку з жовтими цятками, старий вуж.

Дівчина вела щоденник природи і в молодших класах з захопленням збирала колекції метеликів, комах, складала гербарій. Ще й зараз можна знайти між сторінками книжки засушений листок папороті або якусь квітку, а над етажеркою і досі висить майстерне гніздо ремеза — пухнаста куля з двома входами: як розповів дівчинці якийсь рибалка, це вірна ознака, що ремез і ремезиха посварились.

Мабуть, за це захоплення природою Ніна Коробейник прозвала свою подругу Мавкою. (Тоді Ніна вперше прочитала "Лісову пісню" Лесі Українки).

Найцікавіше ж було на дослідних ділянках, де працювала мати. Колосся з білими марлевими капелюшками здавалось гребінцями піни на грайливих хвилях. А як цікаво було слухати розповідь матері про дивні перетворення злаків, про гібриди, яких досі не знала природа!

Цілими днями мати була в полі між колоссям, засмагла, в солом'яному крилатому брилі. В білому фартусі і з блискучим пінцетом у руці вона була схожа на лікаря.

Марійка з почуттям пошани й гордості стежила за її наполегливою роботою. Надзвичайна працьовитість матері іноді викликала в дочки подив. Марійка сама себе питала: яка ж внутрішня сила керувала матір'ю, що примушувало її цілі ночі просиджувати в лабораторії з лупою в руках над купкою колосків або зерна?

Невдача з якимсь дослідом надавала Євгенії Григорівні ще більшого завзяття й запалу. В такі дні вона забувала, що треба їсти, спати...

— Ну, мамцю, розповідай,— не витримала, нарешті, дочка, коли мати сіла за стіл і, обпікаючи губи, сьорбнула з склянки.— Я вже знаю, по тобі бачу, що ти торжествуєш перемогу.

— Зараз і ти торжествуватимеш зі мною, Марійко! Хоча до остаточної перемоги ще далеко.

Вона відсунула склянку і, сяючи очима, ледве стримуючи свою радість, почала розповідати:

— Ну, ти ж знаєш, що я торік посіяла найкращі зерна пшениці мого нового сорту. Три тисячі зернин відібрала власними руками — найдобірніших, з чудовими ознаками. Коли сходи зарунились, тисячу найбільш кущистих із них я обережно пікірувала і пересадила на грядку, як розсаду, тільки трохи глибше, щоб з'явилося додаткове коріння. Ти чому так дивишся на мене?

— Мамочко, скільки в тебе терпіння, наполегливості!

— А я може й розповідаю це тобі для того, щоб ти вчилась працювати з натхненням. Одним словом — як поети пишуть вірші. Але слухай, слухай. Розсада розкущилась на диво — тридцять п'ять стебел з одного кореня. А колосочки — кожний довше двадцяти сантиметрів! Урожай вирахувала — сорок центнерів на гектар. Ти це розумієш?

— Розумію, мамо. Але що станеться з новою пшеницею не на грядках, а в полі, коли її почнуть сіяти?

— Почекай. Треба закріпити в ній кущистість і добірне зерно, щоб це спадкувалося в звичайних умовах, розумієш? А торжествую я тому, що була масова перевірка сходів з одержаного влітку насіння. Ну, і виявилось, що вони кушаться, як ніякі інші сходи. Два паростки я знайшла з такою кореневою системою, наче вона розвинулася з пікірованої розсади. І от, доню, я думаю, що десь через три-чотири роки Батьківщина наша вже матиме кущисту пшеницю!

Вона встала і, забувши про чай, почала ходити з кутка в куток — мабуть, якась нова думка з'явилась у неї. Потім повернулася до дочки, промовила.

— Ну, годі. Зараз — про інше. Як твої справи, доню? Світять планети? Як Марс, Меркурій?

— Не світять, а відбивають сонячне світло.

— Істотна поправка. А я оце, Марійко, купила по дорозі томик Пушкіна. Хочу перечитати. Мені сьогодні особливо хочеться хороших віршів.

Вона розгорнула навмання книжку й прочитала:

Пока свободою горим,  
Пока сердца для чести живи,  
Мой друг, отчизне посвятим  
Души прекрасные порывы!

— "Души прекрасные порывы",— задумливо повторила Марійка.— І в мене є порив, я теж хочу всі сили віддати Вітчизні. Але я немов у тумані. Мамочко, я й досі сама не знаю, в чому моє покликання. Це мене мучить. Останні місяці в школі, а далі — який фах обрати?

— Ти, здається, вже змінила десяток професій? — серйозно запитала Євгенія Григорівна. — А як астрономія?

Марійка завагалась.

— Дійшла висновку, що астронома з тебе не буде? — усміхнулась мати.— Хай це тебе не хвилює, Марійко. Не кожний обирає собі професію одразу. Ще поміркуєш, прислухаєшся до веління серця, побуваєш в інститутах — бувають дні "відкритих дверей" для майбутніх студентів.

Марійка зітхнула.

— Добре тобі, мамцю! Досліди твої йдуть добре, ти тепер спатимеш спокійно.

Євгенія Григорівна і Марійка сіли на диван, дочка притулилась до матері, як маленьке дівчатко.

— Так, спати треба... для здоров'я,— сказала мати.— Але я колись підрахувала, скільки часу витрачає людина на спання, і мені стало моторошно. Якщо спати шість годин щодоби, то за місяць це буде сто вісімдесят годин. За рік — стривай, це складатиме... дві тисячі сто шістдесят годин, або... або 90 діб... Подумай, щороку людина спить три місяці! Жах!

— А це справді страшно, мамо! — промовила Марійка, і її карі вологі очі потемніли.— Що можна було б зробити за три місяці! Три місяці щороку!

— Треба продовжити життя людини,— сказала Євгенія Григорівна.— До сотні років,



це — найменше. А то й до півтораєта. Проблема довголіття, доню!

— Проблема довголіття!

Марійка раптом встала й почала ходити з кутка в куток по кімнаті, як це часто робила мати.

Євгенія Григорівна з стриманою ласкавою усмішкою стежила за дочкою.

— Марійко, все ж таки я думаю,— сказала вона,— що основна проблема в тебе зараз — учитись і вчитись. І так, щоб тобі самій не було соромно перед собою. Ну, і перед матір'ю...

Марійка зашарілась. Вона згадала про трійку з української літератури. Мабуть, мати й натякає зараз на цю кляту трійку.

— Мамочко, я знаю, що мені заважає в навчанні,— розсудливо промовила дочка. — Я не вмію зосередити свою увагу. Сидячи над підручником, раптом починаю думати про інше, увага переключається, і тоді читаю механічно, нічого не розуміючи.

— Помічала це в тебе. Уважність — ознака сили волі. Отже...

— Отже, я безвольна?

— Силу волі можна в собі виховати. Тільки треба цього дуже захотіти.

— Я думаю, мамо, що насамперед треба поставити перед собою мету. Моя мета — бути відмінницею в навчанні. І треба змусити себе бути уважною, щоб досягти цієї мети. Мамо, ось побачиш, я знайду в собі силу волі! Знайду!

Вона знову вперто закрокувала з кутка в куток.

— Я часто думала над тим,— продовжувала далі Марійка,— яких зусиль докладало людство, щоб досягти в науці якоїсь істини. Ну, щоб відкрити нову теорему, новий фізичний закон. Або щоб проникнути в таємницю планети, з'ясувати діяльність людських органів. Часто на це люди витрачали десятиріччя. А тут, у школі, нам подають усі ці знання, усі здобутки науки готовенькими — бери їх, засвоюй. Яким же треба бути невдячним невігласом — я зараз не знайду іншого слова, мамо,— щоб погано вчитись! Знаєш, нам часто повторювали вчителі: "Ви вчитесь, щоб бути корисними для Батьківщини". Та дивно, цю звичайну істину я по-справжньому усвідомила тільки рік чи два тому. Як це тобі подобається? А от сьогодні я ступнула ще далі, я вже серйозно шукаю причин, які заважають мені вчитися на п'ятірки. Я вже стала дорослою, мамо?

Обидві засміялись. Марійка знову сіла поруч матері, обняла її за плечі. Проте швидко схопилась.

— Мамо, я зараз же сідаю до столу. Спробую зосередити всю увагу, всю силу волі.

Євгенія Григорівна задумливо дивилась кудись вбік. Дочка перехопила її погляд.

На етажерці стоїть фотографічна картка. Це — батько. Марійка не пам'ятає його. Він помер давно, Марійці тоді не було й року.

— Він був дуже хороший? — питає дочка. — Ой, я так наївно запитую!

— Був? А, так, так... Був. Страшне слово. Хороший, дочко. Почекай, я тобі купила подарунок. Ану, примірюй!

Євгенія Григорівна подала дочці черевики. Марійка докірливо глянула на матір:

— Ти ж собі хотіла купити! У тебе ж блаґенькі.

— А наступного місяця куплю й собі. Не все ж одразу. Я давно хотіла купити тобі такі черевики. Ти тільки поглянь які!

Але Марійка дивилась на обличчя матері — воно було невимовно прекрасне, освітлене любов'ю й радістю. Навіть півкола дрібних зморщок біля очей здавались сяючими промінчиками.

— Мамочко, чи всі такі мами, як ти?

У Марійки стояли в очах сльози ніжності й зворушення. Вона взяла материну руку й притулилась до неї щокою.

\* \* \*

Марійка сіла готувати уроки, а Євгенія Григорівна лягла на диван і вкрилась теплою хусткою. Їй раптом стало холодно, по шкірі поповзли мурашки.

"Що зі мною? — подумала.— Чи не схопила я малярії? Адже так було й позавчора..."

Але дочці вона нічого не сказала.

7

У невеликому затишному особняку, в глибині саду, обгородженого цегляною стіною, живе відомий конструктор пасажирських літаків Роман Герасимович Коробейник.

Сьогодні він не їздив на завод і цілий день сидів над кресленнями. Якась важлива деталь захопила його. Він нікого не приймав, виключив телефон і лише раз чи два сам дзвонив у конструкторське бюро.

Іноді він одривався від кальки, і тоді Ніна, яка працювала в сусідній кімнаті, чула важкі повільні кроки. Повернувшись із школи, вона ще не бачила батька: їй хотілося сказати йому кілька слів, та не можна було перебивати його важливу роботу.

Вікно Ніниної кімнати виходило у сад. Надворі пізній вечір, і дівчина, час од часу відриваючись од зошита, вдивляється в чорні стовбури акацій і кленів, ледь освітлених електрикою.

Але не дерева бачить вона в ці хвилини. Перед нею виникають, мов живі, веселі обличчя школярів... Вона була сьогодні в п'ятому класі, де працюватиме піонервожатою. Її оточили хлопчики й дівчатка в червоних галстуках, закидали її запитаннями, на які вона не встигала відповідати. Потім несподівано почувся голосний сміх — сміялася вся гомінка юрба школярів.

Ніна, нічого не розуміючи, розгубилась. Чому сміються? Адже ніхто нічого смішного не сказав...

Вона озирнулась і побачила хлопчика з намальованими крейдою довгими вусами. Очевидно, він корчив за її спиною смішні гримаси.

— Як тебе звуть? — спитала Ніна, але хлопчик, витираючи обома долонями крейду, втік з класу.

— То ж Сухопара! — відповіли за нього школярі таким тоном, наче нічого дивного не було в тому, що робив їхній товариш. Невже їхня нова вожата не знає Сухопарі?

Так, Сухопари вона не знала, але не раз чула, що п'ятий клас — найгірший по

поведінці.

Ніна сама попросила на комсомольському комітеті, щоб її призначили вожатою загону.

— А ти знаєш,— спитала Жукова,— Юрій Юрійович проти того, щоб десятикласникам давати такі доручення? Що як ти станеш гірше вчитися?

Ніна спалахнула:

— Я? Гірше вчитимусь? А ти теж десятикласниця, а секретар комітету комсомолу!

— Ну, я — незмінний секретар! — засміялась Юля.— І це, правда, не позначається на моєму навчанні.

— Я думаю,— сказала Ніна,— це піде мені лише на користь, як майбутньому педагогові.

— Ну гаразд. Треба тільки порадитися з Юрієм Юрійовичем. Якщо він погодиться...

Юрій Юрійович не заперечував. Потрібний індивідуальний підхід у цій справі, а Коробейник — найкраща учениця в школі, відмінниця, і до того ж сама просить послати її вожатою. Хай попрацює. А в другій половині учбового року можна буде, якщо вона схоче, звільнити її від цієї роботи.

Проте, правду сказати, коли Ніну призначили вожатою в п'ятий клас, вона занепокоїлась:

— А чи справлюсь я в п'ятому? Хіба немає "легшого" загону?

Юля Жукова, насуплюючи й без того кострубаті брови, спитала:

— А який же ти загін вважаєш "легким"? Де нема чого робити? Саме в п'ятому і цікаво буде, і корисно. Там справді треба добре попрацювати, не приховуємо цього від тебе. Зараз у п'ятому немає вожатої — і взагалі кого ж і послати туди, як не тебе?! Звісно, допомагатимемо. Триматимеш зв'язок з класним керівником, у них там Зінаїда Федорівна.

Ніна одного не сказала на комітеті, приховала саме те, що найбільше її турбувало: чи будуть діти слухатися таку смішну, низеньку товстушку? "Що буде, як я стану педагогом? — думала дівчина.— Вже сама постать учительки мусить викликати у школярів повагу. А я буду перекочуватися перед класом від дошки до столу..."

І все-таки розповіла про ці думки Юлі.

— Хто тобі сказав, що ти смішна? — обурилась Жукова.— Смішно те, що говориш такі дурниці! Поважати тебе будуть за твою роботу, а не за зріст. Зумій з перших кроків завоювати собі авторитет, це дуже важливо.

На завтра Ніна призначила піонерський збір. Дівчині хотілось одразу ж зацікавити школярів, щоб робота в загоні була для них радісним святом.

"Можна зробити карту п'ятирічки,— міркує Ніна.— Простягти шнур, вкрутити маленькі кольорові лампочки. Хлопчики люблять возитися з електрикою. Сухопарі треба дати таке піонерське доручення, щоб воно по-справжньому захопило хлопця".

Але що його може захопити?

Згадала, як її в молодших класах цікавив шкільний театр. Що коли б поставити якусь п'єску?

"Електрифікована карта і шкільний театр",— записує Ніна в зошит.

Їй спадає на думку влаштувати вечір, присвячений Крилову, інсценізувати байки. Діти вивчатимуть ролі, шитимуть костюми...

Ніна швидко підняла голову. Їй здалося, що в темне вікно хтось постукав — легенько, кінчиками нігтів. Ні, не здалося. До шибки притулилось усміхнене дівоче обличчя.

— Марійко! — І Ніна вже біжить відчиняти двері.

Марійка входить розчервоніла, з блискучими очима. Скидає просто на стілець пальто й капелюшок.

— Не хотіла стукати,— пояснює вона.— Тато ж твій удома, працює? Не нічого, що я так пізно? Не могла, Ніночко, не могла не прийти! Так захотілось поговорити з тобою...

Ніна любила свою подругу. Все в ній було таким знайомим і милим — і вологі очі, і каштанові важкі коси, укладені на голові короною, і вишневого кольору капелюшок, і звичка раптово замислюватись серед розмови.

— Ти ж знаєш, я тобі завжди рада! — сказала Ніна.

— Як усе-таки дивно,— промовила Марійка, думаючи про інше.— Дивно, що я досі не знаю "секрету" твоїх постійних п'ятірок. І навіть не питала тебе ніколи про це. А твої успіхи в навчанні не самі ж прийшли до тебе? Не самі ж, Ніно? Не народилася ж ти відмінницею? Мабуть, тобі нелегко бути першою в класі?

Ніна зробила гримасу.

— Нелегко? Чому ж ти так думаєш? Може, кому дійсно буває важко. Але я... Ти ж знаєш, що в мене здібності від природи. Тато мій — талановитий конструктор, ну і... Я думаю, що від нього успадкувала здібності. Тато мій теж чудово вчився...

Марійка мовчки дивилась на подругу. Начебто Ніна нічого поганого не сказала. Справді, вона дуже здібна. Але Марійці чомусь стало ніяково за Ніну, за її слова. Щось нехороше було в її тоні. Чому вона так нескромно говорить про свої здібності?

Марійка енергійно труснула головою:

— Ой, ні! Від природи, кажеш? Хай так. Але я не вірю, що тобі так уже легко дається навчання. Ти ж, я знаю, працюєш...

— Не суди по собі,— недбало кинула Ніна.— Працюю, Мавко, правильно. Та тобі, скажімо, доводиться п'ять годин сидіти над уроками, а мені — дві! Різниця!

— Різниця! — посміхнулась Марійка.— А все ж таки, якби ти ще наполегливіше працювала...

— "Що б з тебе й було!" — сміючись, докінчила Ніна.

— А мені так легко наука не дається,— говорила далі, зітхнувши, Марійка.— Знаєш, Ніно, мені здається, що в кожної людини бувають у житті якісь моменти — години чи місяці,— коли людина в чомусь стає іншою.

— "Якісь", "в чомусь",— посміхнулась Ніна,— все так загадково і туманно.

— Ні, ти почекай, Ніно, не перебивай. Я хочу сказати, що бувають у людини поворотні моменти в житті, коли раптом зникає та чи інша риса характеру, а народжується нова. В одних людей причиною цього стає якась велика подія в житті,

розумієш — така подія, що змушує озирнутись на свій пройдений шлях, ну, а в інших... як от у мене... у мене просто тверде рішення, що так далі не можна...

— Марійко, дорогенька, я абсолютно нічого не розумію.

— У мене, Ніно, стався теж такий поворот у житті. Я, мабуть, стала по-справжньому дорослою. Внутрішньо зросла, розумієш?

— Дещо прояснюється в твоїй філософії, починаю розуміти.

— Звісно, це сталося не раптом, я думала над цим і раніше. Але нарешті настав такий час, коли я все побачила з особливою ясністю. Яке, наприклад, я маю право вчитися "серединка на половинку", не використовуючи всіх своїх можливостей? Ми ж повинні прийти на зміну старшим, як будівники нового світу, як творці. Хто мені, комсомолці, дав право одержувати трійки? Я часто, часто думала: молодогвардійці, Олег Кошовий, Зоя, не вагаючись, життя віддали за щастя Батьківщини, а я не можу примусити себе відмінно вчитися! Поки що це ж єдине, чого вимагає від мене Батьківщина. Ні, ти тільки вдумайся в це! Адже, по суті, я — не справжня комсомолка, не такою повинна бути комсомолка!

Ніна уважно слухала, її рожеве личко ставало все серйознішим.

— Що ж ти вирішила? — спитала вона.

— Бути в перших рядах відмінників,— блиснула очима Марійка.— Як це тобі подобається? З сьогоднішнього дня виховувати в собі силу волі, це — раз, покласти край нехлюйству в своїй роботі, вишкребти з своєї істоти до останку лінощі, це — два.

— Я думаю, що найважче буде загартувати силу волі,— серйозно промовила Ніна.— Це треба боротися самій з собою. Знаєш, тато мені розповідав що коли він був ще підлітком, він вирішив раз назавжди стати інженером-конструктором, будувати літаки. І він увесь час мав перед собою цю мету, боровся за неї.

Ніна підійшла до вікна й опустила штору. В кімнаті враз стало затишніше. Настільна лампа під синім шовковим абажуром, етажерка з книжками, м'яка тахта, присутність любимої подруги — все це настроювало на щиру розмову.

— Що ж, може й атестат з золотими літерами одержиш? — посміхнулась Ніна.— Га, Мавко? Ти хіба не знаєш, що атестат з золотими літерами дають тим, хто одержує золоту медаль? У кого срібна, тому дають атестат, надрукований срібними літерами. А всім іншим — звичайні атестати.

"Ну, мене ти все ж таки не наздоженеш! — раптом майнула в Ніни таємна думка.— І навряд, щоб тобі дали золоту медаль!" І вона мимоволі почервоніла від таких думок.

— Я про це не думала,— просто відповіла Марійка.— Не заради ж медалі ми вчимося! А дадуть — не відмовлюсь. Головне — мета.

— Мета! — сказала Ніна з особливою, глибокою ноткою в голосі, наче говорила про щось чудесне.— Мета в усіх нас одна... Ми будемо творити цінності для народу. Але професії в нас будуть різні. І тут можна помилитись, Марійко, в своїх здібностях. Ти знаєш, що я хочу стати письменницею. Та іноді в мене виникає дуже болюча, Маріє, тривожна думка: чи маю я літературний хист? Що коли я звичайна невдаха? Еге ж, невдаха, яка тільки уявила, що може писати?

Марійка глянула на подругу, і серце вколола раптом гостра жалість — таке розгублене і таке нещасне було обличчя в Ніни. Враз спалахнуло щире бажання допомогти їй розібратися в сумнівах.

— Ніночко, у тебе ж глибокий потяг до літератури! Це ж — справа твого серця, як ти сама колись говорила!

Подруги вмостилися з ногами на широкій тахті.

— Бачиш, Мавко,— сказала Ніна,— письменник не відразу стає письменником. Ось Чехов був лікарем, Горький усю Росію обійшов, перш ніж почав писати. Треба мати ще якусь професію, доки станеш справжнім письменником. Я піду в університет, буду педагогом. І якщо... якщо в мене немає письменницького хисту, назавжди залишусь тільки педагогом.

— Ти наче з сумом говориш про це, Ніно,— зауважила Марійка.— Бути педагогом — це ж так прекрасно!

Ніна замислилась.

— А от я...— мовила тихо,— відчуваю, що головне для мене — писати. А бути вчителькою... Розумієш, Марієчко, це мене не захоплює до кінця, до глибини серця. І я таки буду письменницею! Ні, ти послухай, як це звучить: письменниця Ніна Коробейник!

— Треба, щоб твори звучали,— зауважила Марійка.

— Звучатимуть,— уже з певністю сказала Ніна.— Зрозумій, що я просто не можу не писати.

Враз вона скрикнула:

— Ой, тато!

Роман Гарасимович стояв на порозі і беззвучно сміявся. Ніна зірвалася з місця й підскочила до батька:

— Тату, підслухувати? Це так роблять порядні люди? Га?

— Не підслухував, а просто слухав, чесно відчинивши двері. Хто ж тобі винен, що ти не помітила мене! Ач, як затишно влаштувались! Ану, пустіть і мене. Пустіть, пустіть. Може й я трохи вам стану в пригоді. То як же? Є в тебе хист чи нема?

— Ну, кажу ж, підслухував!

— А хіба у вас якісь секрети? Чую — розмова про вибір професії, про письменницький талант. Мовби ніяких секретів. Інакше б я скромно зачинив двері.

Роман Гарасимович, великий і трохи незграбний, сів між дочкою й Марійкою.

— Ну, Марійко, чи вийде з моєї дочки письменниця? Загадка, правда? А ти, Ніно, спробуй сама себе розгадати. Як у тебе, любов до слова — глибока? Знаєш, така, щоб усю душу в полон узяла! Ну, ну, зазирни в себе. Формула тут проста: любов і двожильна праця. Ось скажу про себе: я — досвідчений конструктор, але довелося вісімнадцять разів переробляти одну деталь для літака. З кожним разом деталь поліпшувалась, та все ж таки не задовольняла мене. І ось тільки сьогодні я, здається, знайшов те, чого не вистачало.

Роман Гарасимович міцно погладив долонею поголену голову і встав з тахти. Він

був веселий, схвилюваний.

— До біса гарна річ праця! Чи ви розумієте, любі мої, яка це насолода? Ах, яка це насолода, милі мої дівчатка!

— А як же у вас було, Романе Гарасимовичу? — спитала Марійка. — Як ви стали конструктором?

— У мене з першого разу. Глянув — і полюбив. Навіки! Мені було п'ятнадцять років. Ще був живий мій батько. Між іншим — бухгалтер одного видавництва, і не ремісник, а талановитий бухгалтер, цифри в нього жили й промовляли. Так от, під Києвом мені випадково довелося побачити, як юні авіамоделісти запускали свої моделі. І захопився навіки. Організував у школі гурток авіамоделістів, і пішло, і пішло... Звісно, не тільки — троянди. Були тяжкі переживання, колючки, і просто — в серце, в серце! Хоч уже стукнуло, пам'ятаю, тридцять років, а плакав. Та що говорити! Це тоді, як на випробуванні нового зразка літака загинув пілот. Літак той був моєї конструкції. Працював над ним дні і ночі, з пристрасстю, з ентузіазмом. А пройшла повз увагу якась дрібниця, і от — смерть льотчика! Виходить, що творчість — це не тільки серце, а й мозок, залізний, несхибний мозок!

З видимою радістю він поглядав на двері, за якими лежав на столі рисунок деталі.

Нарешті не витримав і пішов до кабінету. Але на порозі обернувся.

— У мене про це своя думка. Я кажу, що немає людей без хисту! У кожної людини обов'язково є якийсь хист, талант! І часто, дуже часто сама людина не знає, до чого в неї хист! І я не бачу, між іншим, великої різниці між хистом і творчою працею. У всіх професіях! Є швець і швець. Перший — творець, другий — ремісник. Чому? Тому, що йому треба було стати столяром, червонодеревником! Він такі б меблі робив, що їх на виставку, а він узяв шило в руки і дратву! Сікти треба за такі помилки!

— Дозвольте, Романе Гарасимовичу, — сказала Марійка. — А якщо в людини були такі обставини, що вона мусила піти проти свого покликання?

Роман Гарасимович скипів:

— Які обставини? Ніяких обставин! Ви знаєте, що таке піти проти свого покликання? Талант за-гу-би-ти! Власний талант закопати в яму і придавити могильною плитою! А це вже злочин! Злочин і проти себе, і проти держави! Державі потрібні таланти! І вони повинні насамперед народжуватись на нашій землі, у нашій країні, а не за океаном, де над кожною талановитою людиною висить петля. Ну, от... Та ще ось що. Глядіть — за суперечками про вибір професії нахапаєте трійок. А то ще й двійка підкотиться! Десятикласниці!

Коли Роман Гарасимович пішов, Ніна нахилилась до подруги і тихо, як про таємницю, звірилась:

— Мавко, я пишу оповідання. Нічого, нічого не скажу зараз — ні про сюжет, ні про тему... Закінчу — прочитаю. А завтра ж у мене, знаєш, піонерський збір. Правду сказати — боюся. Що коли я їм не сподобаюсь? Досвіду ж у мене ніякого. Ой, ти не уявляєш, який це клас! Учителі не знають, що з ним робити.

— Ти перебільшуєш.

— Можливо, але так кажуть. Там я вже познайомилась з одним бешкетником. Мені і цікаво, хочу випробувати свої здібності виховувати, і боязко провалитись, не виправдати довір'я комсомольського комітету. Ці школярі можуть мені таку обструкцію влаштувати! Ну, просто не сподобаюсь їм, не зацікавлю, не зумію підійти. Почне якийсь верховода, за ним — другий, третій. Якби в мене хоч зріст був пристойний. А то я й на десятикласницю не схожа.

— Зріст — дурниця. Не гренадером же готуєшся стати? Ти, Ніночко, на колектив спирайся. Це ж — піонери.

— Добра порада, дякую. Тільки як я її зумію застосувати? У них була вожата, вони з неї просто знущалися.

— Гляди, щоб ти не розгубилась, не зникла. А то авторитет втрапиш.

Ніна засміялась.

— Спочатку авторитет треба здобути, а я, хоч убий, не знаю, як це робиться.

— Ні, комітет зробив правильно, що послав тебе в піонерський загін п'ятого класу. Я сама була за це.

— Ой, я й забула що ти — член комітету.

— Ти будь справедливою, Ніно: туди треба дівчину серйозну, розумну.

— Дякую за комплімент, тільки я таки по-справжньому боюся провалитись. Яка ж з мене тоді комсомолка? Перед собою соромно.

Якось несміливо вона поклала обидві долоні на плечі Марійці й знову тихо, майже пошепки, запитала:

— А ти хочеш, щоб я розповіла зараз сюжет мого оповідання?

— Ніночко, що за питання? Звісно, хочу, мені дуже цікаво. Але чому тільки сюжет? Ти прочитай оповідання.

— Його ще немає. Я хочу спочатку побачити всі події в своїй уяві, а тоді вже й писатиму. Герої мої — учениці десятого класу. Ну, слухай.

Ніна зручно вмостилася на тахті. Заплющивши очі, якусь мить мовчала, збираючи до купи думки.

— Я коротко. В десятому класі вчиться дівчина. Мати її викладає в цьому класі тригонометрію. Звати вчительку, скажімо, Ольга Семенівна. Вона дуже вимоглива, четвірку й то важко в неї заробити. Трійками й двійками так і сипле. А як тільки викличе свою дочку, так і ставить їй п'ятірку. Дочка кожного разу чудово розв'язує задачі. З інших предметів і трійки в неї, а може, навіть і двійки є... Лише з тригонометрії — завжди п'ятірка.

Тут і почалося. Ученицю зневажають, бо вирішили, що мати заздалегідь попереджає її, яку задачу питає. Тобі не подобається?

— Ні, я слухаю.

— Ну, от. Учениця відчуває неприязне ставлення до себе однокласниць. І ось одного разу — диво! Вона нічого не знає з уроку! Жодної задачі не може розв'язати! Клас завмер. Усі чекають, що буде далі. А Ольга Семенівна, сама вкрай здивована, питає: "Що з тобою? Адже тригонометрія — твійлюбимий предмет. Тобі слід би



поставити двійку, та я нічого не ставлю, бо тригонометрію ти знаєш і, мабуть, сьогодні ти просто нездужаєш".

Тут сталося несподіване: учениця заплакала і гнівно до матері, може й ногою тупнула: "Став двійку! Не маєш права не ставити!"

Мати розгублена, збентежена,— що ж, думає, тут сталося? У класі, знаєш, тиша така, що чути, як муха дзижчить. Починає Ольга Семенівна розпитувати дочку, і тут усе виявляється. Школярка справді завжди добре готувалась до уроків і сьогодні просто навмисне не відповіла, щоб "заробити" двійку і повернути втрачену дружбу своїх однокласників. Оце й усе... Ну, як тобі?

Марійка мовчить. Ніна вдивляється в обличчя подруги, і серце в неї починає неприємно нити.

— Марійко,— повторює Ніна ослабленим голосом,— як я... придумала?

Марійка різко повернулася.

— Так, придумала,— вимовляє вона з притиском на останньому слові.— Справді, придумала. Бо в житті так не могло бути.

Ніна мовчки дивиться на подругу. Вона звикла до того, що Марійка завжди каже правду у вічі. Але так хотілось, щоб сьогодні ця правда була іншою, щоб подрузі сподобався задум оповідання. Скільки виношувала його в своїх думках Ніна! Хіба не бувало так, що, прокинувшись уночі, дівчина вже не могла заснути до ранку, бо раптом згадувала про свій майбутній твір, і його герої тісним колом обступали в нічній тиші ліжко. Тоді Ніна бачила їхні обличчя, чула кожне їхнє слово, і звучав крізь сльози гнівний голос учениці, яка вимагала від матері поставити їй двійку.

— Бачиш, Ніно,— говорила далі Марійка,— я не можу повірити в таку історію. Невже десятикласниці могли серйозно подумати про змову матері-вчительки й дочки? Хіба ж мати не бажає добра своїй доньці? А якщо бажає, то напевне хотіла, щоб у її дочки були справжні знання. Ніночко, дорога, не сердься на мене, та чому читач повинен вірити твоїй вигадці, коли в дійсності все було, мабуть, зовсім по-іншому, зовсім простіше!

— Як же було? — тихо спитала Ніна, відчуючи — зараз руйнується те, що вже стало їй близьким, те, що вона будувала з такою любов'ю й наполегливістю.

— Ні, ніхто з учениць не міг подумати,— говорила зосереджено і серйозно Марійка,— що мати, вчителька тригонометрії, змовилася з дочкою. Насправді, мабуть, думали, що мати допомагає дочці з цього предмета. Так, як воно й було. Якщо навіть така безглузда думка про змову матері та дочки й спала на думку якійсь учениці, то її ніхто б не підтримав. І потім — не вірю я істеричці, яку влаштувала в класі учениця. Вона, мабуть, знайшла б інші засоби переконати своїх однокласниць у тому, що вони даремно стали її зневажати.

— Які ж? — так само тихо промовила Ніна, переконуючись, що сюжет її ненаписаного твору вже розпався.

— Які засоби, питаєш? Та просто сказала б подругам: "Якого біса ви вигадали? Ану, питайте мене самі, я вам кожну задачу розв'яжу!"

Марійка замовкла, трохи подумала і заговорила знову:

— А чому твоя учениця, замість плакати в класі і вимагати поставити їй двійку, не розказала раніше матері про все? "Ось, мовляв, що думають подружки про п'ятірки, які ти мені, мамо, ставиш!" Так, Ніно, мабуть, сталося б у житті. Але я знаю, чому учениця нічого не сказала своїй матері.

— Чому?

— Тому, що тоді не було б оповідання. Крім того, мені здається, що коли твоя героїня так чудово знала тригонометрію, то, мабуть, і з інших предметів у неї були непогані оцінки. А якщо в неї були четвірки й п'ятірки ще й з інших предметів, то ніхто б з її подруг і не подумав про змову її з матір'ю.

Ніна шумно зітхнула.

— Знаєш, Марійко, у тебе такі логічні зауваження... Якщо я буду колись письменницею, то ти будеш літературним критиком. Мені ще треба все обмірковувати. Все, що ти тут мені сказала. От відчуваю, що твої слова ніби й правдиві. А відмовитись одразу від того, з чим зріднилась, що виносила в серці, дуже важко... Думається, що й такий випадок, як у мене, може статися...

— Як же може статися, коли він... Ну, як тобі сказати? Просто вигаданий, фальшивий. А ти напиши про щось справжнє з життя нашого класу. От, приміром, про нашу "воблу"!

Ніна подумала:

— Не знаю, Марійко, чи напишу про "воблу", а про п'ятий клас, мабуть, у мене буде цікавий матеріал.

У неї не виходило з голови все те, що говорила Марійка про сюжет її майбутнього оповідання. Хотілося все обмірковувати на самоті, порадитися ще з кимсь.

А що коли Марійка помиляється?

Несподівано десь у найдальшому закутку серця піднялося неприємне почуття до подружки. Захотілося сказати Марійці щось колюче, образливе. "Ось зараз скажу їй,— подумала Ніна,— що я краще за неї вчуся, я — відмінниця, а вона критикує мене, повчає!"

Але це почуття і ця думка були такі каламутні, такі олов'яні, важкі, що гнітили серце. І Ніна тільки болісно зітхнула.

\* \* \*

І чим більше на самоті думала Ніна про те, як подруга критикувала її майбутній твір, тим дужче зростав у ній протест. Критика здавалась ніби щирою й переконливою, але дівчина відчувала, що насправді Марійка в чомусь помилялась. Ніну мучило те, що вона не може знайти заперечень проти Марійчиних слів.

"Працювати далі над сюжетом чи покинути?"

Відповіді не було, не було й сили викинути геть з голови "надуманий, фальшивий сюжет". Та чи фальшивий він? Хіба Марійка не могла помилитись?

Уперше зрозуміла Ніна, як глибоко "залізло" їй у серце бажання писати творити. Не бажання, а вже пристрасть — гостра, хвилююча... Легко сказати самій собі: "Викинь

цей сюжет з голови". Та як викинути, коли він вріс у серце, пустив коріння? Тепер його треба вирвати з шматочком серця...

— Які дурниці! — вголос промовила Ніна й підійшла до вікна. Стовбури дерев юрмилась біля веранди. Десь за стіною на вулиці похитувався ліхтар, і здавалось, що дерева теж хитаються, не стоять на місці.

— Які дурниці, я все це перебільшую!

Дівчина нігтем легенько постукала по шибці. Може, так само стояла біля чорних шибок учениця-десятикласниця з майбутнього оповідання. Так, вона стояла і думала, що її подруги жорстоко несправедливі до неї, і не знала, як знову ввійти в їхнє коло...

8

На майдані Дзержинського Юля Жукова і Віктор Перегуда сіли в тролейбус, який ішов угору по Сумській вулиці. Не встиг Віктор і слова промовити, як Юля взяла два квитки.

— Стривай, що ж де таке? — запротестував Віктор. — Чи ти не визнаєш мене за кавалера?

— Терпіти не можу цього слова. А ще дужче не люблю, коли хтось платить за мене.

— Ну, Юлю, це ж така дрібниця.

— Не в цьому справа, Вікторе, — жартуючи, сказала Жукова. — Чому це хлопець повинен платити за дівчину? А я хочу сама платити за хлопця!

— В такому разі хай кожний платить за себе, — посміхнувся Віктор, — щоб нікому не було прикро. А то... Наче я не... не кавалер!

— Знову!

— Пробач, забув. Я це слово вживаю умовно.

Вони зійшли біля міського парку. Осінню, вологим падолистом дихнув на них вечір.

— Підемо через парк, — запропонувала Жукова, — а там одразу ж за стадіоном і вулиця Коцюбинського.

Вона підійшла до кіоска і купила два бутерброди.

— Підкріпись, Вікторе, — простягла один хлопцеві. — Знаю, що ти так само, як і я, вола б з'їв.

— Знову! — знизав плечима Перегуда. — Ні, це образливо! В такому разі я тобі винен.

— Спробуй тільки! — грізно промовила Юля, з апетитом наминаючи бутерброд.

Вони йшли головною алеєю парку. Тьмяно світили ліхтарі, обабіч дрімали старі каштани, а за ними, куди не досягало електричне сяйво, купчились темні мовчазні дерева.

Юля глянула збоку на Віктора. Він ішов своїм повільним, але розгонистим кроком, кепка зсунулась йому на потилицю, від чого козирок задерся вгору і відкрив широкий упертий лоб. Якись тіні перебігли його обличчям — може, від гілля каштанів, може, від легкого коливання ліхтарів.

Ніжне і водночас дивне почуття ворухнулося в Юлі: наче вперше вона побачила цього хлопця, його вольове підборіддя, розріз розумних карих очей. І її чомусь дуже

зворушило, коли він легким рухом торкнувся її ліктя, попереджаючи, щоб вона не спіткнулась об камінь. Юля немов уперше помітила круті дуги його брів і здивувалась, що вони поблискують при електриці, як антрацит.

Дівчині дуже захотілось почути в цю хвилину його голос, наче вона ніколи не чула його раніше, і було дуже цікаво, що він скаже.

Але Віктор мовчав. Несподівано він зупинився.

— Юлю, ти чуєш? Вітер пробігає верховіттям. Вслухайся!

Жукова прислухалась і почула далекий глухий гул. Він наближався, загойдались верхівки дерев, застукали голим гіллям, і за мить вітер почав віддалятися. А десь далеко-далеко вже народилась нова хвиля...

— І знаєш,— вів далі Віктор,— мені здається, Шепель сказала б: "Хай шумить. Що мені до цього?"

— "На завтра нам не задано про вітер",— додала Юля.— Правда ж?

Він засміявся.

— Я оце, не знаю чому, згадав про Шепель. Що в неї — чи така цілеспрямованість, яка відкидає все стороннє, чи обмеженість?

— Хіба ж можна назвати стороннім життя? — палко відгукнулась Жукова.— Шепель не живе, а існує. У неї все розкладено по полицках.

— Може, це вищий ступінь організованості? — вголос подумав хлопець.

— Це вищий ступінь сухого педантизму. "Гончарова я зараз не читатиму, бо ми його ще не проходимо; хто відкрив Антарктику — мене не цікавить, бо я не збираюсь туди мандрувати!" Це — організованість?

— Звісно, ні,— погодився Віктор.— Я тільки намагаюся збагнути цю натуру для того, щоб знайти, чим вплинути на неї. Що буде в нас за колектив, коли ми не зуміємо її перевиховати! Ти — секретар комітету, ти думала над цим, Юлю?

— Ти — секретар бюро комсомольської організації класу і повинен думати так само, як і я,— відпарирувала Жукова.— А по-друге — я не тільки думала, а й діяла. Пам'ятаєш карикатуру на Шепель у стінгазеті? Повір, це примусило дівчину замислитись. А ставлення до неї класу, а розмови з нею Юрія Юрійовича, а... Ні, Шепель переборює свій характер. Ну, звісно, це робиться не відразу, хоч ми й допомагаємо їй у цьому. І скажу правду тобі, Вікторе: від неї ще можна чекати всяких сюрпризів і навіть не дуже приємних. Все ж таки ми ще як слід не підійшли до Шепель, вона ще далека від нас.

Юля і сама не розуміла, як сталося, що вони звернули з головної алеї вбік і опинились на тихій самотній стежці. А може і стежки ніякої не було, бо вони брели кудись навмання, взявшись за руки. Опале мокре листя не шелестіло під ногами, лише вітер гудів над верхівками дерев та здалека долітала музика з гучномовця.

Вони вийшли на галявину з високими березами. Білі стовбури немов впливали з густого присмерку і здавались таємничими й журливими.

Не змовляючись, Юля й Віктор стали під старою березою, спершись на неї плечима. Було вогко, теплий туман серпанком наповзав на галявину. І якийсь нічний

птах беззвучно зірвався з гілки й майнув над головами.

Віктор мовчки перебирав у своїй руці теплі пальці дівчини. Він чув її близьке дихання, і йому хотілось, щоб ці хвилини мовчання тяглися без кінця.

Юля вдивлялась в обличчя хлопця, яке здавалось їй у темряві загадковим і незнайомим, а сам Віктор був ніби іншим Віктором, якого вона досі не знала.

Раптом його обличчя немов виросло і опинилось просто перед її очима.

— Юлю! — шепнув він самим подихом і несміливо обняв її за плечі.

Вона тихо відсторонилась.

— Що ти, Вітю?

Він знову взяв її руки й мовчки гладив їх долонею. Вона була в нього така тепла, широка й трохи шершава від роботи. Юля пригадала, як завзято копав він ямки, коли школярі садили на пустирі сад.

Деся високо вгорі, в нічному небі, виник рокіт літака і попливли вогники.

— Вітюсь, бачиш?

Юля ніколи так не називала його раніше. Тепла хвиля колихнулася у грудях.

— Я колись мріяв стати льотчиком, ще в п'ятому класі. Подумай, Юлю, яка благородна й відважна професія! А потім переконався, що, наприклад, бути сталеваром, як мій батько,— це такий же благородний труд. Не було б сталеварів — не було б і льотчиків. Вірно ж?

Жукова не відповіла. Болючий спомин уколів серце. Вона згадала про свого батька.

Віктор збагнув, чому мовчить Юля, він знав усе про її сім'ю.

— Нічого,— тихо промовив,— зрештою, він же повинен зрозуміти. А що, він і досі пиячить?

Вона довірливо поклала йому на плече руку.

— Тепер уже не так, як раніше. Видно, що він і сам з собою бореться. Але... от учора знову... Ну, як він з похмілля стоїть біля верстата? Уявляю: руки тремтять, погляд каламутний. Де вже тут виконувати норму! Є якісь "приятелі", що тягнуть його з собою пиячити. Сором за нього! Коли б ти знав, Вітю, як я намучилась!

Ніколи ще Юля не говорила Вікторові про свої сімейні справи, про батька. Хлопець знав про її сім'ю від інших. А зараз щирі й сумні слова Дівчини викликали в нього бажання допомогти їй, зробити так, щоб ніщо не затьмарювало її життя. Вперше сьогодні Віктор побачив її іншою — не Жукову, секретаря комітету, а Юлю, свою однокласницю, з її болем і простими проникливими словами.

Йому хотілося сказати Юлі, що з сьогоднішнього дня він буде її найкращим другом, але хіба досі вони не були друзями? "Треба не словами, а ділом допомогти їй,— подумав він. — Тільки як це зробити?"

Хлопця зворушила думка, що справді він може допомогти Юлі, може піти до її батька, поговорити з ним, може піти навіть на завод...

— Юлю, я часто уявляв... уявляв, що ми з тобою десь зустрілися вдвох... Як оце зараз.

Він почекав, чи нічого не відповість Юля. Але дівчина мовчала, і він продовжував

далі:

— Мріяв, що скажу тобі якісь особливі, незвичайні слова... А ось сьогодні... А ось сьогодні... просто не знайду, що тобі сказати.

— Нічого й не треба говорити, Вітю.

— Чому? — злякався він і зазирнув їй в обличчя.

Вона усміхнулась і заспокійливо провела рукою по його щоці.

— Юлю, ти ж давно, давно вже мені подобаєшся,— гаряче зашепотів він, підбадьорений її усмішкою, світлом її очей, які бачив навіть у густій сутіні.— Ти помітила це? Я ховав свої почуття за жартами, а тільки й думав про те, що ось побачу тебе.

Юля ніжно погладила його високий лоб.

— Мені здається,— сказала вона,— ніби я знала, знала, що ти скажеш мені такі слова. От у мене зараз дивне почуття, наче тебе довго-довго не було. Наче я тебе скрізь шукала. І ось зараз ти повернувся до мене... Мені завжди хотілось бути з тобою. Але я не замислювалась... не знала, чому це так...

— А тепер знаєш?

— Знаю, Вітюсь.

Вона взяла його раптом за руки.

— Вітю, скажи мені... Мені здавалося, що Софа...

— Софа?

— Що ти не зовсім байдужий до неї.

Вона говорила несміливо, наче боялась почути прикру правду і водночас немов вибачалась, що питає про таку дурницю.

— Ой, що ти вигадуєш? Ніколи, ніколи вона мені не подобалась.

— Правда? — радісно вихопилось у неї.

— Правда, Юленько. Я навіть дивувався — що в ній знаходять хлопці?..

— Правда?

— Ну, ясно. Ти навіть не думай про це...

Враз Юля жахнулась:

— Ой Вікторе, що ми робимо? Про Лукашевич забули!

— Це краще, що ми трохи затримались,— Лукашевич встигне прийти додому.

Жукова похитала заперечливо головою:

— Думаю, що вона не додому поспішала.

На околиці парку довідались у зустрічної жінки, де саме вулиця Коцюбинського. Знайшли будинок № 9. За високим парканом темніло гілля дерев. На воротах біліла якась табличка. Віктор у темряві ледве розібрав: "Злі собаки".

На стукіт справді обізвався охриплий пес. Потім почулися кроки, і якась жінка відчинила хвіртку.

— Варя Лукашевич живе в мене,— басом сказала вона,— тільки її немає, ще не приходила з школи.

Жуковій хотілося зайти в дім, побачити обстановку, в якій живе Варя, але жінка не

мала наміру запросити їх.

— А може, ми її підождемо? — спитала Юля.

— Ні, вона прийде пізно,— відрубала жінка.— Скажіть, що їй переказати і хто ви такі будете?

— Ми з її класу,— сказала Жукова.— А не знаєте, де вона тепер?

— Я в неї звіту не питаю,— пробасила жінка.— Знаю тільки, що як так забариться, то повертається пізно. Ви її не дочекаєтесь.

З цими словами вона пішла.

— Не дуже привітна тітка! — зітхнув Віктор.— Її б у самодіяльний хор, бас добрячий.

— Я так і думала, що вона поспішала не додому,— замислено сказала Юля про Лукашевич.

Але ніхто з них — ні Юля, ні Віктор — не жалкували, що витратили час на сьогоднішню мандрівку.

\* \* \*

Вночі Ніна прокинулась.

За чорним вікном виє вітер. Гострий кігтик раз у раз шкрябає по шибці — то обережно і сумовито, то настирливо і тривожно.

Що йому треба?

В раптовій тиші між поривами бурі він шкребе жалібно, тоненько, навіть попискує, як миша. Напевне, це колючка акації. Голе дерево простягло з саду гілку і стукає ночами у вікно.

Ніна уявляє, яка холодна осіння ніч надворі, уявляє чорні стовбури дерев і знову натягає аж на голову пухнасту ковдру. Яке щастя лежати в таку ніч у затишній і теплій постелі! Дівчина хоче заснути, але під'їхала машина, світло фар майнуло по стіні. Трохи згодом цокнув ключ, і рипнули в передпокої двері.

Це приїхав з заводу батько. "Ах, бідний, бідний татусь! Як пізно він повертається додому!"

І вона починає думати про батька, про себе, про школу. Все-таки вона дуже щаслива. Ні, мало так сказати,— просто страшенно щаслива! Батька її знає вся країна, сама вона найкраща учениця, і не тільки в десятому класі, а й, мабуть, у всій школі. У неї чудові подруги: Юля Жукова, Марійка... Ну, звісно, вони вчаться гірше за Ніну, бо в неї здібності, гостра пам'ять, з нею ніхто не зрівняється. Вона таки страшенно щаслива! Саме так: страшенно щаслива!

І враз думка увірвалась. Колючка вже тут, у серці.

Щаслива? Ой, ні, в неї є своє болюче переживання.

Качан! Коротуха!

Просто огидно, огидно бути такою низенькою, натоптуватою. Ще хоч би на кілька сантиметрів вище!

Не треба думати про це. Не це ж головне. І Марійка так запевняє, і Юля. А може, й вони не щирі, може, в душі нишком жаліють. Так нестерпно, коли тебе хтось жаліє!

Ніна заплющує очі й намагається уявити себе школяркою з посередніми оцінками; батько її — простий токар, та ще й п'яниця, як от у Юлі.

Це було б страшно, просто страшно!

Хай що завгодно, нехай вона буде котигорошком у квадраті, аби тільки бути першою ученицею, щоб педагоги говорили про Ніну Коробейник, як про першого кандидата на золоту медаль! Ну, і, звісно, щоб бути дочкою відомого авіаконструктора...

Пригадується недавня розмова з Марійкою. І навіщо було розказувати їй сюжет? Чи вона такий знавець літератури?

Що як і справді немає в неї, Ніни Коробейник, ніякого хисту? Відразу ж у серці дівчини постає проти цієї думки гострий протест. Ні, вона має талант! Усі їй казали про це. Ще в п'ятому класі вона писала вірші, і як їх хвалили! Вона мусить бути письменницею! Чуєш, Марійко? Чуєте, дорогі подружки?

За вікном рвонув вітер, переможно зашкрябав гострий кігтик по чорній шибці...

9

Юрій Юрійович знав, що Ніна Коробейник хоче або розповісти, або порадитися з ним про щось дуже для неї важливе. Ніна нічого йому не говорила і, здається, нічим не виявила свого наміру. Але вчитель був певен, що сьогодні чи завтра Коробейник неодмінно звернеться до нього.

Можливо, він помітив цей намір учениці з її поведінки. Після першого уроку вона похапцем підійшла до нього, і зупинилась у нерішучості. Вона, певне, заговорила б, але надійшли подруги, і дівчина відступила, бо, мабуть, не хотіла звіритись у чомусь при свідках. Здавалось, вона шукала нагоди поговорити з класним керівником віч-на-віч.

На великій перерві Юрій Юрійович знайшов Коробейник у фізкультурному залі і покликав її.

— Ніно, ви мені, здається, щось хотіли сказати? Що у вас?

Коробейник здивовано глянула на вчителя з німим запитанням: як він довідався?

— Адже я не помилився? Правда? Ходімте сядемо. Або краще підемо в комсомольську кімнату, там зараз немає нікого.

Коли зачинилися двері кімнати, Ніна, хвилюючись, розповіла Юрію Юрійовичу про свій намір написати оповідання з життя десятикласників і про те, як Марійка Поліщук розкритикувала сюжет.

— Я багато думала над її зауваженнями,— ніяково говорила Ніна,— і ні до якого рішення не прийшла. Розумієте, Юрію Юрійовичу, я відчуваю, що Поліщук має в чомусь рацію, і водночас не можу погодитися з тим, що сюжет мій такий хибний, такий надуманий, що треба його облишити зовсім і будувати новий. І я... я вирішила розповісти вам... Я дуже коротко...

Юрій Юрійович уважно вислухав ученицю.

— Хороша тема,— промовив він з радісними нотками в голосі,— це тема дружби, колективу! Учениця йде навіть на те, щоб одержати двійку, аби не залишитися поза колективом. Добре, Ніно, добре! І зовсім не треба відкидати сюжет. Спробуйте



вдосконалити його. Надумане — геть, візьміть натомість щось життєве, правдиве. В десятому класі справді така ситуація буде надумана, і Поліщук мала рацію. Але хто вам заважає взяти, скажімо, п'ятий клас, хай у вас буде вчителька арифметики.

— Справді,— вигукнула Ніна.

— Далі, хай дівчинка розповість своїй матері про ставлення до неї подруг, але мати нехай не зверне на це уваги. Ось у вас буде ще одна деталь, яка зробить події в оповіданні правдивішими. І так продумайте все, знайдіть нові деталі, нові колізії, щоб ніякої фальші не лишилось. А що ж, варто попрацювати. Хоч написати оповідання — великий труд, Ніно!

Юрій Юрійович вдивлявся у вічі учениці, немов хотів довідатись, чи глибоко западають їй у душу його слова, чи сприймає вона їх.

— Добре було б вам побувати на заняттях у літературній студії,— сказав учитель.— Є, знаєте, така студія початківців при Спілці радянських письменників.

— Як? У студії? — солодко і тривожно стукнуло серце.

Ніна не могла уявити, що вона піде в літстудію, якою керують письменники, побачить людей, твори яких читає весь народ.

Учитель помітив її замішання й усміхнувся.

— А що ж, я вірю у ваші літературні здібності. Ті ваші оповідання, які я читав у шкільному журналі, зовсім непогані. Це ще перші літературні вправи, але в них є живий вогник. Якщо хочете, я поговорю про вас у Спілці. Тільки мені хотілося б, щоб ви по-справжньому збагнули, яка це в нас могутня ідейна зброя — слово! Я так думаю, Ніно, що, мабуть, немає такої іншої зброї за своєю силою. І, знаєте, написати хорошу книгу — це дорівнює трудовому подвигу. Якщо вас не лякає самовіддана напружена праця, дерзайте! А я завжди буду радий допомогти вам.

Ніна вийшла з кімнати окрилена. Вона ще працюватиме над сюжетом і напише оповідання, з героями якого вже міцно здружилася. Вона побуває на заняттях літстудії, якою керують справжні письменники!

З цим почуттям великої радості Ніна пішла на піонерський збір у п'ятий клас — уперше пішла, як вожата загону.

Вона забула навіть про свої побоювання, забула про існування Миколи Сухопарі й інших бешкетників, від яких можна було чекати каверзних витівок.

У коридорі Ніну зустріла Зінаїда Федорівна, керівник п'ятого класу. Це була ясноока жінка з такою лагідною й хорошою усмішкою, що кожному, хто розмовляв з нею, ставало на серці затишно і спокійно. Ця усмішка немов опромінювала її вже немолоде обличчя якоюсь весняною радістю, і Ніна зрозуміла, що вчителька навмисне чекала її, щоб підбадьорити і вдвох піти на збір.

З дверей класу визирнув якийсь школяр, за ним — другий, і в одну мить зникли.

— Чергові,— сказала усміхаючись Зінаїда Федорівна,— вас чекають. Хороші діти, я певна, що ви знайдете з ними спільну мову. Важливо відразу здружитись.

Вона відчинила двері, і Ніну раптом знову охопило колишнє хвилювання. Якимись не своїми, дерев'яними ногами вона ввійшла до класу, відчуваючи, яка вона низенька

товстушка.

Вчителька відрекомендувала Ніну.

— Це ваша нова піонервожата, ви її знаєте, вона вже приходила до нас. Звати її Ніна, вона вчиться в десятому класі і цього року складатиме екзамени на атестат зрілості. Прийде час, і ви теж складете останній екзамен і попрощаєтеся з своєю школою.

Легкий смуток забринів у голосі Зінаїди Федорівни, ласкавими очима оглянула вона притихлих дітей і продовжувала говорити:

— Ви навіть і не помітите, як швидко промайнуть ваші шкільні роки. Хай же кожний із вас дасть собі слово, що буде зразковим піонером і вчитиметься так, щоб жодний день у школі не минув безслідно. Щоб не довелося жалкувати перед останнім екзаменом за свою неуважність на уроках, за погану поведінку. Бажаю ж вам, діти, цікавої роботи, любіть і шануйте свою нову вожату!

Вона вийшла з класу, і Ніна лишилась віч-на-віч з трьома десятками хлопців і дівчаток, які цікавими очима стежили за кожним її рухом.

Перші слова, які сказала Ніна, здались їй чужими, наче не вона сама їх вимовила, а хтось сторонній. Та з кожною хвилиною дівчина сміливішала, яснішали її думки, і незабаром зовсім минуло неприємне почуття якоїсь скованості.

Дивно було, що не хто інший, як Микола Сухопара, повернув Ніні впевненість і твердість. Тільки-но вожата почала говорити, як на задній парті зчинився шум. Виявилося, що Сухопара тягне за руку якусь дівчинку, та розчервонілася, мовчки пручається.

— Що сталося? — вихопилось у Ніни. — Навіщо... навіщо ти її тягнеш?

Сухопара, й оком не моргнувши, гукнув:

— А чому вона сіла поруч мене? Сидить тут... Заважає.

Ніна обурилась, та, стримуючись, спокійно запитала:

— А ти подумав про те, що вона теж піонерка, твоя однокласниця?

— Ну, то й що? — зухвало кинув Сухопара і вже навмисне ще раз смикнув дівчинку.

— Залиш її і сядь на першу парту! — наказала Ніна.

Але хлопчик і не поворухнувся.

— Не піду, мені й тут добре, — промовив він, зиркаючи спідлоба на вожату.

— Ти нам заважатимеш працювати, — сказала Ніна, — йди на першу парту.

Вона вже знала — Сухопара не послухається, і зараз станеться щось таке, що враз принизить її, зробить смішною перед усім загоном.

— А ви не вчителька, щоб наказувати! — гукнув Сухопара і з незалежним виглядом сів на своє місце на останній парті.

В класі враз залягла тиша. Ніна глянула на дітей і з ляком прочитала в їхніх очах не співчуття до себе, не осуд грубіянові, а вираз гострої цікавості — що, мовляв, тепер зробить нова вожата?

Це була критична хвилина. Ніна зібрала всю силу волі, щоб нічим не виявити свого хвилювання.

— Навіщо мені наказувати? — промовила вона.— Якщо заважатимеш, тебе враз утихомирять твої товариші-піонери. Ви ж усі хочете, щоб робота в загоні була цікавою й корисною? Щоб нікому не було нудно?

— Хочемо! — гукнув хтось із піонерів.

— Чуєш, Сухопара? Ти чіпляєшся до дівчинки, а вчишся, мабуть, гірше за неї?

Серед дітей наче війнув вітрець, і Ніна з радістю відчула, що напруженість зникла так само несподівано, як і з'явилась.

— У нього й двійка є! — гукнуло кілька голосів.

Сухопара пробурмотів:

— Ну й нехай!

Ніна звернулась до дівчинки:

— Як тебе звати?

— Оля Козуб.

— Ось що, Сухопара: щоб ти ніколи Олі Козуб не чіпав! Домовились? А зараз давайте вирішимо, як нам працювати.

Сухопара лишився на своєму місці, на останній парті, та Ніна відчула, що його осоромлено і що їй допомогли в цьому піонери, в яких ще хвилину тому, здавалось, вона не знайде підтримки.

Головою ради загону був Юхим Кочетков — стрункий худорлявий хлопчик з швидкими рухами, якого всі товариші звали чомусь Юша. Він був у високих чобітках, носив штани-галіфе й гімнастюрку, на зразок військової.

— Дозвольте звернутись,— сказав він Ніні.— Так у вас же, мабуть, є готовий план, як нам працювати?

Ніна хотіла вже розгорнути свій зошит, куди записала все, що надумала провести в загоні. Та в останню мить сказала:

— Ніякого плану в мене немає. Це було б зовсім нецікаво. Ми самі зараз складемо план, щоб робота в нашому загоні була найкращою!

Спочатку запанувала мовчанка. Видно було, що піонери звикли всю роботу в загоні провадити за готовими планами вожатих. Потім почалося перешіптування, хтось підняв руку, за ним другий, третій, і наче прорвалася гребля — одне за одним посипались побажання.

— Ми хочемо,— сказав Юша,— щоб у нас був гурток юних майстрів, як у Палаці піонерів. Там надзвичайно цікаво! Там і моделі літаків роблять! І глобус зробили як справжній, тільки дуже великий. Я сам бачив.

У цю хвилину жалібно дзенькнуло перо, встромлене в парту. Хтось засміявся, а кілька голосів гукнули:

— Ану, ти! Коровайний! Заховай перо!

Той, кого назвали Коровайним, скорчив смішну гримасу, але, побачивши, що ніхто не сміється, враз схопився й сказав:

— А мене чому не питаєте? Я хочу піти подивитись, як друкують книжки. Мій батько у друкарні робить. Я тільки один раз у друкарні був. Ще б пішов. Там теж цікаво!

— Добре,— сказала Ніна.— Запишемо: друкарня.

Коровайний сів, навмисне грюкнувши кришкою парти. "Тихше!" — гримнули на нього.

Одні з піонерів хотіли піти на екскурсію в зоологічний сад, інші пропонували влаштувати вечір загадок і відгадок — такий вечір, щоб ото "очки" зараховувати. Деякі бажали ліпити з глини, ще хтось запропонував поставити п'єсу. Оля Козуб повідомила, що вона вміє робити фокуси. Її навчив тато, і один фокус такий, що його ще ніхто-ніхто не розгадав, а якщо Сухопара кривиться й не вірить, то нехай сам побачить...

Ніна нишком поглядала на Сухопару. А що ж він запропонує? Що його цікавить?

Здавалось, його ніщо не цікавило. Він сидів, надуваючи щоки, і, мабуть, хотів, щоб вожата зрозуміла, як він на неї образився. І тільки одного разу, коли Юша говорив про юних майстрів, хлопчина повернувся, прислухаючись.

Ніна звернулась просто до нього:

— А ти, Миколо?

Сухопара схопив себе долонями за щоки, глибоко вдихнув повітря — видно було, що він не чекав цього запитання і розгубився. Та за мить з а йду жим виразом махнув рукою:

— А що ж я? Нічого!

— Як — нічого? — наполягала Ніна. Ти ж знаєш, що "нічого" — це порожнє місце.

— Ось і буде порожнє місце з усього цього,— промовив хлопчик.— Наговорили багато, а ніхто нічого не зробить.

— А це від нас самих залежить, Миколо,— сказала Ніна.— Ми ж для себе складаємо план. А для тебе теж є дуже цікава робота.

І звернулась до всього загону:

— Давайте доручимо Сухопарі зробити карту!

На мить настала тиша, і доки її ніхто не порушив, Ніна швидко говорила далі:

— Карту великих гідростанцій — на Волзі, на Дніпрі... Це буде особлива карта: натиснеш кнопку, і враз спалахне на ній світло — гідростанція! Одна, друга, третя! І цю карту, яку зробить Сухопара, ми виставимо в шкільному вестибюлі, щоб усі школярі, вся школа бачила, як працює наш загін!

Ніна не договорила і замовкла, бо щось сталося тієї хвилини в класі. Що? Вона не змогла відповісти на це. Ніхто ще не промовив і слова, мовчав і Сухопара, такий собі колючий, їжакуватий хлопчина. Чому ж, чому ж Ніні здалося, що встав він за партою, і на весь клас почувся його захоплений голос: "А в мене й лампочки є маленькі! Від ліхтарика! Згодяться?" Напевне, напевне в тебе знайдуться такі лампочки, Миколо, і ти, мабуть, уже думаєш, де дістати провід і з ким ти майструватимеш карту, і ти вже, мабуть, бачиш її готовою — чудову карту, на якій спалахують яскраві ліхтарики!

Тільки очі побачила Ніна тієї хвилини — гарячі, захоплені очі хлопчика Сухопарі, і зрозуміла, що в них виблискує відсвіт живих хлоп'ячих думок, і, якщо буває, що світиться серце, то, мабуть, те світло було зараз на обличчі Миколи...

Ніна замовкла. А хлопчик несподівано промовив спокійним і навіть байдужим

ГОЛОСОМ:

— А що ж, можна й зробити!

Та цей голос зовсім не виражав того, що насправді переживав Сухопара!

Ніна не втрималась і засміялась, вибачаючи йому нещирість.

— Знаю, що карта буде чудова! — сказала вона. — Хто хоче майструвати разом із Сухопарою?

10

Євгенія Григорівна почувала себе останні дні не зовсім здоровою, проте сьогодні добре спала вночі, і в неї знову з'явився хороший, піднесений настрій.

Марійка чула, як мати снідала й пила чай, як одягалась і бряжчала ключами. Євгенія Григорівна поспішала в інститут, Марійці ще можна було б якусь годину поспати.

Мати на хвилину зупинилась біля доччиного ліжка. Марійка знала: ось тільки розплющить очі — й побачить обличчя матері, яка схилилась над нею. І хоч сон ще міцно склеював повіки, дівчина враз простягла руки й схопилась. Вона обняла матір за шию, як бувало колись, у дитинстві. Та хіба й зараз вона, Марійка, не була для матері маленькою дівчинкою, яку можна попестити?

— Мамцю, ти вже йдеш? Я теж зараз встаю!

Марійка рішуче скинула ковдру.

— З сьогоднішнього дня я встаю на годину раніше! За місяць я виграю тридцять годин, за два місяці — шістдесят, за рік...

Марійка не показала й засміялась.

Євгенія Григорівна похапцем поцілувала дочку.

— Зумій же її розумно використати, цю годину! Ну, а я біжу... До побачення, доню!

— Пізно прийдеш? — гукнула вслід Марійка. — Привіт кущистій пшениці!

"Ось так і виховується сила волі, — думала дівчина, швидко прибираючи кімнату. — За місяць — це справді набіжить тридцять годин. Зараз же сідаю за книжку".

Сьогодні в Марійки були важкі уроки, в тому числі тригонометрія, хімія й фізика, та учениця приготувала їх ще вчора, залишивши на сьогодні українську літературу. Трійка з цього предмета не давала спокою.

Треба було вивчити творчість Лесі Українки. Це можна було б зробити, користуючись підручником і творами письменниці. Проте дівчина хотіла вийти за межі класного завдання. Їй хотілося простежити, як впливала на творчість Лесі Українки російська література, зокрема Пушкін, Некрасов, Горький...

За стіною обізвалось радіо. Щось проказав голос диктора, і потім заграла музика.

Марійка стиснула скроні кулаками. Незабаром вона й справді примусила себе забути все навколишнє й вникнути в роботу. Лесею Українку глибоко хвилювали твори Горького!..

Тихо шелестять сторінки. Вірші, поеми. Кров'ю написані рядки... В них увесь запал поетеси, все її окрилене серце, — воно, як горьківський Буревісник, кличе до боротьби...

Гей, блискавице, громова сестрице,

Де ти! Розбий злії чари!

Хай ми хоч раз заговоримо громом

Так, як веснянії хмари!

І знову інші мотиви, інші звуки вплітаються в музику вірша. Чуєш, Мавко, як солодко грає Лукашева сопілка?..

\* \* \*

Вчителька української літератури Надія Пилипівна мала, мабуть, не більше сорока п'яти років, але в її волоссі було зовсім сиве пасмо. Здалека здавалося, що над її чолом лежить снігова смужка.

Надія Пилипівна приїхала з іншого міста, школярі її ще добре не знали, і Марійці було лише відомо, що ця жінка посивіла після того, як під час Великої Вітчизняної війни трагічно загинула її сім'я. Про це десь дізналася Юля Жукова й розповіла подругам.

Свої уроки вчителька проводила з помітним хвилюванням, і клас не відразу зрозумів, що це хвилювання — від великої любові до літератури, до художнього слова. Але учні одразу відчували, що нова вчителька дуже вимоглива і тримає себе "з офіціальним холодком", як висловились Ніна Коробейник. (Саме цього "холодка" й побоювалась Ніна, коли звернулася за літературною порадою не до Надії Пилипівни, а до класного керівника).

Марійка Поліщук була чулою і вразливою дівчиною. Сиве пасмо у волоссі вчительки мимоволі викликало в її уяві страшні картини минулої війни. Уявлялась Надія Пилипівна простоволосою, з чорною хусткою в руках, на руїнах будинку, де загинули її чоловік і діти. Вітер куйовдить волосся, а жінка блукає від однієї кам'яної кучугури до іншої, відшукуючи сліди своїх рідних...

З Ніною Марійка навіть посперечалась.

— Те, що ти звеш "офіціальним холодком",— звичайна суворість людини, яка втратила найдорожче,— доводила Марійка.— Це не холодок, а глибоко затамований біль.

Сьогодні перший урок з української літератури, і саме перед початком його сталася неприємна історія. Надія Пилипівна ввійшла до класу так тихо й непомітно, що її побачили тільки тоді, коли вона вже підходила до столу. Хоч дзвоник уже продзеленчав, учні ще не були на своїх місцях, в класі стояв шум, гамір, сміх...

Вчителька глянула на клас і, раптом повернувшись, пішла до дверей.

Усе сталося за якусь хвилину. Шум почав швидко стихати. Ще мить — і Надія Пилипівна вийшла з класу. Та Ніна Коробейник зірвалась з-за парти й підбігла до вчительки.

— Надіє Пилипівно,— промовила вона голосно, запинаючись від хвилювання,— ви образились? Пробачте нам, ми винні! Повірте, це більше ніколи не повториться!

Всі почули, як учителька важко зітхнула, глянула на Ніну і рукою взялася за одвірок, немовби хотіла спертися.

— Гаразд,— сказала вона,— це ніколи не повториться... Спасибі.

Вона повільно підійшла до столу й розгорнула журнал.

Стояла глибока тиша — це "спасибі" збентежило клас. Учителька ще й дякувала — за віщо? Багато учнів не сміли глянути їй у вічі.

Ніна відчула, як серце їй стислось, і наче вперше побачила сиве пасмо на голові вчительки. Воно було зовсім біле, як срібна паморозь.

Надія Пилипівна мовчки дивилась на клас, і несподівано широка усмішка освітила її обличчя. Ніби нічого не сталося, спитала:

— Хто не вивчив уроку?

Всі мовчали.

— Я питаю для того,— говорила вона,— щоб часом не викликати тих із вас, хто не виконав завдання. Я це кажу цілком серйозно. Не хочеться завдавати ганьби такому учневі перед усім класом. Та й мені не доведеться за нього червоніти.

Вона помовчала. По класу промайнув шелест, і знову все стихло.

— Гаразд,— сказала вчителька.— Всі вивчили. Я рада за вас.

Встала Юля Жукова:

— Надіє Пилипівно, а в нас за такої умови не розведуться ледарі? Це, виходить, і двійок тепер ні в кого не буде?

— Розумію вас,— серйозно промовила вчителька.— Але я враховую, що це — де-сятий клас, випускний, люди ви — свідомі. І потім — той, хто не вивчить сьогодні, повинен буде відповісти мені водночас і нове завдання, й минуле. І, нарешті, вивчити урок можна по-різному: на п'ятірку і на трійку. А декому лише може здатися, що він вивчив...

Першою вона викликала Марію Поліщук. "Так і знала, наче передчуття якесь було",— майнула в дівчини думка.

Марійка сама потай дивувалась, з яким піднесенням вийшла відповідати урок. Вона відчула гостру потребу висловитися перед усім класом, розповісти все те, про що дізналася сьогодні вранці, сидячи над книжками. І коли б хтось сказав Марійці, що її піднесення — всього лише від упевненості в собі, бо вивчила урок, добре впоралася з домашнім завданням, то учениця, мабуть, запротестувала б. Хіба можна було назвати домашнім завданням чи звичайним уроком ту глибоку й напружену роботу, яку вона виконала?

Надія Пилипівна сіла за стіл, підперла підборіддя кулаками і приготувалася слухати. Та вже незабаром вона зацікавлено повернула до Марійки голову, брови піднялись від приємної несподіванки. Так ще їй ніхто в цьому класі не відповідав. Учителька одразу відчула, що учениця не тільки блискуче засвоїла урок. Ні, вона розповідала не мовою підручника, а власними схвильованими словами про те, що, мабуть, передумала сама, що вчитала з інших книжок, і немов живий вимальовувався з її розповіді повний очарування образ письменниці — мужньої жінки, борця...

Коли Марійка заговорила про те, як уявляла собі письменниці щастя людини, Надія Пилипівна встала і, вся просвітлівши, наче помолоділа, радісно продовжувала слухати ученицю. А Марійка пристрасно говорила про "Напис на руїні", про "Осінь"

казку", про світлу ідею "Лісової пісні", як Мавка на березі сонного озера вперто шукала стежку до щастя...

Клас якось дивно притих. Марія Поліщук, звичайна десятикласниця, яка нічим не відрізнялась од інших учнів, раптом переступила якусь невидиму рису і немов виросла на цілу голову. І це було тим дивніше, що вона відповідала всього лише звичайний урок!

Марійка відчувала цю напружену увагу. Вона глянула на клас, і їй впало в очі зацікавлене біляве обличчя Ніни.

Стиснувши губи, суворо звівши брови, слухала Юля Жукова. Навіть Мечик Гайдай, який більше цікавився танцями й модними галстуками, ніж українською літературою, теж уважно слухав.

Надія Пилипівна з жалем глянула на годинник і неохоче спинила ученицю: хотілося вислухати її до кінця. Та треба ж викликати ще й інших.

— Ви дуже добре відповідали, Поліщук,— сказала вчителька.— Я рада за вас.

Вона взяла ручку й схилилась над журналом. Потім глянула на клас, усміхнулась:

— П'ятірку вам, Поліщук, ставлю особливу. Вона не схожа на інші. Ви тут не просто урок відповіли, а прочитали пристрасну доповідь. І в моїй уяві ніяк не пов'язується з сьогоднішньою п'ятіркою ваша минула трійка.

Надія Пилипівна пройшлась по класу і зупинилась біля парти, де сиділа Ліда Шепель.

— Минулого разу я вас викликала,— звернулась вона до неї, — хочу й сьогодні послухати. Прошу.

Шепель, не кваплячись, встала — висока, в чорному платті,— і для чогось скинула окуляри. Примруживши короткозорі очі, збентежено дивилась на вчительку.

Ніхто не знав, яка буря вирувала цієї хвилини в серці учениці. Шепель була певна, що коли її минулого разу викликали, то сьогодні можна бути цілком спокійною — не питають. І тому вона тільки один раз прочитала і то не зовсім уважно. Почувала, що нічого не зможе відповісти.

— Надіє Пилипівно,— промовила вона,— я вирішила скористатися з вашого... з вашого запитання... Я сьогодні, на жаль, не зовсім добре вивчила урок.

Вчителька підняла здивовано брови:

— Чи не занадто пізно ви, Шепель, вирішили відповісти на моє запитання?

У класі прокотився легенький смішок.

— До того ж мені не все ясно,— провадила далі вчителька.— Що, наприклад, означає "не зовсім добре"? Ви не знаєте урок на п'ятірку чи зовсім не вивчили?

Шепель зам'ялась:

— Не вивчила.

— Сідайте,— промовила Надія Пилипівна.— Вірю вам. Я хоч і викликала вас минулого разу, але ваш розрахунок, як бачите, був не зовсім точний.

Вона глянула на Жукову.

— А ви турбувалися, що в нас тепер не буде двійок!



У класі знову вітерцем майнув смішок.

Юля Жукова ураз насторожено насупилась: учителька викликала Варю Лукашевич.

З того часу як Юля з Віктором їздили до Варі й не застали її вдома, минуло всього три дні. Лукашевич так і лишилася для Жукової загадкою. Юля почувала, що ця дівчина починає її нервувати.

"Ще цього не вистачало! — сердилась на себе Юля.— Інших повчаю, щоб були витриманими й володіли собою, а в самої увірвався терпець!"

Вона стежила, як Лукашевич тихо вийшла з-за парти і, намагаючись ні з ким не стрічатись очима, дивилась кудись поверх голів у протилежну стіну. Відповідала вона тихим голосом, так що вчителька змушена була попросити говорити голосніше. Урок Лукашевич знала слабенько і, відповідаючи, кілька разів з сумом поглянула на своє затишне місце в кутку. Відчуття задоволення майнуло на її вродливому личку, коли, нарешті, вчителька дозволила їй сісти.

Тут і стався випадок, зовсім дрібний випадок, який, проте, здивував увесь клас, а найбільше Жукову, бо все, що стосувалося Варі, викликало зараз у секретаря комсомольського комітету підвищену цікавість.

Йдучи на своє місце, Лукашевич вийняла з кишені хусточку, і раптом на підлогу посипалось багато фотографічних карток — ціла пачка.

Страшенно зніяковівши, дівчина кинулась їх збирати, їй допомогли учениці з ближчих парт. Усе сталося дуже швидко, і за хвилину Варя, червона, як квітка, вже сиділа на своєму місці. Проте багато учнів устигли побачити, що на всіх картках була сфотографована Варя Лукашевич у різних місцях і в різних позах.

Після уроку Юля підійшла до неї.

— Я не знала, що ти так любиш фотографуватися!

Варя підняла темно-сині очі, знову густо почервоніла.

— Я не дуже й люблю... І як я забула їх у кишені?

— Хто ж тебе фотографує? — допитувалась Юля.

Варя потупилась, зовсім як мала дівчинка.

— Які ви цікаві... Ну він — мій друг...

...Ніна й Марійка ходили довгим коридором і розмовляли.

— Ти відповідала чудово! — говорила Ніна.— Чула, що сказала Надія Пилипівна? П'ятірку ти заслужила особливу! Вітаю, Марійко!

Ніна хотіла усміхнутись, але відчула, що усмішка не виходить. Це трохи збентежило дівчину, та виручив Микола Сухопара, який біг коридором.

— Оце той бешкетник,— промовила Ніна,— про якого я тобі розповідала. Сухопара. Тільки тепер він мені вже ніяк не страшний!..

11

Юля Жукова відчула, що в її життя ввійшла нова радість. Це сталося якось несподівано і зовсім недавно, з того вечора, коли Юля їздила з Віктором до Лукашевич.

"Як дивно,— думала про Віктора Юля,— ще недавно він був для мене звичайним хлопцем, як і всі, комсомольцем, товаришем. І враз щось змінилось".

Ні, Віктор лишився, звісно, і комсомольцем, і товаришем, але Жукова думала тепер про нього з ніжністю і хвилюванням. Він став для дівчини іншим Віктором, якого вона досі не знала. Хотілося бути з ним удвох, звірятися йому в своїх мріях, почувати до нього безмежне довір'я, слухати його мову...

Юля вдесьте пригадувала всі подробиці того вечора — і як вона йшла з Віктором алеєю парку, і як хиталися тіні від ліхтарів, і як вона й Перегуда стояли вдвох, притулившись до берези.

Пригадалось бліде обличчя хлопця — в ту мить, коли він нахилився до неї і вона почула його тепле дихання. "Навіщо я сказала йому: "Що ти?" — думала Жукова.— Що він хотів зробити? Бідний, як він слухняно відхилився і не поцілував".

Що ж це? Оце і є любов?

Як часто думала про неї Юля, з якою цікавістю читала в книжках про переживання закоханих, і тоді здавалось, що любов — неземне почуття, про яке навіть подумати страшно й солодко. Але те, що Юля відчувала до Віктора, було дуже просте, зовсім "земне" та безмірно зворушливіше, ніж уявлюване або вичитане з книжок кохання. І було в ньому щось таке, про що дівчина не могла б розказати звичайними словами — незаймана чистота, цвіт весняних яблунь, і радість, радість, яка, мов буря, вривалася в груди...

Юлі здавалось, що й вона стала зовсім іншою, кращою, і всі навколо теж були такі хороші, такі милі. Зворушували навіть чорне плаття Ліди Шепель і модний галстук Мечика Гайдая. Хотілося весь світ обняти, хотілося поривань, руху, льоту.

Дівчину мучило бажання звіритись у своєму щасті найщирішій подрузі, вкупі помріяти. Жукова найбільше дружила з Марійкою Поліщук і з Ніною коробейник. Увесь клас знав, що це — три нерозлучні подруги, а гострий на язик Мечик називав їх "три грації".

Ніна й Марійка знали, що Віктору подобається Юля. Бувало, що й розмову про це починали, та Юля завжди з досадою махала рукою:

— А, годі вам! Для мене він — такий, як усі. І взагалі у мене є важливіші справи.

Аж ось, сьогодні, після уроків, Марійка помітила дивний погляд, яким обмінялись Віктор і Юля. Яким саме — Марійка не змогла б як слід пояснити, але відразу зрозуміла, що "між ними щось є". Глянувши одне на одного, і Віктор, і Юля раптом стали надто серйозні, посхилялись над партами і з удаваною заклопотаністю почали збирати книжки. І все це для того, щоб приховати свою ніяковість. А коли відразу ж після цього Перегуда підійшов до Юлі і вони вдвох вийшли з класу, Марійка вже знала, що вони "домовились очима" йти разом додому...

Про все це Марійка розповіла Ніні. Ніна слухала з таким виразом обличчя, наче подруга розповідала принаймні про те, що в зоопарку вискочив із клітки тигр.

Поліщук засміялась.

— Ніночко, ти так дивишся на мене, ніби нічого не зрозуміла!

Ніна сплеснула руками.

— Що ж це таке? Ні, це абсолютно неможливо: Юля Жукова і... кохання! Юля, така

енергійна, така діловита на комсомольському комітеті, секретар, і раптом...

Марійка знову весело засміялась.

— А ти хочеш, щоб вона засохла, як наша "вобла"? Це ж тільки Шепель, мені здається, не здібна ні на яке кохання!

— Марієчко, дорогенька, я все це добре розумію, але не можу уявити, не можу!

Розмова ця відбувалася в кімнаті Ніни Коробейник. І не встигла Ніна договорити своїх слів, як несподівано прийшла сама Жукова.

Подруги зустріли її з радістю, та Юля помітила, що Ніна якась насторожена. На її обличчі Жукова легко прочитала і цікавість, і подив, тільки незрозуміло було, чому вона дивується. І ще був у Ніни такий вираз, наче вона хоче ось зараз же торкнутися пальцем, щоб пересвідчитись, чи це справді Юля.

Подруги тісно посідали на диван, умостилися на нього з ногами, і Юля раптом подумала, що і Ніна, і Марійка вже знають про її кохання.

— Ви знаєте? — спитала вона.— Звідки ж? А я хотіла розказати...

Марійка обняла подругу.

— Юлю, ти повинна розказати. Розумієш — повинна!

— Юлько,— скрикнула Ніна,— виходить, що все — правда? Я не вірила, не вірила!

Вона пересмикнула плечима, ніби від холоду.

Жукова посміхнулась — чи то гірко, чи то якимось заглиблено, задумливо.

— Я сама собі не вірила,— промовила.— А от сталося...

— Що? — охриплим голосом спитала Ніна. У неї пересохло в горлі.

— Не знаю. Мовби й нічого особливого і водночас таке значне, важливе для мене. Тільки я кажу це не для того, щоб задовольнити вашу цікавість. Ніно, не дивись на мене такими очима, наче в мене з рота вилазить гадюка. Не для цікавості розповідаю. Ці дні я відчуваю таку радість, дівчатка, таку радість! Я ніколи не знала, не уявляла, як це буває.

— Що? — знову хрипко обізвалась, наче каркнула, Ніна.

— Любов,— глухо вимовила Юля.— Я читала про першу любов, але вона в мене або інша якась, або неправильно її описано в романах.

— Говори, розкажуй далі,— з нетерпінням попросила Марійка.— У кожного любов буває іншою, от і все. Кожний любить по-своєму.

Коли Юля розповіла, як у темному парку, під березами, Віктор раптом нахилився поцілувати, Ніна затулила обличчя руками.

— Чого ти? — спитала Жукова.

— Я уявила... уявила цю мить.

Ніна скотилася з дивана.

— Ну, була б я на твоєму місці! — скрикнула вона.— Яке він мав право? Вперше залишилися вдвох, і він уже цілує? А ти? Ти?

— У мене обірвалося серце, і я сказала, що не треба. І він відразу ж послухався.

— Насмілився б він не послухатись! — войовничо вихопилось у Ніни.

— І мені тепер дуже шкода, що я так сказала.

Ніна дивилась на неї широко розплющеними очима.

— Шкода,— повторила Юля,— бо тепер він... навіть за лікоть боїться мене взяти.

Ніна енергійно махнула рукою.

— Ану вас! Я ще в цих справах, мабуть, не все розумію.

Вона знову вместилися на дивані.

— Але я все ж таки страшенно обурилася б! Я нікому з хлопців не дала б поцілувати себе!

Марійка засміялась.

— Почекай, ось і ти закохаєшся.

— Напевне, прийде час. Але зараз... У кого?

Щось згадавши, Ніна чмихнула.

— А в п'ятому чи шостому класі, пам'ятаєш, я була закохана. Була! Моею любов'ю був Володимир Дуров! Я плакала в подушку, мріяла про фантастичні зустрічі з ним... Сама я в уяві була відомою на весь світ циркачкою, такою, уявляєте, "королевою цирку". Та це ж було зовсім не те, що в тебе зараз, Юленько.

Вона зазирнула Юлі у вічі, і їй здалося, наче вся душа її подруги, всі найкращі її думки й поривання раптом засвітилися в цих очах. Щось здригнулось у Ніни в грудях, вона обняла Юлю й поцілувала в гарячу щоку.

— Я так думаю,— мрійно говорила Жукова,— що коли він хороший хлопець, ми з ним дуже міцно здружимось. Це ж найголовніше, щоб була така велика, справжня дружба. Щоб і він, і я знали: станеться якась невдача, горе — пополам! Щастя, успіх, радість — теж пополам. А що таке хороший хлопець? Щоб він більше за все, навіть більше за власне життя любив свій народ, землю, на якій народився. А коли він буде відданим патріотом Вітчизни, він любитиме і труд, цей труд буде особливий, натхненний, бо він — для свого народу... Оце — хороший хлопець!

Марійка встала, походила по кімнаті, зупинилась і замислилась. Потім трусонула короною каштанових кіс.

— Як хочеться бути такою, як ти зараз змалювала! — пристрасно мовила вона.— Але скажи, скажи, Юлю, чим ми, комсомольці, відрізняємось од некомсомольців? Якими ділами? Знаю, знаю, що ти хочеш сказати. "Подавати приклад у навчанні, в дисципліні..." Все це так, все це — чудово. Але мені, приміром, цього мало. Мало, Юлько! Не можу втиснути своє серце в цю формулу!

— Хочеш великих справ, подвигів? — усміхнулась Юля.

— Знаю й це, — махнула рукою Марійка.— Скажеш, що великі справи починаються з маленьких. А все ж таки, все ж таки — де наші прекрасні, натхненні комсомольські діла? Ти — секретар комітету, скажи!

Жукова дивилась на подругу й тихо, докірливо хитала головою.

Раптом Марійка розізлилась. Очі звузились, стали довгастими, затремтіло підборіддя.

— Юлю, ти не труси головою, як бабуся. Я до тебе з мукою, а ти — з проповідями! Я не учениця першого класу, нічого читати мені прописні істинні

Ніна зіскочила з дивана:

— Марієчко, що ти? Ну, заспокойся! Навіщо ти так? Юлю, ти мовчи! Дорогі, не треба так, навіщо?

Жукова повільно встала, відсторонила Ніну.

— Ні, чому я мушу мовчати?

Підійшла до вікна, сперлася руками на лутку. Заговорила тихим, рівним голосом:

— З мукою, кажеш? Це й добре, що мучишся, що шукаєш відповіді. Значить — хороша ти комсомолка. Я... я горджуся, що ти — моя подруга! Серце в тебе, Марійко, допитливе, тривожне. Комсомольське серце. І все ти чудово знаєш, усі істини знаєш про великі й малі справи. (Якась блискавка спалахнула при цих словах у зіницях Жукової — золота, сміхотлива). А все ж таки чогось не додумала! Що ти звеш маленькою справою? Що ти звеш, питаю, буденною, сірою, звичайною, нецікавою справою? От тепер ти дай мені відповідь!

Марійка мовчала.

Тоді Жукова, ледве стримуючись, щоб говорити так само спокійно й рівно, задихаючись, ковтаючи слова, пристрасно заговорила далі:

— Оволодіти душею людини, вивести її на сонячну стежку, це, по-твоєму, маленька справа, немає в ній комсомольського подвигу? Ось у нас у класі — Варя Лукашевич, іде вона якимись манівцями, провулками йде, а ми й досі не можемо їй допомогти вийти на нашу комсомольську магістраль! Або Шепель — однобока, скалічена вихованням у сім'ї, батько її був самодур. Зламати її характер, розірвати замкнуте коло, в якому вона живе — це, може, маленька, дрібна справа? Ех, ти ж, Марійко! Скільки в нас чудових комсомольських, непочатих справ, а ми часто не помічаємо їх у себе під боком, бо приставили до очей підзорну трубу і дивимось у замріяну далечінь — ген-ген десь чекають на нас подвиги і великі діла!

Ніна з палаючими очима схвально кивала головою.

— Правильно, Юлю! Я розумію тебе, розумію. От у мене в загоні, в п'ятому класі — Микола Сухопара, найбільший задира, бешкетник. Якщо його вигнати з школи, з піонерського загону, то напевне виросте з нього хуліган. Але як вожата, як комсомолка, я відповідаю за нього. Не тільки перед комсомольським комітетом, а й перед усією державою відповідаю за Миколу Сухопару! І я знаю, що він буде соколом, цей школяр, ми йому виростимо крила. Крила, Марійко! Це ж наша комсомольська велика справа!

— Це — подвиг! — сказала Юля. — А ми цього часто не розуміємо.

Марійка шумно зітхнула.

— Дівчатка, — сказала вона, — як було б радісно, щоб ми все життя могли отак збиратися втриьох, говорити, сперечатись. Дружити все життя, підтримувати одна одну. Зараз що в нас? Школа! Дають тобі готовеньке завдання — сідай, обклади себе підручниками і вивчай урок. А в житті, за дверима школи й інституту, буде все зовсім інакше. Життя не даватиме нам готовеньких завдань. До всього треба буде доходити власним розумом. Як ми тоді будемо згадувати нашу дружбу!

Вона хвилюючись пройшла кімнату з кутка в куток, повернулась на каблуках, різко махнула рукою.

— А все ж таки це — не те, не те! Якщо тебе послухати, Юлю, я теж роблю одну дуже велику комсомольську справу: я виховую в собі силу волі. І маю же деякі успіхи. Я можу відповісти урок так, як ви чули — про Лесю Українку... Можу змусити себе напружено дивитись в одну точку — годину, дві, думаючи про щось важливе... Не те, Юлю, дорога моя, не те, Ніночко! Ми спокійно жуємо сніданок, обідаємо, сидимо над підручниками в затишній і теплій кімнаті. Ми не ризикуємо своїм життям!

Вона впритул підійшла до Юлі і майже викрикнула з болем:

— Не ризикуємо життям! А в усьому світі яка йде боротьба!

Юля Жукова ніжно, як сестра, обняла Марійку. Заговорила так проникливо й щиро, з такою любов'ю до подруги, що в Ніни, яка забилася в куток дивана, очі наповнилися слізьми.

— Марійко, рідна подружко, гаряча ти моя, люба моя! Як я тебе розумію, всю тебе розумію, до останньої клітинки. Ми б не були комсомолками, якби не думали про героїчні справи, якби не готувалися стати Зоєю, Лялею Убийвовк. Але зрозумій же, що зараз наші, на перший погляд, звичайні комсомольські справи,— і боротьба за відмінні знання, за закінчення школи з медаллю, і праця вождаті, і лекція, і стінгазети — набувають великого, особливого значення. Чому? Тому, що ми готуємося стати справжніми борцями за комунізм. Подумай, Марійко: борцями за комунізм, солдатами всесвітньої армії миру. Це, по-твоєму,— маленькі, буденні справи? Ні, це величні справи, дівчатка. Ти кажеш, що ми не ризикуємо життям. Ні, ми ризикуємо життям таких, як Шепель або твій Микола Сухопара, якщо не зуміємо перевиховати їх! А що ж, я не перебільшую. Вони потім будуть плутатись під ногами, заважати нам.

Ніна зірвалася з дивана з захопленням виском:

— Юлю! Я не можу! Ти — чудесна, Юлько!

12

Варя Лукашевич похапцем повечеряла, допомогла тітці помити посуд, підмела підлогу і, раз у раз поглядаючи на годинника, почала переодягатись. Вона вдягла своє краще плаття, причепурилась перед дзеркалом, акуратно причесалась.

У тітки на столику лежала красива брошка — зелена бабка з золотими очима. Варі дуже хотілось приколотися цю брошку собі на груди, та попросити в тітки не насмілилась і тільки нишком зітхнула.

Захекавшись, дівчина добігла до зупинки тролейбуса, стрімголов ускочила в розчинені двері. Жорж, напевне, вже давно чекає. Що коли він розгнівається й піде собі?

Від цієї думки Варі стало холодно. Чому так повільно котиться тролейбус? Він же повзе як черепаха!

Як ще далеко! Чотири зупинки залишилось. А Жорж стоїть на мосту, вдивляється в пішоходів, шукає її очима. Лишилось проїхати ще дві зупинки. Чому кондуктор так довго не відправляє машини? Нарешті таки рушила! Тепер — на наступній зупинці

виходити. А може, вискочити й побігти? Ні, тролейбусом таки швидше!

З завмираючим серцем Варя зупинилась на мосту, шукаючи очима Жоржа. Оце — лівий бік. Отут, біля парасюта, він повинен її чекати. Де ж він? Невже не дочекався, пішов? Що коли позвати його, гукнути на всю силу так щоб заглушити гуркіт трамваїв і сигнали машин?

Вона стрепенулась, як пташка, коли Жорж несподівано виринув з юрби і обняв її за плечі.

— Фасониш, Варварочко?

— Як це? Не розумію.

— Щоб кавалер тебе чекав?

— Пробач, Жорже. Я й так утекла із зборів. Були в нас збори нашого класу.

Жорж скривився:

— Збори, клас... Не бачу практичних перспектив. Ти в ресторані першого класу бувала? Ні? Так і знав. Сьогодні, Варварочко, кіно відкладаємо. Підемо в "Ялту"!

Вони зайняли окрему кабінку ближче до естради, де розташувався струнний оркестр. Жорж замовив вечерю і пляшку вина.

Від вина і музики, від чорних, з полиском Жоржевих очей у Варі тихо крутилась голова, палали щоки. Вона бачила тільки ці очі та ще Жоржеві червоні губи, відчувала його долоню, яка стискала її безвольні пальці. Бачила ще широке пальмове листя, і їй здавалось, ніби вона в невідомій південній країні, де немає буркотливої тітки, де тільки вони удвох із своїм любим, хорошим Жоржем.

А Жорж нахилився зовсім близько, ось він обняв за стан, і каже... Що він каже?

Варя напружує всю увагу, щоб вдуматися в Жоржеві слова.

— Ми, Варварочко, повинні виїхати звідси. Куди? У багате приморське місто, де завжди повно курортників. Ти будеш принцесочкою і не знатимеш, куди дівати гроші. Родичі пишуть, що мені можна влаштуватись директором ательє. Директором! Ти повинна дати відповідь: так чи ні? Якщо так, кидай школу, кидай тітку — адьє! Довго не думай — друг я тобі чи не друг?

Варі стало страшно від цих слів — чому, вона й сама не знає. Може, тому, що треба кидати школу, а як тоді буде — невідомо.

Вона пригадує тітку, її дорікання шматком хліба. Тітка теж каже: "Кидай школу і ходімо на базар, матимеш заробіток. Не всім бути вченими".

Як сказав Жорж? "Так чи ні"? Якщо ні — знову буде тітка, і ніколи не буде ні Жоржа, ні приморського міста.

— Варварочко, ти не сумнівайся, — пристрасно шепоче Жорж. — Люблю я тебе? Люблю гаряче. Професія моя — краще не треба, жива монета. Об чім же розмова? Може, ти не любиш? Тоді — прощай, розійдемося, як у морі кораблі. А любиш — подумай, хто миліше серцю, з ким краще: чи з дружком вірним полетіти, чи залишитись? Тільки, щоб голови не морочити. Вибачай, ждати не буду. Ех, Варварочко, яка житуха буде в нас із тобою! Незабудочка ти моя, Варварочко, сирітка на білім світі! Чи бачила ти хоч раз білотрубий пароплав?

Все ближче й ближче Жоржеве обличчя. Червоні губи, а над ними маленькі вусики, наче намальовані. А очі — як дві вишні, помазані маслом. Оркестр гримить і гримить, шумить синє море, білотрубий пароплав одчалує від пристані, майорять білі хустинки, Жорж підливає в бокал вина...

\* \* \*

Юлі Жуковій сказали, що її кличе Юрій Юрійович. Він чекав її в кабінеті директора.

Це було після уроків. Юля постукала і увійшла. Вона відразу зрозуміла — сталося щось надзвичайне. Юрій Юрійович міряв кімнату великими кроками з кутка в куток, тут же сиділа і Тетяна Максимівна, директор школи. Вона зняла великі рогові окуляри і, тихенько постукуючи ними об стіл, стежила за вчителем.

Коли Юля увійшла, Тетяна Максимівна сказала:

— Ось і Жукова,— і наділа окуляри.

— Сідайте, Жукова,— запросив Юрій Юрійович, підійшов до вікна, якусь мить легенько потарабанив пальцями об шибку і враз повернувся до Юлі.

— Ну, совість школи — комсомол,— сказав неголосно,— Тетяна Максимівна і я хочемо поговорити з вами. Річ у тому, Жукова, що з однією з ваших однокласниць може статися лихо.

Директор школи встала з-за столу й підійшла до Юрія Юрійовича. Сива й огрядна, з підстриженим коротким волоссям, з чорним галстуком, Тетяна Максимівна була дуже схожа на мужчину.

— Ви кажете — "може статися". Можливо, що вже сталося.

Юлю пронизала несподівана гостра догадка: Варя Лукашевич!

— Скажу просто,— вів далі класний керівник,— потрібна допомога комсомольського комітету і всього класного колективу. Справа йде про Лукашевич.

Він виразно глянув на ученицю, а її охопили і велика тривога, і гарячий сором. Вона й досі нічого не знала про Варю!

Так от чому Юрій Юрійович почав: "Совість школи — комсомол!" Це він звертався до неї особисто, до секретаря комітету. Їй здалося, що це було сказано з глибокою іронією. Та й правда: яка вона "совість", коли прогавила лихо у своєї однокласниці!

— Що сталось, Юрію Юрійовичу? — майже викрикнула Юля.

— Ви так не хвилюйтесь, Жукова,— поклав їй руку на плече учитель.— Мені здається, що все ще можна виправити. Для того й покликав вас. Лукашевич закохалася в якогось фотографа, і той підбиває її негайно кинути школу, одружитися з ним і виїхати звідси. Безглуздий вчинок! За якихось півроку вона одержуватиме атестат зрілості. Кинути зараз школу — злочин!

— Звідки... звідки ви знаєте про це? — здавленим голосом спитала Юля.

— Сама Лукашевич звернулась до мене — чи може їй школа видати посвідку. Ну, з розмови з нею все зрозумів. А цей фотограф — або недоумок, або просто — негідник.

"Це я — недоумок,— билася в Юлі гірка і болюча думка.— Прогавила, прогавила, що діється з Лукашевич! Чому я не довела справи до кінця, чому в мене не вистачило



наполегливості, щоб розкрити серце товаришки по навчанню, щоб вона все розповіла мені сама?"

Але ці думки не пригнічували Юлю. Навпаки, вона напружено шукала виходу. Дівчина вже міркувала, що саме повинна вона зараз зробити і що може зробити весь комсомольський колектив. І те, що Лукашевич не була комсомолкою ще збільшувало в думках її, Юлину, відповідальність за безглуздий крок у житті, за велику помилку, яку робить її однокласниця. Цю відповідальність Жукова переживала всією душею. Хоч ніхто її не обвинувачував, ніхто про це навіть не натякнув, Юля відчувала свою провину в кожному слові і Юрія Юрійовича, і Тетяни Максимівни.

— Вам треба вплинути на Лукашевич,— радив Юрій Юрійович.— Яким способом — обміркуйте самі. Але головне — взятися всім колективом, щоб дівчина відчула думку всього класу, всіх товаришів.

— Ваше завдання значно полегшується,— додала Тетяна Максимівна,— Юрій Юрійович довго розмовляв з Лукашевич. Говорила з нею і я. Вона дала слово, що поки що ходитиме до школи, принаймні до... до весілля. Вам треба довідатись, що саме штовхає Лукашевич на такий крок. Я думаю, що не саме лише кохання. Побувайте в неї вдома, обов'язково побувайте. Подивіться, як вона живе, що в неї за тітка, ну і що з себе уявляє... жених. Обговоріть усе це на комітеті, в класі.

Жукова стояла червона, схвильована, насупивши брови. Схвильованість ця, звісно, не могла сховатись від Юрія Юрійовича.

— Треба тільки спокійніше, Юлю,— сказав він.— Якщо будете хвилюватись, не приймете правильного рішення. Ну, тепер ідіть. Сьогодні ви вже Лукашевич не побачите, та це й краще. Адже вам треба дещо обміркувати, треба сказати їй зовсім точні слова.

Жукова з вдячністю глянула на свого класного керівника, відчула батьківську теплоту в його голосі.

Вона вийшла з директорського кабінету, думаючи над тим, що сказав їй Юрій Юрійович. Які "точні слова" вона має приготувати для Лукашевич? Чому не гнівні, не засуджуючі? А може, засуджуючі слова і будуть "точними"?

Тільки вдома, вже перед тим як вклатися спати, Юля зрозуміла, що класний керівник цілком правильно визначив її майбутню розмову з Лукашевич. Не гніватись, а говорити точними словами, щоб вони влучали в саме серце. Щоб Варя відчула їх справедливую разючість. І говорити дуже тепло й щиро!

Наступного дня була неділя, і Жукова поїхала на Шатилівку.

Вона спочатку хотіла взяти з собою Віктора, та роздумала. Треба поговорити з Варєю віч-на-віч, як дівчина з дівчиною.

Юля приготувала навіть план розмови, але зрозуміла, що тут ніякі плани не потрібні, треба тільки твердо знати, якими словами говорити...

Напередодні всю ніч падав сніг. Нарешті прийшла зима.

Коли Юля вийшла на вулицю, сніжинки ще кружляли, дерева стояли білі й волохаті, урочисто мовчазні. Сіра ворона переможно каркала на верхівці акації і

збивала сніжний пил.

Усе навколо помолодшало. Сміх, кожне слово дзвінко розсипалось у кришталево-ясному повітрі, сирени машин здавались музичними гамами.

Міський парк зустрів Юлю величною тишею. І тільки голос диктора, який читав по радіо останні вісті, віддавався луною. Але — дивна річ — це не порушувало тиші, а тільки ще більше підкреслювало її. Луна м'яко лягала на білі замети, губилася вдалині.

Було зовсім рано, жодний школяр не пройшов ще з лижами чи санчатами по засніжених алеях. На лавках шапками лежав сніг, і воші здавались від цього самотніми і забутими.

Юлі страшенно захотілось хоч хвилинку побути біля берези, під якою вона стояла вдвох з Віктором того пам'ятного вечора. Вона звернула з алеї і побрела сніжною цілиною в глиб парку.

Галявина з старими березами дрімала в заметах. Блакитні тіні лежали на снігу. На сухій бур'янині, яка стирчала з-під сніжного горбка, гойдався щиглик. Коли Юля підійшла ближче, він, струсивши сніжок з бур'янини, полетів геть.

Дівчина знайшла "свою" березу. Навколо неї намело снігову кучугуру, підійти близько не можна було. Юля простягла над заметом руку і кінчиками пальців погладила холодну оксамитову кору. Від легенького подиху вітерця з гілок посипався срібний пил і запорошив пальто.

Юля з ніжністю згадала Віктора. "Що він зараз робить? Напевне, вчить уроки і не знає, що я ось стою під "нашою березою"!

— Не думала, що я така сентиментальна особа,— промовила Юля і обтрусилла пальто. Голос її химерно прозвучав на порожній галявині.

Її вразила нова думка: "А що коли й у Варі з тим фотографом теж така любов, коли і в них є берези, і "свої" заповітні куточки в парку, і не вимовлені, але зрозумілі для обох слова?"

— Еге, така гаряча любов, що кидай негайно школу і їдьмо на пустинний острів! — знову вголос сказала Юля і рішуче пішла з галявини. Ще ні разу не стрівшись із женихом Варі Лукашевич, Жукова вже відчувала до нього зневагу й ненависть. Згадалося, з якими нотками іронії вимовила Тетяна Максимівна це слово — "жених".

"Чому я так не люблю ці слова — "жених", "кавалер"? — думала Юля.

Вона легко знайшла високий паркан на вулиці Коцюбинського, ворота з табличкою, яка попереджала про злих собак. "А може, злі собаки на ланцюгу? Було б добре зайти без попередження, несподівано".

Жукова штовхнула незамкнену хвіртку, увійшла, озираючись. Проти ґанку, в кутку невеличкого подвір'я, стояла халабуда для собаки. Пес, мабуть, прив'язаний.

Звідкілясь долинув високий дівочий голос. Прислухалась. Хтось співав у будинку.

Навшпиньках зійшла на ґанок, увійшла в сіни. Мимохіть зупинилася — за дверима виводила журливу пісню дівчина:

А молодість не вернеться,

Не вернеться вона...

Юля слухала, вражена. Який оксамитовий, який чарівний голосі Хто ж це? Співачка, артистка?

Вона забула постукати, сіпнула двері.

— Варю!

В кімнаті посередині стояв стіл, за ним сиділи Варя й товста жінка з пісним обличчям — певне, її тітка.

Юлі чомусь так і врізалась у пам'ять ця хвилина. Як Варя ковтнула пісню, з ножицями в руках підвелася з-за столу, як у неї видовжилось від несподіванки обличчя, як тітка глянула підозрілим поглядом, немов обмацала Юлю з голови до ніг.

— Подружка, чи як? — басом спитала вона.

— Еге ж... З одного класу,— зашарівшись, відповіла Варя.— Сідайте.

Юля сіла і глянула на розкладені на столі куски матерії.

— Шиємо в неділю, хай бог простить,— сказала тітка.— Перешиваємо з мого плаття ось їй,— кивнула на Варю.— Для племінниці, круглої сироти, не шкода. Ти це возчувствуй, Варю. Чого ж руки склала? Гостя посидить, балакати можна й шиючи. А я зараз піду навідаюсь до крамниці, вчора привезли такі гарні макарончики, люди брали, а я прогавила.

Варя слухняно стала кроїти матерію.

Ще під враженням Вариного голосу, який і досі, здавалось, переливався в кімнаті, Юля сказала:

— Я не знала, зовсім не знала, Варю, що ти так співаєш! У тебе ж такий голос... Ти просто — талант!

— Голосок у неї дуже приємний,— ствердила тітка.— Як заспіває, то аж за серце вхопить. А плаття пошити до пуття сама незугарна. Не туди руки стоять.

— Спішно потрібне нове плаття? — спитала Юля.

— Потрібне,— пробасила тітка.— Гарна людина трапляється. Чоловік з розумом. Хоч і молодий, а знає ціну копійці.

— Ідете заміж? — спитала Юля.— Ви вдова, чи як?

Тітка витріщила очі:

— Не я, а вона, Варя, збирається заміж. Їй плаття шиємо. Мені хомута на шию не треба. Був у мене колись чоловік, знаю! Пив без просипу та горшки бив. Я тепер, слава тобі господи, самостійна хазяйка: хочу — на базар, хочу — обід варю, хочу — до церкви. А схочу — ручки складу й так посиджу.

— Що ж,— посміхнулась Юля,— хай краще кругла сирота хомут надіває?

— Не всі ж такі, як мій був,— відказала тітка,— за гарним чоловіком жінка, як маківочка. Та й Варя — і красива, і роботяща.

— А як же школа? Тобі ж, Варю, через півроку атестат одержувати.

Варя мовчала, низько схилившись над шитвом, за неї відповідала тітка:

— Варя правильно розсудила: доки в людей на шиї сидіти? За школою побіжиш, хорошого чоловіка втерєш. Хтозна, чи коли такого іншого знайдеш. І отой атестат, чи як там його, їй байдужий: заміж вийде — не атестат доглядатиме, а чоловічка та

діточок. Правду ж кажу, Варю?

— Правду, — прошепотіла Варя.

Юлі хотілося вдарити по столу кулаком, зібгати матерію й пошпурити в куток. Але вона з підкресленим спокоєм промовила:

— Не зовсім правда, Варю. Або, вірніше, зовсім неправда.

Тітка метнула на гостю колючий погляд.

— Атож, тепер слова старих людей не в почоті. У пісні одне співається, а на ділі — друге.

— Дивлячись які слова,— стримано промовила Юля.

Тітка довго одягала пальто й човгала калошами. Взяла кошик і на порозі замість попрощатись протрубила:

— Роз-зумна-а дуж-же пішла тепер молодьож-ж!

Юля лишилася з Варєю вдвох. Хвилину вони сиділи мовчки. Варя важко дихала і намагалась не дивитись на однокласницю.

"Чому вона так? — думала Жукова.— Що в неї зараз на серці? Вона розуміє, чого я прийшла, хвилюється".

Юля встала, підійшла до дівчини і злегка, обома долонями, повернула її обличчя до себе. На Юлю глянули з острахом і невимовленим благанням прекрасні сині очі.

Жаль і біль стиснули серце Жукової. Чого тобі страшно, хороша моя? Про що ти благаєш мене? Чи ти боїшся, що я грубим словом порушу твою радість, яку ти лелієш у грудях? Чи торкнуся відкритої рани?

— Зі мною розмовляв про тебе Юрій Юрійович, Варю,— тихо промовила. — Розказав усе про твоє... твоє горе.

— Горе? — перепитала Варя.

— Ну, звісно ж. Недовчитись, кинути школу — це велике нещастя. Коли твоя тітка говорила тут так гидко про атестат, у мене закипіло в грудях. Це ж не просто собі — атестат, папірець. Це ж путівка в життя. Як жити, куди йти без путівки? Лишиться одне — пічка, горшки, пелюшки.

— А любов? — Варя встала, і в зіницях у неї спалахнули вогники.

Жукова навмисне промовчала.

— А любов? — вдруге тихо повторила Варя.

— Ти його дуже любиш? — спитала Юля.

— Не знаю... Я ж тільки вперше... тільки вперше кохаю. Я б усе була біля нього. Він дуже ласкавий.— Вона посміхнулась.— Він каже такі хороші слова...

— Слова, Варю? А діла?

Лукашевич закліпала довгими віями:

— Які діла?

— Діла його теж хороші, питаю?

— Чому ви... ти питаєш про це? — знову з острахом глянула дівчина.— Я не розумію.

— Варю,— сказала тоді Юля,— я вірю, що ти закохалась у нього. Але він, він любить

тебе?

— Любить! — з жаром вигукнула дівчина.— Він хороший до мене, слова в нього такі...

— Ну, гаразд. Але мені зовсім незрозуміло: чому ти хочеш кидати школу?

— Заміжнім же в школі не можна,— простодушно сказала Варя.— А він хоче, щоб зараз записатися і виїхати.

— А якщо ти не захочеш покинути школи?

— Тоді він покине мене,— зітхнула Варя.— Так і сказав: "Не мороч мені, каже, голови з школою. Або школа, або я. Вибирай, каже".

— Хороші слова! Ласкаві!

— Ти не смійся,— з докором глянула Варя.— А якщо він інакше не може? Знаєш, я читала, що любов усі пута рве. Любов нічого не визнає, нічого не бачить!

— Це ти читала дурниці, Варюшо. Мені не хочеться тебе ображати, тобі буде це тяжко почути, тільки скажу тобі одне: він тебе не любить! Ніяк, зовсім не любить!

Лукашевич так розгубилась, що не могла промовити й слова. Вона затулила обома руками обличчя й позадкувала від Юлі, як від страшної потвори. Наткнулася спиною на стінку і немов прикипіла до неї. І враз одірвала руки, глянула на Жукову гарячим, пронизливим поглядом і вся стала немов зовсім іншою Варєю.

— Коли ти прийшла,— заговорила вона задихаючись,— у мене чомусь так і тьохнуло серце, наче ти мені принесла лихо. Аж і справді... Тільки звідки ти знаєш? Хто тобі повірить? Я була маленькою — мене бив батько. Лишилася сиротою, хто мені сказав ласкаве слово, хто приголубив? Тітка прихистила, й за те спасибі, а все ж спробувала б ти в неї пожити!

Вона підступала все ближче і кидала слова просто в обличчя Юлі:

— В тебе є мати? Є батько? Бачиш, є! А я без ласки зросла, тільки він приголубив, я від нього взнала, що таке ласка! Що ж ти мені говориш тут: "Не любить"! Не хочу я тебе й слухати.

— Варю, ти спокійніше,— сказала Юля,— не хвилюйся, бо можеш прийняти неправильне рішення.— І впіймала себе на тому, що повторила слова Юрія Юрійовича.— І все ж таки ти послухай мене. Подумай сама: що це за любов, коли він примушує тебе залишитися без освіти? Ти не матимеш навіть атестата про закінчення десятирічки! Ти б хотіла вчитися далі? От, ти мовчиш, напевне хотіла б. А він, твій фотограф, чинить над твоєю душею насильство! Справжня любов усе бачить, справжня любов — ніжна, чуйна. А ти кажеш — любов сліпа.

— Я думаю, що коли кохаєш, то треба поступатися один перед одним.

— І ось ти й вирішила поступитися, залишити школу? А чому він не поступиться перед тобою? Чому він не хоче почекати, доки ти складеш випускний екзамен? Чому він не думає про те, щоб допомогти тобі піти далі в інститут?

Обличчя у Варі пересмикнулось, ніби від болю.

— У нього в самого освіти немає. Всього кілька класів,— промовила вона.

— Варюшо,— вела далі Юля,— повір, у мене зараз до тебе така ніжність, наче ти

моя рідна сестра, і ти так необережно схилилась над глибокою ямою — не впади, Варюшо! Він не любить тебе, він сам сказав тобі: або він, або школа! Що ж це таке? Якщо ти залишишся кінчати школу, він покине тебе? Так легко відмовиться од тебе! І це значить — любить! Ні, це — не любов! Він любить тільки себе! Кого ти покохала, Варюшо? Придивися пильніше! Більше я тобі нічого не скажу. Прощай! Ні, до побачення завтра в класі! Всі твої однокласники схвильовані, турбуються за тебе! А вчителі? Вся школа думає про нерозумну ученицю Варю Лукашевич.

— Що ж мені робити? — прошепотіла Варя, опустила на стілець і беззвучно заплакала.

13

Наближався день народження Євгенії Григорівни, і було вирішено відзначити це скромне сімейне свято невеличкою вечіркою.

— Мамцю, кого ж ми запросимо? — турбувалась Марійка. — Насамперед Юлю й Ніну. Ці кандидатури не підлягають обговоренню. Ти знаєш, як нас називає капосний Мечик? "Три грації". Як це тобі подобається? Причому, найграційнішою грацією з-поміж нас він вважає товстушку Ніну.

— Може, ти хочеш його запросити?

— Ой мамо, нізащо. А він би не прийшов, а прилетів. Мечик ладен три дні рісочки в рот не брати, аби тільки побувати десь на вечірці, похизуватися модним галстуком або черевиками з отакеним рантом. Ні, мене страшенно цікавить, яку він собі обере професію. Невже стане завом розкішної перукарні? Але для цього, здається, не треба складати екзамени на атестат зрілості.

Євгенія Григорівна здивовано підняла брови:

— Звідки в тебе такий сарказм?

— Ти — проти?

— Аж ніяк. Для таких, як ваш Мечик, це — найкраща зброя. Але мені не подобається, коли показують кулак у кишені. Еге ж, Маріє, такі речі треба говорити всім Мечикам у вічі.

— Ще й як говоримо! — вигукнула Марійка. — Простісінько у вічі! І карикатури малюємо в стінгазеті, і куплети пишемо. Впливає мамцю: раніше Мечик щодня з'являвся в новому галстуку, а тепер він міняє їх через день. Але модний галстук не допоможе Мечикові: ми його на вечірку не запросимо! Якщо буде в нас Юля, то, звісно, треба, щоб прийшов і Віктор Перегуда.

— Чому це — "звісно, треба"?

Марійка злегка почервоніла, і це не сховалось від очей матері.

— Маленька таємниця? — усміхнулась Євгенія Григорівна. — Ну, гаразд. А якщо буде на вечірці Марійка Поліщук, то кого тоді, "звісно, треба" запросити?

— Ні, мамо, без жартів. Отже: "три грації", Віктор Перегуда... Кого ще?

— З учителів ти думаєш когось запрошувати?

Марійка спалахнула радістю.

— Я хотіла б Юрія Юрійовича. Чи прийде?

\* \* \*

А Юрій Юрійович сидів на своєму улюбленому місці, в глибокому кріслі біля вікна, йому було видно частину скверу з лавочками, газетну вітрину, кондитерський кіоск на розі вулиці — все засніжене першим снігопадом. Волохаті сніжинки кружляли за вікном, швидко насувався синій присмерк, і в місті вже засяяли вечірні вогні.

Учитель жив у невеличкій квартирі з двох кімнат — одна кімната була для сестри, яка працювала в аптеці провізором, друга була кабінетом і спальнею для Юрія Юрійовича. Дружина вчителя померла ще до війни, а син загинув у Берліні на другий день після закінчення війни — випадково потрапив на міну.

Його смерть батько пережив особливо болісно. Він замкнувся в кімнаті, сів у крісло біля вікна і так просидів усю ніч. Коли вранці, як звичайно, він прийшов у школу, всі побачили, що скроні в учителя посивіли.

Юрієві Юрійовичу було за п'ятдесят. Хоч сивина сріблилась у волоссі, назвати його старим учителем можна було хіба тільки тому, що він провчителював уже понад три десятки років. Він був молодий і серцем, і тілом, любив своїх юних вихованців, любив життя, природу, помічав у ній те, чого інші, може, не бачили.

Комуністи школи обрали його секретарем партійної організації. Він узявся до нових обов'язків з таким же запалом, як виховував учнів чи викладав історію.

З першого дня школа починала готувати учнів до екзаменів на атестат зрілості. Юрій Юрійович часто ловив себе на тому, що заздрить якомусь хлопчикові з червоним галстуком чи підлітку-комсомольцеві. Це була особлива, ніжна заздрість до юного покоління, яке житиме при комунізмі. І він питав себе: "Що ти зробив як комуніст-педагог для цих дітей, які нові риси характеру ти прищепив їм?"

Риси характеру...

З минулого впливає обличчя хлопчика — ясноокого, білявого. Нічого незвичайного в ньому не було. Хлопчик як хлопчик. Мабуть, і не відрізниш його серед тисячі інших. Та Юрій Юрійович відрізнив би. Антоша Стукач доводив тоді до відчаю. І не тим, що був Антоша запеклий буян. Зовсім ні. Він ніколи не бешкетував, не мчав, як буря, коридором, не приходив у клас в розпанаханій сорочці, його витівки були гірші. То він почепив за ниточку вареник під стелею — якраз над столом, і під час уроку цей вареник упав учителеві на голову. То підкладав учителям під ноги "петарди", і вони оглушливо вибухали.

Якось на урок зайшов інспектор з Наркомпросу. Це була поважна сива жінка. Раптом з-під парти до неї швидко поплазувала чорна гадюка. Жінка не знала, що це був тільки вуж, і з переляку скрикнула...

Вужа випустив Антоша, учень того класу, в якому керівником був Юрій Юрійович...

Терпець у вчителя увірвався. На педагогічній нараді він домігся, що Стукача виключили з школи.

Минуло десять чи п'ятнадцять років. І якось у вагоні трамвая до вчителя обізвалась молода людина:

— Юрію Юрійовичу, ви впізнаєте мене? Згадайте вужа в класі..

Це був Антон Стукач, тепер уже молодий учений-зоолог...

Юрій Юрійович з соромом і болем згадує цю історію. Добре, що батько переїхав кудись і віддав Антошу до іншої школи. А що коли б він махнув на сина рукою: "Нічого з тебе не буде!"

"Згадайте вужа в класі..."

Антоша міг би додати: "І як ви мене вигнали з школи".

Не сказав цього, напевне тому, щоб не завдати прикрості своєму колишньому вчителеві.

Таку помилку нелегко собі простити. А Юрій Юрійович знав, що це була навіть не помилка. Ні, просто набридли витівки Антоші, і виключити з школи такого "важкого" учня було легше, ніж перевиховувати його.

Цей випадок став уроком Юрієві Юрійовичу на все життя.

Учитель сидить і думає. Двадцять років він у партії. Партія навчила його обережно і розумно виховувати кожного учня, ростити по-батьківському, з чутливим серцем. Коли б вони всі прийшли зараз — ті, кого він виховав, вивчив,— не вмістилися б і в десяти таких кімнатах. Зустріч з ними могла б відбутися тільки у великому залі...

Вони зібралися б з усієї радянської землі, з півдня і з півночі, з заходу і сходу — капітани суден, учені, інженери, педагоги — такі, як і сам Юрій Юрійович,— льотчики, радисти, геологи, лікарі, селекціонери... Всі вони чесно, самовіддано працюють на своїх постах. Та чи всі вони мають риси характеру, властиві новим людям?

Сидить Юрій Юрійович у своєму любимому кріслі і думає:

"Ні, далеко, мабуть, не всі. Ясні очі й серце затьмарюються ще бува в одних із них жадністю, в інших — заздрощами до успіхів друга, у третіх — косністю. А ще хтось став бюрократом, а той, дивись,— негідником у побуті..."

А всіх же їх знав Юрій Юрійович ще учнями, вони вчилися у нього, він був їхнім класним керівником.

"Як же це сталося в тебе? — питає себе учитель.— Як же ти, педагог-комуніст, міг не помітити в своїх учнів отих плям, що спотворюють прекрасне обличчя людини нашого часу? Адже ти виліплював їхній характер, ти скульптор дитячої душі. І ти добре знаєш, що саме в дитячому віці найлегше прищепити найкращі, найбагородніші риси. Що ти можеш сказати на це? "Не в кожного, мовляв, школяра можна помітити оці плями. Вони, знаєте, остаються тільки з часом". Невірно! Ти мусиш їх помітити! І висновки такі, що ти, Юрію Юрійовичу, мабуть, не працював досі так, як вимагає від тебе партія. Не будь занадто скромним, ти — здібний педагог. Але чи віддав ти всі свої здібності тій справі, яку тобі, як комуністові, доручили партія і держава?"

Нелегко простелити світлу путь перед кожним своїм вихованцем. А треба, щоб вона розгорнулася і лягла під ноги, як чисте полотно.

Коли три роки тому Юрій Юрійович уперше прийшов у сьомий клас, він думав:

"Молоде вино бродить, часто розриває міх. Та з роками воно стає мудрішим, утихомирюється. Зараз мені буде дуже важко, треба мати багато терпіння, обережності і любові, щоб виліпити характер молодій людини. Але прийде час — теперішні школярі



з сьомого класу стануть десятикласниками, перед кожним із них реально постане останній випускний екзамен. Ось тоді я з почуттям гордості зможу спокійно глянути на справу своїх рук".

І ось колишні учні сьомого класу стали десятикласниками. У кожного з них формується характер, у кожного з них є риси, вдумливо прищеплені вчителем, школою. Та не може, не може Юрій Юрійович спокійно дивитися на справу рук своїх. Як вимогливий митець, що з мукою вдивляється в обриси свого скульптурного твору, знаходячи в ньому все нові й нові недороблені деталі, так з глибокою тривогою думає класний керівник про своїх вихованців.

Чи все він зробив для того, щоб їхня путь справді була світлою, сповненою пристрасної творчості, ясних думок, гарячої боротьби молодого, новонародженого з пліснявою старого, відживаючого?

За вечірнім вікном метушливим роєм кружляють великі сніжинки, потрапляють у променисте саяво ліхтаря, в'ються в буйному танці. Вчителеві видно, як над сквером, у блідо-зеленому небі, ледь забарвленому рожевою позолотою від згасаючого заходу, пролітають зграї чорного гайвороння. Всі вони летять в одному напрямку, зграя за зграєю, галка за галкою, здійснюючи свій таємний вечірній переліт.

Юрій Юрійович тривожиться за Лукашевич. Він не знав її раніше, вона прийшла в десятий клас серед учбового року, та доля учениці глибоко турбує вчителя. Варя вступила в своє вісімнадцяте літо. В такому віці легко зробити тяжку помилку. Що ж він за педагог, за вихователь, коли дозволить дівчині так серйозно помилитись? Що ж це за шкільний колектив, що це за шкільні товариші, коли вони не візьмуть свою товаришку обережно за руку і не відведуть її од лиха?

Хоч Жукова нічого не говорила Юрію Юрійовичу, та він знає, що сьогодні вона обов'язково побачить Лукашевич. Так, сьогодні неділя, Жукова, певне, вже була в Лукашевич на квартирі. Від цієї думки стало спокійніше на серці. Вчитель устав і ввімкнув електрику. Він вірив у Юлю, в її чутливість, у її товариськість. У класі, на уроці, учитель завжди спостерігав, як сприймає його розповідь Жукова. Нишком він думав: "Живий барометр настрою всього класу".

У двох великих акваріумах, стурбовані несподіваним світлом, заворушились казкові екзотичні рибки і почали тикатися в скло. Акваріум — це була, висловлююався Юрій Юрійович, його "слабкість". Між темних водоростей серед мініатюрних гротів шмигали зграйки зелено-бронзових мечоносів, поважно впливав вогнений вуалехвіст, метушилились ніжні пецілії. В іншому акваріумі жила пара колюшок, за якими Юрій Юрійович спостерігав з особливою цікавістю.

Учитель почав годувати цю барвисту риб'ячу дрібноту, обережно висипаю, чи в акваріум суху дафнію з маленького пакетика.

В передпокої пролунав дзвінок. Напевне, це повернулася з роботи сестра, Юрій Юрійович відчинив двері. Перед ним стояла Юля Жукова.

Першої миті вчителеві здалося, що сталася якась біда. "Лукашевич!" — майнула блискавкою думка. Але, вдивившись в обличчя Юлі, він одразу ж заспокоївся.

— Мені дуже соромно,— промовила Юля,— пробачте, Юрію Юрійовичу, що турбую вас навіть у день вашого відпочинку.

Вона, мабуть, приготувала це перше речення по дорозі.

Вчителеві хотілось, щоб Жукова зараз же розповіла все про Лукашевич, проте він насамперед запросив її роздягтись, сам повісив пальто і тільки тоді, коли учениця сіла в його улюблене крісло, прохопився запитанням:

— Чи ви не були часом у нашої юної нареченої?

— Я й прийшла, щоб розказати вам. Можливо, це треба було зробити завтра. Та я не могла чекати до завтрашнього дня...

Юля говорила збуджено, весело. Вона, мабуть, поспішала сюди, розчервонілась, а хвилювання додало їй ще більше рум'янцю.

— Це прекрасно, що ви прийшли саме сьогодні. Кажіть зараз же: успіх?

— Думаю, що так. А от доказів у мене немає ніяких. Я лише відчуваю, що це — успіх, хороший початок. Варя мені нічого не відповіла.

— Вона й не могла вам одразу все сказати.

— Ну, звісно. Вона його любить, Юрію Юрійовичу, свого фотографа. Я знаю, як це буває, як це..

Вона раптом страшенно зніяковіла й замовкла.

— І мені відомо, що ви знаєте, Юлю,— усміхнувся вчитель.— Ви ж обоє, хороші мої,— і ви, і Віктор,— як на долоні. Будьте ж мужньою,— пожартував,— сміливо дивіться фактам у вічі.

— У нас... у мене з ним дружба.

— Так, так, Юлю! Велике почуття! Послухайте мене: живіть почуттями великими, бійтеся всього дріб'язкового. Як це принижує людську гідність! А от у того фотографа, думаю, якісь розрахуночки, комерція. Я ніколи його не бачив, а уявляю напوماджений чуб, акуратненький проділ, манікюр. За цим, знаєте — нуль, пустота.

Юрій Юрійович ураз споважнів:

— А все ж таки вона якось мусила відповісти, якось реагувала?

— Варя? Вона заплакала. І так тихо, як дитина.

— Юлю, це й була відповідь! Це була справжня відповідь! Чому ж ви відразу не сказали мені про це?

Жукова знизала плечима:

— Вона просто заплакала.

— Заплакала, бо сприйняла ваші слова. Вагається. Думатиме. До серця дійшло. А що ви гадаєте робити далі? Не думайте, що вже відвоювали Лукашевич. Це тільки початок. Перукар її так собі, без боротьби, не віддасть.

— Фотограф, Юрію Юрійовичу. Я вам ще не сказала... Лукашевич чудово співає, у неї прекрасний голос.

Учитель розвів руками:

— Оце справді — не сказали про найважливіше!

Жукова глянула здивованими очима:

— Найважливіше?

Тоді вчитель тихо, але виразно промовив:

— А ви добре подумайте, чому я так сказав. Ви зрозумієте.

\* \* \*

На газовій плиті щось страшенно шкварчало, сичало, в кухні метались розчервонілі "три грації". Марійка збилася з ніг. До вечері лишалось якихось дві години, а ще далеко не все готове. Хотілося, щоб до приходу гостей уже було накрито стіл.

Юля умлівала над морозивом — воно чомусь дуже повільно стигло. Ніна спритно різала кружальцями ковбасу, краяла сир, відкривала коробочки з сардинами і шпротами, нарешті, подряпала до крові пальця й пішла до Євгенії Григорівни по йод. Але цієї хвилини продеренчав дзвінок у передпокої, і Ніна, зриваючи з себе на ходу фартух, побігла відчиняти. За нею вийшла і Євгенія Григорівна.

Прийшли перші гості — Вітя Перегуда і Вова Мороз. Вони чемно привітали хазяйку з днем народження і тут же вручили їй свої подарунки — кришталеву вазочку й невеличкий натюрморт олійними фарбами: на тарілці яблука й виноградне гроно.

Картину малював сам Вова Мороз. Це був хлопець з неслухняним волоссям, з опуклим лобом і широким носом, наче він розплющив його об шибку. В школі Мороз давно здобув славу художника і мріяв наступного року піти вчитися в художній інститут.

Ніна ойкнула:

— Вово! Яблука живі! Живісінькі! Чудесний натюрморт, Вовко! Євгеніє Григорівно, де ви повісите цю картину? Ходімте! Треба на найвиднішому місці. Біля дзеркала, добре?

Вискочила з кімнати й Марійка з консервною банкою в руках.

— Чого ви тут стали? — гукнула вона. — Мамочко, Ніно, запрошуй!

Вова й Віктор скинули пальта і, незграбно, підштовхуючи один одного, зайшли до вітальні.

Після цього дзвінок деренчав уже раз у раз. Прийшли дві подружки Євгенії Григорівни з інституту генетики, прийшов також товариш її по роботі, з яким вона проводила дослідження над кущистою пшеницею.

Марійка чекала Юрія Юрійовича. Чекали його і Ніна та Юля. У кожної з них було про що поговорити з своїм учителем.

До восьмої години, коли вирішили сідати за стіл, лишалось десять хвилин, а вчителя ще не було.

— Мамо, невже він не прийде? — розчаровано промовила Марійка. — Може, в нього справді якесь несподіване засідання або нарада. Адже він — депутат районної Ради, у нього, крім школи, ще стільки громадської роботи. От передчуваю, що не прийде.

Вона постояла біля вікна, глянула на вулицю і задумливо пішла до вітальні. Вітя розповідав Юлі й Ніні, як зустрів по дорозі Мечика.

"Ви куди?", — питає. "На вечірку", — кажу. Він аж підскочив: — "На яку вечірку? До кого? Щасливі! А я не знаю, куди себе сьогодні приткнути. Візьміть і мене, хлопці!" —

"Тебе ж,— кажу,— не запрошували". А він: "Нічого, Марійка не вижене!"

— От нахаба! — враз спалахнула Ніна.— Ну хай би, хай би прийшов! Я б йому!

— Не знаю,— кажу,— чи ти там бажаний гість, Мечіку.

— А він що?

— Обурився страшенно. Вважає, що його скрізь повинні приймати з розкритими обіймами.

Всі милувалися картиною Вови Мороза.

— Це з натури? — спитала Євгенія Григорівна,— Впізнаю боровинку.

Нарешті прийшов Юрій Юрійович. Веселою юрбою вибігли стрічати його в передпокій. Учитель приніс букет живих квітів.

Юля й Марійка допомогли йому скинути пальто, він увійшов до вітальні, потираючи з холоду руки, свіжий, гладенько поголений, з підстриженою борідкою.

— Зліт молоді! — весело вигукнув він.— І все давні знайомі: Вова, Віктор, не кажучи вже про наших комсомолок— майбутніх астрономів, письменниць...

Потім він узяв за руку Марійку і, як маленьку, підвів до Євгенії Григорівни.

— Ваша дочка останнім часом робить успіхи, які нас дуже радують,— сказав він.— Так, так, Марійка починає входити в коло відмінниць. Вітаю вас!

Учитель щиро потиснув Євгенії Григорівні руку.

Ніна, яка стояла поруч, відчула, що ці слова чомусь укололи її. Згодом, на вечірці, вона кілька разів згадувала їх, запевняючи себе, що такій похвалі своїй подрузі вона повинна тільки радіти.

Невдовзі всі почали з веселою метушнею сідати за стіл. Юрій Юрійович сів поруч з Євгенією Григорівною, біля нього — Марійка, далі — Віктор з Юлею, Ніна з Вовою та інші гості. На столі красувався великий пиріг, обтиканий гілочками розквітлої вишні. Марійка давно їх зрізала в саду й тримала в теплій воді, доки не розпуститься білий цвіт.

Зацокали виделки й ножі, всі налили вина й випили за здоров'я Євгенії Григорівни. Почалася невимушена, жвава розмова.

Заговорили про вибір професії. Цю тему непомітно, ніби вона сама впливла, порушив Юрій Юрійович.

— Колись,— сказала Жукова,— була найкраща, найблагородніша професія — революціонер!

— І невірно, Юлю,— заперечив Юрій Юрійович,— і зовсім, знаєте, це невірно! Чому — була? Ця професія не зникла, вона не може зникнути на землі. Вона тільки, так би мовити, прибрала інших форм. А грандіозна революційна боротьба в нашій країні за оновлення землі, за комунізм? Адже кожна радянська людина у цьому розумінні — борець, революціонер-професіонал. Хіба Мічурін — не революціонер? А Стаханов?

Ніна заплескала в долоні:

— Правильно, Юрію Юрійовичу! Як у Франка чудесно: "Вічний революціонер — дух, що тіло рве до бою..."

— Згодна, згодна,— гукнула Юля.— І як мені... як мені хочеться стати справжньою

революціонеркою!

Останні слова було сказано з такою дитячою щирістю, що всі засміялись.

— У мого батька хороша професія,— похвалився Віктор.— Сталевар! Двадцять років працює біля електричної печі. Я часто буваю на заводі. Люблю дивитись, як варять сталь. Дуже цікаво! Досвідчений сталевар на око визначить температуру печі, за кольором розплавленої маси! А найцікавіше — коли ллється сліпучий метал. Ніколи не бачили? Вагранка нахилиється все нижче, а сталь ллється, ллється, і навколо дощ золотих леліток! Чудесно! Все-таки наш вік — вік сталі!

— Бачу, що у вас багаті враження,— сказав Юрій Юрійович.— Може, вони і визначають вашу майбутню професію? Що ж, ідіть у металургійний інститут. Куди вас кличуть "души прекрасные порывы"?

Віктор збоку глянув на Юлю, немов шукаючи її підтримки.

— Ви кажете — в інститут? Хіба це — обов'язково?

— От і маєте собі! — розвів Юрій Юрійович руками.— Твердо переконаний, що обов'язково.

У Віктора майнув на обличчі дивний вираз. Він хотів щось сказати, але стримався. Потім подумав і, знову поглядаючи на Юлю, промовив:

— А знаєте, Юрію Юрійовичу, я ще остаточно не вирішив. У мене є з цього приводу свої думки...

Він почервонів і замовк, зніяковівши.

— Треба самому себе перевірити,— сказала Юля.— Відразу не вирішиш. Серйозно треба, а не по-дитячому.

Тихенько вона додала — так, щоб почув тільки Віктор:

— Хоча ти й є моя велика дитина...

Вона прикусила язика, та було вже пізно — і як воно вискочило це слівце: "моя"? Хотіла ж просто сказати — ти велика дитина...

— Юлю, дорога, повтори,— прошепотів Віктор.— Чи я правильно почув?

— Правильно, крім слова "моя".

Віктор нишком знайшов під столом Юлину руку і вдячно потиснув.

Юлі було добре, затишно, і водночас м'який ніжний смуток огорнув душу. Чи було це тихе очарування першої любові — чистої і запашної, як цвіт яблуні, чи неясне передчуття прийдешньої розлуки? Так знеможено і млосно розкриваються на молодій яблуні біло-рожеві пелюстки назустріч ранкові, а на дні квітки тремтить сльозою кришталева краплина роси...

— Ясна річ,— сказав Юрій Юрійович,— що професію треба обирати з гарячим почуттям і світлим розумом. Гай-гай, дорогі друзі, у вас є всі можливості обирати. А от коли я вчився... І все ж таки обрав собі улюблений шлях. Немає в нас поганої професії, всяка робота — прекрасна, якщо вона зігріта любов'ю.

Юрій Юрійович розказав цікаві випадки з свого учительського життя, згадав, що першим його учителем був піп — отець Богдан. На уроки він приводив з повними кишенями гречки, на яку становив навколішки "нерадивих" школярів.

— А ви стояли, Юрію Юрійовичу? — спитала Марійка.

— Довелося. Я спитав в отця Богдана, якою мовою розмовляли в раю Адам і Єва. Як виявилось, батюшка в цьому питанні був досконально обізнаний. "Розмовляли вони церковнослов'янською мовою,— сказав він,— і щоб ти краще запам'ятав, ставай навколішки!" І власноручно насипав на підлогу гречки. До чого ж вона впивається в тіло! І досі не можу забути!

У Ніни почалася жвава розмова з Вовою Морозом. Ніна доводила, що хорошу картину має доповнювати влучна назва і що тут художникові не обійтись без допомоги поета або письменника. Вова ж обстоював думку, ніяких назв картинам давати не треба, хай назви дає сам глядач, хай впливає сама картина своїм змістом.

— А то що в нас виходить? — говорив Вова.— Ми запобігливо пишемо: "Це не корова, а захід сонця". Наче глядачі самі не розуміють, що перед ними справді захід сонця.

— Почекай,— гарячилась Ніна,— а що ти скажеш з приводу такої назва картини, як, скажімо, "Над вічним супокоем"? Не церківка, а таки "Над вічним супокоем!" Назва доповнює картину! І треба вміти знайти таку Назву! Не "Граки в'ють гнізда", не "Весна", а "Граки прилетіли"! Не "Старики", а "Все в минулому", не "Повідь", а "Велика вода"!

Вові було приємно, що Ніна згадала ці картини. Він довірливо розповів їй про свої творчі плани.

— Мені хотілося б зробити таке полотно,— мрійно говорив Вова.— Уяви собі, Ніно: осінь, дорога в полі, невеличкий гайок, місточок через струмок. Мила серцю наша рідна природа. Край дороги, на узліссі, стоїть дівчина з букетом жовтого кленового листя. В небі летить у вирій журавлиний ключ і дівчина білою хустиною махає йому услід... Я так яскраво бачу все це і обов'язково напишу таку картину, як тільки виросту великий.

Але Ніна не осміхнулась на останні слова.

— Я теж бачу, Вово,— чомусь тихо промовила вона.— Бачу твою майбутню прекрасну картину... Хочеш знати, яку б я дала їй назву? Хорошу назву з пісні "У вирій птахи відлітають". Кожний згадав би слова цієї пісні, і це тільки підкреслило б патріотичний зміст картини.

Ніна подумала й додала:

— У мене є ще хороший сюжет для тебе. Ось послухай. По-перше — назва картини "Приїхала!" Одне слово. І все. Приїзд знатної людини у колгосп на запрошення. Хто вона? Напевне — відома письменниця. Щойно поїхала машина. Людей — юрма, школярі з букетами квітів, жінку урочисто зустрічають. А вона йде — горда, з свідомістю, що її знають і люблять сотні тисяч читачів, що це ради неї зібрався такий натовп, для неї ці квіти, для неї грає оркестр...

— Приїзд знатної людини в колгосп — це добре,— задумливо промовив Вова.— А от тільки мені не зовсім подобається оця гордість, свідомість, що все — заради неї.

— Чому? Природне почуття. Талант нагороджено, талант вітають...

— Воно так, тільки все-таки без гордої свідомості краще. Це ж наша, радянська письменниця. Скромність... Я б зробив трохи інакше.

Вова схаменувся, що говорив досі лише про свою власну особу, йому було цікаво довідатись, що ж робить Ніна. Хлопець знав про її літературні спроби, він обережно й делікатно розпитував, що нового написала, що думає писати Ніна, і вона відчула до нього цілковиту довіру й щиро розповіла про свої успіхи та невдачі. Вова уважно слухав, а потім сказав:

— Я думаю, що оповідання в тебе вийде. Ти вже зовсім чітко бачиш героїв. От у нас, художників ("у нас" само зірвалося з Вовиноного язика), буває так: малюєш що-небудь і сам бачиш — не грає воно, не горить. Подумаєш — і даси ще один мазок, ще якусь рисочку,— і враз уся картина так і оживе, наче сонце на неї бризне. Це коли знайдеш якусь живу деталь, тільки щоб неодмінно була вона правдивою... Мабуть, і в літературному творі так. Так я кажу, Ніно?

Вова скуйовдив п'ятірнею волосся — він, мабуть, перейняв цей жест від когось художника.

Ніна дивилась на хлопця й думала, що з ним дуже цікаво розмовляти. Йому, напевне, можна буде прочитати й оповідання, він зуміє дати цінні поради.

Після вечері Євгенія Григорівна зіграла на піаніно свою улюблену "Місячну сонату" Бетховена. Грала вона схвильовано, з почуттям, відкинувши назад голову, наче бачила цієї хвилини, як місяць плив над садами, над приморським містом, як місячна дорога розтопленим золотом струменіла в морі до обрію...

По черзі грали Марійка і Ніна. Юля сиділа в куточку, слухала. До неї підійшов Віктор.

— Так люблю музику,— сказала вона,— а сама не вмію грати. Я повинна навчитись, Вітю.

— Навіщо? У тебе ж є стенографія!

— Не дуже дотепний жарт.

— Я певен,— промовив Віктор,— що стенографію взагалі скоро здадуть в архів, ліквідують, як фаш. Адже в нас є чудові магнітофони.

— Уяви собі, вона мені аж ніяк не заважає!

Юлі стало прикро, що Віктор нічого не сказав про музику і так недоречно перевів розмову на стенографію. А їй хотілось поговорити з ним про твори своїх улюблених композиторів, посперечатись. Юля ще була під враженням "Місячної сонати", яка чомусь викликала в неї завжди один і той же спогад з раннього дитинства.

Мабуть, було їй тоді не більше п'яти років. Вона прокинулася серед ночі і побачила чиєсь бліде обличчя, яке зазірало у вікно. Їй стало страшно, вона міцно заплющила оченята, але й крізь повіки відчувала тихе світіння, немов дотик легеньких пальців. Страх минув, і дівчатко знову побачило місячне обличчя і золоту стежку на підлозі. Як стукотіло дитяче серце, коли дівчинка встала з ліжка її тією променистою стежкою підійшла до вікна й злізла на підвіконня. Бліде, сумовите сяйво вабило всю її маленьку істоту, вона простягла вперед рученята і тут почула зляканий крик матері...

Віктор нахилився, зазирнув Юлі у вічі й тихо, серйозно промовив:

— Пробач мені. Я — дурень...

Вона швидко глянула на нього, вражена, як він ураз збагнув її настрій. Досада розвіялась, як хмарка, і ніжна, тепла радість хлюпнула в душу. "Який він чуйний, який хороший! Любий, любий!..." Юля ще ні разу не казала йому таких слів, але їх можна було прочитати в її очах, і Віктор, мабуть, прочитав.

— Юлю! — шепнув він, чи, може, тільки здалося їй, що шепнув. І не сказав більше нічого, тільки ласкавий смуток затуманив очі. Йому хотілось мовчати і дослухатись до того, що бриніло зараз у серці.

Ніна викотилась на середину кімнати, заплескала в долоні:

— Танці! Танці!

Загуркотів стіл, стільці зсунули в куток, Марійка з силою вдарила по клавішах, і Ніна помчала з Вовою Морозом, пристукуючи каблуками, сяючи очима, розчервоніла і щаслива. За ними в другій парі йшов Юрій Юрійович з Євгенією Григорівною, і незабаром уже всі гості танцювали краков'як.

Юля з Віктором вступили в танець останні. Вони танцювали дуже уважно і зосереджено, немов робили якусь важливу справу. Кімната сповнилась стуком ніг по паркету, сміхом, дзвінками вигуками, музикою, і в цьому радісному гаморі і Юля, і Віктор мовчки переживали свою радість, приховану від інших і тому ще дорожчу кожному з них. "Тобі добре зі мною?" — спитала Юля очима, і Віктор відповів їй так само: "Як дивно, ми — у веселій юрмі, але зараз ми тільки вдвох і більше немає нікого".

Тим часом Юрій Юрійович говорив Євгенії Григорівні:

— Коли я буваю серед нашої молоді, у мене виникає почуття, наче я ще не встиг нічого і ніякого зробити для цих юнаків і дівчат. Як ви думаєте — чому це так?

— Тому, Юрію Юрійовичу, що вони невимовно прекрасні, чисті, натхненні. Їм хочеться віддати не одно, а два життя, і що б ми не зробили для них, все здається занадто малим.

У Євгенії Григорівни тихо закрутилась голова, незрозуміла кволість тягарем повисла на руках і ногах. Вона попросила пробачення і сіла в куток дивана спочити. Але кволість не минала, і наче невидима плівка застинала очі.

Жінка зрозуміла, що це не втома, а щось невідоме підкралось до неї нишком увійшло в організм і тепер завжди з нею.

Вальс Ніна танцювала так само з Вовою. Коли вони сіли спочити, Вова спитав:

— А ти знаєш, як треба писати твори? Існують же якісь правила, без них оповідання не вийде.

Ніна обурилась:

— Про які ти говориш правила? Хіба вони існують для мистецького твору?

— Аякже! Напевне, щось є — як будувати, скажімо, сюжет...

— А як ти думаєш: знав якісь правила автор "Слова о полку Ігоревім"?

Вона глянула Вові у вічі і винувато усміхнулась:

— А втім, Вово, є таке правило. Ти сам сьогодні згадував про нього: потрібна



правда! Щоб усе було правдиво!

І замислилась.

Було вже пізно, гості почали прощатись. Ніні здалося, що вечірка минула дуже швидко, і як добре було б лишитися ще на годину-другу. Але знову згадалось, як похвалив Марійку Юрій Юрійович, і невідомо чому з'явилося таке почуття, наче цим учитель принизив її, Ніну, яка досі була першою відмінницею в класі.

Вона не могла втриматись і, прощаючись, сказала подрузі:

— Тебе, Марійко, Юрій Юрійович хвалить уже й на сімейних вечірках. Золоту медаль тобі забезпечено!

І щось таке було і в очах, і в голосі Ніни, що Марійка нічого не відповіла і тільки здивовано підняла брови.

\* \* \*

Уночі Євгенія Григорівна прокинулась. Крижані комахи бігали в неї по спині. Що це? Знову лихоманка? Ні, вже не раз досліджували кров, малярії не знайдено. Якась інша таємна недуга увійшла в її істоту.

Їй дуже захотілось, щоб швидше настало літо, щоб знову почути шелест вусатого колосся, вдихати на повні груди запашний дух цвітіння хлібів. Заманулось схилитися з пінцетом над колоском, відчути, як він лоскоче долоню... На мить побачила себе в білому халаті серед високої пшениці, почула, як співає над головою жайворонок...

І раптом від химерної думки стиснулося серце: чи почую ж знову, чи побачу?

Чому, чому з явилась така думка?

Підвела голову, почула сонне, спокійне дихання Марійки...

14

Юрій Юрійович прийшов на партбюро, щойно закінчивши урок. З того, як він торгонував стільцем, як сів і одразу ж встав, підійшов до дверей і потягнув за ручку (хоч двері були й так щільно зачинені) — всі зрозуміли, що секретар парторганізації чимсь схвилюваний.

Надія Пилипівна обережно спитала:

— Почнемо, Юрію Юрійовичу?

Він обернувся, глянув:

— А, так, так. Пробачте. Всі є? Давайте починати.

І враз сказав:

— У мене в класі неприємність, товариші... Комсомолка, знаєте...

Випадок, який стривожив Юрія Юрійовича і обурих комсомольців, стався з Лідою Шепель.

Ліді було доручено відправити підшефній комсомольській організації в колгосп бібліотечку. Десятикласники з великою любов'ю добирали до цієї бібліотеки книжки, купували в книгарнях, приносили з власних бібліотек.

Шепель повинна була по телефону умовитися з комсомольцями, щоб з колгоспу надіслали по книжки машину, або відправити бібліотечку поштою.

Але з'ясувалося, що книжки вже більше тижня спокійнісінько лежать у Шепель.

Віктор Перегуда знайшов Ліду на великій перерві в буфеті. Вона пила чай. Віктор підсів до її столика.

— Мені не хотілося б псувати тобі апетит,— сказав він,— але мушу тебе спитати: чому ти досі не відправила книжок у колгосп?

Шепель зміряла його поглядом з голови до ніг і, спокійно жуючи бутерброд, відповіла:

— Мені було ніколи цим займатись.

— Ніколи? Та ти знаєш, що комсомольці відкривають у колгоспі свій клуб для молоді, вони чекають цих книжок!

Шепель знизала плечима:

— Що за дивний у них пароксизм книголюбства!

— Та ти хто? — обурився Віктор.— Комсомолка ти чи хто?

— Я?

Ліда встала, холоднокровно відсунула порожній стакан, змела крихти з скатертини на блюдце і заявила:

— Я... Мені ніколи було!

Ось про цей випадок і розповів Юрій Юрійович на засіданні партбюро. Він не міг мовчати. Він повинен був почути пораду від товаришів-комуністів. Учитель відчув болісну тривогу за долю учениці, яка незабаром востаннє переступить шкільний поріг.

Знав, що почує не тільки пораду. Напевне, прозвучать на засіданні справедливі слова осуду його, як комуніста, класного керівника, в якого в класі є така комсомолка. Він вважав би себе винним більше за всіх, коли б і Ліду Шепель, і Мечика Гайдая школа "випустила" в життя такими, якими вони є зараз. Ні, це була б жорстока поразка в житті самого Юрія Юрійовича, і він не міг цього припустити навіть у думках.

Юрій Юрійович не помилився. Говорили на засіданні не тільки про Шепель, а й про Варю Лукашевич, про Гайдая. Та, мабуть, найбільше — про нього, класного керівника. Справді, критикували його суворо.

І від того, що всі члени бюро так близько прийняли до серця вчинок Ліди Шепель, і навіть від того, що гостро критикували його, секретаря парторганізації, Юрій Юрійович відчув, як зникла його тривога, спокійна впевненість знову повернулась до нього. Він ще раз переконався, що доля кожного учня хвилює не тільки його, а й увесь учительський колектив.

Здається, нічого нового не було в тому, що ухвалило бюро: комсомольці десятого класу повинні обговорити на відкритих зборах вчинок Шепель. Але за цією ухвалою Юрій Юрійович бачив значно більше. Він розумів: комсомольські збори треба скерувати так, щоб на них мова йшла не лише про окремий вчинок, а про поведінку Ліди Шепель взагалі, про її характер, про її життя. Це має бути товариська пристрасна розмова з дівчиною. А чи буде вона такою, залежатиме від того, як цю розмову організувати. І звідси випливало, що насамперед йому, Юрію Юрійовичу, треба було негайно ж допомогти комсомольцям як слід підготуватися до цих зборів.

Проте досвідчений учитель відчував — не все сказано про Шепель. Йому хотілося

звіритись товаришам у тому, що він передумав, коли збирався на це засідання партбюро, хотілось дістати їхнє схвалення.

— Я думаю, цього ще не досить — засудити вчинок дівчини,— сказав він.— Ми повинні водночас взяти ученицю під лікоть. Як саме? Я міркував над цим. Треба спробувати старий засіб — доручити їй якусь серйозну, саме серйозну справу, щоб дівчина зразу відчувала відповідальність перед класом. Хай відчує, що жила "воблою", але це — в минулому, а зараз вона потрібна, дуже потрібна колективу...

Ці останні слова, видимо, найдужче припали до серця вчителеві малювання Якову Тихоновичу. Ще не дослухавши до кінця, він схвально закивав головою і вдав, що аплодує. Після засідання він швидко підійшов до Юрія Юрійовича:

— Дозвольте міцно-міцно потиснути вашу руку!

— От і не знаю, за віщо такий вияв доброзичливості...

— За одне ваше речення. Ви сказали, що ученицю треба взяти під лікоть, підтримати її. Ось за це, Юрію Юрійовичу. Засудити — це легко, а допомогти — значно важче. А може, ми й помилились? Може, й зборів не треба? Просто відчитати б — та й годі. Невже не допомогло б?

— Ні, напевне не допомогло б!

Юрій Юрійович уважно глянув на Якова Тихоновича й додав:

— Хотілося б подивитись, як ви малюєте. Знаєте, самий процес, коли ви водите рукою. Так і здається, що — ніжно-ніжно, і все рожевою фарбою. А ви спробуйте різкими лініями, такими, знаєте, мужніми, сміливими...

\* \* \*

Юля Жукова обмірковувала, як провести завтрашні збори. Вона ніколи не перевантажувала порядку денного і порадила Віктору поставити завтра теж не більше двох питань.

Питання були серйозні, і перше з них — про Ліду Шепель.

Власне кажучи, про Шепель давно вже слід було б серйозно поговорити на зборах, а то й на комітеті. Проте здавалось, що досі Ліда не подавала для такої розмови ніякого конкретного приводу.

Правда, її однокласникам впадало в очі, що Шепель жила в якомусь дивному, вузькому колі інтересів. Недарма її нишком, поза очі, називали "воблою", а в стінгазеті не раз з'являлись на неї ущипливі карикатури.

За останній час у Шепель з'явилась двійка з української літератури. Та навіть більше ніж сама двійка, клас занепокоїли обставини, за яких її було одержано. А історія з книжками для підшефної комсомольської організації обурила всіх комсомольців.

Юля намагається пригадати, якою була Шепель у минулому році. Уява малює тонку високу дівчину в окулярах. Коли, бувало, хтось попросить у неї складного ножика або олівця, вона спочатку скаже: "Якщо ти учениця, то повинна мати своє письмове приладдя", але олівця все-таки дасть. Правда, це — огризок, маленький утинок, його й тримала Ліда передбачливо на той випадок, якщо хтось попросить. Не давати ж, мовляв, свого олівця, яким пишеш сама!

Але й давши олівця чи ножика, Шепель тричі підійде потім до подружки:

— Ну що, потрібний тобі ще олівець? Гляди ж, не посій!

Колись вона загубила нове перо і облазила навколішках усю підлогу в класі, доки знайшла його.

Подруги говорили їй:

— Ти — скупа, як Плюшкін!

— Я не скупа, а просто акуратна й бережлива,— відповідала Шепель.— Плюшкін збирав іржаві гвіздки на дорозі, а я ж цього не роблю.

Вона це говорила цілком серйозно, не помічаючи в своїх словах злої іронії на власну особу.

А втім, подруг у Ліди не було з тієї причини, що нікого не захоплювала перспектива дружби з нею.

Ніхто не бачив Шепель ні на лижах, ні на коньках. Коли в дев'ятому класі всі захоплювались волейболом, Ліда єдина не була у волейбольній команді. Якщо в її присутності заходила суперечка або просто розмова про якусь книжку, Шепель питала:

— А в класі ми будемо її проходити?

Юля пригадала, як одного разу (це було в дев'ятому класі) Юрій Юрійович сказав на засіданні комсомольського комітету:

— Зверніть увагу на Шепель. Лікуйте її.

А що ж вони, комсомольці, чи вилікували свою товаришку?

Жуковій гірко й боляче думати про це.

Як сьогодні сказав їй Юрій Юрійович: "Це ж справа вашого комсомольського серця". Немов і звичайні слова, а сказав їх так хороше, проникливо...

Після уроків він допоміг Віктору Перегуді і Жуковій накреслити "головну лінію" завтрашніх зборів. Юрій Юрійович так і висловився: "головну лінію". Вони довго сиділи втрьох і розмовляли про Шепель, про її характер і про те, яке б дати їй громадське доручення. Воно мусить бути таке, щоб підняло Ліду у власних очах і водночас зацікавило її саму. Не може ж такого бути, щоб її ніщо не цікавило!

— І, знаєте, щоб не суд, не допит,— говорив Юрій Юрійович,— а побільше серця... А то бувають у нас, на жаль, казенні збори... Шепель потрібні гнівні, пристрасні слова, щоб збагнула, що це — гнів її товаришів, а не казенна проробка...

Жукова відчувала — і в голосі, і в словах класного керівника було стільки глибокої турботи й піклування про Шепель, про її майбутнє! І учениця мимохіть подумала, що Юрій Юрійович не тільки класний керівник і вчитель,— ні, він насамперед — комуніст, і не лише він, а вся партійна організація школи вчить її, Юлю Жукову, як указати Ліді Шепель правильну стежку.

"Чи по-справжньому ж ми, комсомольці, допомагаємо комуністам? Чи живе в нас ця радісна гордість, що ти — комсомолец?" — запитувала себе Жукова.

Так, живе. Вона — в серці, в думках, у ділах, у мріях...

Згадалась вечірка у Марійки Поліщук. "Як мені хочеться стати справжньою революціонеркою!" — звучать у голові Жукової її власні слова, і вона червоніє так, що

відчуває, як зайнялись вуха. "Як далеко тобі до борця, якщо ти не зуміла досі перевиховати однокласницю, з якою ти перебуваєш у Ленінській Комуністичній Спілці Молоді!"

В Юлиному характері була риса — перебільшувати в сто крат свої помилки чи невдачі і применшувати успіхи своєї роботи. Отож і тепер історія з Шепель заступила перед Юлею велику роботу, яку провадили комсомольці в школі. Дівчині здавалося, що зроблено неприпустимо мало, і в цьому насамперед винна вона, секретар комітету.

Було вже за північ. За вікнами кімнати стихла гомінка вдень вулиця. Тільки зрідка проходили трамваї і скреготіли на повороті. Мати й школярі-брати давно спали, батька не було: він працював на нічній зміні.

Юля дуже любила нічні години, коли припиняється денна метушня і в тиші, біля заспокійливого світла настільної лампи, так хороше думається, і приходять такі солодкі мрії...

Недавно її обрали членом бюро райкому комсомолу. Це дуже схвилювало Юлю й обрадувало. Вона виросла у власних очах. Це була і висока честь, і довір'я, і нові відповідальні обов'язки.

Затишно. Хороше помріяти в такий пізній час.

Та сьогодні Юлі не до мрій. Треба обмірковувати, що вона скаже завтра Шепель на зборах.

Батько Ліди Шепель замолоду візникував. Складаючи копійку до копійки, гривеник до гривеника, живучи на одному квасі й хлібі, він згодом зібрав грошенят і відкрив власну біржу.

Працювало в нього спочатку півдесятка візників, та справи, як видно, швидко пішли вгору, і за три роки Сидір Маркович Шепель спромігся вже збудувати собі будинок. Одну половину здавав у найми, у другій жив сам із сім'єю.

Савраска, на якій Сидір Шепель починав свою кар'єру, благополучно постаріла, нижня губа в неї одвисла й теліпалась, як відірвана підощва, але конячина користувалась у свого господаря неабиякою шаною. Її було звільнено від важкої роботи, вона справно одержувала корм аж до самої своєї смерті. Був навіть у старого Шепеля намір зробити з її шкіри чучело в подяку за вірну службу, та жадність перемогла, і шкіра пішла на чоботи.

Після революції Сидір Маркович служив швейцаром у готелі. Старик був крутого норову, в дугу гнув дружину, і в домі було заведено непорушне правило: вранці і ввечері дочка мусила цілувати батькові руку.

Любив старий розповідати дочці, як він "вибився в люди", а "був же ванько", якого безкарно можна було бити по шиї й штовхати межі плечі.

— А все зробила копієчка-мати,— резюмував батько.— Вчися, Лідо, шанувати копійку, вона тобі — перший друг у житті.

Старий любив шукати "кращого місця". З одного міста він переїздив до іншого, а Ліда мусила серед учбового року залишати свій клас і в новому місті вступати в іншу школу.

— Подружок не заводь, Лідко,— повчав батько.— Подружка така: дай їй списати, в кіно поведи, карбованця позич на сніданок. Ти подалі від них. Та й кіно ні до чого. Ти все — в книжку, в науку, щоб у люди вийти швидше, щоб жалування кругленьке, та ще й приробіточок десь на стороні. Ось тоді тобі й кіно й розкіно! А зараз пам'ятай, що батько твій — швейцар, а мати — кур'єрша. У люди швидше пнися!

Старий Шепель помер, коли Ліда була в дев'ятому класі. Тепер вона жила вдвох з матір'ю.

І не про саму Ліду мусила подумати Жукова. Вона вирішила, що на зборах обов'язково повинна бути й Варя Лукашевич. Хоч Варя й не комсомолка, але хотілося, щоб вона зрозуміла, як турбується про її долю вся школа.

Та й не тільки треба було поговорити з нею, але й залучити до громадської роботи, доручити дівчині якусь справу.

Ось тоді й зрозуміла Юля, чому Юрій Юрійович вважав, що новина про гарний голос у Лукашевич — найважливіша.

Жукова заспокоїлась лише після того, як продумала хід завтрашніх зборів. Звісно, вона знала з власного досвіду, що тут не складеш певного плану, під час зборів завжди трапляться якісь зміни, але вона, як керівник комітету, повинна була твердо пам'ятати мету зборів.

Подумала про Віктора: "І він зараз, мабуть, сидить і обмірковує те саме, що й я!" Навмисне умовилася з ним, що кожний з них продумає окремо, як провести збори, а завтра вже порадяться про це вдвох. І ще вирішила — обов'язково запропонує прийти завтра на збори всім членам комітету.

Наступного дня Жукова покликала Лукашевич у комсомольську кімнату, замкнулася з нею, обняла за плечі.

— Розкажуй, Варю!

І Варя розповіла, як вона заявила своєму Жоржу, що вирішила не кидати школи.

— Я йому так і сказала,— говорила Варя, опустивши додолу очі.— Нащо я, кажу, буду калічити собі навчання? Хай я хоч середню освіту закінчу. А то — ні те ні се.

— Що ж він?

— Розсердився хіба ж так! "Я, каже, не буду чекати". А я йому знову своє. Ну, ми й посварились. Він тоді крутнувся й пішов геть. "Залишайся, каже, в школі, я іншу знайду..." У мене так і стислося серце, я гукнула його зад. "Подумай, каже, а позавтра зустрінемося, приходь просто до мене у фотографію..."

Юля з докором глянула на дівчину.

— Варю, Варю, де ж твоя гордість? Якщо йому так легко проміняти тебе на іншу, чого ж варте його кохання? Невже ти підеш до нього ще?

Варя замислилась, а тоді тихо відповіла;

— Не знаю й сама...

— Ну, що ж. Силоміць ми тебе не тримаємо. Подумай. Ми можемо тільки дати тобі щирі поради.

— Хто це — ви?

— Ми — вся школа, вчителі, комсомольська організація. У кожного болить серце за тебе. А сьогодні я дуже тебе прошу прийти на комсомольські збори нашого класу.

Варя насторожилась, та Жукова поспішила її заспокоїти:

— Ти нічого не думай, не хвилюйся. Ніхто й слова не скаже... про твої відносини з Жоржем. Я тільки хочу, щоб ти допомогла нам в одній справі. Ти дуже потрібна всім нам. Ні, зараз нічого не скажу. Приходь, Варю, обов'язково!

Юля схвилювалась, коли побачила, що на збори прийшов Юрій Юрійович і директор школи. Жукова не знала, що він прийде, та ще з Тетяною Максимівною.

Шепель сіла в кутку з незалежним, як їй здавалось, виглядом. Прийшли й члени комітету, серед них Марійка Поліщук і Віктор Перегуда. Несміливо відчинила двері Лукашевич.

— Заходь, Варю! — сказала Юля.

Варя зайшла і сіла на край стільця поряд з Лідою. Трохи спізнилась Ніна Коробейник, вона вкотилась в кімнату, захекавшись.

Перше питання було про Шепель. Інформував Віктор. Він розповів про те, що Шепель не виконала дорученої їй важливої комсомольської справи.

— Ти знала, — спитала Марійка, — що книжки треба було відправити своєчасно, до відкриття клубу?

— Яке це має значення? Дивуюсь! — промовила Шепель.

— Ти, по-перше, встань, — зауважила Жукова, — а по-друге — це має велике значення.

Шепель встала.

— Ну, знала, — буркнула вона.

— Чому ж ти не виконала доручення? — спитала знову Марійка.

За склом окулярів не розглядіти виразу Лідиних очей, але видно, як вони забігали на всі боки. Досі Шепель була певна, що ці збори не матимуть для неї неприємних наслідків. Хіба не буває, що комсомольці не виконують того чи іншого доручення?

Проте присутність класного керівника й директора школи стривожила Лїду. Вони, певне, вважали це питання дуже серйозним. Водночас у дівчини майнула думка, що вона зможе знайти в них виправдання свого вчинку. Тому відповіла вона твердо, з переконанням, що правда на її боці.

— Відправити книжки я хотіла трохи пізніше. Затримка сталася через те, що я була дуже зайнята. Адже ми весь час кричимо, що комсомольці повинні показувати приклад у навчанні. Я всі дні не вставала з-за столу, — і уроки готувала, і повторювала пройдене.

— А комсомольці з книжками хай подождуть! — додав Віктор. — Тільки треба казати чесно: це не таке складне доручення, що позначилося б на твоєму навчанні!

— Я хочу висловитись, — сказала Марійка. — Ми давно знаємо Шепель, знаємо, що її мислення якесь інше, ніж у всіх нас. Занадто багато в неї сухого, холодного розрахунку. Ось, наприклад, була лекція в школі про історію театру. Шепель не пішла її слухати, бо, мовляв, історії театру ми не проходимо в класі. Якщо не проходимо, то тим більше, на мою думку, треба було послухати таку лекцію. І я тут хочу запитати тебе, Лїдо, хто тобі

дав право обмежувати коло своїх інтересів? Яке маєш право ти, комсомолка, випускниця, не цікавитись політикою, музикою, театром, літературою, туризмом, спортом? Ти одного разу заявила, що спорт тебе не годуватиме хлібом. Хіба може так ставити питання радянська дівчина?

— Коли демонструвався "Мусоргський",— говорила далі Марійка,— ти не пішла на цей фільм. Нехай так, можливо, що й інші не бачили цього фільму. Але що ти сказала, Лідо? Ти сказала, що Мусоргський не відповість за тебе з хімії чи фізики — забула вже, про який ти предмет говорила. Ось у цих словах уся ти, Шепель! Ти — обмежена, а думаєш, що все знаєш, бо самозакохана. Від тебе часто можна почути такі слова: "Ну, що ти зі мною сперечаєшся?" Я, мовляв, такий авторитет, що нема чого зі мною сперечатись. Запам'ятай, Лідо: ніяким авторитетом ти в класі не користуєшся!

Потім слово взяла Ніна Коробейник.

— Я хочу,— сказала вона,— висловити свою думку й усього десятого класу: не комсомольські твої, Лідо, вчинки! Давай щиро, по-товариському поговоримо про твої успіхи в навчанні. Досі в тебе не було двійок. А за останній час уже завелась і двійка! Подумай, як ти її одержала? Ти розраховувала, що тебе не викличе Надія Пилипівна, і не вивчила уроку. Та ще й призналась у цьому, коли Надія Пилипівна питала! Цікавий випадок товариші, правда? Він яскраво показує, що вчишся ти, Шепель, не заради того, щоб знати, а заради п'ятірок! Для п'ятірок ти вчишся! Ти їх складаєш, як монетки: одна п'ятірка, друга. Так я собі уявляю...

Шепель не знала куди подіти очі. Вона то червоніла, то блідла, то зривала з носа окуляри й без потреби витирала скельця хусточкою. Те, що їй говорили сьогодні, говорили з такою пристрасстю та ще в присутності директора школи і класного керівника, було куди дошкульніше і за карикатури, і за образливе прізвисько "вобла" (вона знала, що її так звуть у класі).

Аж ось почав говорити Юрій Юрійович, його слова Шепель слухала напружено. У неї ще й досі підсвідомо лишалась крихта надії, що вчитель якось відзначить її наполегливість у навчанні і хоч трохи підтримає.

— Я скажу дуже коротко,— промовив Юрій Юрійович.— Шепель треба міцно замислитись над своєю поведінкою, над усім своїм життям. Ми всі, вся школа, відповідаємо за неї перед народом, перед радянською громадськістю. І радянська громадськість матиме право спитати нас: "А як ви допомогли Шепель стати людиною нашої епохи, борцем за комунізм?"

Ліда заплакала. Ніхто не знав, що вона не раз боляче переживала від'ємне, насторожене, а то й просто вороже ставлення до себе однокласників. Вона пояснювала це тим, що не вміє знаходити собі подруг, що не може бути веселою й дотепною в товаристві. Але останнім часом почала розуміти, що це не так, що всьому є значно глибші причини. На сьогоднішніх зборах було немов поставлено крапку над "і". Їй треба перебороти себе, зламати свій характер, відшкребти намул, який налип на неї.

Тулячи хусточку до очей, Ліда слухала, що говорила Юля Жукова:

— Ми не знаємо, чого ти плачеш, Лідо. Сльози бувають різні. Ми хочемо вірити, що



це хороші сльози, які змивають накіп з серця. Невже ти не помічала досі, що тебе не люблять у класі? Ти замислювалась над цим? Це ж страшно, коли тебе не люблять, коли ти самотня! Ти хочеш стати інженером, будувати машини. Але скажи, який же з тебе буде інженер, коли ти однобока, в тебе курячий кругозір — від паркана до паркана! Радянський інженер — це людина з дуже широким горизонтом, він повинен знати не тільки те, що "проходить" у школі чи в інституті...

Стався той вибух, який передбачав Юрій Юрійович. Класний керівник не шкодував, що збори набрали такого бурхливого характеру і що давно назріла серйозна розмова з Шепель стала такою гострою. Він був переконаний, що в цьому випадку саме так і треба розмовляти. Але водночас потрібно було сказати учениці ще якесь слово, яке б підтримало її, дало їй самій надію на те, що вона, коли хоче, може стати іншою. Юрій Юрійович вирішив що обов'язково ще поговорить з Лідою сьогодні ж після зборів.

Коли нарешті дали слово Шепель, вона вже не плакала. Вона підійшла до столу вся зібрана, зосереджена, як людина, що вирішила щось важливе.

— Я назавжди запам'ятаю цей день,— тихо сказала вона,— запам'ятаю все, що ви тут говорили мені. Для мене дуже важливо, що я повірила у вашу щирість. Спасибі за жорстокі, але справедливі слова. Я не скажу зараз, що враз змінюся і стану іншою. Це була б неправда.

Вона скинула окуляри, пошукала хустинку, не знайшла, знову наділа окуляри і закінчила:

— Так, неправда, бо мені багато ще треба передумати... І не можна враз, змінитись. Але я хочу... хочу, щоб у мене були щирі подруги, щоб...

Не доказавши, Ліда нахилила голову й пішла на своє місце.

— Все ясно,— сказала Юля.— Мені здається, що тобі неодмінно треба включитися в нашу комсомольську роботу. Ми ще поговоримо з тобою про це.

Варя Лукашевич слухала спочатку неуважно. Вона ніколи не була на комсомольських зборах, почувала себе ніяково і вже почала докоряти собі: "Ну чого я прийшла сюди?" Але непомітно її зацікавило те, що говорили однокласники. Потроху й саму її стали хвилювати їхні палкі виступи. Вона дивилась на Шепель і думала: "Як справді можна жити отакою? Так, гляди, й засохнеш, як сухар". А коли Ліда заплакала, у Варі теж підступили сльози, і вона ледве втрималась, щоб не заплакати разом з нею.

Потім вона стала думати, навіщо її покликала сюди Юля. Чим вона може допомогти?

До Юлі Варя почувала тепер і повагу, і велику симпатію. Вона повірила, що Жукова палко й щиро бажає їй добра.

— Друге питання,— оголосила Жукова,— організація вечора "Комсомол і пісня". Цей вечір ми хочемо влаштувати після передвиборних зборів. Багато хто з нас голосуватиме вперше в своєму житті. Ну, культмасовий сектор,— усміхаючись кивнула вона Марійці,— доповідай.

— Як ми уявляємо цей вечір? — виступила Марійка.— Ми проспіваетьмо пісні, які на грізних етапах свого життя співав комсомол. От вам громадянська війна — ну, тут і про

кінноту Будьонного, й інші пісні. Далі — п'ятирічки, потім — Велика Вітчизняна війна. В кожний період комсомольці співали свої пісні.

Лукашевич раптом побачила, що Юля, усміхаючись, киває їй головою: слухай, мовляв, слухай, це тебе стосується. І коли Марійка закінчила, Жукова запропонувала:

— Доручити організувати і провести такий вечір Марії Поліщук, Віктору Перегуді і Варі Лукашевич.

Варя спалахнула, хотіла сказати, що вона цього не зуміє, та, зустрівшись з усміхненими очима Юлі, нічого не сказала.

Після зборів до неї підійшов Віктор.

— З чого ж ми почнемо, Варю? Ось що. Давай спочатку складемо список пісень.

— Та я й не знаю, що співали комсомольці.

— А ми в старших питаємо та порадимося з керівником хорового гуртка. Ти, Варю, обов'язково вступай у наш хор, будеш на вечорі виконувати соло. Юля всім розказала, як ти співаєш, тепер кожному хочеться послухати тебе. Може, підеш учитися в консерваторію, відомою співачкою станеш.

— Ну, вже й консерваторія... Туди таланти йдуть.

— Шкода, не чув, як ти співаєш. Я б тобі сказав... Я, Варю, дуже вмію таланти відкривати. На олімпіаді, наприклад, так у мене без помилки: це — справжній талант, це — гола техніка. Ось у нас у школі я лише глянув на малюнки Вови Мороза і перший йому сказав: у тебе, брат, талантище! Тільки талант — знаєш, така річ, як коштовний камінець: обробки вимагає.

Варю чомусь дуже стривожила ця розмова. Було в неї таке на серці, наче щось мало змінитись в її житті. І серце чекало цієї зміни, і боялось її...

З іншим почуттям вийшла з школи того вечора Ліда Шепель. Їй було і болісно, і соромно, немов стали відомі всім найтаємніші думки, з якими вона довго ховалась. І водночас з'явилась якась надзвичайна легкість, наче після довгожданої розмови, що, нарешті, відбулася. Хотілось лишитися на самоті й розібратись у тому, що сталося. А сталося щось дуже важливе, немов пощастило скинути з плечей великий тягар.

Надворі йшов сніг — вологий, лапатий, засипав тротуари, кіоски, заліплював вітрини. Він немов приглушував усі звуки — і сміх молоді, і автомобільні сирени, і скрегіт трамвайного гальма.

Шепель ішла повільно, їй здавалося, що сніг, падаючи, ледве чутно шелестить над вухом. По якійсь невловимій асоціації вона несподівано побачила себе восьмирічною дівчинкою. В скверах розпустилися дерева, на лавочках сидять няньки з дітьми. Мати дозволила їй вперше після зими вийти надвір без набридлого важкого пальта. Хіба можна з чим порівняти цю радість?

Почуваючи себе метеликом, маленька Ліда бігала сквером, затиснувши в кулаці срібні монетки — на цукерки. І раптом перед нею, немов з-під землі, виріс хлопчина в дірявому піджачку і в картузі з п'ятикутною зіркою. Він тримав у долонях голопузе, жовтороте галчєня.

Обмін цінностями відбувся без зайвого зволікання. Ліда віддала хлопчикові всі

монетки, а чудове галчення перейшло в її руки.

Не тямлячи себе з радощів, дівчинка прибігла додому, влаштувала пуцьверінка в порожній коробці, вкрила його ганчіркою. Пташеня було страшенно втішне — в рідкому пуху, тепле й живе, і на кожний шерхіт роззявляло великого дзьоба.

До вечора втішалась ним Ліда, а ввечері прийшов батько, побачив пуцьверінка й розсердився.

— Нащо воно? Яка з нього користь? Ану, викинь зараз же цю гидоту!

Він схопив галчення двома пальцями і викинув його у відчинену квартиру.

Обливаючись слізьми, Ліда знайшла його за вікном. Воно було ще тепле, але вже не дихало. Дівчинка стояла навколішках, на долоні в неї лежало мертве пташеня. Незабаром з нього зникло останнє тепло, воно скоцюрилось, посиніло; Ліда з огидою кинула його, витерла об фартушок руки і пожалкувала за срібними монетками. "І справді, ніякої користі з нього!" — подумала вона про пуцьверінка.

І тепер, при згадці про цей випадок, Шепель стало шкода тієї маленької дівчинки. Як дивно, що її ніколи вже не буде! Замість дівчинки йде вона, Ліда Шепель, учениця десятого класу, йде мимо довгого скверу, такого схожого на той сквер, де колись вона зустріла хлопчину з галченням, і сніг падає, падає, падає на розлогі липи...

Хтось наздогнав Ліду, вона почула поряд кроки.

— Ви, Юрію Юрійовичу?

— Який тихий, хороший снігопад! — сказав учитель.

Він помовчав, прокашлявся й промовив:

— Мені, Лідо, сподобалось, як ви сьогодні сказали. Признаюсь, навіть не чекав від вас таких щирих і мужніх слів. Я вірю, що це не тільки слова. Правда ж? Ну, от. Я не помилився у вас.

Вчитель пройшов з нею до рогу вулиці й зупинився.

— Пробачте, мені ліворуч. Дайте вашу руку. До побачення, Лідо! Бажаю вам успіхів.

Він пішов, а Шепель стояла, мов скам'яніла. Її приголомшило, що Юрій Юрійович потиснув їй руку після всього, що говорилося на зборах. Отже, йому не було противно заговорити з нею, йому навіть сподобався її виступ. І це після всього, після всього, коли її так нещадно критикували, коли всім стало ясно, яка вона є, як її ніхто не любить у класі... Ніхто не любить!..

Ліда повільно пішла сквером. Ішла й нічого не бачила перед собою, сніг набивався в калоші. В найдальшому кутку зупинилась. Пухнастою ковдрою застелено самотню лавку. Ліда нахилилась, змела рукавичкою сніг з краю лавки і сіла.

Вдалині гриміло радіо. Забриніли струни бандури, сильний чоловічий голос злетів угору, його підхопили інші голоси, полинула пісня.

В цей пізній час у сквері було порожньо. Ліда Шепель сиділа сама з своїми думками. Їй треба було подумати про щось дуже важливе, та воно відпливало кудись у туман. У неї з'явилося дивне почуття роздвоєння, наче справжня, жива Ліда стежить за іншою, химерною Лідою, яка чомусь сидить пізнього вечора, під снігопадом, на

одинокій лавці в далекому закутку скверу.

Шепель озирнулась і хотіла встати, але всією істотою оволодів такий безтурботний спокій і затишок, що не хотілося робити жодного руху. Після напруження, після буйного льоту думок цей спокій здавався дівчині таким відрадним і бажаним. Тільки одна-єдина думка билася в свідомості важким крилом: "Чи зумію ж я? Чи зможу зробити з себе іншу Ліду Шепель?"

А сніг падав, падав, падав...

\* \* \*

Віктор провів Юлю до будинку, де вона жила.

Вже прощаючись, вона раптом пригадала:

— Слухай, Вітю, я давно тебе хотіла спитати. Пам'ятаєш, на вечірці в Марійки ми розмовляли про вибір професії. Ти розповідав про завод, про сталь...

— Ну? — насторожено обізвався Віктор. — Розповідав...

— Ти чомусь тоді не висловився до кінця, чогось не договорив. Так мені принаймні здалося. Ти ще сказав, що в тебе є якась своя думка. Пам'ятаєш — про інститут.

Юлина рука лежала на широкій Вікторовій долоні, і дівчина відчула, як пригнулась ця долоня.

— Юлю, — відповів хвилюючись Віктор. — Давай домовимось: не питай мене ніколи про мою майбутню професію, про інститут... Гаразд? У мене є причини... Розумієш, я зараз не хочу тобі всього казати, бо мені ще й самому не все ясно. Але потім я сам тобі все розкажу.

Юля знизала плечима:

— Як хочеш. Хоч це й образливо — ти ховаєшся від мене з якимись думками. Дружба — так дружба! Не розумію, які там у тебе причини. А мені прикро...

— Юлю, слово даю, що нічого від тебе не приховую. Але зараз не можу сказати. Навіщо тебе тривожити, коли я ще й сам не знаю.

— Тривожити? Щось серйозне?

— В тому й справа, що, може — не зовсім серйозне. Згодом я сам розкажу.

— Ну, гаразд, — зітхнула Юля. — Я тобі вірю...

15

Немало вечорів просиділа Ніна Коробейник, працюючи над своїм оповіданням. Після порад Юрія Юрійовича вона переробила його: дія тепер відбувалася в п'ятому класі. Але виявилось, що не можна механічно змінити в оповіданні героїв. Адже школярі п'ятого класу були зовсім іншими, ніж десятикласники. Вони й розмовляли інакше, і мислення та їхні школярські вчинки були ні в чому не схожі на думки та мрії десятикласників.

Отож довелось образи школярів опрацьовувати з самого початку.

Ніна тепер з радістю ходила до своїх піонерів. Перед нею були живі герої майбутнього твору. Їй здавалось, що треба було тільки описати якогось п'ятикласника, хоча б і Миколу Сухопару, і потрібний образ готовий.

Вона так і зробила, сумлінно зафіксувавши всю Миколину поведінку.

Зайшло вже далеко за північ, коли Ніна закінчила оповідання. Вранці вона перечитала його і жажнулася: ніякого Миколи Сухопари в оповіданні не було. Замість живого, пустотливого хлопчини по сторінках рукопису гуляв якийсь школяр, зроблений із фанери — без думок і почувань, з кляксою замість серця.

Ніна не вірила власним очам. Невже це вона написала вчора оці сторінки?

Це був страшний удар. Дівчина поклала собі на голову подушку й довго плакала злими сльозами. "Бездарність! Яке ти маєш право віднімати в самої себе час на писання нікому не потрібних дурниць?"

Може, вона помиляється, може, вона занадто вимоглива до себе або не розуміє, що погано і що гарно?

Дати зошит Юрієві Юрійовичу? Нізащо! Хай вона вже марнує свій власний час. Прочитати Юлі, Марійці? Звісно, їм. Вони щиро скажуть свою думку. Якщо погано — не глузуватимуть, якщо вдало — похвалять...

І хіба ж знає Ніна, як воно сталося, що дала вона свій рукопис не трійці, не Юлі, а Вові Морозу?

На великій перерві Вова підійшов до Ніни.

— Скажи, будь ласка, що нам на завтра задано з російської літератури? — спитав він. — Я забув відмітити.

Ніна здивовано підняла брови:

— Володимире Мороз, адже ви мене питали вже про це! На минулій перерві. Ви що, втратили пам'ять?

Вова зніяковів страшенно. Він почервонів так, що аж сльози виступили

— Як? Невже? — забурмотів він. — Як же я забув?.. Але чому ж так офіційно? Володимир, та ще й Мороз. Хіба я...

Ніна дивилась на хлопця, не розуміючи, чому той так зашарівся від якоїсь дрібниці. Ну, справді, хіба він не міг забути?

— А як же не офіційно, шановний товаришу Мороз? Ні, я буду вас кликати тільки так. Навіть не Мороз, а товариш Морозище.

— Чому ж, Ніно, так? Хіба я такий холодний? А згадай мій натюрморт. Ти ж казала, що в мене дуже теплі фарби...

Ніна розсміялась:

— Ти, я бачу, все пам'ятаєш, хто що каже про твої малюнки! А не забув що ти мені говорив про моє оповідання? Що воно в мене вийде, що я добре бачу своїх героїв... Ну, і ось я вже його закінчила.

— Закінчила? — зрадів Вова. — От цікаво!

— А хочеш прочитати? Я тобі дам до завтра.

— Та чому там "до завтра"? Я його ще сьогодні прочитаю на уроці фізики.

— Ні, ні. Я так не хочу. Ти, Вово, повинен прочитати його уважно, дуже уважно. А то будеш одним оком читати, а другим зиркати на вчителя. Розумієш, для мене це так важливо, так важливо — кожна думка... Зверни увагу на образ хлопчика-пустуна. Він у мене, здається, якийсь дерев'яний.

Уранці другого дня, перед початком уроків, Ніна й Вова посідали, щоб ніхто не заважав, у кутку на останній парті.

— Ти не терзай, — просила Ніна, — скажи зразу: погано?

— Зовсім ні, буде хороше оповідання.

— Буде? — скрикнула дівчина.

— Якщо трохи ще попрацюєш над ним. Знаєш, Ніно, не вистачає ще якихось рисочок, щоб твій твір "заграв". Мазки ще треба якісь знайти. Школяр твій і справді неживий, бо ти розказуєш, а не показуєш. А хочеться ж його побачити, а не почути про нього.

— Ой, Вовко! Оце, мабуть, ти підказуєш мені секрет! У дії треба показати мого героя! Я тобі так вдячна!

— Вдячна? А я ж — "Морозище"?

— Ні, ти просто Морозик!

— Ну, то-то. Дозвольте продовжувати? Якась у тебе дуже сльозлива дівчинка, головна особа оповідання. Розумієш, Ніно, це не в'яжеться з її вольовим вчинком, коли вона навмисне не відповідає урок і потім вимагає поставити їй двійку. Подумай над цим. І дай один-два мазки на обличчя її матері-вчительки, а то я не бачу його. Ну, оце й усе.

До них підійшов Мечик Гайдай і багатозначно кахикнув.

— Кха-кха, ось воно що! — проспівав він. — А ми й не знали! Не знали, що наш художник має ще й інші таланти...

Вова Мороз підвівся, зміряв поглядом Мечика з ніг до голови й відповів:

— Так, бог — несправедливий дідусь: одному віддав усі таланти, а другому залишив єдине: по-модному зав'язувати галстука!

Мечик крутнувся й кинув через плече:

— Не так остроумно, як ослоумно!

Але було ясно, що перемога лишилась на боці Мороза.

\* \* \*

Увесь піонерський загін п'ятого класу вважав, що доручення, яке виконував Микола Сухопара, найцікавіше з усіх. Не було піонера, який би не заздрив Сухопарі.

Електрифіковану карту великих гідростанцій вирішили встановити в агітпункті виборчої діляниці. Над картою працювали ще два піонери: Геня Маслов і Петя Малюжанець, але Сухопара вважався за бригадира; сам себе він з гордістю називав головним інженером.

Ніна Коробейник бачила, що піонери прив'язуються до неї з кожним днем усе більше й більше, і це давало учениці справжню велику радість. Вона сама за короткий час міцно здружилася з загonom і так звикла до своїх обов'язків вожатої, що не проміняла б їх тепер ні на яку іншу роботу.

Не лякав її тепер і Сухопара. Після того як йому доручили зробити карту, школяр хоч і не міг так швидко змінити своєї поведінки, але й Ніна, і вчителі помітили, що він став краще вчитися і менше бешкетувати.

Ніна часто заходила в кімнату, де Сухопара працював з товаришами над картою. Він зустрічав її веселим поглядом, і вожата бачила, що хлопчикові дуже приємно, коли вона хвалить його роботу. На широкому полотні уже звивалися синіми стрічками Волга й Дніпро, уже було намічено і контури майбутніх гідростанцій.

— А що,— спитав якось Сухопара,— можна буде написати на карті, хто її зробив?

— Кожна праця в нас почесна,— відповіла Ніна,— так і напишемо, що карту, мовляв, зробили такі-то піонери.

Обличчя хлопчика розпливалось у веселу усмішку:

— Завтра вже будемо шнур кріпити!

"Хоч і малий, а як славу любить!" — думала Ніна. Не знала вона, що незабаром станеться випадок, який завдасть їй багато тяжких переживань.

Та поки що все йшло гаразд.

— План виконуємо,— говорив голова ради загону Юхим Кочетков.— Якщо встигнемо в цьому місяці ще один збір провести, то буде, мабуть, процентів сто десять.

Здається, нічого незвичайного чи поганого не було в тому, що він говорив. Справді, виконувалося все записане в зошиті загону. Проте Ніна дивилась на цього завжди акуратного, підтягнутого хлопчика, який обережно знімав кожну пушинку з дитячого галіфе, і неясна тривога заповзала в душу.

— Ану, Юшо, дай зошит! (Як і всі в загоні, Ніна теж почала звати Кочеткова Юшею).

Вона перегортала акуратно розліняні сторінки. На одному боці кожної сторінки рукою Юші написано: "Намічено". На другому боці: "Виконано". Була ще графа "Примітка", яку Кочетков завів з власної ініціативи. В цій графі Юша робив лаконічні записи: "Виконано добре". "Виконано посередньо".

— Нам не за процент треба дбати,— сказала Ніна.— Головне, щоб кожний наш збір був цікавий і щоб він чогось навчав.

— Проценти — теж важливо,— упевнено промовив Юша.— "Як тут вас?" — питає старша вожата. "У нас на сто процентів!" Їй і приємно.

Ніна похитала головою:

— Який ти все-таки, Кочетков...

— Який?

— Знаєш... чиновничок!

Піонери, які слухали цю розмову, так і покотилися зо сміху. В школі недавно йшла вистава "Ревізор", і вони добре знали, що означає це слово. Ніна зрозуміла, що дала, мабуть, дуже влучну характеристику.

Проте вже незабаром їй довелося в цьому розкаятись. Її зустрів у коридорі Юша:

— Дозвольте звернутись, вони мене дражнять...

— Не розумію, хто?

— Ну, в класі, наші піонери. Чиновничком!

Ніна почервоніла.

— Гаразд, я скажу їм!

"Я, мабуть, зробила неприпустиму помилку",— подумала з досадою.

Після уроків вона пішла в п'ятий клас.

Розпитала, як справи, кого викликала вчителька, і, ніби між іншим, сказала:

— Ви, я чула, дражните Кочеткова. Звете його чиновничком.

Серед школярів прокотився смішок.

— Немає нічого смішного. Це недостойно звання піонера — давати прізвиська своїм товаришам!

Лукаш Коровайний встав за партою і задиркувато заявив:

— Це ж ви його так назвали!

Ніні довелося ще раз почервоніти. Вона раптом відчула, що такий, на перший погляд, незначний випадок, напевне, ніяк не може сприяти зміцненню її авторитету серед піонерів.

— Я справді назвала так Кочеткова,— сказала Ніна,— але ж я його не дражнила. Я цим лише вказала голові ради загону, що справа не в процентах, а в якості нашої піонерської роботи.

— Ніно, ви не знаєте,— гукнув Сухопара.— Юша хотів, щоб ми йому що ранку рапортували, що робили вдома.

— Ну, хотів! — скочив Кочетков.— То й що? Я повинен знати! А якщо хочете, то обирайте іншого голову!

— Заспокойся, Юшо, — зупинила його Ніна.— Тебе ніхто не збирається переобирати. А ви,— звернувшись до класу,— якщо поважаєте і любите мене, не називайте так Кочеткова!

Потім Ніна довго гірко картала себе за це "якщо поважаєте і любите мене".

"Напевне, в мене й голос такий був — принижений і вибачливий,— згадувала дівчина,— і це помітили всі школярі".

Вдома, обдумуючи цей епізод, Ніна раптом схопила зошит із своїм оповіданням і ще раз перечитала його. І знову гостре почуття невдоволення, досади й розчарування охопило її. Чому Вова нічого не сказав їй про образ вожатої?

Якою солоденькою, прилизаною здалася зараз Ніні вожата, змальована в оповіданні! Напрочуд гладенько проходить уся її робота, немає в неї ні сумнівів, ні невдоволення собою, ні гірких думок на самоті, ні світлої радості, коли глибоко відчуваєш успіхи своєї праці.

Стискаючи долонями скроні, підходить Ніна до вікна. Снігові замети лежать у саду, синє небо з холодними зорями тремтить над містом. Гребінь замету повільно світлішає, з синього стає блідо-голубим, міріади червонястих іскор спалахують на ньому.

Дівчина догадується, що десь, з-за даху будинку, випливає місяць і освітлює сніги. І в неї з'являється пристрасне бажання вискочити зараз у сад, захопити в жменю цих миготливих іскор, бродити по коліна в снігу під старими мовчазними деревами...

Ніна швидко взуває високі боти, накидає на плечі пальто і виходить. З стежки вона звертає просто в замети під вікнами своєї кімнати.

Справді, над будинком світить місяць, повільно викочуючись з-за високої тополі.



Вже пізній час, на вулиці, за цегляною стіною, стихнув денний шум, тільки десь на розі вибухає торохкотінням мотор і безнадійно змовкає — шоферові ніяк не щастить завести машину.

Ніна підходить до гребеня найвищого замету й зупиняється зачаровано. Перед нею яскрава музика сніжних миготливих леліток — синіх, золотих, червоних. Дівчина сприймає їхню неповторну гру саме як химерну музику.

Вона нахилиється й хоче набрати в жменю снігу, його не можна зачерпнути: він злежався й затвердів. Ніна занурює в замет пальці, сніг колючий і холодний. Вона здригається і бреде до старого каштана. Притулившись до нього спиною, дивиться на замет. Гра сніжинок на ньому змінилась. Вже немає ні синіх, ні золотих, ні червоних леліток. Тепер уже весь замет здається суцільною брилою срібла. На ньому поблискують тільки окремі іскорки короткими білими спалахами, немов літають у місячнім світлі білі метелики.

Рій неясних, миготливих, як іскри, образів юрмиться перед Ніною. Некрасовська Дар'я стоїть у лісі під сосною, Мороз-воевода тріщить кригою, білі пелюстки цвіту засипають Мавку й Лукаша, смертельно поранений князь Волконський лежить у полі й дивиться на далекі зорі.

І зовсім несподівано Ніна побачила свою вожату. Ні, не ту, видуману для оповідання, без тепла в очах, без щирих слів. Справжня, жива дівчина стояла перед нею. Ніна її бачила так яскраво, як можна бачити тільки в хвилини найвищого напруження всіх духовних сил людини, коли і думки, і зір, і кожна клітина тіла стають незвичайно гострими і чутливими.

"Мене ніколи не захоплювала педагогічна праця,— сказала вожата. — Ніколи. Ще з дитинства я готувалася стати архітектором. Інтерес до цієї професії у мене розбудив батько. Був він звичайним столяром і у вільний час майстрував мені з дерева дивовижні споруди — палаци з чудесними маленькими вежами, будиночки з скляними куполами. Я населяла ці дерев'яні споруди чарівними й страхітливими мешканцями.

В школі, в старших класах, я вже твердо вирішила, що піду вчитись на архітектурний факультет. І ось шкільний комсомольський комітет посилає мене в п'ятий клас вожатою. Признатись, у мене й думки не було, що я не справлюся з цією роботою чи зустрінуся з якимись труднощами. Вожата! Теж мені доручення!

Так, Ніно, зі мною було зовсім інакше, ніж з тобою. Я не хвилювалась так, як ти, коли вперше віч-на-віч лишилася з усім піонерським загonom. Ні, я була впевнена в собі. І зовсім несподівано зробила висновок, що вожата мусить мати водночас і хороші педагогічні здібності.

Але я розгубилася з перших же кроків своєї "діяльності". Я тепер цілком свідомо беру це слово в лапки. Почалося з того, що я принесла в загін свій готовий план роботи і звеліла переписати кожному піонерові. Можливо, що це був непоганий план. Але піонери тут же довели мені, що він нікуди не годиться, зовсім не цікавий, і що його ніхто не буде переписувати. Натомість вони самі висунули кілька пропозицій, які справді були цікавіші за мій план. По-перше — влаштувати свій власний ляльковий

театр, по-друге — організувати класний музей, по-третє — піти в майстерню художника і подивитись як він малює картини, по-четверте — побувати на телефонній автоматичній станції і на власні очі побачити, як з'єднується номер з номером.

Так, на першому ж зборі я провалилась.

Я ніколи не думала, Ніно, що це завдасть мені такого болю. Я майже всю ніч проплакала. Але за цю ж ніч я зрозуміла, що виховувати дітей — така ж важка праця, як і робота архітектора.

В мене з'явилося уперте бажання заслужити в своїх піонерів любов і повагу, стати їхнім справжнім старшим товаришем і радником. Та одного бажання було мало.

Десятки питань постали передо мною, і я почала шукати на них відповіді в педагогіці. Як мало я досі знала!"

...Як же яскраво бачила Ніна в уяві цю дівчину-десятикласницю, яка стояла поруч у сніговому заметі — з її шуканнями, з її тривогою!

Сповнена творчого захвату, Ніна повернулась у затишну кімнату й сіла за стіл. Голова її схилилась над зошитом. Дівчина без жалю перекреслила в ньому кілька сторінок, поклала перед собою чистий аркуш паперу. Але перо ходило по ньому повільно, кожний рядок лягав скупю. Проте риса за рисою вимальовувався новий образ вожатої.

Ніна писала й іноді тихенько посміхалась тією внутрішньою посмішкою, від якої тільки злегка затремтять губи та майне в зіницях миготлива блискітка.

16

Минув лише місяць з того часу, як у Марійки Поліщук трапився "поворотний момент у житті", коли вона вирішила стати іншою, зовсім іншою, виховувати в собі справжню силу волі і перейти в ряди кращих відмінників у десятому класі.

Найважче було гартувати силу волі. Цьому заважало не що інше, як лінощі, звичайні, давно знайомі ще з дитинства і часом солодкі лінощі. Вони й були зараз в учениці найголовнішим ворогом.

Насамперед треба було відвоювати в них одну зайву годину щоранку, коли так приємно буває поніжитись у теплій постелі. Прокидаючись, Марійка наказувала собі: "Вставай!" Їй не раз доводилось повторювати це, доки, нарешті, вона справді наважувалась скинути ковдру.

"Ага, так? — думала дівчина.— Так виконуєш свої рішення? Так ти борешся з собою? Ну, гаразд, побачимо!"

Звечора вона почала ставити біля ліжка склянку з водою й миску. Прокинувшись, нахилилась над мискою й раптом лила собі холодну воду на шию, хлюпала в обличчя. Це було легше зробити, ніж скинути ковдру, але далі лежати після цієї процедури, з мокрою шиєю, було неможливо.

"Ну, що, встала? — злорадно питала себе Марійка.— І так буде щоранку, аж поки ти не привчишся вставати без холодного душу!"

Але й віддавши дівчині тридцять зайвих годин щомісяця, лінощі все ще переслідували її. Вони вже не наважувалися ставати з Марійкою віч-на-віч, проте

знайшли інший, обхідний маневр. Вони підкрадалися найчастіше тоді, коли учениця сиділа за уроками. Не шепотіли тепер: "Ти ж можеш вивчити це завтра, на свіжу голову, а сьогодні піди в кіно, піди до Юлі, до Ніни..." Ні лінощі стали тепер набагато хитрішими. Вони з'являлися в образі якоїсь згадки, мрії або просто думки, яка не мала ніякого відношення до тригонометрії чи фізики і відволікала Марійчину увагу від підручника в інший світ.

З такою формою лінощів було важче змагатися, бо часто учениця й сама не помічала, як раптом її думки відлітали кудись далеко од роботи.

Проте перші бої вже було виграно, і Марійка з радістю переконувалася, що вона повільно, але впевнено завойовує в класі звання відмінниці. Після блискучої відповіді з української літератури дівчина мала вже п'ятірки з історії, педагогіки, тригонометрії, хімії й астрономії.

Був короткий час, коли в Марійки настало легке розчарування астрономією і професією астронома, та незабаром знову повернулось колишнє захоплення цією наукою. Дівчина часто бачила скляний величезний купол круглої будівлі десь серед високих гір, де починаються альпійські пасовиська.

То була астрономічна обсерваторія. Вона, Марійка, сидить у глибокому кріслі, припавши до окулярів потужного телескопа. В горах глуха ніч. Мчить Земля крізь космічні простори, і разом з нею мчить Марійка назустріч невідомим сузір'ям, назустріч загадковій, прекрасній цариці ночі — планеті Місяць. Ні, вона зовсім не загадкова. Як чудово видно на ній нерівні, хвилясті краї кратерів, широкі тріщини, деякі з них, напевне, в кілька кілометрів завширшки!

І ось однієї такої ночі сталася незвичайна подія в Марійчиному житті — вона відкрила ознаки перебування на Місяці живих істот. Так, всупереч усім науковим доказам, Марійка доводить, що на "мертвій" планеті існують розумні живі мешканці...

Дівчина з силою стукає долонею об стіл.

"Ах, ось ти яка! Ти все ще бачиш у своїй майбутній професії фантастичну романтику і за це її любиш! Ні, ти полюби її за творчі будні, за напружений труд, за радість служити своєю працею народові!"

Відвойована зайва година вранці означала, що робочий день Марійки починався раніше, ніж звичайно. Вона починала його фізкультурною зарядкою і сідала закінчувати уроки, яких не встигла виконати вчора.

Марійка ніколи тепер не обмежувалася засвоєнням матеріалу за підручником. Вона добирала в бібліотеці книжки, журнали. В журналах вона часто знаходила новий матеріал, читала наукові розвідки, які по-новому висвітлювали те або інше питання в науці чи літературі.

Готуючи завдання з педагогіки, Марійка дуже захопилася творами Макаренка. Вона навіть купила їх, щоб завжди мати під рукою.

Вчителька педагогіки Марія Макарівна, приємно здивована глибокими знаннями Марійки, якось спитала в неї на уроці:

—Вас дуже цікавить педагогіка, Поліщук? Ви готуетесь стати педагогом?

— Ні, Маріє Макарівно,— відповіла учениця,— я не почуваю в собі тако покликання. Але мене цікавить педагогіка.

А втім, з подібним запитанням міг би звернутися до Марійки і викладач хімії. Хімія, як і астрономія, особливо її цікавила. Ученицю вражала могутність науки. Дівчина захоплювалася сміливістю радянських учених, які вторгалися в найтаємнішу лабораторію природи і самі вчилися створювати такі речовини, що їх раніше давала тільки жива природа.

Марійка любила хімію ще й за те, що вона розповіла, з яких речовин складаються планети, і допомогла визначити вік бабусі-Землі. На Марійчиному столі можна було побачити твори Менделєєва, Бутлерова і Зелінського. Багато читала вона художніх творів — і класиків, і сучасних письменників.

Ніколи ще Марійка не працювала так наполегливо. Нічим не затьмарений ясний розум, гостра допитлива думка допомагала їй схопити найголовніше, проникнути до чудесних скарбів науки. Що більше вона пізнавала, то безмежніше розкривався перед нею світ наукових надбань, тим більше запалювалася вона бажанням про все довідатися, все збагнути.

Найбільшою насолодою для неї було тепер пізнання життя. Звісно, вона не ширяла орлом у високостях, була вона ще пташеням, мала замість крил колодочки і на світ дивилася з невисокої гілки. Але тим більше захоплювала Марійку таємна думка злетіти вгору і глянути на життя з найвищого польоту. Вона догадувалась про незвідані почуття, які чекають її, про гостру насолоду досягти запаморочливої височини, коли найталановитіші відкриття і винаходи приходять до людини, як нагорода за муки творчості, за невтомну працю.

Марійчиних подруг дивувало, як вона встигає так багато зробити.

— Це ж тобі треба з ранку до вечора не вставати з-за столу,— розводила руками Ніна Коробейник. — Ти не домашні завдання виконуєш, а готуєш кожного разу реферати. Ні, Мавко, ти знаєш якийсь секрет праці, і з твого боку просто нечесно приховувати його від найближчих подруг!

— Знаєш, Ніно, загартувати силу волі...

— А, ти знову про це,— перебивала Ніна.— Мабуть, не тільки в цьому справа!

— Я думаю, що це — найбільша моя перемога, Ніно. От захотіла і примусила себе працювати на повну свою можливість! Але, знаєш, мені найважче було організувати думку. Я й зараз іще зриваюсь на цьому. Стривай, я тобі поясню. Уяви, що ти сіла за стіл.

— Ну, уявила.

— Ти розкрила книгу, хочеш зосередитись, але в тобі ще вирують сторонні, інші почуття і враження, звучать уривки речень, ти не можеш їх позбутися, бо вони мимохідь набігають, накочують хвилями.

— Поетично!

— Зажди, поезія тут ні до чого. Думки розбігаються, і ти не можеш їх мобілізувати. А вони мусять працювати на тебе, це твої вірні слуги.

— Мозок?

— Еге ж, його треба примусити виконати твою волю, в даному разі оволодіти змістом книжки.

— О Марійко, я його теж примушую,— засміялась Ніна.— Він у мене, бідолаха, часто працює до сьомого поту!

— Особливо, коли ти сидиш над власним оповіданням?

— Мавко, я ж про це й хочу сказати. Я примушую його створювати образи людей, які насправді не існують. Тобто існують тільки їхні прообрази. І він підказує мені їхні думки, їхні мрії і навіть мову. Все-таки, Маріє, чудесна річ мозок!

Ніна зітхнула, їй тепер не давало спокою, що Марійчині п'ятірки "особливі", а в неї, в Ніни, звичайні.

"Що ж це таке? — питала вона себе. — Я нишком заздрю Марійці? Мене мучить, що вона почала випереджати мене?"

В класі Марійку Поліщук завжди любили. Останнім часом, коли вона, за виразом Мечика, "нахапала" повний щоденник п'ятірок, причому "особливих", з яких кожна варта була двох, Марійка помітила щось нове в ставленні до себе однокласників.

Власне кажучи, зовні наче нічого й не змінилось. Ті ж товариські розмови, жарти й дотепи, але щось майже невловиме іноді майне в зіницях співрозмовника, в його рухах і навіть у словах, наче він їх вимовляє з особливим добором, щоб кожне слово було змістовніше. І, здавалось, навіть її ім'я багато учнів вимовляли тепер якось по-особливому.

Марійка зрозуміла, що в її однокласників з'явилося до неї почуття поваги, ніби вона стала на голову вище від них.

Не можна сказати, що раніше не поважали її. Та зараз до цього почуття приєдналися і гордість за подругу, однокласницю, і радість за її успіхи, і бажання й собі не відстати, не втратити в її очах своєї власної гідності.

А Марійка, як і раніше, була до всіх привітна, любила допомогти подрузі, охоче пояснювала однокласникам складні задачі. Комсомольський комітет дав їй важливе доручення: працювати агітатором на виборчій дільниці, і вона готувалась до цієї роботи з усім завзяттям і трепетом юного серця.

17

Марійку хвилювало це нове ставлення до неї товаришів. Їй хотілося вчитися ще краще, і вона до пізньої ночі просиджувала над підручниками. Бувало, що, виконавши домашню письмову роботу, Марійка відчувала невдоволення нею і тоді переписувала її вдруге, втретє, доповнювала, поглиблювала.

У неї вже встиг виробитися смак до такої наполегливої праці, і готування уроків давно вже стало для неї не обов'язком, а потребою.

Тільки одна Ніна Коробейник не раділа, здається, успіхам своєї подруги. Ні, так не можна сказати: не раділа. Навпаки, Ніна часто говорила Марійці, що вона захоплюється її відповідями, що дивується з її обізнаності, розпитувала, як Марійка працює над уроками.

Але якась незрозуміла стриманість, байдужість відчувалися в цих розмовах, у тому, як ставилась тепер до своєї подруги Ніна. Марійка з подивом помітила, що Ніна вже не чекала її, щоб після уроків разом іти додому, перестала запрошувати до себе. А коли Марійка приходила без запрошення, Ніна була неуважна і явно не раділа їй.

Зовсім збентежила Марійку одна розмова з Ніною. Якось після уроків Марійка затрималась — глянула, а її чекає на порозі Ніна. В класі вже не було нікого.

— Ти скоро? — спитала Коробейник.

— Іду, йду,— зраділа Марійка.

Вдвох вони вийшли з школи. І раптом Ніна зупинилась,

— А знаєш,— промовила вона,— тобі не пощастило "угробити" мій сюжет! Оповідання я напишу!

Марійку де просто приголомшило.

— Ніно, — скрикнула вона,— що ти кажеш? Хіба ж я хотіла "угробити"? Я могла помилитись, але говорила тобі щиро, від усього серця.

— Ха-ха,— засміялась Коробейник,— від усього серця могла вбити в мені бажання працювати далі...

Згодом, коли Ніна згадувала цю розмову, їй ставало боляче, важко на серці. Знала, що даремно образила подругу. Першою думкою було вибачитись. Але щось заважало, якесь інше почуття не дозволило цього зробити.

Досі Ніна Коробейник була першою в класі. Вона не мала інших оцінок, як п'ятірки. Та ось Марійка Поліщук теж стала відмінницею. І Коробейник зрозуміла, що п'ятірки бувають різні. У Марійки вони були "особливі" (як уперше про це висловились Надія Пилипівна). Все частіше вчителі називали Марійку як приклад для всього класу, захоплювались її глибокими відповідями, її бездоганними контрольними роботами.

Ніна відчула, що вона несподівано опинилася на другому плані. Дівчина спробувала й собі засісти за книги, частіше заходила в бібліотеку, писала конспекти. Але більше як на тиждень не вистачало сили волі наполегливо працювати. До того ж часто серед напруженої роботи над уроками майне якийсь новий образ з оповідання, яке Ніна писала, і підручник відкладався.

Тоді Коробейник вирішила, що її п'ятірки залишаться з нею, що й школу вона закінчить напевне з золотою медаллю, а от як буде з Марійкою — ще невідомо. Хтосьна, чи допоможуть їй цьогорічні п'ятірки, коли в попередніх класах вона йшла здебільшого на трійках. Випускний екзаме́н усе покаже.

Про золоту медаль Ніна мріяла пристрасно, але нікому про це не звірялась. Була в неї таємна думка, що одержить вона медаль одна-єдина на весь клас, а це ж яка честь, який успіх, яка нагорода!

Не можна сказати, щоб Ніна не турбувалась про успіхи всього класу. І зовсім не проти була б вона, щоб кілька її подруг одержали, ну, скажімо, срібні медалі. Але золоту Коробейник залишала тільки собі. Вона яскраво уявляла, як на педагогічній нараді директор школи голосно заявить: "З усього десятого класу заслуговує на золоту медаль тільки Ніна Коробейник!"

А як недбало можна буде хвалитись у розмовах: "У такому-то році я єдина закінчила N-ську школу з золотою медаллю!.."

Та було б невірно думати, що Коробейник училася заради нагороди чи п'ятірок, як Ліда Шепель. У Ніни були на першому місці знання, вона з глибокою повагою ставилась до вчених, письменників, по-школярському вирізувала з газет їхні портрети і якийсь час думала, що найбільші вчені — автори підручників. Велике було її розчарування, коли хтось пояснив, що це не завжди так.

Була дванадцята година ночі. Ніна сиділа за уроками. Кілька разів у кабінет батька заходила мати й розмовляла з кимсь по телефону. Ніна знала, що мати дзвонить на завод — тата не було вдома другий день, він закінчував спішну роботу.

Несподівано згадалась Марійка. Як часто приходила вона сюди, в цю кімнату, які тут були суперечки, які гарячі розмови! Спало на думку, що це ж сама вона, Ніна, відштовхнула свою подругу. Марійка, напевне, відчула холодок, яким почало дихати до неї серце Ніни.

Коробейник картала себе за те, що змінила своє ставлення до подруги. Хіба Марійка в чомусь винна? Може, в тому, що виходить на перше місце серед відмінників? Як було б добре, коли б зникло це каламутне почуття, щоб ясними очима можна було дивитись подрузі в обличчя, радіти її успіхам, допомагати їй!

Нарешті приїхав батько. Він незграбно протиснувся в кімнату, взяв доччину голову в долоні, поцілував.

— Зблідла, Ніно, зблідла! Наука важко дається? Чи, може, не дають спокою лаври видатних романістів?

За пізньою вечерею Ніна спитала:

— Тату, що це за почуття — заздрість? Ти коли-небудь заздриш?

Роман Гарасимович поклав ніж і виделку.

— Ого-го, не раз! Чудесне почуття!

— Ні, ти, будь ласка, серйозно.

— Абсолютно серйозно, до сотої долі міліметра. А що, хіба я не жива людина? І зараз заздрю декому з своїх товаришів по роботі.

— Чому ж, тату, це — чудове почуття?

— Натхнення дає, запал. Чим я, мовляв, гірший від товариша Енського? Ну, і працюєш так, що за місяць-другий, глянь, уже не тільки наздогнав товариша Енського, а й перегнав! У нього — відмінна конструкція деталі, а в мене — ще досконаліша!

Ніна глянула на батька великими задумливими очима.

— А я, коли заздрю, мучусь. Хвилинами просто ненавиджу свою подругу. І свідомість того, що в мені каменем сидить це почуття, ще більше пригнічує.

— Ну, це зовсім інше,—сказав Роман Гарасимович.— Мавпяче почуття. Рудимент. Заздрість повинна переходити в змагання, це — по-нашому, по-більшовицькому. Але не страшно. Викрути себе, як мокру хустку, і все. Доки не залишиться в серці жодної краплини такого свинства.

Ніна бачила — батько став задумливий і похмурий, його, мабуть, неприємно

вразили її слова.

Замислилась і Ніна. Справді, звідки в неї з'явилося це почуття? Невже в неї таке дрібне й підле...— так, так — підле серце?

А може, в усьому винна Марійка?

Ця думка була, як настирливий комар, від якого відмахуються, а він знову й знову дзижчить над вухом. Минали дні, і згодом Ніна справді запевнила себе, що Марійка — просто вискочка й підлабуза, і що в ній досі всі помилялись. Лишився в Ніни ще якийсь куточок серця, який протестував проти цієї "ухвали", та на нього можна було не звертати уваги.

Якось у неділю прийшла Юля Жукова. Ніна зраділа їй, але Жукова була чимсь стурбована.

— Що в тебе з Марійкою? — спитала вона.— Ви глек розбили, чи що?

Ніна знизала плечима:

— Звідки я знаю? Який глек ти маєш на увазі?

— Не хитруй,— суворо сказала Юля.— Розкажи мені про все щиро, як подрузі.

Щось приховати від Жукової, бути з нею нещирою — справа марна. Про це добре знали її подруги. Та й не можна було сказати неправду, коли тобі просто в душу зазирають такі ясні і водночас суворі Юлині очі.

— І не думаю хитрувати,— промовила Ніна.— Але скажи, хіба ти ніколи не розчаровувалась у людях?

— Ти хочеш сказати, що розчарувалась у Марійці?

— А невже ти й досі нею захоплюєшся? Бачиш, Юлю, я все проаналізувала, всі її риси характеру...

— А свої власні?

— Не розумію! Ти, Юлю, наче прокурор. Облишмо це. Я тобі все, як є, розповім. Хіба тебе не вразило, приміром, що Марійка на сімейну вечірку запросила свого класного керівника? Я на місці Юрія Юрійовича не пішла б!

Жукова здивовано підняла брови.

— Не пішла б! — уперто повторила Ніна.— Невже ти нічого не розумієш?

— Що? Що саме?

— І справді не розумієш? Та це ж звичайнісіньке підлабузництво! Диву даюсь, як вона не запросила ще й директора школи.

Юля голосно засміялась.

— Ти чого? — спитала Ніна.

— З твого аналізу сміюся! Проаналізувала риси характеру! Здорово! Знаєш, це і смішно, і обурює. Обурює, Ніно! Те, що ти мені сказала. Марійка і... підлабузництво! Ні, це треба вміти!

Ніна мовчки кусала губи.

— Мене цікавить,— вела далі Юля,— з якого часу ти помітила в Марійки цей гріх? Чи не відтоді, як вона так блискуче відповіла про творчість Лесі Українки?

Ніна стріпнулась.



— Ти думаєш, що я... заздрю?

— Ти дуже швидко відгадала, що я думаю! Ти заздриш успіхам Марійки. Марійка стала вчитися краще за тебе, і це вибило тебе з колії. В тобі є такий душок, є! Ти любиш бути першою.

— Люблю! — спалахнула Ніна.

— І добре, що любиш. Але як ти можеш розлюбити подругу, котра тебе випереджає? Та нею ж гордитись треба, це успіх усього класу — ще одна відмінниця!

Ніна тихо промовила:

— Не лай мене, Юлю. І не агітуй. Я, може, багато вже думала над цим...

Юля зазирнула Ніні в обличчя і так само тихо порадила:

— А ти подумай ще... Перебори сама себе. Подумай, Ніно...

18

В театрі російської драми йшла прем'єра "Три сестри". Марійка умовилася з матір'ю піти на виставу. Для дівчини це було маленьке свято: адже так рідко щастить їй провести вечір з матір'ю, та ще в театрі.

Квитки було куплено заздалегідь. Надходив вечір, але мати десь забарилась. Марійка вже хвилювалась — до початку спектаклю лишилась одна година. Дівчина раз у раз підбігала до вікна глянути на вулицю, напружено чекала дзвінка. Матері не було.

Що робити? А може, з нею що сталося?

Коли Марійка хотіла вже бігти до сусідів подзвонити по телефону в Інститут генетики, нарешті задзеленчав у передпокої дзвінок.

Прожогом кинулась Марійка відчиняти і зразу ж, глянувши на обличчя матері, зрозуміла, що з нею щось не гаразд.

— Мамо!

Євгенія Григорівна повільно скинула пальто.

— Доню, в театр я не піду. Щось мені погано, і напевне, трохи підвищена температура, йди, Марійко, сама. Я не могла подзвонити з інституту, пробач. На мій квиток запроси когось із подруг. А я... я зараз — у ліжку.

— Я не можу тебе залишити, мамо. Може, лікаря викликати?

Євгенія Григорівна рішуче запротестувала:

— Доню, нічого серйозного в мене немає, ніякого лікаря не треба, і ти зараз же, доки ще не пізно, йди в театр.

Марійка ще встигла зайти до Юлі Жукової, і рівно за десять хвилин до початку вистави подруги зайняли свої місця в партері.

В антрактах Юля розповіла Марійці про листи Чехова, які вона недавно прочитала.

— Знаєш, Маріє,— говорила Юля,— я читала ці листи, і в мене весь час було дивне, до болю гостре відчуття живого, розумієш — живого Чехова! Ось він пише до брата, до сестри, до Ліки, розповідає про себе, яке нове оповідання написав, куди думає поїхати влітку, просить підшукати для нього дачу — тисяча різних справ, зустрічей з людьми, образів, почувань... Ах, Марійко, яка це була людина! З великої літери — Людина! Я плакала і сміялась, раділа за Антона Павловича, журилась разом з ним. А які в нього

думки про літературу — це діаманти! Не варто з тобою розмовляти, якщо ти не прочитаєш його листів — усі три томи! Я не збираюсь бути письменницею, як Ніна, але, може, не менш за неї люблю літературу. До речі, я зовсім не впізнаю Ніни. Вона стала така нервова, і... вона, я помітила, так негарно заздрить твоїм успіхам у навчанні. Це вже зовсім ганебно, зовсім! Знаєш, навіть Мечик учора сказав, що між тобою й Ніною пробігла чорна кішка. Він теж помітив.

— Невже їй було б приємно,— промовила Марійка,— щоб я знову зійшла на трійки? Не розумію цього, хоч убий!

Додому Марійка повернулась о першій годині ночі. Щоб не турбувати матері, вона взяла з собою ключ. Тихо відчинила двері і ввійшла. Якесь важке, гнітюче почуття каменем давило груди.

"Що це? Невже таке враження від п'єси? Ні, зовсім ні". Пригадалися чомусь слова Ольги з п'єси: "...Музика грає так весело, так радісно, і, здається, ще трохи, і ми будемо знати, для чого ми живемо, для чого страждаємо...", та зразу ж відпливли.

Мати не спала й обізвалась до дочки. Марійку вразили її очі — дуже стривожені, і водночас наче німе запитання застигло в них.

— Мамочко, що з тобою? Як ти себе відчуваєш?

Євгенія Григорівна хотіла усміхнутись, але усмішка не вийшла.

— У мене нічого не болить,— сказала вона,— я відчуваю тільки кволість. Правда, болить трохи голова, і температура підвищилась на один градус. А ось на руці з'явився якийсь пухирчик... Ти, Марійко, глянь...

Вона показала руку.

— О, вже й другий вискочив...

Трохи нижче ліктя у матері набігло два пухирчики з прозорою шкіркою, схожі на водянки, які часом можна надавити собі під час прання.

Марійка так спочатку й подумала:

— Це ж якісь водянки, мамо! Водяні мозолі.

Євгенія Григорівна похитала головою:

— Ні, щось інше. Завтра піду до лікаря.

Вранці пухирчики луснули, і на їхньому місці з'явилися ранки.

Ще ні Євгенія Григорівна, ні Марійка не знали, що до них прийшло страшне нещастя.

З поліклініки Євгенія Григорівна повернулась з перев'язаною рукою і листком непрацездатності.

— Яюсь дивно,— сказала вона дочці,— через дурні пухирчики лікар звільнив мене на кілька днів від роботи. Ну що я робитиму вдома? Та ранки загояться до завтра. Прикладатиму марлю, змочену в пеніциліні, і все буде гаразд.

Проте ранки не загоїлись ні наступного дня, ні пізніше. За тиждень усе тіло в Євгенії Григорівни обкидали зловісні пухирчики. Вони лопались, утворювали все нові ранки, які слизились. Окремі виразки зливались у великі рани. З поліклініки приїхав лікар. Марійка добре його знала, це був батько Вови Мороза. Він уважно оглянув хвору,

якій боляче було навіть поворухнутись.

— Треба в лікарню,— коротко сказав він,— у клініку шкіряних захворювань. Ні, ні, вдома лікування не дасть потрібного ефекту. В клініці вам робитимуть ванни, перев'язки.

Він поверх окулярів глянув на Марійку:

— А ви... ви не хвилюйтесь так... Ви...

Його голос здригнувся, і він швидко почав писати щось до блокнота.

В очах у лікаря Марійка помітила глибокий жаль і ще щось невимовлене; і тривога ще дужче стиснула їй серце.

— Я прошу вас...— звернулась вона до лікаря.— Який діагноз? Що це за хвороба?

І враз побачила, як лікар заметушився, одвів очі, недоречно розвів руками, пробурмотів скоромовкою:

— Безперечно, тяжке захворювання шкіри... Ще не зовсім вивчене. Але обов'язково вилікуємо... Поставимо вашу маму на ноги.

Марійка зачинила за лікарем двері й повернулась до матері. Вражена, зупинилась на порозі: мати, тамуючи біль, усміхалась! Та не могла вона зовсім сховати зусилля, якого коштувала їй ця усмішка.

— Доню, ти хвилюєшся більше, ніж я. Повір, що все буде гаразд!

Тоді, неймовірним зусиллям волі подавивши спазму, яка перехопила горло, Марійка відповіла:

— А хіба в мене є якісь сумніви? За тиждень ти будеш здорова!

Того ж дня Євгенію Григорівну забрали до клініки.

Увечері прийшли Ніна й Юля, вони вже знали про Марійчине горе.

— Слухай, Маріє,— сказала Юля.— Не думай, що ми прийшли розважати тебе чи втішати. Не такий, мабуть, у тебе сум на серці, щоб його можна було так легко розвіяти. Але з нами тобі буде все-таки не так самотньо. Правда ж?..

Утрюх посідали пити чай. Невеселий він був.

— Мене тривожить,— замислено промовила Марійка,— що в мамі якась загадкова хвороба. Лікар чомусь не назвав її... Чи справді не знає, чи не хотів сказати...

— Можливо, що це — на нервовому ґрунті,— сказала Ніна.— Я читала, що багато шкіряних хвороб нервового походження. А от гангрену так навіть лікують тим, що роблять операцію на якомусь там нерві. Це — факт.

— Ну, в наш час,— підхопила Юля,— майже немає невиліковних хвороб. Найстрашніше — рак, проте й від нього виліковують, якщо своєчасно виявляють. Я вірю, що міне десять-п'ятнадцять років, і наші вчені знайдуть якийсь могутній засіб довголіття. Ось побачите, дівчата. Ми житимемо до ста п'ятдесяти літ.

Потім розмова зайшла про наступні вибори до місцевих Рад. Юля розповіла, як вона робила в агітпункті доповідь про Конституцію СРСР, і потім посипалось стільки запитань про міжнародне становище, що відповідь на них забрала більше часу, ніж сама доповідь.

— Я могла б сказати,— розповіла Юля,— що запитання — не на тему доповіді, але,

думаю, чи вірно ж це буде? Та й як же так: я — агітатор і піду, не відповівши виборцям? Ну, і стала відповідати на всі запитання. А багато з них такі: "Коли ж Народно-Визвольна армія Кореї скине в море розбійників-інтервентів?" Або: "Чому робітничий клас Америки не заборонить своєму урядові гонку озброєнь?" Ну, серед виборців веселе пожвавлення, хтось кидає репліку: "А тому, що це зовсім не "свій" уряд!"

— У мене завтра теж бесіда, — сказала Марійка. — З домашніми господарками. Це мій перший дебют як агітатора. Як ви думаєте — не провалюсь?

— Ну, от! — промовила Юля. — Тільки знаєш що? Ми тебе звільнимо від агітаторських обов'язків у зв'язку з хворобою Євгенії Григорівни.

— Ні, — різко заперечила Марійка. — Я працюватиму, як і раніше. Знайду час і маму відвідати, і на бесіду піти.

\* \* \*

Бесіда відбувалась в червоному кутку великого житлокоопу. Марійка прийшла з конспектом, діаграмами і навіть картою побудови нових гідроелектростанцій, вирізаною з "Правди". Навмисне повільно вона розкладала весь цей матеріал на столі, чекаючи, доки стихне її хвилювання.

— Молодесенька, — почула вона розмову двох бабусь у першому ряді. — Наче моя Зіночка.

— Папірці розкладає, — промовила друга бабуса, — щоб не заплутатись. На тому тижні приходив до нас лектор і, сердешний, візьми й заплутайся. Усі слова розгубив. То ми ледве допомогли йому розплутатись.

— Так, у них теж діло делікатне, у цих агітаторів та лекторів. Науку проходять.

Марійка глянула перед собою. В кімнаті вже було повно народу — і жінок, і чоловіків. Недалечко сидів дідусь — сивий, але жвавий і, видно, балакучий. Він щось розповідав сусідці — жінці з білою шерстяною хусткою на плечах, а та раз у раз легенько прикривала вухо. Прийшло кілька дівчат, а за ними ще два дідусі...

"Тут не тільки домашні господарки, — подумала Марійка. — І старики прийшли, і дівчата. І всі вони чекають від мене цікавої розмови. Їм, напевне, не потрібна гола агітація, їх цікавить змістовна, переконлива розповідь, та побільше фактів, фактів..."

Марійка постукала олівцем, і в кімнаті настала тиша. Сивий жвавий дідусь приставив до вуха рупором широку долоню.

— Я не читатиму вам ні лекції, ні доповіді, — почала Марійка. — Сьогодні всі ми будемо тут доповідачами... Давайте поговоримо від щирого серця про наше життя, про нашу працю, про все те, що дала нам священна й непорушна Конституція СРСР. Я нагадую вам, що записано в цьому великому документі.

Марійка розповіла про основні статті Конституції і спитала:

— Хто хоче сказати своє слово?

Найбільше дівчина боялась, що після цього запитання настане довга пауза. Хоч кожному з присутніх і було про що сказати, та не кожен хотів виступати першим, хотілося послухати, що скажуть інші. А кому й байдуже було — чи першим висловитись, чи останнім, тому заважала непевність у своїх ораторських здібностях.

Розказати в колі знайомих або друзів якусь історію чи цікавий випадок — це так, та інша річ виступити з розмовою перед такими зборами.

Може б, і справді не відразу почали говорити присутні. Та Марійка, як тільки розпочала бесіду, так і намітила собі сухеньку бабусю в першому ряді — здається, ту, що розповідала про лектора, який "заплутався". Ця бабуся стала Марійчиним "барометром". По ній можна було спостерігати, як впливають на аудиторію слова доповідача.

До неї Марійка відразу й звернулася:

— От, мабуть, вам,— пробачте, що не знаю ні імені, ні по батькові,— є що сказати...

— Євдокія Гнатівна,— промовила бабуся.

— Ну, ми й просимо вас, Євдокіє Гнатівно, сказати своє слово про великий закон радянського народу — про Конституцію. Ви — з місця, можна сюди й не виходити.

Бабуся встала, повернулась обличчям до слухачів:

— А скажу я те, що такого закону, може, сотні років ждав руський народ. Сестру мою рідну... Наталочку... її ж кровопивці після дев'ятсот п'ятого на каторгу послали, і не вернулась звідти. А за віщо? За те, що думи в неї були про народний закон... Щоб не златий телець правив світом, а труд. До чого ж хороше сказано в Конституції про труд!.. Старшенький мій, Сашенька, професором у лабораторії. Подумайте, за минулий місяць сорок дослідів проробив! Як то вже трудиться, забуває поїсти. Середній — Аркаша, той на заводі трактори випускає, а Петя — в Зеленотресті квітами завідує. Любить він дуже квіти... Троє їх у мене, синочків, і всі постів яких досягли! Бо дано їм право на освіту і труд. А сестра моя рідна, Наталочка...

Бабуся схлипнула, дістала хустинку й сіла. Її сусідка теж схлипнула і теж витерла очі хустинкою.

— А можна мені? — обізвалась молода вродлива жінка.— Я хочу розповісти, як вперше на літаку літала.

В кімнаті прокотився легенький смішок.

— І то — діло! — хтось вимовив неголосно.

— Я не для сміху хочу розповісти,— промовила жінка,— а щоб подякувати нашій Радянській владі та рідній партії! Три роки тому я працювала слюсарем на машинно-тракторній станції. Було це в степах, до найближчої залізничної станції сімдесят кілометрів. І раптом починає в мене боліти нога. Болить день, другий. Глянула — аж воно й шкіра на пальцях уже не біла, а сірою стала, мов мертва. Я — в районну поліклініку. Глянув лікар, і каже: "Вам треба робити негайно операцію".

"Як це? Пальці відрізувати?" — злякалась я.

"Ні, можливо, що пальці ще врятують. Операцію вам зроблять у місті сьогодні ввечері".

"Як це ввечері? Та ж туди добу залізницею!"

"А літак,— каже,— навіщо?"

— Ви чуєте? Для мене літак! Та що я за персона? — "А ви проста радянська людина,— каже лікар,— слюсар! Зараз викликаю літак". І що ви думаєте? Прилетів

санітарний літак, забрав мене, і справді того ж дня ввечері зробили мені операцію, і пальці врятували та й життя... А що, думаю собі, якби жила я в Америці та не мала доларів, чи лишилася б я живою? Щоб ото за мною прилетів літак? Та ніколи в світі!

"Хто ж тут агітатор? — з внутрішньою усмішкою подумала Марійка.— Я, чи бабуса, чи ця жінка, чи всі присутні?"

Потім підвівся жвавий сивий дідусь.

— Літак, конешно, це,— сказав він,— турбота про нас, трудящих. А я от пенсіонер, колишній пекар. І скажу про свого сина Гришу. Починав він навчання у ремонтній майстерні. А зараз де мій Гриша? Буде Каховську гідроелектростанцію! Ось де він! І хто він, скажуть! Хе-хе, Гриша мій депутат Верховної Ради нашої республіки. У народному парламенті Гриша!

Ураз зірвався оплеск, другий, його підхопили інші, і гучні аплодисменти розляглися в кімнаті. Дідусь хотів ще щось сказати, але махнув рукою й сів.

Марійка скористалась із слів старого.

— Я зараз усім покажу, де працює ваш син...

— Григорій Гаврилович,— підказав дідусь.

— ...Де працює ваш син Григорій Гаврилович...

Вона пришилила до стіни карту новобудов і показала кружальце на Дніпрі.

— Ось місце майбутньої велетенської Каховської електростанції.

Марійка розповіла, скільки електричної енергії даватиме нова гідроелектростанція, які потужні машини працюватимуть на її будівництві.

— Це турбота нашого уряду і Комуністичної партії про нас, простих людей,— закінчила вона.— Чим більше буде в нас таких електростанцій, — тим швидше настане комунізм...

— І Гриша точнісінько так говорив,— сказав дідусь.— Шкода, не взяв я його останнього листа, там він усе описує.

Коли Марійка вийшла на вулицю, був уже пізній вечір, мороз міцнішав, рипів під ногами сніг. Дівчина поспішала додому.

Думала про матір, і невимовна туга ятрила серце.

"Ех, мамо!.. Мамочко!.."

19

Прокинувшись, Ніна згадала останню розмову з Жуковою. "Як же вона помітила? — подумала Ніна.— Та й не тільки вона, Мечик теж щось базікав про "чорну кішку"...

Зрештою, нічого не сталося. Хто ж може серйозно подумати, що вона, Ніна, не радіє успіхові своєї подруги? Та й справді, хіба вона не радіє? Звісно, не дуже приємно, коли тебе випереджають, але ніякої недобррозичливості це не викликає. Навпаки. Треба, тільки перевірити свої почуття, і можна переконатися, що...

Ніна перевертається на другий бік, обличчям до стіни, і намагається прислухатися до голосу свого серця. Безумовно, вона сама на себе наговорила вигадала собі заздрість, якої в неї ніколи не було. І те, що вона вважала за заздрість, що мучило її, було тільки бажанням не відставати, не лишитись у затінку.

Але поганий настрій не зникає, з'являється почуття самотності, і Ніні раптом стає страшно, що вона справді може лишитися самотньою — без подруг, без колективу, як Ліда Шепель.

Дівчина схоплюється і починає швидко вдягатись,— треба кудись бігти, поспішати, розповісти Жуковій, Марійці, що вони не так її зрозуміли, що вона, як і раніше, лишилась їхньою подругою, колишньою Ніною.

На порозі з'являється мати. Вона повідомляє, як радісну таємницю, що прийшла кравчиха.

— Швидше, Нінусь, я тебе не хотіла будити, а вона вже давно чекає. Ах, яке плаття! У класі твої подружки лікті собі покусують!

Ніна морщиться:

— В школу незручно вдягати таке розкішне плаття.

— А де ж себе й показати? Не забувай, чия ти дочка. Про конструктора Коробейника в газетах пишуть, а ти...

— Думаю, що мені треба чимось іншим відзначитись, а не платтям...

— А ти вмій поєднувати і розум, і вбрання. В класі ти перша відмінниця і вдягатись повинна краще від усіх.

Ніна зітхає і йде примірювати плаття. Мати й кравчиха ходять навколо, обсмикують, пригладжують, розправляють зборки.

— Я говорила, що тобі плісе дуже личить,— каже мати.— Є в кого в класі плаття з плісе?

— Не помітила.

— Ну, в тебе однієї буде такого модного фасону.

— Мамо, це в нас тільки Мечик хвалиться своїми модними галстуками.

— А ти не хвались. Плаття само похвалиться без тебе.

Того дня Ніна вийшла з дому на годину раніше. Вона добре обмірковувала все, що повинна сказати Марійці. Сталося, мовляв, якесь непорозуміння. Немає в неї кращої подруги, як Марійка. І хай не вигадує Мечик дурниць. Та й Юля — тривогу зняла. Так і справді можна розбити дружбу. А що святіше за дружбу, та ще в останньому десятому класі, перед випуском із школи!

Ніна йшла знайомою вулицею і не чула ні шуму, ні гудків, ні дзвону трамваїв. Дівчина думала про Марійку — яка вона справді хороша, щира подруга, і заздрити їй, ставитись недоброзичливо до неї — просто підлість! Як сказав тато? "Викрути себе, як мокру хустку".

В клас Ніна прийшла першою. Згадала, що з учорашнього дня в портфелі лишилось кілька заміток для стінгазети, які вона ще не встигла відредагувати. Одна замітка мала заголовок "Беріть приклад з Марії Поліщук!"

Ніна глянула на підпис: Вова Мороз!

Встала і вийшла в коридор. Пройшлася з одного кінця в другий, зупинилась біля вікна. Побачила несподівано Марійку та Юлю — вони підходили до шкільного ганку, Юля щось жваво розповідала.

Ніна швидко пішла в клас, де на парті лишились замітки до стінгазети.

"Чому ж написав Вова? — майнула думка.— Чому саме Вова?"

Ну що ж, він теж захоплений тим, що Поліщук отак швидко зростає на очах у всього класу. Він теж радіє її успіхам. "Беріть приклад з Марії Поліщук!"

Ніна прочитала замітку. Можна було б скоротити. Але нехай іде так. "А от мене ніхто так не написав!" Дурниці, Марійка справді заслуговує на те, щоб її успіхи в навчанні відмітила класна стінгазета.

Юля з Марійкою входять в клас, рожеві з морозу. Ніна схопилась і пішла назустріч Марійці, розвівши руки немов для обіймів.

— Мавко, про твої успіхи в нас буде замітка в стінгазеті. Ми так і пустимо без жодного скорочення!

Відчула на собі погляд Жукової, глянула. Юля дивилась з відвертою глузливою усмішкою.

— Ти що? — спалахнула Ніна.

Юля взяла її за плече, відвела набік:

— Не треба так, Ніно. Ти відчуваєш себе винною перед Марійкою. І те, що ти їй сказала зараз про замітку, дуже схоже на підлабузництво.

Ніна нічого не відповіла, але відчула в словах Жукової щирю правду і почервоніла до сліз.

\* \* \*

Перед контрольною роботою з тригонометрії в класі завжди помічалось незвичайне поживавлення. Проявлялося воно не в метушні, не в гаморі. Навпаки, бувало тихіше, ніж звичайно. Але учні й учениці збирались по двоє, по троє, пояснювали одне одному правила, у класі стояло притишене гудіння, немов десь за стіною роїлися бджоли. В цьому гудінні можна було відчути і схвильованість, і напруженість, і чекання важливої події в житті класу.

Коли ввійшла Тетяна Максимівна, десятикласники вже всі були за партами і враз одностайно встали, причому не грюкнула жодна кришка. Тетяна Максимівна справедливо вважала, що коли учень стукає кришкою або голосно кашляє в класі, він не поважає ні вчителя, ні своїх товаришів.

Поблискуючи склом рогових окулярів, з незмінним чорним галстуком, Тетяна Максимівна уважно вислухала короткий рапорт чергової про відсутність учнів.

— Завтра доповісти мені про причини відсутності. Всім було відомо, що сьогодні в нас контрольна робота? Гаразд, починаємо. Ви маєте на розв'язання задачі дві академічні години. Попереджаю, що чернетки треба подавати мені разом з зошитом.

Вона продиктувала задачу.

— Не поспішайте писати, спочатку обміркуйте весь хід рішення. Це буде ваш робочий план.

Голови посихлялись над партами — учні почали працювати. Тетяна Максимівна сиділа за столом і оглядала клас. Вона чудово бачила, кого справді захопила задача, хто лише удає, що працює, чекаючи допомоги від сусідів.



Варя Лукашевич довго вчитувалась у задачу, кілька разів бралась за ручку, відкладала її і знову вчитувалась, не знаходячи рішення. Тетяна Максимівна стискувала пальці, дуже хотілось допомогти дівчині навідним запитанням; можливо, вона б це зробила, але Варя раптом почала швидко писати і вчителька полегшено зітхнула: учениця знайшла спосіб рішення.

Обурював Тетяну Максимівну Мечик Гайдай. Спочатку він хвилин десять подумав над задачею, потім, не знаючи, як її розв'язати, почав нишком озиратись, чи не підкине хтось шпаргалку. Переконавшись, що надії на це марні, він з байдужим виглядом почав розглядати свої нігті.

— Невже в шахи легше грати? — спитала його Тетяна Максимівна. — Де ж ваша наполегливість, Гайдай?

Мечик знизав плечима і знову неохоче взявся за ручку. Було видно, що ніякого інтересу до задачі в нього немає.

Ніна мимохіть поглянула на Марійку. До закінчення уроку лишилось п'ятнадцять хвилин, а Марійка все ще писала в зошиті — зосереджена, зморщивши лоба.

Ніна першою розв'язала задачу і вийшла з класу. Біля дверей вона ще раз озирнулась і побачила, що Марійка так само напружено схилилась над зошитом.

"Не виходить задача! — майнула думка.— Сьогодні я буду справді першою! А задача таки важкувата!"

Незабаром подали зошити Юля Жукова, Вова Мороз і Варя Лукашевич.

Юля підійшла в коридорі до Ніни.

— А знаєш, Марійка й досі сидить! — з тривогою промовила вона.

— Важка ж задача! — відповіла Ніна.— Навіть я і то спочатку не знала, як її розв'язати.

За десять хвилин до кінця уроку вийшло ще кілька учнів, і по їхніх веселих обличчях можна було судити, що вони теж успішно справилися з роботою.

Вийшов і Мечик Гайдай.

— Розв'язав? — кинулась до нього Юля,— А що з Марійкою?

— Ні, не розв'язав,— хитнув головою Мечик.— Побачив, що даремна праця, і просто подав зошит. Та й Марійці загрожує цейтнот!

— Що ти кажеш? Ну, як це можна?

— Ти — про Марійку? Пнеться щосили, а й досі не розв'язала. Сидить.

Юля схвильовано ходила під дверима класу. "Невже й справді Марійка не розв'яже задачі? Невже в чомусь помилилась?"

Усе більше зростала в дівчини тривога за подругу. Глянула на Ніну. Вона спокійно стояла біля вікна й жувала пиріжок.

"Як вона може зараз їсти? — з досадою подумала Жукова.— Невже їй байдуже за Марійку?"

Юля згадала, як зросла за останній час Марійка, згадала про її успіхи в навчанні, і тому особливо болісною була думка, що подруга й справді може не розв'язати задачу.

Стурбувалися й інші учні.

— Що з Поліщук? — питав Вова Мороз.— Схоже на те, що вона не встигне!

— Кажу ж — потрапила в жорстокий цейтнот! — сказав Мечик.— Передчасно захвалили дівчину. В такому випадку треба чесно, за моїм прикладом — здатися на милість переможця.

Юлі дуже хотілося крикнути на нього: "Замовкни, дурню!", але вона стрималась, хоч усередині все кипіло. І враз вона побачила, що Варя Лукашевич, червона, як півонія, хутко підійшла до Мечика:

— Як некрасиво! Як некрасиво ви сказали! Чи вам буде приємно, якщо вона одержить двійку?

Це було так несподівано, що всі затихли. Тим більш несподівано було для Мечика. Перші секунди він не знав, що сказати, і схопився рукою за комірець, наче він душив його. Потім швидко озирнувся навколо. Зустрів насмішкуваті погляди однокласників —хлопців і дівчат. Зрозумів — усі на боці Варі.

— Якщо вам негарно, то не слухайте, шановна мовчальнице! — нарешті спромігся видушити з себе.— Радий почути ваш голос!

Ніна бачила все це, слухала розмови, відчувала, як щиро хвилювались За Марійку її товариші. Дивне почуття стиснуло їй груди — було таке враження, ніби вона стала раптом чужою для цього колективу. Її не бачать, не розмовляють з нею — чужа, незнайома, стороння!

Холодні мурahi пробігли по спині. Дівчина здригнулася, їй пристрасно забажалося відчувати дотик плечей кожного з цих юнаків і дівчат, почути від них хороше, дружнє слово.

Ніна проковтнула нашвидку рештки пиріжка і підійшла до товаришів. Тієї хвилини вона найдужче хотіла б побачити біля себе Марійку. Уявила, як сидить зараз там, за дверима, її подруга і ніяк не може закінчити задачу. "А що коли б таке сталося зі мною?"

На мить уявилося, що це не Марійка, а вона сама, Ніна, безнадійно сидить над чернеткою і чує голос Тетяни Максимівни: "Подавайте зошити, урок скінчився. Ви, Коробейник, теж не розв'язали задачі?"

Великий стінний годинник у коридорі показував, що до кінця уроку залишилось три хвилини.

— Ну, тепер — все! — промовила Жукова.— Ах, шкода Марійки!

І відразу ж після цих слів з класу вийшла Марійка. Її оточили з радісними і тривожними запитаннями:

— Подала?

— Розв'язала задачу?

— Чому так забарилась?

Марійка розвела руками:

— Чого ви хвилюєтесь? Все в порядку. Довелося трохи посушити голову. У мене ж, ви знаєте, до тригонометрії не дуже блискучі здібності.

— Ну, вітаю! — сказала Ніна.— А Юля вже зовсім вирішила, що ти не встигнеш

закінчити.

Мечик елегантно вклонився:

— Радий, що мій прогноз не справдився. Я пророкував тобі не зовсім приємний для шахіста стан!

Пролунав дзвінок, мимо учнів з купою зошитів пройшла Тетяна Максимівна.

Черговою сьогодні була Ніна. Вона увійшла в клас, відчинила кватирку і, проходячи мимо столу, побачила на ньому газету.

"Забула Тетяна Максимівна!" — подумала дівчина і взяла газету. Під нею лежав учнівський зошит. На обкладинці стояло прізвище Поліщук.

— Марійчин! — вихопилось у Ніни.

Вона зрозуміла, що газета випадково прикрила зошит, і Тетяна Максимівна не помітила його.

У Ніни чомусь дуже закалатало серце. Треба зараз же наздогнати Тетяну Максимівну і віддати їй зошит. Якщо це зробити трохи пізніше, вчителька вже зошита не прийме.

Ніна хутко перегорнула сторінки. Ось воно... "Контрольна робота з тригонометрії". Задача... А це що? "Перший спосіб..." "Другий спосіб..."

Кров застукала Ніні в скронях. Ось чому Марійка так довго сиділа над задачею! Вона розв'язала її двома способами!

Дівчина озирнулась. У класі нікого не було. Покласти зошита знову під газету... Мине ще якихось десять хвилин... Поліщук одержить двійку, як за невиконану контрольну роботу.

Протягом кількох секунд перед Ніною майнули в уяві обличчя Юлі, Вови Мороза, інших учнів, які хвилювались під дверима класу, чекаючи коли розв'яже задачу Марійка. Майнула постать самої Марійки, коли вона вийшла з класу,— спокійна, з почуттям задоволення від успішно виконаної роботи. І вже зовсім несподівано прозвучав голос батька, яскраво пригадалися його сірі глибокі очі. "Щоб не залишилось у серці жодної краплини цього свинства..." Здається, так він сказав?

Ніна рвучко закрила зошит і кинулася з ним в учительську кімнату. Але Тетяни Максимівни там не було. Тоді Ніна постукала в двері з табличкою "Директор".

— Увійдіть! — почула голос.

Тетяна Максимівна сиділа за столом.

— Що у вас, Коробейник?

— Я принесла зошит! З контрольною... Це Марії Поліщук...

— З контрольною? Вже пізно. Я всі зошити забрала.

Хвилюючись, Ніна розповіла, як знайшла зошит на столі під газетою.

— Тетяно Максимівно, я вас прошу прийняти... Марійка в цьому не винна. Вона подала своєчасно... Вона вирішила задачу навіть двома способами...

— От як! А ви звідки знаєте? Поліщук вам говорила про це?

Ніна зам'ялась.

— Ні... Я сама глянула. Прийміть, я дуже вас прошу!

І тільки тут помітила, що Тетяна Максимівна не сама. Збоку, біля вікна, стояла Юля Жукова. Хтозна-чому Ніна зашарілась.

— Давайте зошит,— промовила Тетяна Максимівна і почала уважно переглядати Марійчину роботу.

Ніна не зводила очей з її обличчя. Воно швидко проясніло.

— Чудово! — сказала Тетяна Максимівна.— Другий спосіб надзвичайно цікавий. Блискуча робота! Дякую вам, Коробейник.

Потім вона звернулась до Жукової:

— В суботу збори молодих виборців. Про Лукашевич я домовилась, вона виступатиме в концерті.

З кабінету директора Ніна вийшла разом з Жуковою.

— Як тобі пощастило помітити зошит? — спитала Юля.— Подумай, ще трохи — і Тетяна Максимівна не прийняла б роботи.

Але Ніна почувала, що Жукова хоче сказати щось інше, якісь інші слова...

— Зараз у нас астрономія? — промовила Юля.— Одним словом, найулюбленіший предмет нашої Марійки.

Вона зупинилась, пильно глянула Ніні просто у вічі і раптом поцілувала її.

— Спасибі, Ніно!

Жукова швидко пішла в клас, а Ніна відчула, що до горла підступила гаряча кулька, і треба було зробити зусилля, щоб не заплакати.

Але на серці було так ясно й хороше, і дихалось так легко, як буває тільки після травневої грози.

20

Юрій Юрійович додержав слова і рекомендував Ніну Коробейник як здібного автора-початківця керівникові літературної студії.

Керував студією відомий письменник, книжки якого Ніна читала й любила. Йому передали Нінин рукопис, і в призначений час вона пішла довідатись про долю свого оповідання.

Ніні здавалось, що разом з цим вирішується і її власна доля. Дівчина не могла позбутися хвилювання, яке охопило всю її істоту. Вона не уявляла, як вона зустрінеться з письменником, що йому скаже. А може, він сам їй скаже... Так, напевне, й буде. Але які слова судилося їй почути?

Спілка радянських письменників містилася в затишному особняку на тихій вулиці. Ніна двічі підходила до масивних парадних дверей, не наважуючись відчинити.

— Невже замкнено? — почула вона за собою чийсь приємний басок і озирнулась.— Ой, який сьогодні морозище!

Перед нею стояв чоловік у рудій шапці, в пальті з таким же рудим коміром. Шапку було насунуто на вуха, комір піднято, і незнайомиць притримував його біля обличчя рукою у величезних хутряних рукавицях. Видно було тільки його веселі чорні очі та вузьеньку смужку обличчя.

— Морозище! — повторив він, і Ніна, враз пригадавши Вову Мороза, посміхнулась.

— Ви в Спілку письменників? — спитав незнайомий.

— В літстудію, до Івана Олександровича Залужного.

— І мені туди, ходіть разом. Дозвольте, я відчиню.

— А ви теж...— Ніна не знала, як спитати.— Теж маєте відношення до... до літератури?

— Атож, деяке маю. І Залужного знаю, Івана Олександровича. А ви до нього в якій справі?

— Він обіцяв прочитати моє оповідання. Прізвище моє — Коробейник.

Сказала і в думках вилаяла себе: "Хто тебе питає твоє прізвище? Сорока!"

— Ну, гаразд. Ви ж не знаєте, в якій кімнаті він працює? Так ось що. Роздягніться і йдіть на другий поверх, там спитаєте. А я на хвилину заскочу в бібліотеку.

— Пробачте,— затримала його Ніна,— я вас хочу спитати... Який з себе Іван Олександрович? Що він...— Ніна зовсім зніяковіла і не знала, що далі казати:

— Я вас зрозумів,— промовив незнайомиць,— можу сказати, що він — дуже вимоглива людина... Ну, пробачте, я піду.

Ніна скинула шубку, боти, причепурилася перед великим стінним дзеркалом і пішла на другий поверх. Зустріч з незнайомим чоловіком її підбадьорила, але останні його слова знову схвилювали.

— Івана Олександровича ще немає,— сказала Ніні повновида жінка — секретар спілки,— та він дзвонив, що за півгодини буде. Ви почекайте.

— Як немає? Я вже тут! — знову почула Ніна веселий басок.— Ай, морозище! Люблю, грішник, тепло, сонце!

Так, це був Залужний, портрети якого Ніна не раз бачила в журналах. Вона дуже почервоніла, бо враз догадалась, що він і є той незнайомий, з яким щойно розмовляла.

— Так, шановна Ніно Коробейник,— промовив Залужний,— зараз ви побачите, який я нещадний до початківців! Ходіть, ходіть до мене в кабінет.

Стало так просто й хороше з цією людиною, що смішним здалося недавнє хвилювання.

Залужний дістав з шухляди Нінин рукопис:

— Так ось, дорога Коробейник,— сказав він,— ваше оповідання мені сподобалось, воно дуже свіже, цікаво розгортається фабула, овіяне воно "весняним запалом хлоп'ячої бійки", як ви висловлюєтесь на одній із сторінок. І разом з тим у ньому є і наївність, і серйозні недоліки, про які не хочу вам зараз нічого говорити, бо вирішив поставити оповідання на обговорення в літстудії. Ви не заперечуєте, Ніно Коробейник? Ну й гаразд. Там ми докладно поговоримо про всі достоїнства і недоліки вашого твору. Знати про перші і про другі для вас однаково важливо. І ще ось що, Ніно. Ви повинні знати, що писати ви можете, і тепер від вас самих залежатиме зійти на верховину. І ви зійдете, коли по-справжньому захочете, якщо на все життя полюбите слово... Ви розумієте мене? Оце все, що я хотів вам сказати сьогодні. За два дні ми зустрінемося на занятті літстудії.

— Спасибі,— щиро подякувала Ніна.

— Вам спасибі, ви дуже порадували мене своїм оповіданням.

Випроводжаючи Ніну, Залужний уже на порозі раптом спитав:

— Ви, мабуть, хотіли б однести свій твір до редакції, правда? Щоб швидше його надрукувати?

— Що ви? — похолонуло в Ніни серце.— Там же, ви самі сказали, є недоліки, наївності...

Залужний подивився на дівчину допитливим, вивчаючим поглядом.

— Це добре,— тихо сказав він.— Не поспішайте.

\* \* \*

Обидва Юлині брати — Митрик і Федько, як дві краплини води, схожі один на одного,— ходили в перший клас: Митрик був веселий пустун, зошит його завжди в кляксах, і Юля часто казала:

— На місці вчительки я б тебе за такий зошит виставила з класу!

— Не виставила б,— зухвало кивав головою хлопчик.— Ти мене за двері, а я — у вікно!

Федько — цілковита протилежність братові: завжди задумливий, спокійний, навіть вайлуватий. Він міг годинами сидіти біля вікна і мовчки дивитись на вулицю. Мати про нього казала:

— Не доберу — або великий розумака, або — зовсім глевкий мозок.

Юля жартома називала хлопчиків за їхні протилежні характери — "теза" і "антитеза".

Федько вчився непогано, зате Митрикові доводилось допомагати. На уроках він не слухав учительку, літер не знав, хоч і мав добру пам'ять.

Того вечора Юля довго вчила брата читати і прислухалась до кожного кроку за дверима. Вона чекала батька. Давно вже мусив він повернутися з роботи. Матері теж не було — пішла до сусідки. У Митрика злипались очі, він незабаром ліг спати. Юля ходила з кутка в куток, пригадуючи сьогоднішню розмову в класі з Мечиком.

Сталося так, що хтось із десятикласників сказав Мечику:

— Я тебе бачив учора в кіно. Ти був такий франт, що не підступи! Ще й цигарка в зубах.

— Що це за "цигарка"? Я курю тільки папіроси, і то — вищого гатунку.

— Ти, мабуть, уже й горілку вживаєш,— втруtilась Юля.

Мечик зневажливо посміхнувся.

— Горілку я залишаю своєму дорогому татусеві. До речі, бачив його недавно, обіймав на вулиці телеграфного стовпа. Не віриш? Слово честі!

Він засміявся і, повернувшись до товаришів, продовжував:

— Уявляєте, стоїть папашенька нашого шановного секретаря комітету біля стовпа, обіймає його і так жалісно просить:

"Громадянинне... Скажіть, де протилежний бік?"

Юля спалахнула від образи і гніву:

— Неправда! Як ти смієш?

Мечик зробив здивовану гримасу:

— Неправда?

Він не договорив, бо до нього враз підлетіла Ніна.

— Я не думала, не думала,— задихаючись, вигукнула вона,— що ти такий... Такий негідник!

До неї підійшов Вова Мороз, обережно взяв її за руку.

— Ніно, заспокойся!

Потім, повернувшись до Мечика, сказав:

— Якщо це й правда, ти не повинен був розказувати! Ти — хам!

Мечик озирився, шукаючи підтримки. Але очі товаришів, його однокласників, сповнені були осуду.

— Підлабузи...— тихо промовив він.— Велика шишка — Жукова!

Все це яскраво пригадалось Юлі, і вона здригнулась від болю. Батька й досі немає. І все, що розказував Мечик, було, напевне, правдою. Але звідки в хлопця така жорстокість? "Він же знав, як я страждаю, знав!" — думає Юля.

Вона пригадує, що батько Мечика був на війні, матір захопили під час облави на вулиці гітлерівці і відправили в Німеччину. Хлопчину взяли сусіди, він продавав на базарі цигарки, чистив чоботи. Йому пощастило: коли наші взяли Берлін, повернулась мати, а згодом демобілізували батька.

Жукова знала, що батько Гайдая — паровозний машиніст, мати — кравчиха. Заробляють вони, мабуть, непогано, але навряд щоб справляли синові отакі франтівські черевики, такі модні галстуки. Де ж він бере в такому разі гроші?

Колись Юля спитала в нього про це.

Він підморгнув, засміявся:

— Виграв по позиці. Не віриш, що можна виграти? Ага, ти проти радянських державних позик? А от і справді виграв! "На пред'явлену до ощадкаси облігацію позики випав виграш у двадцять п'ять тисяч. Пред'явник виявив бажання лишитись невідомим".

Юля говорила з ним і про вибір майбутньої професії. Мечик знизав плечима:

— Професія? А це обов'язково? А якщо я залишусь громадянином без певної професії? Закінчу школу і фі-іть! Вільна, незалежна людина! Мене острах бере, коли згадаю, що треба ще п'ять років смажитись в інституті. Ні, не витримаю! А роботу завжди знайду. Шкода тільки, що я не комсомолец. Але я тобі чесно скажу, що з корисливою метою в комсомол не мав і не маю наміру вступати.

"Нічого з нього не буде,— думає Юля.— Даремно Марійка пропонує вжити якихось заходів. Які заходи? Такого вже нічим не перевиховаєш. Загублена для суспільства людина".

А батька все немає. Дівчина підходить до вікна й притуляється лобом до холодної шибки. Мороз намалював узор на вікні. Вже пізно. Де ж батько? Чому він так забарився? Невже знову... знову...

Вона схиляється над ліжком, де сплять Митрик і Федько. Митрик підмостив під

щоку кулак, розчервонівся уві сні. Може, йому снилась гаряча бійка з товаришами...

Біля ліжка дві пари черевиків. Федькові стоять акуратно, рядком, Митрикові розкидані. Юля підняла один черевик. "Треба підметку,— подумала.— Та й набойки".

Прислухалась. Кроки. Впізнала ці кроки! По них вона могла навіть визначити, що з батьком. Ступає важко, твердо.

Метнулась, розчинила двері навстіж. Батько похмурий, невеселий. Тверезий. Ледве глянув на дочку, пройшов мимо. Хоч би ж словом обізвався. Тату, що з тобою? Тату, чому ж мовчиш?

Переодягнувся, вмився. Старий піджак, у якому їздив на роботу, висить на гвіздку в кухні. З кишені визирає кінчик газети...

Юля підійшла, непомітно вийняла газету. Так, заводська багатотиражка. Розгорнула, глянула. І відразу ж впало у вічі:

"Токар-бракороб". "Токар механічного цеху Жуков знову допустив брак. Обробляючи деталь..."

Гірко посміхнулась. Жуков! Навіть літери "т" з ...крапкою немає перед прізвищем! Та й справді — який він товариш тим, хто вже виконав по дві, по три річні норми? Хіба це перша така замітка в газеті?

"Треба востаннє попередити Жукова, що коли він..."

Юля увійшла в кімнату. Батько сидів зажурений. Голодний же, певне, а й словом не обізветься...

Хотіла мовчки покласти перед ним газету — я, мовляв, знаю все. Але вколола серце жалість. Прийшов такий засмучений. Переживає.

Дочка сіла поруч і тихо поклала на його руку долоню. Він здригнувся.

— Тату, зараз повечеряєш. Мама в сусідки.

Батько зробив незрозумілий рух — може, хотів сказати: "Не треба", може: "Не заробив".

Це ти, тату, не заробив? Поглянь на свої руки токаря. Тридцять років вони відпрацювали в цеху. Порепані, подряпані, залізний пил міцно увійшов у пори шкіри — не вимити його ніякою емульсією. Ех, тату, взяв і спіткнувся на тридцять першому році. Здружився з п'яницями, з поганими товаришами... А пам'ятаєш, як ти сам колись мені наказував: "Юлю, дружи з хорошими подружками, бо від поганих не буде добра".

— Юлю...

— Що, тату?

— Мене, брат, знову... В газеті. Візьми в піджаку, почитай.

— Ось вона, я взяла. Зараз прочитаю.

Перебігла очима сторінку і вголос:

— "Новий видатний успіх токаря-швидкісника тов. Диканя".

Батько простяг руку, зупинив:

— Не те...

— Зараз, тату.

Знову переглянула сторінку, перевернула.



— Може, це? "На чотирьох верстатах. Багатоверстатник Олександр Лебідь виконав нову норму на 234 проценти".

— Юлю!

— Ах, ось і про тебе! "Токар-бракороб". Тут тобі попередження. Якщо...

— Знаю.

— Тату, що ж будемо робити? Ти ж гинеш, гинеш...

— Знаю.

— Ти опускаєшся на дно, і ми нічим не можемо тобі допомогти, врятувати... Тату, це страшно...

Батько схопився, немов його вдарили батоном, але враз і сів — безсилий, тихий.

— Юлю, ти кажеш страшні слова!

— Я правду кажу, тату. Сьогодні Митрик питає: "Нашому таткові скоро дадуть орден?"

— Митрик... Федь...

Батько підходить до сонних дітей і довго мовчки дивиться на них. Юлі видно тільки батькову спину. "Токар-бракороб..."

І знову яскраво постає перед Юлею картина, про яку розповідав Мечик.

"Він міг не пощадити батька... П'яницю і бракороба... Але за віщо він так боляче вдарив мене? За віщо мене не пощадив? А може, я теж винна? Не вмію вплинути на батька... токаря-бракороба Жукова?"

Він повертається до столу, усміхається, очі повеселішали.

— А ти, Юлю, про Диканя читала? Читай, читай! Оце я розумію! Це, брат, художник, гордість заводу! Давай газетку, я сам прочитаю вголос.

У дочки радісно стріпнулося серце. "Я знала, знала, що не все ще загинуло, батько ще скаже своє слово, скаже! Треба тільки допомогти йому, підтримати..."

Він дивився на Юлю хитруватим, примруженим оком, у зіницях поблискують якісь хороші думки.

— Скажу я тобі, що сам давно про це думав. Дикань різець заточує по-новому, ну і всякі інші технічні вдосконалення. Це все правильно. А що якби такий різець, дочко... знаєш, щоб водночас дві-три операції?.. Га, як ти думаєш? Одна грань, скажімо, обточує бонку, друга здійснює стружку з конусної частини, а третя — виточує заглибину. Та це ж знаєш що? Один — за трьох! Три норми за зміну!

Батько встає і, хвилюючись, ходить по кімнаті. Дочка мовчки стежить за ним ласкаво і недовірливо, насторожено, з затамованою надією.

— Га, Юленько? Ото буде епізод, коли токар-бракороб та — на триста процентів!

Потім батько споважнів, дістав папір, олівець, почав креслити.

— Тут з кондачка не візьмеш, дочко. Тут поміркувати треба, подумати до сьомого поту, порадитися... Ти, Юленько, вір мені. Твій батько ще не загубив сорому. Був колись Павло Жуков не останнім токарем... Буде першим!

Узяв знову газету.

— А оце... про токаря-бракороба виріж, дочко. І повісь над моїм ліжком. Для

пам'яті...

Він глянув на Юлю, махнув рукою:

— Ну, гаразд. Давай вечеряти.

21

Це була урочиста хвилина.

Тетяна Максимівна увійшла в клас, несучи купку зошитів.

Як шелест, як зітхання, серед десятикласників майнуло:

— Зошити! Контрольна!

Не в одного учня тьохнуло серце. В такий момент буває, що навіть у когось із відмінників з'явиться сумнів: "А може, й у мене щось не так?"

Тетяна Максимівна роздала зошити. Вона посміхнулась, коли побачила, як обережно зазирає Варя Лукашевич на сторінку, де стоїть оцінка! Двома пальцями вона трошки підняла край аркушика і знову опустила його, не наважуючись подивитись.

— Сміливіше, Варю! — промовила вчителька. — Ви завжди така нерішуча?

Лукашевич розгорнула зошит, побачила виведену червоним олівцем цифру "4" і зашарілось від задоволення. Це була її перша четвірка в цьому році.

Мечик Гайдай побачив двійку, здивовано підняв брови і з байдужим виглядом одсунув зошита.

— Що вас дивує, Гайдай? — спитала Тетяна Максимівна. — Ваша робота найгірша в класі. Мені, а не вам треба дивуватися з нісенітниці у вашій контрольній.

Мечик встав:

— Я дивуюсь, що мені не поставили одиниці.

В класі прокотився сміх.

— А мені не смішно, — промовила Тетяна Максимівна, — Мені боляче, що в школі, де я директор, є такі учні. Від вашого бравірування стає сумно за вас. Мені здається, що однокласники повинні поговорити з вами якнайсерйозніше.

Марійка метнула на Юлю швидкий погляд і зустрілася з нею очима. Але Жукова заперечливо похитала головою, нахилилась до Марійки й шепнула: "Дурниці! З такого слона не зробиш людину!"

— Зате я раділа, коли перевіряла зошит Марії Поліщук, — говорила далі Тетяна Максимівна. — Вона розв'язала задачу, крім звичайного, ще одним способом, дуже простим. Проте знайти його було не зовсім просто.

Вона викликала Марійку, і та продемонструвала на дошці свій спосіб. Почулися вигуки подиву — як справді легко і дотепно розв'язується задача!

Ніна Коробейник слухала пояснення Марійки, затамувавши подих. Спосіб її був такий простий, що здавався Ніні прозорим. Але вона зрозуміла, що розв'язати так блискуче задачу можна було тільки після тривалого тренування; напевно, довгі нічні години сиділа Марійка вдома над тригонометрією...

І Ніна сама загорілась бажанням замкнутися на всю ніч у кімнаті, відкласти на деякий час свої літературні справи і працювати, зціпивши зуби так, як, мабуть, працює Марійка.

Ніна мовчки дивилась на п'ятірку під своєю контрольною роботою і думала про те, що в Марійки теж п'ятірка. Але хіба вони рівні, ці п'ятірки? Хіба можна однаково оцінити її і Марійчину контрольні? Марійка розв'язала задачу талановито, не так, як усі. Невже вона, Ніна, так відстала? Невже й вона не така талановита, як Марійка?

Була ще одна учениця в класі, яку особливо вразило те, як красиво Марійка зуміла розв'язати задачу. Ніколи раніше Лукашевич не думала, що в математиці може бути щось красиве. Навпаки, ця наука здавалась дівчині мертвою й сухою. Коли Варя приступала до розв'язання математичної задачі, виникала в уяві невесела картина: шелестять на городі сухі стебла кукурудзи — почорнілі, нудні, набридлі, як осіння мряка...

Лукашевич нишком поглядала на Марійку. За останній час Поліщук немов удруге народилась. І це на очах у всіх. Коли вона відповідала, хотілося слухати її ще і ще. І тоді здавалося, що сидиш не на звичайному уроці, а на цікавій лекції, і все, про що розказує Марійка, вона ніби бачила сама на-власні очі.

Варя відчувала, як народжується в серці глибока симпатія до цієї дівчини. Ворухнулись навіть ревності, що Марійка сидить поруч Жукової і дружить з нею.

Та хіба можна ревнувати до Юлі? Ні, ні, Юля Жукова — найкраща в класі, найласкавіша, найдобріша. Як би було добре дружити з ними обома — із Марійкою, і з Юлею! Та чи схочуть вони? "Вони такі розумні,— думає Лукашевич,— усе знають, і розмови в них такі хороші й розумні, їм буде нудно зі мною".

У неї вперше з'явилася думка про її місце в класі. Мабуть, це місце одне з останніх.

Вона розгорнула щоденник. Самі трійки. Ось тільки сьогодні пощастило одержати четвірку з тригонометрії. А як це воно — бути відмінницею? Чи дуже важко добитись цього?

Після уроку Варя підійшла до Юлі:

— Що я вас... тебе хочу попросити. Спитай у Поліщук, як їй спало на думку отак розв'язати задачу?

Жукова, усміхаючись, обняла Варю й підвела до Марійки:

— Питай!

Лукашевич докірливо глянула на Юлю:

— Які ви!

— Не "які ви", а "яка ти"! Це по-перше. А по-друге, чому ти соромишся сама спитати?

— Схочу й спитаю,— промовила Варя.— А тільки, може й не розкажете мені. Як ви, Марійко, готуєте уроки? Чи вам є час і поспати?

— Ну, Маріє, запитання серйозне,— сказала Жукова.— Відповідай!

Марійка помітила: в Юлиних очах виграють веселі бісики. Їй і самій стало весело, вона зрозуміла, чому радіє подруга. Лукашевич потроху розкриває себе, починає жити шкільним життям, і не дарма вона цікавиться, як краще готувати уроки.

— А може, ми зробимо так,— сказала Марійка.— Ти, Варю, прийдеш до мене, і ми вдвох з тобою посидимо над уроками.

Лукашевич спалахнула:

— Хіба це можна? Я вам не заважатиму?

— Чудна ти, та й годі. Вдвох готувати ще краще. Одна одну будемо екзаменувати.

Пролунав дзвінок. Юля помітила, що Лукашевич увійшла в клас якось інакше, ніж завжди.

\* \* \*

Цей гурток, як його називали в школі — гурток моделістів, офіційно працював щосередини. Тетяна Максимівна вважала, що це один з найпотрібніших гуртків, і запросила керувати ним інженера-конструктора з тракторного заводу.

Кімнату, в якій працював гурток, було обставлено так привабливо для юнацького серця, що не один школяр, проходячи мимо, спокушався зазирнути всередину. За скляними дверцятами широкої шафи поблискували найрізноманітніші інструменти — стамески, рубанки, гаєчні ключі, молотки, пилки, свердла, а в кутку кімнати стояв токарний верстат, якого пощастило дістати на заводі.

Гурток відвідували учні трьох старших класів, і треба сказати, що багато з них збиралися тут майже щовечора. Працювали вони самостійно, а щосередини відбувалось, так би мовити, генеральне заняття під керівництвом інженера.

Гуртківці вже зробили розбірну модель трактора і зараз закінчували модель крокуючого екскаватора. Екскаватор повинен був рухатися, як справжній.

Мабуть, найбільше за всіх захоплювався працею в гуртку Віктор Перегуда. Він уже добре вмів обточити на верстаті якусь деталь і з нетерпінням чекав дня, коли можна буде пустити модель в рух.

У хлопця народжувалася вже інша думка: зробити модель діючої електричної печі, яка варить сталь.

Віктор дістав книжки про роботу сталеливарного цеху, роздобув і схему побудови печі. Спочатку здавалося все легким і простим, та коли згодом він порадився з керівником гуртка, побачив, що швидко таку модель не збудувати. До того ж і роботу над крокуючим екскаватором ще далеко не закінчено.

Охоче відвідували гурток і Юля Жукова з Марійкою, і Вова Мороз, і ще кілька десятикласників. Марійка найбільше любила свердлувати, коли, здається, всією істотою відчуваєш, як під твоєю рукою все глибше вгризається в залізо слухняне свердло...

Якось пізно ввечері, коли вже скінчилось заняття в гуртку і всі розійшлися, в робочій кімнаті лишилося троє: Віктор, Марійка і Юля.

Марійка просвердлила останню дірку в залізній плиті, здула ошурки і рішуче відклала набік свердло.

— Ти знаєш, про що я думаю? Чуєш, Юлю? — гукнула вона до Жукової, яка в іншому кутку кімнати змащувала маслом інструменти. І раптом повела на Юлю серйозну атаку: — Давно хотіла з тобою поговорити, Юлю, ти чуєш чи ні? Скажи, яке ти маєш право вести такі розмови? Ти знаєш, що робиш злочин? Ти розмагнічуєш увесь клас!

— Маріє, ти збожеволіла! — відгукнулась Жукова.

— Уже й я здаюся тобі божевільною? На якій підставі та всюди твердиш, що Мечика вже нічим не виправиш? Ну, скажи, на якій підставі? Та хіба він злочинець, рецидивіст? А ти махнула на нього рукою й інших до того ж закликаєш. Що ти робиш?

Несподівано цей рішучий наступ підтримав Віктор. Він навіть зупинив на хвилину верстат, на якому досі ретельно обточував якусь деталь.

— А Марійка має рацію,— сказав він.— Ми ще не все випробували.

Юля закотила вгору очі, сплеснула долонями:

— Великий святий боже! Ти чуєш цих людців? Врази ж їх негайно гроном за їхній безсовісний наклеп на мене! "Ще не все випробувано?" Все випробувано, Вікторе, все! Нічогоісінько не допомогло!

— Слухай, ти не лайся,— ще з більшим запалом напосідалась Марійка.— Скажи, ми хоч раз ходили до Мечикових батьків?

— Та що ходити, коли твій Мечик коньяк по ресторанах хлище! Зрозумій же це, дорогенька Марієчко! Давай без гарячки. В кожному колективі є якийсь процент людей розбещених, яких може перевиховати тільки трудовий табір. Це — законний процент, бо не може весь колектив складатися тільки з корисних трудівників. Обов'язково знайдеться якийсь трутень.

— Гаразд, давай спокійно. Мене страшенно здивувала твоя жорстокість.

— Жорстокість? Моя?

— Стривай, умовилися ж без гарячки. Як ти байдуже, безсердечно віддаєш однокласника, нашого товариша, до виправно-трудового табору! Аякже! Так виходить з твоїх слів. Давайте, мовляв, махнемо на нього рукою, нехай його перевиховують у таборі!

Віктор додав і собі:

— Дивно, Юлю, дивно! Ти справді зайняла таку позицію щодо Мечика, що можна подумати, наче ти...

— Докажуй! — спалахнула Юля.— Докажуй, Вікторе! Чому замовк? Ти що хотів сказати? Наче я маю особисту неприязнь до Мечика? Так ти подумав? Правда твоя, у мене до нього є й особиста неприязнь, глибока антипатія. А ти що хотів, щоб я захоплювалась таким типом? Але гаразд, я згодна. Давайте підемо до його батьків. Я піду з вами теж. Даю слово, що розмовлятиму з його батьками серйозно... І з Мечиком теж. Мені говорив Юрій Юрійович. Говорив про це. Але я все-таки переконана, що ми не в силі перевиховати такого, як Мечик. Коли хочете знати, для такого випадку народ склав навіть прислів'я: горбатого могила виправить. Ну, все. Нехай буде ще один захід, щоб не мучила совість.

\* \* \*

На дверях, оббитих повстю, висів пожовклий папірець з єдиним словом "Гайдай".

— Ну, тут живе наш Мечик,— промовила Юля Жукова.— Хлопці й дівчата, підтягнись! Щоб було видно, що це справді делегація!

Вона постукала. А інші члени "делегації" — Марійка Поліщук і Віктор Перегуда —

обтрушували один в одного сніг з пальт.

Відчинила двері не стара ще жінка з вищербленими передніми зубами. В руках у неї була катушка ниток.

Усі догадались, що це Мечикова мати.

— Можна бачити машиніста товариша Гайдая? — спитала Жукова.

— Повернувся з рейсу, спить,— відказала жінка.

В цей час за її спиною почулись важкі кроки і голос:

— Уже встав, встав! Хто там?

— Ми зі школи,— сказала Юля.— Члени комсомольського комітету Прийшли поговорити про вашого сина.

— Про Мечика? — злякано вихопилось у жінки.— Що ж саме?

Заспаний, але гладенько поголений машиніст Гайдай чемно запросив:

— Заходьте. О, та тут ціла делегація! Роздягайтесь, прошу.

Юля першою скинула шубку і увійшла в простору кімнату з фікусами в кутках. З сусідньої кімнати пролунав знайомий голос Мечика:

— Мамо, хто там?

Жукова рішуче підійшла до дверей і відчинила їх. Побачила збентежене обличчя Мечика, який похапцем засував до кишені затиснуті в кулак гроші. Навколо круглого столу сиділо кілька хлопців і грали в карти.

— Добрий день,— привіталась Юля.— Як бачу, тут конференція за круглим столом?

Мечик устав і зніяковіло кинув товаришам:

— На сьогодні, хлопці, досить.

— Як це "досить"? — запротестував рожевощокий і червоногубий жевжик з напояженим до блиску волоссям.— Треба грати до кінця!

Пильно придивившись до Юлі, він мимовільним рухом погладив собі щоку. З його губ злетіло:

— А-а...

Він не доказав і вслід за Мечиком встав з-за столу. Жукова теж упізнала його.

— Здається, ми знайомі?

Фотограф одвернувся і кивнув до приятелів:

— Поїхали. У Мечика сьогодні бал-маскарад, уже й примадонна тут!

Коли картярі пішли, Юля спитала в Мечика:

— Давно ти дружиш з оцим типом?

— Коли я граю з кимсь у карти, це не значить, що я з ним дружу. Крім того, я не зовсім досконало обізнаний з теорією дружби.

— Не люблю, коли ти вдаєшся до словесної клоунади. Це в тебе виходить не зовсім вдало.

— Громадянку Жукова, що ви хочете від мене? Познайомився з фотографом, розбалакалися, запросив до себе. "Тип", як ти висловила, у мене гостює вперше. Ви задоволені?

В розмову втрутився батько:

— Дозвольте, я не все розумію. Та ви сідайте, будь ласка. Не розумію, чи ви справжня, так би мовити, делегація?

— Справжня,— ствердила Юля.— Ви пробачте, ми хочемо поговорити з вами про Мечика.

— Про Мечислава Гайдая,— сказав Віктор.— Я секретар бюро комсомольського комітету, це — голова учкому і член комітету Марія Поліщук.

— Дуже приємно, радий,— сказав Гайдай-батько.

— Але нам приємніше було б познайомитися за інших обставин,— промовив Віктор.

Він глянув на машиніста, одвів погляд і знову глянув. Справді, йому було неприємно і важко говорити те, що зараз мусив сказати. Потім нервово провів долонею по лобі і швидко вів далі:

— Одним словом, Мечислав тягне наш десятий клас назад. Розумієте — ми цього року складаємо екзамен на атестат зрілості. Більшість із нас скоро візьмуть участь у виборах до Рад — уперше в житті. В тому числі й Мечислав. Але ми вважаємо, що він на неправильному шляху!

Мечик ураз вискочив на середину кімнати:

— Дайте мені слово! Ви розмовляєте зі мною, як з комсомольцем! Влаштовуєте виїзне засідання комітету. Не забувайте, що я не член комсомолу!

— Сядь, Мечіку,— наказала Юля.— Ми розмовляємо з тобою як з членом нашого колективу. Народ тебе вчить і виховує, і ми хочемо знати, що ж ти даси народові? Досі ти відповідаєш на піклування держави про тебе двійками і грою в карти. Ти граєш на гроші, а це...

— Це моя особиста справа! Людина повинна жити без контролю! А ви прийшли копирсатися в моїй душі. Тільки я не визнаю вашого контролю, я понад усе ставлю особисту незалежність! Двійки... Карти... Вам до цього немає діла! Я сам за себе відповідаю.

— Неправда! — сказала спокійним голосом Юля і зблідла.— Ми теж відповідаємо за тебе.

Марійка помітила, що Жукова ледве стримує себе — ось-ось прорветься обурення і гнів.

— Почекай, Юлю,— втрутилась вона,— Мечик просто не все розуміє. Ти, Мечіку, член нашого колективу, разом з нами закінчуєш школу, і нам не байдужі ні твої успіхи в навчанні, ні те, як ти проводиш свій час удома. Ми з тобою вирушаємо по державній путівці в життя і хочемо знати, який ти нам будеш помічник і товариш у путі! Чи можна тобі довіритись? Хто ти — боєць чи міщанин? Про всіх ти думаєш чи тільки про себе?

Схвильований Гайдай-батько повернувся до сина:

— Слухай, Мечиславе, слухай! Ти неправий!

— До вас, пробачте, не знаю, як вас на ім'я й по батькові,— звернувся до нього Віктор,— у нас теж є серйозні претензії.

— Микола Маркович...

— Треба нам поговорити з вами, Миколо Марковичу. Ваш син має три двійки! Та як

же він їх не матиме, коли в нього на думці не наука, а інше.

— Що саме? — хрипло спитав з кутка Мечик.

— Модні галстуки, танці й карти!

— Наївно й непереконливо!..— знову вискочив на середину кімнати Мечик.— Смішно і просто глупо! Модні галстуки? А що ж мені накажеш — носити старомодні галстуки, з часів минулого століття? Дурниці! Хіба в нас заборонено охайно вдягатись? Ти проповідуєш опрощенство якесь! Неправильно це!

— Неправильно,— спокійним голосом промовила Юля і враз стукнула долонею по столу і вигукнула: — За галстуками ти нічого більше не бачиш! Нічого не хочеш знати! У тебе культ модного галстука! Ось у чому справа! А цей культ призвів тебе вже й до картярства!

Вона повернула зблідле обличчя до машиніста:

— Микола Марковичу! Ви ж — батько йому! Як же ви терпите, що ваш син грає в карти з якимись непевними людьми? Грає на гроші! Вибачте, може, я різко розмовляю, але я від імені всього класу!

Марійка спалахнула від гордості за свою подругу, побачивши Юлине обличчя — гнівне й натхненне, прекрасне. Вся горить, уся — порив.

— Нам тепер зрозуміло,— говорила далі Юля,— звідки Мечик бере гроші на всі ці галстуки. Так недалеко й до шахрайства! Один крок!

Настало тяжке мовчання.

Марійка глянула на Миколу Марковича. Видно було, що ця розмова для нього несподівана. На його обличчі застиг вираз розгубленості і ще якогось гострого почуття, якого Марійка не могла зрозуміти. Одна брова неприродно піднялась у нього догори, друга жалісно опустилась. Губи скривились як у хлопчика, що ось-ось заплаче. Марійці здалося, що він і справді зараз заплаче.

— Та що ж це? — він розвів безпорадно руками і звернувся до дружини:— Маню, що ж це? Наш Мечик... Завжди такий ласкавий: "Татусь, мамочка..."

Потім повернувся до Юлі:

— Ми нічого для нього не жаліємо, єдиний син. Правда, двійки він іноді приносить, та каже, що не встигає готувати уроки. Та й здоров'я він слабкого. А виходить, що ви там у школі той... незадоволені ним.

Мати Мечика раптом схлипнула:

— Я давно вже бачу...— промовила вона, витираючи сльози.— Не знати, коли він і уроки готує. То — перед дзеркалом, то — в карти. А вчитувати йому, правду скажу, шкода. Він же стільки горя зазнав. Ви ж знаєте, ми вже не сподівалися знову побачити нашого синочка, та, видно, щаслива наша доля. І ми лишились, і його знайшли. Ну, правда, він трохи розбестився. А ти ж, Миколо, все в поїздках. Ще й гроші він у тебе просить, і не малі гроші, а ти даєш і не питаєш, навіщо йому...

Марійка тепер зрозуміла, яке почуття мучить машиніста. Це був сором, пекучий сором, що він не приділяв синові уваги, розпустив його, і ось йому, батькові, старому машиністові, отак вичитують школярі.



Він устав і підійшов до вікна. Стояв і мовчки дивився на вулицю, щоб не бачили його обличчя. Марійка глянула на його спину, їй стало шкода машиніста.

Потім він повернувся всім тілом, сперся долонями на підвіконня і попросив:

— Ви все кажіть. Розумієте — все, що знаєте про мого сина. Будь ласка, нічого не приховуйте.

— Ми все сказали, Миколо Марковичу,— промовила Жукова.— Тепер слово за вами. Ви повинні вплинути на Мечислава. Хоч, правда, можна дещо додати. Мечислав буває в ресторанах, бачили його за пляшкою з друзями — з такими типами, які щойно грали тут у карти. Ось що заважає йому вчитись.

Машиніст блиснув очима до сина:

— Ти чуєш? Це правда?

Мечик ураз схопився і мовчки вийшов до передпокою, з силою грюкнувши дверима.

— Ах, так! — скипів батько.

Він кинувся за сином. У передпокої почулась коротка глуха боротьба, двері розчинилися навстіж, і Микола Маркович втягнув за комір Мечика, який щосили пручався.

— Колю! Миколо! — закричала мати.— Не займай його! Пустити!

Машиніст відпустив сина і, зблідлий, з краплями поту на лобі, сів на стілець.

Мечик стояв посеред кімнати з розірваним коміром сорочки, скуйовдженим волоссям і збитим набік галстуком. Губи його тремтіли.

— Ось до чого ти довів мене! — промовив, важко дихаючи, машиніст.— Усе життя нікого пальцем не зайняв, а ти ось довів... Ганьба яка! Як цуцика За комір... Син!.. Десятикласник!

Микола Маркович сумно схилив голову.

— Я вас прошу... Забудьте цю сцену. Нерви не витримали. Дуже важко на серці. Дай, Мечіку, слово, що станеш людиною! Якщо делегація прийшла до мене, мабуть, ти недостойний син. Мабуть, ми недогляділи...

Мечик важко опустився на стілець, не сміючи ні на кого глянути.

Віктор сказав:

— Мечиславе, ми хочемо, щоб ти був з нами, щоб пішов у життя по нашій путівці. Знаємо, що нелегко тобі буде повернутись до нас, але віримо.

Мечик зробив якийсь рух, Віктор швидко продовжував:

— Адже ти з нами тільки в списку учнів, а ми хочемо, щоб ти був думками, душею з нами! Тепер це від тебе залежить. Подумай, а ми тобі допоможемо, подамо тобі руку.

Марійка щось поривалась сказати, і коли Віктор закінчив, вона, хвилюючись, звернулася до Мечика:

— Мечіку, це наша дружня рука, гаряча! Хочеш — я пропоную тобі свою дружбу? Дружбу, Мечіку! Бо знаєш — самому тобі буде нелегко. Не відразу переламаєш себе, воно в тобі глибоко — цей накіп. В'ївся. Ну, і з приводу двійок — допоможу з тригонометрії, і взагалі. Порадимося, як тобі працювати...

Мечик підняв голову. З нього давно вже злетів увесь його апломб. Звичним рухом поправив галстук.

— Як ти, Мечику? Приймаєш? — допитувалася Марійка.

Мечик хрипло відкашлявся, погладив коліно. Скривились губи — може, хотів посміхнутись.

— Одно слово — вживаєте всіх заходів до порятунку? Вірю, що зараз кажеш щиро, Маріє. Але я розумію, що це під впливом хвилинного піднесення. Завтра вже пожалкуєш, що запропонувала мені дружбу. А вона, дружба, не народжується з нальоту, за завданням комсомольського комітету.

— О, бачиш,— сказала Юля,— а говорив, що не обізнаний з теорією дружби. Тільки з цього приводу ніякого завдання Марійка не одержувала, запевняю тебе. Отже, це питання лишається відкритим?

Мечик кивнув головою:

— Подумаю... Тільки дружбу не дають, як подачку. "На, мовляв, тобі!"

— Мечику, що ти кажеш? — скрикнула Марійка.— Не так ти мене зрозумів!

— Ну й гаразд,— буркнув хлопець.— Кажу ж — подумаю.

— Подумай,— вставила Юля.— Домовились. А зараз нам час іти.

Прощаючись, Микола Маркович затримав Жукову у передпокої:

— Я з ним поговорю ще... А вас прошу — не залишайте його так, без допомоги. Спасибі вам, дорогі. Син же він мені...

22

Біля роздягальні висіло оголошення:

"СЬОГОДНІ НА ЗАНЯТТІ ЛІТСТУДІЇ ВІДБУДЕТЬСЯ ЧИТАННЯ Й ОБГОВОРЕННЯ ОПОВІДАННЯ Н. КОРОБЕЙНИК "У П'ЯТОМУ КЛАСІ".

Ніні було незвично бачити своє прізвище й назву оповідання дбайливо виведеними великими літерами. Досі цю назву було записано лише в її завітному зошиті, свідкові дівочих дум і мрій.

В одну хвилину перед дівчиною пройшли всі події і всі персонажі твору. Вона побачила їх так виразно, з такою яскравістю, наче були це її давні знайомі, навіть рідні, які справді існують на світі, живуть, ходять до школи, радіють, сміються, плачуть...

І водночас Ніна відчула якусь тривогу. Вона з'явилась зовсім несподівано, спочатку маленька, як крапка, а потім дедалі зростала. Це була навіть не тривога, а якесь інше неспокійне почуття гострого незадоволення чи помилки. І от з такою ж несподіваністю дівчина відчула, що її оповідання не закінчено. Так, воно ще не закінчено, йому не вистачає кінця, останнього акорду, крапки.

"Як же це? — майнула думка.— Стільки працювала, нічого не бачила, а зараз, коли треба читати... І який повинен бути кінець? Який?" Ніна цього не знала.

Перед початком заняття Залужний спитав:

— Ви добре читаєте вголос? Цікавіше почути твір з уст автора.

І знову Ніна відчула ніяковість від того, що її назвали автором, що з нею так по-товариському розмовляє відомий письменник.

Прибравши, наскільки вміла, незалежного вигляду, вона ввійшла до великої кімнати з білими колонами. Тут уже зібралося багато молоді, але були й немолодого віку люди, навіть одна зовсім сива дама в чорному капелюсі. Ніхто не звернув на Ніну уваги. Та коли Залужний запросив її сісти за столом поруч себе, очі присутніх звернулись до неї, і Ніна болісно відчула себе і низенькою, і товстушкою.

Заняття почалося.

— Читайте сидячи,— сказав Залужний,— так зручніше.

Ніна була йому вдячна: адже так буде не помітно її зросту.

Почавши читати, дівчина думала тільки про те, щоб якнайвиразніше передати розмови героїв оповідання, інтонацію кожного слова.

Читала Ніна прекрасно. В кімнаті відразу настала тиша. Не чути було ні перешіптування, ні шелесту. Ніна розуміла, що її слухають з великою увагою. Деякі місця в оповіданні для неї самої зазвучали по-новому від того, що були прочитані вголос.

Дочитуючи останню сторінку, дівчина знову ще гостріше відчула, що оповідання не закінчено. На мить вона глянула на Залужного, на слухачів і трохи непевно, з внутрішньою розгубленістю, прочитала останні рядки.

Її спокій було порушено. З'явилася думка, що твір зовсім не вдалий і просто соромно було відбирати стільки часу і у відомого письменника, і в слухачів, які, мабуть, сподівались почути справді цікаве оповідання.

Хвилюючись, Ніна вдивлялась в обличчя присутніх, та нічого на них не могла прочитати. Правда, їй здалося, що в декого світився в очах насмішкуватий вогник, хтось шепнув сусідові на вухо, в когось з'явилась одверта посмішка. Дівчина намагалася вгадати, хто з них виступить проти неї з гострою критикою чи з похвалою, яке враження справив твір.

Перше слово взяв маленький худорлявий студент (Ніна так і думала, що він студент).

— Наш критик-початківець,— шепнув Залужний.

Тримаючи записну книжечку, критик вийшов наперед і почав з заяви, що оповідання йому ніяк не сподобалось.

— А чому? — продовжував він після паузи.— Тому, що воно в кривому дзеркалі подає наших школярів.

— Факти? — почувся голос з-поміж присутніх.

— Ось вам факти. Які жорстокі в нас діти! В цьому хоче нас переконати автор. Та це йому не вдасться! Які жорстокі, бездушні — і хлопчики, і дівчатка в оповіданні. Весь клас зненавидів Майку, дівчинку, свою школярку,— за віщо? За те, що Марійка одержує п'ятірки з арифметики. За те, що вона добре розв'язує задачі.

— Пробачте,— сказав Залужний,— не за те!

— Якщо не за те,— продовжував, навіть не збентежившись, критик,— то майже за те. Подумайте, товариші, весь клас переконаний, ніби мати змовляється з дочкою, щоб ставити їй п'ятірки. Чому всі так погано думають про свою вчительку? В якому світлі ви

малюєте наших учительок, шановний авторе? Оце в нас такі піонери, оце в нас, мовляв, такі вчительки! І це ви звете "У п'ятому класі"! А я вам скажу, що в жодному класі не буває таких школярів, таких піонерів!

Він закрив книжечку і сів на місце.

— Суворі в нас критики! — усміхнувшись, тихо сказав Ніні Залужний.

Виступило ще кілька студійців. Одні хвалили оповідання, інші лаяли, ще інші і хвалили, і вказували на недоліки. Були й такі виступи, що з них Ніна нічого не могла добрати — хороший її твір чи поганий.

Наприкінці взяла слово сива дама, яка весь час робила якісь нотатки. В чорному капелюсі, в чорному платті, висока й масивна, вона вийшла до столу, чомусь нагадуючи Ніні кардинала.

— Я... мм... колишній педагог,— почала вона,— і тому мене особливо зацікавило мм... оповідання молодого автора. Правда, я пишу поезії... як короткі вірші, так і довгі поеми... Деякі мої поезії друкувались. І навіть викликали позитивну оцінку як з боку моїх знайомих, так і з боку мм... всієї громадськості. Зараз я працюю над...

Залужний легенько постукав олівцем об склянку.

— Я прошу вас говорити про оповідання Коробейник.

— О, так, так... Мм... Зараз я працюю в бібліотеці, але як колишній педагог, не можу не висловитись. Власне кажучи, я — поетеса, мої вірші друкувались... Проте я хотіла б сказати і про прозу молодого мм... автора.

— О боже! — ледве чутно вихопилось у Залужного.

— Образ вожатої у вас,— вона звернулась до Ніни,— це дуже хвилюючий і живий образ... І я просто хочу мм... подякувати вам за нього. Що ж до вчительки, то мені б хотілося бачити її як позитивний тип. Ваша вчителька несправедлива, мм... молодий авторе. Майка, її дочка, не вміє розв'язувати задачі. Майка це робить навмисне, я розумію. Але, пробачте, факт лишається фактом. Учениця не розв'язала задачі, вона мм... безумовно, заробила двійку. Що ж робить учителька? Вона двійки не ставить. Цим вона ще більше стверджує у всьому класі думку, що в неї з дочкою змова...

Ніна уважно записувала, наскільки встигала, всі критичні зауваження. Ось коли вона щиро позаздрила Жуковій, яка серйозно вправлялась у стенографії.

Хотілося відповісти всім, хто виступав. Та в голові все так переплуталось, що Ніна зрозуміла: для того щоб з чимсь погодитись або щось відкинути, треба все самій уважно продумати, кожне зауваження виносити так як виношувала вона образи героїв і фабулу оповідання.

Проте у виступах декого з літстудійців було й таке, що викликало гострий протест. І коли Залужний надав слово Ніні, вона насамперед гостро відповіла першому промовцеві, критикові-початківцю.

— Ви сказали,— звернулась вона до нього,— що в моєму оповіданні школярів подано в кривому дзеркалі, що вони жорстокі й бездушні, бо ненавидять дівчинку за її п'ятірки з арифметики. Маленька поправка: не "ненавидять", а просто не люблять. Щодо вашого зауваження, то воно зовсім не відповідає дійсності, про це вам тут кинув

репліку Іван Олександрович. Так само не відповідають дійсності і ваші слова про те, що весь клас проти школярки Майки. Ви забули про хлопчика Миколу. І забули, треба вам віддати належне, навмисне. Микола — великий пустун, але він став перший на захист Майки. Я його змалювала чуйним і справедливим школярем. Пам'ятаєте, як він сказав: "Щоб наша Клавдія Микитівна змовлялася з Майкою? Хто це придумав? Ану, виходь! Стане Клавдія Микитівна обманювати всіх! Хіба забули, як вона сама вчила нас бути чесними і правдивими!"

Ніна говорила переконливо й красномовно. Вона забула свою ніяковість, забула, що вперше промовляє на занятті справжньої літстудії, що її слухає відомий письменник. Її обурило перекручення з боку критика, і дівчина ніяк не могла зрозуміти: для чого це зроблено, що примушувало його так вчинити? Чи звичайні заздрощі, чи прихована злоба до всього хорошого, яскравого, чи просто бажання лягнути копитом, не розбираючи — аби було дошкульніше?

— Що ж вийшло насправді? — закінчила Ніна. — Те, що не я показала школярів у кривому дзеркалі, а критик, як криве дзеркало, викривив мій твір.

Зірвались несподівані оплески. Залужний усміхнувся. Він докладно почав аналізувати зауваження, з якими виступали літстудійці, говорив про образи в Ніниному оповіданні, хвалив Майку, Миколу і особливо образ вожатої.

— Ви звернули увагу, — казав Залужний, — що вожата не робить ніяких видатних справ? Навпаки, вона не раз припускає помилки, бо несерйозно поставилась до свого високого обов'язку бути старшим товаришем піонерів. Вона готувалась стати архітектором, педагогікою ніколи раніше не цікавилась. Але саме життя поставило перед нею свої вимоги, і дівчина, звернувшись до науки виховання, захопилась нею. Ви помітили, як це показано? А як вожата підтримує Миколу, що захищає Майку, як вона починає завойовувати собі авторитет! Усе це автор подає в скупих, але точних рядках, вожата стоїть перед нами зовсім живою, ми її бачимо в русі, в дії, в зростанні. А тепер...

Залужний випив води, глянув у свої нотатки, і Ніна зрозуміла, що зараз вона почує гіркі для себе слова про хиби оповідання.

— А тепер про епізод, коли Майка навмисне не розв'язує задачі, щоб одержати двійку. Це — дитячий вчинок дівчинки, правильний з її погляду. А як же сам автор ставиться до нього? Що він, схвалює його? Ні, автора не видно, він відходить кудись набік, замість сказати юним читачам: вчинок дівчинки неправильний, у неї був інший шлях довести товаришам, що вони помиляються.

Ніна швидко глянула на Залужного. Він захопився, чорні очі світилися, йому важко було стримувати свої рухи. Цієї хвилини він сам був співавтором твору.

— І ось тут головну роль треба було віддати вожатій! Це вона мусить підказати правильний шлях, і це ще більше підсилило б її образ. А який це шлях? Дозвольте, я вам підкажу замість вожатої: не двійка з арифметики, а четвірки й п'ятірки з усіх інших предметів! Не вниз спускатись, а підтягнутися вгору! Ось що треба було зробити Майці!

Ніна схопилась долонею за щоку, все перед нею немов освітілося сліпучим

прожектором. Ось воно, закінчення оповідання! Боже мій, як це все просто і хороше!

"Так, щоб були і в мене оті "особливі" п'ятірки, які ставлять учителі Марійці!"

Вона потерла лоба. "Що це? До чого тут я сама і Марійчині п'ятірки?"

"Я підкажу вам замість вожатої. Милий Залужний, він підказав не тільки моїй Майці, а й мені самій!"

Коли зачинилися масивні двері будинку Спілки письменників і Ніна опинилась на вулиці, її охопив світлий екстаз. Усе було так легко і зрозуміло, життя було таке прекрасне, майбутній трудовий шлях здавався таким сонячним і привабливим.

"Так і буде, все так і буде", — шепотіли гарячі губи.

Мабуть, ніколи так досі не відчувала Ніна своєї молодості, своєї вісімнадцятої весни! Скільки праці, скільки сил витратила вона на оповідання, і скільки ще треба працювати над ним. Але нічого, вона працюватиме, вона відчуває себе такою сильною, такою юною, що ніяке горе їй не страшно, ніякі чорні дні не посміють затьмарити її щастя...

23

Фотографія містилася в двох кімнатах. В одній Жорж приймав клієнтів і фотографував, у другій жив сам.

Улітку вся фотографія виносилась на свіже повітря, і тоді на стіну навішувалась декорація "на особливе замовлення": вдалині — гори із сніжними вершинами, ліворуч — море з вітрилом. На першому плані — горець у черкесці й папасі з кинджалом на боці. Обличчя в горця немає, замість нього в полотнищі прорізано дірку. Бажаючим сфотографуватись на Кавказі лишалось тільки просунути в дірку обличчя.

В останні дні Жорж дуже нервував. Його кликав у Сухумі дядько, обіцяючи влаштувати завідувачим фотоательє. Це була непогана перспектива для Жоржа, який мріяв про блискучу кар'єру, а головне — про хороший заробіток.

До того ж у нього виник серйозний конфлікт з начальством.

Виявилось, що "кавказька" декорація була приватною власністю Жоржа, і на цій підставі він привласнював гроші тих клієнтів, які нею користувалися. Треба було, доки не пізно, залишити все і швидше їхати до дядька. Але на перешкоді до цього стала Варя, якою наш фотограф не на жарт захопився. Власне кажучи, справа була тільки в тому, щоб дівчина покинула школу. А Варя все чомусь зволікала з цим, і в Жоржа (якого, до речі, звали просто Григорій) уривався терпець.

Було вже пізно, давно зачинились двері за останнім відвідувачем, а Варя все не приходила. Щоб швидше минав час, Жорж почав працювати. Друкував фотокартки, промивав негативи, весь час прислухаючись, чи не стукає Варя в двері.

Жарко палали дрова в невеличкій грубці, за віконцем синів пізній вечір. Жорж глянув на годинник і зрозумів, що Варі сьогодні не буде.

— Сьогодні? А може, й зовсім? Ніколи?

Він заскрипів зубами, ображене самолюбство пекло його серце. Чи любив він Варю? Йому здавалося, що любив. Проте, коли вона сказала, що буде кінчати школу, Жорж сприйняв це як гостру образу. Як? Він повинен чекати?

До того ж з Сухумі знову прийшов лист, в якому говорилося, що треба поспішити з приїздом, щоб не загубити теплого містечка.

Ну, ні, він зуміє її вговорити, вона теж поїде! Всі його знайомі дівчата так і бігають за ним, тільки моргни. Не буде комизитись і Варварочка!

Що ж робити? Поїхати до неї самому? Це ж як? На уклін з проханнячком? Треба почекати ще день, а тоді зустрінути, ніби випадково, коли йтиме з школи...

Але Варя прийшла. Спізнилась вона тому, що спочатку вирішила не йти до Жоржа. Якщо справді любить, то прийде до неї сам, чекатиме, доки вона закінчить школу... Та час минав, дівчина уявила, як бідний Жорж чекає її. Не витримала і вийшла з дому.

Вже коли сіла в тролейбус, згадалась остання розмова з Юлею, комсомольські збори, доручення, яке їй дали. Її хвилювало, що про неї так турбуються, вона була вдячна і Юлі, і Юрію Юрійовичу: адже всі вони хочуть їй лише добра.

Тільки як вона житиме далі в буркотливої тітки, як вона терпітиме її докори, лайку, щоденний гніт? Та й що чекає її? Не вічно ж сидітиме на шиї в тітки. Вчитися далі вона не може, треба шукати й роботи, й кутка. Залишиться кінчати школу — що скаже тітка? Яке життя настане? Ні, єдиний вихід — Жорж.

Він зустрів Варю усміхом, від якого дівчину пересмикнуло. Та відразу ж узяв її за руку, приголубив і слова не сказав, що не сподівався вже сьогодні побачити.

— Варварочко, я знав, що ти прийдеш. Яка розмова! А куди ж тобі йти, як не до мене? Розлюбезна тіточка шкіру з тебе здере і спасибі не скаже. Я знав, я все знав!..

У Варі майнула гірка думка, що Жорж користується з її безвихідного становища, що вона наче в пастку потрапила.

Їй було страшенно шкода розлучатися з школою, з Юлею, з Юрієм Юрійовичем, особливо після того, як вона дістала таке доручення. І їй стало шкода саму себе.

Вона тихенько заплакала.

— Варварочко, що я бачу? Мені жаль твоїх синіх оченят. "Сільво, ти мене не любиш! Сільво, ти мене погубиш!" Ну, давай по-хорошому. З чим ти прийшла? З плачем чи з усмішкою радості? Варварочко, договір дорожче грошей. Чого ж ти плачеш?

— Хіба не можна, щоб я... щоб кінчити школу?.. Атестат одержала б...

— Я бачу, ти атестатом хочеш розбити наше сімейне щастя. Ну, подумай, подумай, подумай усіма клепочками: що таке атестат? Формальність! Ти його що — цілуватимеш? На всесоюзну виставку пошлеш у Москву? Ілюзія! Все життя пролежить він на дні якогось комодика.

Варя перестала плакати, глянула на нього. Він сидів верхи на стільці з червоними, як у ляльки, губами, а над ними були наче намальовані маленькі вусики. І Варі здалося на одну мить, що вона бачить не живого Жоржа, а вивіску перукарні. Подібність була така разюча, що дівчина мимохіть посміхнулася.

Жорж зрадив:

— Ура, ура! Я завжди казав, що "улыбка — это флаг корабля!" Варварочко, у мене такий стратегічний план: завтра, в суботу, ми запишемося, у неділю — на Сухумі.

Враз він щось згадав, схопився з стільця.

— Ой, забув! Я ж твій портрет зробив, вісімнадцять на двадцять чотири! Мармелад — не портрет! Перебрав усі твої двадцять негативів, вибрав найкращий і збільшив!

Він розгорнув перед Варєю аркуш блискучого фотопаперу.

Дівчина сплеснула руками:

— Навіщо ж ти пофарбував його в рожевий колір? Справді — мармелад.

— Драсте! Вам не подобається? А в який же колір фарбувати? В чорний? Не про те мова. Вирішено — завтра?

— Що?

— Я хочу почути з твоїх уст "так". У суботу — загс, у неділю — на поїзд.

— Чого ж так швидко? Подумати треба.

— Думали вже, досить. Індик теж довго думав — знаєш?

Варя мовчала.

— Ну, думай, дитинко. Щастя — воно теж з крильцями. Пурх — і немає. То як же?

Стінний годинник немов спросоння захарчав, пробив дванадцять.

Варя здригнулась. Як пізно! Треба повертатись додому. Додому? Чи є ж у неї дім?

Глянула на Жоржа:

— Я піду, Жоржику. Ти ж проведеш мене?

Обняла за шию, зазирнула у вічі, зашепотіла:

— Жоржику, сонечко моє, в суботу ніяк не можна, в суботу великий вечір молодих виборців. Розумієш, які вперше в своєму житті вибирають депутатів. Подумай: уперше в житті! І наша школа виступатиме з хором. Мені теж доручено, я слово дала, Жоржику. Співатиму.

— Знову ти з своєю школою!

— Аякже, це ж — школа! Але я згодна, згодна, Жорже. Тільки вже після вечора, в понеділок.

Жорж зітхнув:

— Остання відстрочка. Отже, план змінився: в понеділок — загс, у вівторок — їдемо.

Тихо, майже пошепки, Варя промовила:

— Гаразд. Я скажу тітці...

Вона подумала, немов щось забула.

— Жоржику, я хотіла тебе ще спитати: навіщо ти граєш у карти? Минулого разу я в тебе застала гравців... Що як ти програєш багато грошей? Зовсім програєшся?

Жорж гучно засміявся.

— Ох ти ж, конфетка! Тебе тільки це турбує?

Нахилився, зробив круглі очі, зашепотів:

— Я ніколи не програю, хіба навмисне першого разу, щоб заманити. Слово таке знаю! Не зрозуміла? О, мила невинність!

\* \* \*

Електрифіковану карту гідростанції було встановлено в агітпункті виборчої дільниці. Внизу, в куточку, на карті був напис, що карту зробили піонери п'ятого класу



104-ї школи Коля Сухопара, Гена Маслов і Петя Малюжанець.

Троє хлоп'ят почували себе героями дня. Але Ніну особливо радувало, що роботою Сухопари і його помічників гордиться весь піонерський загін. Коли діти на зборі казали "наша карта", Ніна почувала, що в цьому "наша" є якась частинка і її праці як вожатої.

Звісно, як і раніше, Сухопара любив пустувати, борюкатися з товаришами, але на уроках сидів тихо, не було в нього тепер тих злісних витівок, за які не раз викликали його до директора.

Хлопчина прив'язався до Ніни, намагався стати їй у пригоді, а на піонерському зборі дбав за порядок і організованість.

Був такий випадок.

Хтось з піонерів назвав Юшу Кочеткова "чиновничком". Сухопара налетів півнем:

— Ти забув, про що нас просила Ніна? Щоб ніяких прізвиськ не давати! Забув, кобиляча голово?

В стінній піонерській газеті Ніна розповіла про роботу свого загону, дуже похваливши Сухопару за карту. Статтю прочитала старша піонервожата Зоя Назарівна і обурилась:

— Ти розумієш, до чого це веде? Ти хоч подумала, що ти робиш?

Ніна здивовано підняла брови:

— За що ти мені вичитуєш? Я нічого не розумію.

— Я так і знала, що не розумієш, а то б ти замислилась. У стінгазеті ти розхвалюєш піонерів, і на карті, що вони зробили, на показ усьому народу виставляються їхні прізвиська. А все це веде до того, що штучно роздувається в дітей честолюбство. Ти не виховуєш у піонерів скромності. Сьогодні їм хочеться, щоб їхні прізвиська красувалися в стінгазеті, а завтра з'явиться пристрасть бачити своє ім'я в пресі. Так зростають у нас графомани! Хай би краще статтю написали самі піонери. І в того ж Сухопари може виникнути думка, що вожата до нього підлабузнюється.

Ніна розгубилась від цього несподіваного обвинувачення.

— Я не згодна з тобою,— промовила вона,— ти просто... помиляєшся, Зою. Нашим видатним людям уряд дає ордени, нагороди. Кращі учні-випускники одержують золоті і срібні медалі...

— Я кажу про дітей, піонерів!

— А ти хіба не бувала на виставках юних техніків чи юннатів? Там на кожній моделі позначено, хто її зробив, на кожній рослині поставлено ім'я школяра, що її виростив... І про хороші діла наших піонерів пишуть усі піонерські газети.

Зоя ображено стиснула губи:

— Я на виставках бувала і піонерські газети читаю. Але там пишуть про кращих із кращих, а на виставки дають справді талановиті роботи. А що зробив Сухопара? Карту, підвів до неї електричний шнур. Тут великого таланту і творчості не треба. Ти розхвалюєш сьогодні його в стінгазеті, на всіх зборах, а завтра він тобі ногу підставить! Треба було б зняти школярські прізвиська з карти, та я не хочу ставити тебе в... одним словом, підривати твій авторитет.

Обвинувачення старшої вожатої спочатку здалося Ніні несерйозним, навіть безглуздим. Але потім, коли вона подумала над ним, з'явився сумнів — не таке вже воно було безпідставне.

Зоя Назарівна закінчила минулої весни десятирічку, але якісь обставини перешкодили їй вступити того ж року в інститут. Райком комсомолу послав її в школу працювати старшою вожатою. Водночас вона готувалась до вступу в університет. Зоя була найкраща шахістка в школі, а за фігурне катання на коньках не раз одержувала премії.

Про свою розмову з Зоєю Ніна вирішила розповісти Юрію Юрійовичу. Хоч Зоя ще в школі кілька років працювала вожатою, мала досвід, але в Ніні не було певності, що кожне її зауваження треба приймати на віру.

— На віру можеш не приймати,— сказала Юля Жукова,— справа твоя, та в даному разі вона каже діло. Не треба і в Юрія Юрійовича забирати час на дрібниці.

— Хороша дрібниця! — скрикнула Ніна.— Для мене це важливе, принципове питання! Я, знаєш, уже скільки книжок учора переглянула, думала — знайду відповідь...

— Твій Сухопара справді уявить, що зробив якусь видатну, майже героїчну справу. Скоро вимагатиме, щоб про кожну п'ятірку, яку він одержить, зачитували йому подяку.

Ніна спалахнула, очі блиснули:

— Сухопара також і твій, а по-друге — він ніколи нічого не вимагає!

— Він у тебе скоро додумається до цього.

Цього вже Ніна не витримала.

Вона впритул підійшла до Юлі:

— Слухай... Сьогодні ж хай комітет зніме мене... Чуєш, хай зніме, як комсомолку, що не справилася з обов'язками вожатої...

Юля зрозуміла, що сказала своїй подрузі зайві і, мабуть, несправедливі слова.

— Ніночко, не треба так! Не горячкуй, рідна... Я ж хотіла тільки застерегти тебе.

— Так не застерігають! Ти говорила в такій категоричній формі, що... Як хочеш! Я не справилася з своїми обов'язками, я...

— Горячка, пожежа, не гори! Якщо ти наполягаєш, сьогодні ж знімемо. Іди до своїх піонерів, прощайся. Прощайте, мовляв, дорогі, я вас дуже люблю — так, що тікаю від вас із-за дрібниці... тобто, пробачте, із-за важливого принципового питання!

Ніна мовчала, надувши губи.

— Іди ж, прощайся,— зітхнула Юля.

— Юлько,— враз усміхнулась Ніна,— хіба ж з тобою можна розмовляти!

— Мир?

— Мир! А все ж таки спитаю в Юрія Юрійовича!

І вже не могла дочекатись години, коли можна буде поговорити з ним. Було страшенно цікаво, що ж він скаже. Про розмову з Зоєю, про свої сумніви розповідала йому з таким хвилюванням і запалом, що вчитель тільки усміхався.

— Не треба так палахкотіти, Ніно. Як смолоскип, слово честі. Витримка, витримка!

— Юрію Юрійовичу, хто з нас правий? Невже я справді граю на поганих інстинктах, культивую честолюбність? Скажу вам чистісіньку правду; я помітила, що Сухопара дійсно любить славу, любить, щоб про нього говорили...

— Аякже,— підхопив Юрій Юрійович,— щоб говорили, що він — герой, що він ось який — і хоробрий, і вояка, і тигра б зустрів — ніщо йому! І щоб усі в п'ятому класі знали, що ніхто його не поборе і не покладе на обидві лопатки! Так?

— Так! — засміялась Ніна.— Ви знаєте його краще за мене!

— От саме в таких, як Сухопара,— продовжував учитель,— і треба переключати їхнє "геройство" в інше річище. Ти зробив цікаву електрифіковану карту? Прекрасно! Ось у чому твої славні діла! У карті, яка стоїть в агітпункті, на яку дивляться тисячі людей! У карті, а не в тому, що ніхто тебе не поборе! Ось за що ми тебе хвалимо в стінгазеті, ставимо твоє прізвище на карті! Ось у чому твоя сила! Рости і пам'ятай про це!

— Отже, Зоя Назарівна... помилилась?

— Так. Щодо Сухопарі. Все, що вона вам говорила, має, можливо, рацію по відношенню до когось іншого, але не до Сухопарі. Для нього карта — це велика його справа, перший крок до його громадської, трудової діяльності. Треба це відзначити, як маленьке свято, як досягнення. Ви правильно зробили.

І зовсім заспокоїлась Ніна, коли Зінаїда Федорівна потиснула їй руку і сказала:

— Ви дуже добре почали. Спасибі, що допомагаєте мені вирощувати мої квіти. Правду сказати, я переживала, щоб чогось не підстроїв вам Сухопара. То ж така була квіточка! Будячок! А зараз на нього майже не скаржаться. Впертий тільки дуже, з ним ще роботи й роботи!

Зінаїда Федорівна часто бувала на піонерських зборах, допомагала Ніні порадами. Вдвох вони довго міркували, як краще влаштувати вечір фокусів, що стояв у плані роботи піонерського загону. Думка цікава, та важливо було добрати фокуси не тільки розважальні, але й корисні.

Вчителька наполягала, щоб більшість фокусів було зв'язано з хімією, яку п'ятикласникам доведеться вивчати в наступних класах. Але виявилося, що один тільки Сухопара хоче показати десять фокусів, і всі вони — карточні.

Зінаїда Федорівна, яка терпіти не могла карт, запротестувала:

— Ну, Ніно, цього ніяк не можна допустити! Не секрет, що в нас є піонери, які грають в "очко". А ми що зробимо? Будемо прилюдно демонструвати карти на піонерському зборі? Ні в якому разі!

— А що ж ми скажемо Сухопарі? Він аж горить, щоб завоювати першість. Бачте, він думає, що його фокуси ніхто не розгадає.

Зінаїда Федорівна засміялась, засяяла, немов упав на неї промінь сонячного світла.

— Чудово! Ми йому просто скажемо, що карточні фокуси нікого не зацікавлять після того, що в нас буде — і "чудесні склянки", і "Везувій на тарілці"... І це буде свята правда.

На превеликий подив Ніни, Сухопара без суперечок погодився не показувати своїх

карточних фокусів. Він тільки спитав у Ніни:

— А справді з "Везувію" йтиме дим?

Вечір сподобався всім піонерам. З глиняного "Везувію на тарілці" не тільки курів дим, а й палахкотів вогонь, і Олю Козуб, яка показувала цей фокус, нагородили дружними оплесками.

Розчервоніла Оля, щохвилини рухом голови відкидаючи назад дві косички, які чомусь їй заважали, заявила:

— Що — Везувій! Це так собі. А хто зараз відгадає оцей фокус?

Вона поклала перед собою на столі капелюх і поставила кухлик. Потім дала оглянути присутнім звичайне куряче яйце. Всі ствердили, що воно справжнє, без будь-якого обману.

— А ви? — простягла яєчко вчительці.

На верхній губі в Олі блищали бісерні краплини, і Зінаїда Федорівна зрозуміла, як дівчина хвилюється й переживає за свій фокус.

— Хоч зараз на сковорідку! — голосно сказала вчителька, але Оля навіть не усміхнулась, бо наближався найважливіший момент.

— Я кладу яйце в кухоль,— сказала Оля, і всі побачили — вона справді поклала його туди. Піднявши над головою капелюх, показала, що він порожній.

— А зараз яйце само-самісіньке перейде з кухля до капелюха!

Оля накрила кухлик хусткою, промовила "раз, два, три!", і, коли скинула хустку, яйця в кухлику вже не було — воно опинилося в капелюсі.

Спочатку серед присутніх залягла тиша — в ній був і подив, і німе захоплення. І враз знову, як постріл, залунали оплески.

— Ой які діти! Які ще вони діти! — з ніжністю шепнула Ніна на вухо Зінаїді Федорівні і зніяковіла — хіба сама давно була такою?

Потім Петя Малюжанець показав перевернуту догори дном склянку, з якої не може вилитись вода, проте більшість знали, в чому річ, і гукнули:

— Повітря тисне на папірець! Повітря!

А наперед уже вийшов Юша Кочетков, поставив на стіл графин з прозорою водою й дві порожні склянки.

— Не думайте, що це вода,— заявив він.— Скажу вам по секрету, що насправді це червоне вино!

— З водопроводу! — гукнув Сухопара.

— Ага, ви не вірите? Ну, гаразд же! Дивіться!

Юша налив з графина води в першу склянку, і всі побачили, що склянка справді сповнилася червоною рідиною.

Хтось ахнув, хтось насмішкувато спитав:

— А може, то — морс?

— За те, що ви звете вино морсом,— промовив Юша,— я не дам вам його покуштувати і знову оберну на воду!

Він перелив "вино" в іншу склянку, і червона рідина стала знову водою.

Від дверей несподівано протиснулась до столу гардеробниця Агафія Кирилівна, бабуся з бородавкою під оком, від чого здавалось, що старенька весь час підморгує.

— А претвори ще раз, претвори! — попросила Юшу.— У священному писанні сказано, що такі чудеса тільки святі апостоли могли творити. Аж воно всім тепер видно, який обман був.

— Це, Агафіє Кирилівно,— хімія,— поважно пояснив Юша.— Я зараз розкрию секрет. В одній склянці на дні було трохи содового розчину, в другій — кілька краплин фенолфталеїну.

— От бачиш, мабуть, і чудотворці підсипали якого-небудь нафтанаїлу, а нам, темним, усе — чудо.

Зінаїда Федорівна нахилилась і непомітно розгорнула газетний згорток. У ньому лежала свічка. Одна тільки Ніна бачила, як учителька помастила гнотик свічки якоюсь рідиною.

— А тепер я хочу показати вам всім фокус! — сказала Зінаїда Федорівна і поставила свічку на стіл.

Усі затихли.

— Це незвичайна свічка,— пояснила вчителька.— Вона дуже слухняна, робить усе, що я їй накажу. Щоб її засвітити, ніякого сірника не треба. Потрібно тільки сказати їй кілька слів. Дивіться!

Вчителька насупила брови, зробила серйозне обличчя і голосно проказала:

— Свічко, свічко, засвітись!

Минуло кілька секунд, свічка не виконувала наказу.

— Вона не почула,— усміхнулась Зінаїда Федорівна.— Треба їй гукнути голосніше. Ану, Сухопара! Накажи їй!

Сухопара вийшов наперед, гукнув:

— Свічко, свічко, засвітись!

Напружена тиша. Десятки дитячих оченят вп'ялися в свічку. Проте вона не виявила ніякого наміру спалахнути. Сухопара глянув на вчительку:

— Не горить! Та ви жартуєте! Хіба може таке статися, щоб...

Він не доказав. Свічка враз спалахнула яскравим вогником.

Увесь клас ахнув, загримів оплесками, сміхом, вигуками. Почулись десятки запитань:

— Чому вона засвітилась?

— Зінаїдо Федорівно, як це сталося?

— Зінаїдо Федорівно, скажіть!

Вчителька теж сміялась, жартувала:

— Я ж казала, що це слухняна свічка! Не така, як дехто з вас.

— Зінаїдо Федорівно, ну скажіть! Скажіть!

Довелося тут же розповісти, що існують такі хімічні суміші, які мають властивість самозайматися.

Ніна розказала коротко про чудесну науку хімію, з допомогою якої можна

виготовити з дерева папір, шовк і навіть калоші, пояснила деякі інші фокуси, і на цьому збір закінчився.

Олю Козуб оточили піонери, кожний намагався догадатись, як яйце перейшло з кухля в капелюх, просили розказати про секрет фокуса. Тільки Сухопара удавав, що це його аж ніяк не цікавить.

24

Іноді в Ліди Шепель прокидався дикий протест і обурення.

"Яке їм діло до мене? Хто їм дав право копирсатись у моїй душі, вивертати її перед усіма? Чому їм хочеться — і Жуковій, і Віктору, і всім іншим — підстригти мене під свій гребінець, щоб я ходила разом з ними по одній протоптаній стежці? Ви не любите мене? Не любіть! Не треба. Я теж вас не люблю!"

Вона падала обличчям на подушку, ридала довго й надривно, здригаючись усім своїм довгим тонким тілом. І руда гостровуха Розка відповідала їй з-під ліжка: "rrr... гра-гра-гра..."

Коли в такий час мати була вдома, вона підходила до дочки й утішала;

— Лідочко, бережи слізки... Якщо бог їх створив, вони, значить, для чогось потрібні в організмі. Не плач. З вовками жити — по-вовчому й вити. Тепер усі поступають у комсомол, таке движіння серед молодьожі. А якщо коли й полають на зборах, терпи, Лідочко.

Ліда лежала так деякий час, потім шукала окуляри. Вони були під ліжком, і вона жахалась, що так могли легко розбитися. З люстерка на Ліду дивилось некрасиве, заплакане обличчя з червоними повіками, і їй уже було соромно за свою істерику, за все, що вона тільки що думала.

Ніякої протоптаної стежки нема, її однокласники-комсомольці вимагають, щоб вона, член комсомолу, йшла з ними в одному ряді і разом з усіма торувала дорогу до нового. І коли так гостро вимагають цього від неї і засуджують її поведінку, її характер, то, напевне, вона збилась на манівці, і риси її власного характеру такі, що комсомольська громадськість не впізнає в ній члена свого колективу.

На мить уявилося, що її виключили з комсомолу, і це було так страшно, що Ліда мерщій почала думати про інше. Думала вона про свої три комсомольських роки. В комсомол вступила в сьомому класі, і яка це була радість для неї, п'ятнадцятирічної дівчинки! Проте перші комсомольські доручення трохи розчарували Ліду. Вона справно збирала членські внески, листувалася з комсомольцями підшефного колгоспу, та все це було нецікаве для неї, швидко набридало, а інших доручень їй не давали.

Ліда поговорила з комсоргом і нарешті одержала завдання в спішному порядку підготувати доповідь про міжнародне становище.

— Гляди ж, — сказав комсорг, — тебе буде слухати вся комсомольська організація.

Дівчина просиділа над доповіддю дві ночі. Другої ночі встав перед світанком батько і вжахнувся:

— Ти що робиш? Знаєш, на скільки ти за ніч електрики випалила? Невже так багато уроків?

А коли довідався, що дочка сидить не над уроками, немилосердно розгнівався:

— Аякже, знайшли дурочку! Ти ночами сидітимеш над доповіддю, а вони прослухають, підуть, ще й скажуть, що погано прочитала! Та яку ти користь, питаю, матимеш? Чи допоможе тобі ця доповідь купити черевики? На мене не надійся, я хворий і старий. Думай сама про себе!

Ліда запустила уроки і схопила дві двійки, але доповідь приготувала. На той час прийшов з лекторського бюро доповідач і прочитав лекцію про міжнародне становище для всієї школи.

— Тепер твоя доповідь непотрібна,— сказав Ліді комсорг.— Дам тобі якесь інше доручення.

Та замість доручення одержала Ліда на комсомольських зборах за двійки доброго прочухана.

Так вона втратила смак до комсомольської роботи. Вона не думала про те, що винен у цьому збіг обставин і нездара-комсорг. Перед нею стояв тільки факт. Ліда й зараз яскраво пам'ятає, як вона прийшла додому і як батько спитав:

— Ну, подякували тобі за доповідь?

Вона була в дев'ятому класі, коли батько помер. Заробляла тепер одна мати. Ліда бачила перед собою єдину мету: швидше закінчити школу, інститут і одержати диплом інженера.

Навчання давалось їй важко, весь час вона витрачала на готування уроків і непомітно для самої себе виключила з кола своїх інтересів усе те, що і хоч трохи відволікало її увагу від шкільних завдань та підручників.

Це коло все вужчало й вужчало, за ним стояла молодість, музика, радість пізнання життя — все те, що проходило тепер мимо Лідиної уваги. І все більше й більше звикала Ліда до такого стану, і їй здавалося, що так навіть набагато спокійніше — не треба нікуди поспішати, хвилюватись, чогось бажати, сперечатися...

В стінгазеті почали з'являтися на неї карикатури, її прозвали "воблюю", і не можна сказати, що це буде приємно Ліді. Але по-справжньому змусило замислитись над собою те, що говорили про неї товариші на комсомольських зборах. Ніколи ще не розмовляли з Лідією так відверто, так різко і пристрасно.

Дівчина не раз згадувала, як вона поверталася додому, як її наздогнав Юрій Юрійович і, прощаючись, потиснув руку їй — учениці, яку ніхто в класі не любив, яку тільки що так "пробирали". Вона зрозуміла: в руці, яку простягнув їй тоді учитель, була батьківська тепла підтримка і приязнь, і це рука не самого тільки Юрія Юрійовича, а й усіх її, Лідиних, однокласників.

І неправда, ніби її ніхто не любить! Адже кожне слово товаришів було турботою про її майбутню долю.

Незабаром Юрій Юрійович доручив Ліді зробити на класних зборах політінформацію. Такі збори відбувалися в десятому класі щосуботи, і вже стало традицією, щоб на них хтось з учнів робив короткий огляд політичних подій за тиждень.

— Тільки я хочу вас попередити, Шепель,— сказав учитель,— що останнім часом наша щосуботня політінформація починає набувати казенного характеру. Правда ж? Учні обмежуються коротким переліком подій політичного життя, і все. Події ці, як правило, давно відомі всьому класу. Треба зробити це якось по-новому, цікавіше, з самостійними висновками. Ви зрозуміли мене? Одним словом, подумайте над цим, порадьтеся з товаришами.

Учениця не знала, що питання про політінформацію в класі серйозно турбувало не тільки Юрія Юрійовича, але й інших педагогів. Воно стояло недавно навіть на партбюро школи.

Ліда з вдячністю подумала, що класний керівник знову простягає їй руку допомоги, щоб полегшити повернення в тісне, дружнє коло своїх товаришів. Повернення? Так, вона, сама того не помічаючи, вийшла з класного колективу. Вона, учениця, не жила життям класу...

Те, що Юрій Юрійович сказав про політінформацію, останнім часом непокоїло й багатьох десятикласників. І коли Ліда попросила залишитись після уроків і поговорити про цю важливу справу, залишився майже весь клас. Несподівано для себе вона опинилася в ролі головуючої.

Нарада була коротка, але палка. Прийшов і Юрій Юрійович. Він сів збоку, мовчки слухав, як розгоряються пристрасті. Лише тоді, коли Мечик гукнув, що політінформація взагалі непотрібна, бо існують газети, вчитель зауважив:

— Так можна сказати, що й газети непотрібні, бо існує радіо.

Жукова не проронила досі жодного слова. Юрій Юрійович поглядав на неї, чекаючи, що вона скаже. Юля зосереджено дивилась просто перед собою і здавалось, не слухала товаришів. І коли вже висловились більшість, вона встала. Враз усі затихли. Учні звикли, що Жукова не кидає слів на вітер і що її виступи продумані й завжди конкретні.

— Ні в кого сумніву не виникає,— почала вона,— що політінформація потрібна. Один тільки Мечик (вона повела в його бік бровою) думає інакше. Уже не думаєш так? Гаразд. Але навіщо інформувати обов'язково про всі політичні події? Хіба не можна взяти якесь одне питання, найважливіше, і всебічно його висвітлити, та ще й з власними коментарями?

У класі прокотився схвальний говірок.

Висловив наприкінці свою думку і Юрій Юрійович.

— Пропозиція Жукової цікава,— сказав він,— ми її приймаємо. Тут заперечень немає. Та в мене є ще такий задум. Чому б нам не запровадити на класних зборах дуже корисний для нас огляд газет? Я маю на увазі також газети професійні — учительську, літературну, газету медичних працівників або працівників мистецтва. На першому місці — "Правда". Це — міжнародні події, партійне життя, найвизначніші вісті з просторів СРСР. Потім — "Комсомольская правда", про комсомольське, юнацьке життя. А з інших газет — ну що ж? Інформація про новий художній твір або про видатну літературну подію, про щось найцікавіше в педагогічному світі, про розвиток і успіхи медичної



науки, техніки.

— Про нові видатні кінофільми і про спорт! — додала Софа Базилевська.— Цей огляд я беру на себе. Дозволяєте? Я — кілька слів на додаток до пропозиції Юрія Юрійовича: по кожній газеті нехай інформує окремих учень.

— Тим краще,— зауважила Марійка Поліщук,— більше активності!

Юрій Юрійович розумів, що такий огляд газет може дати учням і загальний розвиток, і допомагатиме обрати власний фах. Учителя сьогодні найбільше радувало те, як поводить себе Ліда Шепель. Оком досвідченого педагога він бачив, що дівчина трохи ніяковіє в ролі голови зборів, і водночас це дає їй задоволення. І вже зовсім радісно було помітити, що Ліда й сама захопилась палкими виступами однокласників, що питання про політінформацію хвилює і її, хвилює по-справжньому, разом з усіма товаришами.

— Ліді Шепель,— сказав Юрій Юрійович,— доручаю бути організатором наших оглядів газет. Шепель розподіляє, кому робити огляд і по якій газеті і взагалі відповідає за цю справу.

До наступних класних зборів Ліда Шепель почала готуватись одразу ж після цієї наради. Дівчину мучило, що вона не може вирішити, яку газету взяти їй самій для огляду. Напевне, вона зупинилася б на "Правді", та Юля Жукова ще на нараді попросила інформацію з "Правди" залишити за нею.

Увечері Ліда пішла до міської бібліотеки, вибрала затишний куток у залі і заглибилась у читання. З новим, складним почуттям знайомилась вона з газетами, які раніше знала лише по назвах. Вона читала досі (та й то не завжди) піонерські й комсомольські газети, іноді "Правду". А сьогодні вперше в житті взяла в руки "Літературну газету", "Труд", "Радянську освіту". Її саму дивувало, як могло статися, що вона ніколи раніше не заглядала в ці газети. Було і цікаво, і радісно, наче відкривала для себе новий світ і водночас скося поглядала на сусідів — чи ніхто не відгадує її таємних думок?

Її найбільше зацікавив нарис у газеті "Труд" про машиніста екскаватора, про могутню техніку, якою держава оснащує будови нових гідроелектростанцій, Шепель пригадала давню свою розмову з Марійкою і Ніною про вибір професії. Досі вона хвалилась однокласникам, що обрала собі професію інженера, будівника машин, які перетворюватимуть природу. Але вона й сама толком не могла б пояснити, що це будуть за машини.

І тільки зараз ясно уявила собі велетенський крокуючий екскаватор, збудований за її власною конструкцією. Потім мрія змалювала ще якусь дивовижну машину, яка прогризала наскрізь кам'яну гору, прокладала тунель...

Шепель подумала, що тільки цього вечора вона по-справжньому уявила собі майбутній фах.

Вечір минув непомітно. Ліда відчувала, що він вартий багатьох інших вечорів. Її радувало, що вона вже твердо знала тепер, про що інформуватиме однокласників.

Додому учениця повернулась пізно. Мати ще не спала. З докорами напосілась на

дочку:

— Лідо, що ж це за мода? Чекаю тебе, чекаю, душею вся змучилась! Ніколи ж так пізно не приходила! Де ти була?

— У читальні, мамо.

Мати похитала головою.

— Цього ще не бувало! Краще б уроки зубрила. Гляди, доню, сьогодні — читальня, завтра — кіно, чи воно тобі потрібне?

— Потрібне. Мої ж подруги ходять, а чим я гірша за них?

— Ой, доню, подруги до добра не доведуть. Сама собі будь подругою та матері слухай!

— А може, й мені хочеться бути на людей схожою!

Мати аж руками сплеснула — до того незвичні були доччині слова.

25

Юля Жукова збиралась на вечір молодих виборців, коли несподівано прийшов Віктор.

— Юлю, ти й досі не готова? А я зайшов за тобою.

Дівчина страшенно зраділа, але й зникла з несподіванки — адже Віктор зайшов до неї вперше.

Вона посадила його за стіл, сунула в руки якийсь журнал, а сама побігла в сусідню кімнату вдягатись.

Юліні брати готували уроки. Вони були, як дві краплини води, схожі один на одного, і Віктор подумав, що ніколи не зміг би їх розрізнити — де Федько, а де Митрик.

Із столу впав зошит, один з хлопчиків нахилився за ним, але інший уже встиг ухопити зошита і ляснути ним брата по голові. Доки перший хлопчик повернув голову, другий устиг ляснути ще раз. Напевне, спалахнула б бійка, та Віктор узяв хлопчину за руку:

— Почекай! Як тебе звати?

— Митрик. А хіба що?

— Що ж ти, Митрику, задачу розв'язуєш чи бешкетуєш? Хіба можна бити зошитом?

— А чим же краще? — діловито спитав Митрик.

Віктор зрозумів, що не зовсім точно поставив питання і почав виправляти справу.

— Зошит — це зброя школяра, — повчально сказав він, — а ти його не поважаєш.

Митрик пирхнув:

— Яка це зброя! От у мене торік рогатка була, з неї і в горобця можна влучити.

— То не така зброя, — промовив розсудливо Федько. — Це в навчанні.

— Я й без тебе знаю, — махнув рукою Митрик.

Увійшла з другої кімнати мати — Мотрона Карпівна, гримнула на хлопчиків і підсіла до Віктора.

— Зараз Юля одягнеться. Вибачайте, що доводиться чекати.

Вона почала розповідати про те, як вчаться її Митрик і Федько, як Митрик не шанує одержі — так усе на ньому й горить.

Юлі було чути уривки розмови, вона похапцем вдягалася, побоюючись, щоб мати не сказала чогось "зайвого". Дівчина глянула на годинник і схвилювалась — зараз повинен прийти батько. Що як він напідпитку? Не хотіла, щоб Віктор побачив його в такому стані.

А Віктор слухав Мотрону Карпівну, непомітно оглядав кімнату і з таємною радістю думав, що ось тут живе Юля, за цим столом вона допомагає Митрикові й Федькові готувати уроки, ось на гвіздку висить її портфелик, а на тому столику, що в кутку, лежать її книжки. Здавалось, кожна річ у цій кімнаті овіяна присутністю Юлі, незримо ховає в собі дотик її рук.

Мотрона Карпівна помітила, що хлопець дивиться на червону паперову троянду, і пояснила:

— Юленька робила! Вона в нас усе вміє. А вишивала ж як — ще в шостому класі. Тепер часу немає. Іншим зайнята. Усе читає і виписочки собі робить, а то — за уроками сидить.

Вікторові дуже захотілось погладити паперову троянду, відчуті під долонею її шелест, та цієї хвилини вийшла Юля — сяюча і заклопотана:

— Ми не спізнимось?

Хлопець глянув на її шовкове, але скромне коричневе плаття, і Юля здалася йому такою чепурною і такою милою, що в нього завмерло серце.

На вулиці Юля спитала:

— Ти чому так дивишся на мене?

— А як же я можу інакше дивитись на тебе? — відповів Віктор. — Як ми здружились з тобою, Юлю! Я так часто думаю про тебе. Заплющу очі — і мені здається, що ти поруч зі мною, ми взялися за руки і йдемо вперед, ідемо...

— Скажи, Вітю, чим я тобі подобаюсь?

— Важке запитання. Відразу й не відповім. Мабуть, тим, що ти — Юля Жукова... така, як є, з твоїми хорошими думками, мріями. Мені здається, що ти, приміром, могла б, як Зоя, піти на подвиг. Могла б же? Правда?

Юля замислилась.

— Я думаю над твоїми словами, Вікторе. Я люблю свою Батьківщину, правда. Та хіба цього досить?

— Ну? Як же?

— А так. Не досить! Не дивно любити таку Батьківщину, як у нас — єдину в світі! А от чи вмієш ти ненавидіти?

Віктор здивовано підняв брови, та Юля з запалом продовжувала:

— Так, так, якщо ти по-справжньому любиш, — чуєш, по-справжньому Вікторе, — зумій же всім серцем і ненавидіти все те, що заважає нам іти до комунізму! Ненавидіти й боротись проти нього! Ось тоді не тільки ти любитимеш, а й тебе полюбить Батьківщина. Це важче — заслужити любов народу, важче, ніж самому любити!.. Відданість народові треба ще довести своїми ділами.

— Що ж, — сказав Віктор, — кожен і доводить. І агроном, і інженер, і робітник. Вірно

ж, Юлю? Робітник, який, скажімо, варить сталь. А на ній найвища в світі — радянська марка!..

Величезний зал кращого в місті театру дзвенів од молодих голосів, сміху, пісень, що раптом зривались то в одному кінці залу, то в другому. Гул перекочувався хвилями, хлюпав прибоєм у високі, прикрашені мозаїкою стіни, підносився вгору до білосніжного купола, осяяного сліпучими люстрами.

Юлі Жуковій пощастило знайти вільне місце в третьому ряду. Просто перед її очима полум'яніла оксамитова вишнева завіса, ледь-ледь здригаючись, немов від подиху багатолюдного шумливого залу. Всюди — в партері, в ложах — весела молодь з нетерпінням чекала початку урочистих зборів, після яких мав відбутися концерт.

Юля чекала цього концерту з особливим нетерпінням, бо до програми входив окремий відділ "Комсомол і пісня", який приготували старшокласники її школи. Хвилювалась учениця й за Віктора, який з самого початку пішов за куліси, бо мав виступати від шкільної молоді.

Йому надали слово відразу ж після доповіді. Коли він вийшов на трибуну і глянув у зал, Юлі здалося, що його очі відшукали її. Вона нахилилась, побоюючись, щоб він не розгубився. Знала, що промову в нього записано, але тремтіла за кожне його слово. Коли одного разу він зробив паузу, у неї перехопило подих. Закінчивши, Перегуда вже сходив з трибуни. І знову здалося дівчині, що він, глянувши в зал, відшукав її серед тисячі інших дівчат і юнаків.

Вона мимохіть озирнулась — чи ніхто з сусідів не помітив того погляду, не зрозумів, що він належав тільки їй. І відразу їй стало соромно — вона поводитися, як дурне дівчисько.

Перед концертом Жукова вийшла з залу і боковим коридором пішла за куліси. Її зустрів Віктор.

— Зараз об'єднаний хор,— повідомив він,— а тоді "Комсомол і пісня"!

Він розчервонівся, рухи в нього були неприродно жваві. Юля зрозуміла: він дуже хвилювався перед своїм виступом і зараз був щасливий, що промова вдалася якнайкраще, його слухав увесь величезний зал, і вона, Юля, теж слухала й бачила його на трибуні.

В невеличкій кімнаті за сценою зібрались старшокласники, які виступали в концерті.

Вова Мороз, тримаючи на колінах баян, щось розповідав Ніні Коробейник, і вона слухала, не зводячи очей від його обличчя. Юля побачила, як до них підійшла Варя Лукашевич, відкликала Ніну і почала з нею про щось тихо розмовляти.

— Та ні, все буде гаразд! — голосно промовила Ніна.

Юля протиснулась до вчителя малювання, який керував у школі хоровий гуртком, його тісно обступали учні-співаки.

— Якове Тихоновичу,— звернулась до нього,— скажіть, будь ласка, як Лукашевич? Що вона?

— Що саме вас цікавить? — відповів запитанням на запитання вчитель.— Як вона

підготувалась? Чудово! Надзвичайні здібності. Але...

Він озирнувся і тихо додав:

— Саме за неї я дуже боюся. Вона така несмілива, що на сцені може розгубитись. Вийде — і ані пари з уст. Вона ніяковіє навіть тоді, коли співає переді мною чи перед товаришами. Навіщо ви нав'язали дівчині таке тяжке переживання? Це просто жорстоко! Не розумію, не розумію! Мені її страшенно шкода! Я не можу!

У Юлі стиснулось серце від важкого передчуття. "Провалиться, Варя, провалиться!"

Вона розуміла, що від сьогоднішнього виступу Лукашевич залежатиме, який шлях обере собі учениця.

Хтось тихо покликав її:

— Жукова!

Вона озирнулась і спалахнула радістю:

— Юрій Юрійович!

— Ви вже розмовляли з Лукашевич? — тихо спитав він. — Поговоріть з нею, підбадьорте! Вам це буде зручніше, ніж мені. Я боявся, що ви не зробите цього. Бачу, бачу, що помилився. Зараз ви, мабуть, хвилюєтесь за неї більше, ніж вона сама.

Юлю вразила ця чуйність класного керівника. "Як Юрій Юрійович пам'ятає про всіх нас?"

Вона підійшла до Варі і з виразу її обличчя побачила, що можуть справдитись найгірші передбачення. Лукашевич не тільки боялась свого виступу, а й була просто пригнічена від самої думки, що доведеться вийти на сцену. Вигляд у неї був нещасний і приголомшений.

— А може, мені зовсім не треба виступати? — з надією звернулась вона до Юлі.

Це була мить, коли й сама Юля завагалась: чим отак мліти душею, чи не краще для цієї дівчини зовсім відмовитись од виступу?

Та Жукова зібрала всю свою силу волі і, як тільки могла, твердо й незаперечно промовила:

— Варю, навіщо ти таке кажеш? Усі ж знають, що ти проспівала чудово! У кого з нашої школи є ще такий голос, як у тебе?

На зблідлих щоках Лукашевич пробився рум'янець:

— Ти серйозно? Ні, ти — справді?

— Варюшо, ти чудна дівчина! З таким голосом, як у тебе, треба в консерваторію. Ти будеш відомою співачкою, Варю. Тебе вся країна слухатиме, а ти боїшся виступати перед нами. Подумай — перед такими ж юнакам й дівчатами, як і ти сама!

— Зовсім я не боюсь, а тільки мені незвично, і від того все всередині холодне.

Від цього пояснення Жуковій не стало спокійніше, але вона бачила, що Варя вийшла з стану пригніченості.

Тим часом учні вже виступали: проспівав шкільний хор, потім грав на баяні Вова Мороз, співали дуєт дві учениці з дев'ятого класу.

З програмою в руці вбіг у кімнату Віктор Перегуда:

— Лукашевич! Де Лукашевич?

— Я тут! — ослабим голосом обізвалась Варя.

— Зараз оголошую твій виступ! Пішли! Ніно, ти готова?

Юля бачила, як Варя сполотніла, як вона міцно стиснула губи і мовчки пішла за Віктором, як приречена. На порозі враз озирнулась, глянула з відчаєм...

— Варюшо, я тут! — гукнула Жукова.

Ніна підскочила, взяла Варю під руку і щось гаряче їй зашепотіла.

Юля пішла вслід. За кулісами вона наздогнала Лукашевич і встигла потиснути їй руку. На сцену вже вийшов Віктор і оголосив:

— "Пісня про Каховку". Виконує учениця десятого класу Варя Лукашевич. Акомпонує учениця десятого класу Ніна Коробейник.

— Я тут, Варюшо! — ще раз шепнула Юля.

Варя і Ніна вийшли на сцену.

Жукова притулилась до якогось стовпа за кулісами. Крізь щілинку їй було видно всю широку сцену, освітлену яскравими лампами, чорне піаніно, а далі, за рампою, тільки смутно вгадувались у півтемряві ряди слухачів.

Варя стояла нерухомо і тільки в ту мить, як пролунав акорд піаніно, здригнулась і вся випросталась.

Каховка, Каховка, родная винтовка!

Перші звуки Вариного голосу здалися Юлі неприродними і глухими. Боляче стислось серце — ось воно насувається те, що мусить статись. Тепер уже нічим не зарадиш. Пізно. Все!

Лишитись тут до кінця, пережити провал подруги чи піти звідси, щоб не чути нічого й не бачити?

Жукова майже напівсвідомо повернулась і похнюпившись пішла з свого місця. Вона протиснулась крізь якийсь вузький прохід і хотіла сходами спуститись униз. Біля згорнутих важких сувоїв завіси, тримаючи наготові вірвовку, стояв зморшкуватий дідусь. Юлі здалося, що він теж знає про провал, який зараз спіткає Варю, і вже приготувався закрити в потрібний момент сцену. Дівчина подумала, що треба негайно повернутись, бо вона залишила Лукашевич саму. Знала, що зараз нічим не зможе її підтримати, та піти звідси — це було схоже на зраду.

Жукова поспішно навшипиньках повернулась на своє місце, звідки добре було видно Варю.

И девушка наша проходит в шинели,

Горящей Каховкой идет...

Як же далеко ще до кінця пісні! Як болісно чекати, що ось-ось зірветься від хвилювання голос, забудуться слова пісні, настане гнітюча пауза...

Юля й сама не помітила, як вона раптом перестала відчувати час. Усе якось дивно змінилось навколо, все стало немов несправжнім, нереальним: і ця осяйна сцена, і Варя, і тиша — така, що здавалась неможливою. І тільки один прекрасний дівочий голос прозорої чистоти пристрасно і владно витав над цим несправжнім світом. "Що ж сталось? Що сталось?" — билася в Юлі думка. Це співає Варя, це її голос, і весь зал

слухає в такій напруженні тиші, що, здається, кожний сторонній звук, кожне пошепки вимовлене слово гримнуло б як постріл.

Мы мирные люди, но наш бронепоезд

Стоит на запасном пути.

Розтанув останній акорд, затихла пісня, і Варя пішла із сцени. Але — що це? Жодного звуку, жодного оплеску. Тільки тиша стала ще напруженішою, ще пронизливішою. Так тривало кілька секунд, та вони здалися Юлі вічністю. І враз усе прорвалось громом нестримних оплесків. У залі немов знявся ураган. Не стихаючи, гримів там розбурханий прибій, і, немов від ударів бурунів, тремтів увесь театр.

А Варя стояла за кулісами і плакала, плакала від радості, від подяки за те, що її слухали, від того, що всі хвилювання лишилися позаду, і просто від того, що натягнені нерви тепер ослабли.

Її оточили юнаки й дівчата, щось говорила їй Юля, обіймала Ніна, усміхався Віктор, і все, все було, наче щасливий сон — такі світлі сни бувають лише в дитинстві.

Отямилася Варя Лукашевич тільки на вулиці, коли вдихнула свіжого повітря.

З театру розходилася молодь. Варя побачила, що вона стоїть на тротуарі вдвох із Юрієм Юрійовичем. Ах, так, учитель підійшов до неї, коли вона стояла в черзі за одягом. Юрій Юрійович чемно відчинив перед нею двері.

— Нам, здається, по дорозі? — спитав він.

— Я до майдану, — пояснила Варя. — А там — на тролейбус.

Вони повільно пішли тротуаром. Мимо них безшумно котились автобуси і тролейбуси, за їхніми вкритими інеєм, освітленими вікнами рухалися людські тіні. З обох боків широкої вулиці мчали легкові машини, і здавалось, що їхній швидкий потік ось-ось виплеснеться на тротуар. У повітрі висіли голубі й червоні неонові літери реклам, проливаючи бліде світло на перехожих.

— Ви мовчите, — сказав Юрій Юрійович, — ви й досі під враженням щойно пережитого. Перед виступом хвилюються всі. Це — почуття відповідальності перед слухачами і вимогливості до себе. Я думаю, що не хвилюються лише байдужі люди і, знаєте, халтурники та нездари. Такі особи дуже самовпевнені. Як ви думаєте?

— Мабуть, так, — промовила Варя. — Ви знаєте краще.

Вона зашарілась, бо відповідь їй здалася самій неймовірно безглуздою. Добре, що Юрій Юрійович не може зараз роздивитись її обличчя.

— І ви, мабуть, думаєте, — говорив далі вчитель: — "Усі тривоги лишилися позаду, тепер — кінець моєму хвилюванню". Так? Аж воно все зовсім навпаки. Не кінець, а початок. Початок радісної путі. Широкої. Сьогодні ви, Варю, ступили на неї. Але не знаю... Буває, що звертають вбік... у провулок.

Лукашевич мовчки глянула на вчителя і хотіла щось сказати. Він почекав хвилинку — учениця мовчала.

— Всіх вразив ваш голос, — продовжував він. — Ви не зазнаєтесь, Варю? Чудовий голос, і вам треба по-справжньому вчитися співати. Та ні, ви просто ніякого права не маєте занехаяти свій хист. Такий голос рідко кому дає мати-природа. Так, самоцвіт,

який треба добре відшліфувати. Тоді він заграє веселкою. Мине півдесятка чи десяток років, ви будете відомою співачкою...

Лукашевич, нарешті, обізвалась:

— Юрію Юрійовичу, навіщо ви... навіщо говорите мені такі слова? А що коли... цього не буде?

— Буде, Варю! — твердо відповів учитель.— Тепер усе залежить од вас. Ну, і від нас теж. Ми вас рекомендуємо в консерваторію.

Юрій Юрійович помітив, як Варя схилила голову, щось пригадавши. Від зрозумів, про що вона думала цієї хвилини. Але жодним словом не згадав про це.

Біля тролейбусної зупинки він попрощався. Учениця лишилась сама. Вона почувала, що в її житті цього вечора сталася якась зміна. Біля неї незнайомі люди чекали тролейбуса. І Варі здавалось, ніби всі вони якось незвичайно, по-особливому приглядаються до неї.

Вона здригнулась, коли хтось торкнув її плеча. Це був Вова Мороз.

— Я йшов за тобою,— сказав він,— та було незручно підійти.

Струмочки пари вилітали в нього з рота. Хлопець чомусь хвилювався.

Лукашевич чекала, що він скаже.

До зупинки підкотив тролейбус.

— Іди, іди,— поспішно промовив Вова,— мені краще трамваєм.

І коли Варя вже ступила на підніжку, він гукнув услід:

— "Каховка, Каховка..." — Варю, це справді ти співала? Отак співала? Я хотів тобі сказати...

Зачинилися дверцята, тролейбус рушив.

Було видно Вові, як зникав удалині червоний вогник.

\* \* \*

Тричі на місяць "водолюби" з десятого класу ходили в міський закритий басейн.

Для Юлі Жукової це завжди було маленьким святом. За вікнами мороз, замети, сніг рипить під ногами, а ти виходиш із кабінки в легкому купальнику, не поспішаючи підходиш до майданчика, складаєш витягнені вперед долоні і, нахиливши голову, плавно стрибаєш униз. Вода враз покриває тебе з головою, над тобою замикається хвиля, але ти виринаєш, протираєш засліплені очі, весело пирхаєш і пливеш на середину басейну. За тобою стежить інструктор з плавання, ти знаєш про це і намагаєшся пливти чітко, карбуючи кожний рух.

Так і сьогодні. Приймаючи душ, Юля вийшла з кабінки, передчуваючи насолоду стрибка, плавання, тієї чудової зарядки, яку дає вода. В басейні вже чути було веселі сплески, сміх, який особливо лунко звучав тут під високим склепінням. У воді по колу пливли поруч Віктор і Софа Базилевська.

Серце в Юлі мимохіть йокнуло від якоїсь невловимої, підсвідомої тривоги. Вона хотіла безтурботно засміятись, гукнути щось дотепне, жартівливе, але натомість мовчки стрибнула і попливла.

Ні Віктор, ні Софа не звернули на неї ніякої уваги. Вони були захоплені своєю



справою — плаванням "у парі", коли плавці один одному допомагають плавно і майже безшумно розрізати легкі хвилі.

— Що ви робите? — гукнула Юля.— Що це у вас за стиль?

Віктор нічого не відповів, а Софа засміялась.

— Вітька винайшов новий спосіб плавання!

Юлю боляче вкололо і те, що Віктор, очевидно, спеціально для Софи "винайшов" цей новий спосіб, і те, що Софа назвала Віктора Вітькою. І сміх однокласниці здався теж визивним.

Жукова відпливла трохи далі, відчуваючи, як тривога і вже справжні ревності стискають її серце. Сміх Віктора і Софи просто ранив дівчину. Ніколи ще в неї не було такого болючого почуття, коли до горла підступає гіркий спазм і перед очима все немов запинає туманом.

Уся чарівність плавання зникла для Юлі. Вона вийшла з води і похапцем одяглась. Нею оволоділа незрозуміла кволість. Вона сиділа в кабінці і напружено прислухалась до голосів у басейні. Ось, нарешті, вже не чути ні Віктора, ні Софи...

Жукова вийшла з кабінки. Єдиною думкою дівчини було негайно поговорити з Віктором, з'ясувати те, що сталося. А сталося щось невимовно тяжке, непоправне. В цьому Юля вже була певна.

І враз вона побачила Віктора і Софу. Вони вже одяглись і тепер кудись поспішали вдвох.

У Жукової закрутилась голова. Дівчина притиснулась до стінки, відчуваючи, як гучно стукає у скронях кров. Здавалося — ступить крок і впаде.

Ледве опанувала себе і повільно пішла в гардеробну. Адже умовлялись, що Віктор її там чекатиме, щоб їхати додому разом.

У гардеробній Віктора не було, він уже встиг одягтись і зник. Тепер зрозуміло, чому він так поспішав. Щоб швидше одягтись і піти з Софою.

Юля машинально взяла пальто. Ще лишилась надія, що Віктор чекатиме її біля під'їзду.

Вийшла на вулицю. Нікого!

Тільки вітер шпурляв в обличчя жмені колючого снігу.

26

Сьогодні перед класними зборами відчувалось серед учнів незвичайне пожвавлення, піднесення, наче вони чекали якоїсь виняткової події.

Юрій Юрійович вийшов у коридор, зазирнув у клас, пішов у комсомольську кімнату — улюблене місце багатьох учнів на перервах. Десятикласники збирались групами, голоси їхні звучали збуджено, та й рухи були метушливіші, ніж завжди.

Класний керівник стримано посміхнувся, від чого його очі звузились, стали як дві щілини, наче потрапив у них яскравий промінь. Стрижені колючі вуса смішно настовбурчились.

Ліда Шепель була між учнями, в руці її білів аркуш паперу. "Напевне — список, хто виступатиме з інформацією,— подумав учитель,— ну, ну..."

Він уважно стежив за ученицею: ось вона підійшла до Ніни Коробейник, щось запитала. Ніна розгорнула газету, Ліда зазирнула на шпальти, щось сказала, і враз обличчя її засвітилось несподіваною веселою усмішкою. Засміялась і Ніна; обидві учениці пішли в клас. Юрій Юрійович задоволено кивнув головою, торкнувся пальцями їжачка вусів і навіть тихо замуликав щось схоже на пісню.

Прозвучав дзвінок. Учитель ще не знав, як пройдуть збори. Що коли цікава справа інформації з газет обернеться на суху й зовсім не цікаву? Тепер усе залежало від того, чи зуміють самі учні зорієнтуватися в газетах, розповісти про справді найважливіше й найцікавіше. Важливе й те, як вони розповідатимуть. Чи це буде захоплена розповідь, чи нудна жуйка, завчений переказ?

Першою виступила Юля Жукова. Вона вміло використала матеріали з "Правди" і так розповідала про події в Кореї, що в класі стояла глибока тиша.

Потім говорила Ніна Коробейник. Вона побоювалась, що не всім буде цікаво слухати про статтю "Творча вимогливість письменника" з "Літературної газети". А Ніну найбільше зацікавило те, як письменники працюють над своїми творами. Учениця не тільки переказала зміст статті, а й доповнила її прикладами з життя вчених-винахідників, згадала про безліч дослідів Мічуріна і Павлова, про їхню наполегливість у шуканні нового. Закінчила вона висновком, що вимогливість до себе — це основне, яку б роботу ти не виконував.

Слухали Ніну дуже уважно. Юрій Юрійович використав її виступ, щоб поговорити про вибір професії.

— А що ж, на вашу думку,— звернувся він до всього класу,— породжує таку вимогливість, таку наполегливість? Почекайте, Коробейник, я хочу, щоб відповів хтось інший. Ну, хоча б Гайдай.

Мечик встав, мовчки знизав плечима.

— Оце і вся ваша відповідь? — здивовано підвів брови вчитель.— Якби ви глянули зараз на себе збоку, враження було б не з приємних.

— А що? — спитав Гайдай.— Я відразу так не можу відповісти.

— Гм... У вас справді безпорадний вигляд. Сідайте.

Хтось з учнів стиха засміявся. Мечик почервонів.

— Я можу відповісти,— глухо сказав він.— Зрозуміло, що вимогливість до себе породжується почуттям відповідальності за доручену роботу. І думаю, що — любов'ю до праці.

— Глибокою любов'ю! — підкреслив Юрій Юрійович.

— Юрію Юрійовичу, дозвольте мені,— встала Марійка Поліщук.— Мені хочеться сказати, що вимогливість до себе ми повинні розвивати ще в школі. Адже в кожного з нас є мета: будувати комунізм. Заради цієї світлої мети ми й мусимо загартовувати в собі кращі свої якості. Ну, і, звісно, подавляти усе те, що затьмарює прекрасне в нашому характері, в наших думках і почуттях!

Учениця говорила пристрасно. Тієї хвилини вона навіть забула, що звертається не до когось із подруг, а до свого вчителя, до всього класу.

— Найближча моя мета,— продовжувала Марійка,— закінчити успішно школу, побільше набути знань. Це наближає мене до іншої мети — обрати любиму професію, всі сили свої віддати народові. Але якщо в мене не буде вимогливості до себе, як же я здійсню свою мрію? А мріяти і не докладати зусиль, щоб мрія стала дійсністю — це не личить, я думаю, нікому з нашої молоді!

Посперечалися, в якому класі школяр уже може свідомо думати про вимогливість до себе. Суперечку ще не встигли розв'язати, як Ліда Шепель запротестувала:

— Час іде! А в нас же ще інформація по "Учительской газете", по медичній, по "Труду"!

Ліда не могла дочекатись, коли ж, нарешті, прийде її черга доповідати. Вона захопилася малюнком про машиніста крокуючого екскаватора у газеті "Труд".

Коли Шепель раніше говорила про те, що обрала собі фах будівника машин, які перетворюватимуть природу, вона, правду кажучи, мало уявляла собі свою майбутню працю. Найчастіше учениця бачила в мріях якусь фантастичну машину, яку збудувала. Машина з ревом вгризалась велетенським свердлом у гранітну скелю, летіло каміння, хмари куряви стояли над горою. Любила Ліда думати про пустиню, яку перетворює на тінистий сад теж незвичайна машина її, Лідиної, конструкції. Це були зовсім наївні дитячі мрії, і нікому й на думку не могло спасти, що "вобла" Шепель може про щось палко мріяти.

Після гострої суперечки з Ніною і Марійкою про вибір професії, а згодом після пам'ятних для Ліди комсомольських зборів вона серйозно замислилась над своєю майбутньою працею. Справді, якій професії присвятить вона своє життя? До чого в неї нахил? Звідки вона взяла, що її покликання — будувати фантастичні машини?

Пригадалось, як на уроці географії вчитель приніс у клас велику картину: гола пустиня, піщані бархани, караван верблюдів, і тільки десь далеко ледь бовваніють пальми, сріблиться ріка.

"Це тільки міраж,— сказав учитель,— ніякої ріки в цих пісках нема. Але якщо пустити в таку пустиню воду, прорити канали, все навколо зміниться, оживе, з'являться сади, виноградники, пасовиська".

Це було в четвертому чи п'ятому класі. І Ліда тоді спитала: "А чому ж ніхто не проріє такий канал?" — "Прийде час,— відповів учитель,— радянський народ перетворить пустині на розквітлі сади. Для цього потрібна техніка, могутні машини. Може й ти, Лідо, як виростеш, будуватимеш такі машини".

А чому б справді не взятися їй за цю справу? Ось тільки б швидше вирости!

А через два роки дівчинка дізналася, що такі велетенські канали вже риють у Радянській країні.

І все частіше думала учениця, що саме вона будуватиме ще не бачені машини. Де вони пройдуть — шумітиме вода, зеленітимуть поля, віття дерев гнутиметься додолу під вагою яблук.

Нарис у газеті немов допоміг Ліді Шепель спуститися на землю. Тепер вона вже не витала в надхмарних фантастичних мріях. Чудесна, але цілком реальна машина, яка

замінює труд цілої армії землекопів, уже працює на будівництві. І таких машин потрібно ще багато-багато, щоб вони наступали на степи і пустині грізними колонами.

Передчуття великого щастя захоплює Ліди дихання. Вона уявляє стальний велетенський власної конструкції. Ось він виходить з заводу, потужні крани вантажать його частини на залізничні платформи. Щастя таке ще незвідане, його можна ще тільки передчувати, але вже саме його передчуття підносить Ліду, і однокласники помічають у ній якусь зміну, а яку — не можуть зрозуміти.

Вразило ученицю ще й те, що в статті насамперед говорилося про скромного машиніста екскаватора, про людей, які керували машиною. І дівчина замислилась над тим, що найдосконаліша машина буде мертвою без людини, без її глибокого розуму, без її гарячої руки.

Свій виступ Ліда й почала розповіддю про машиніста і його працю на будівництві велетенської гідроелектростанції. Потім розповіла про крокуючий екскаватор — чудовий витвір радянських людей — і закінчила тим, що рішення її поступити в машинобудівний інститут остаточно зміцніло.

— Переді мною малюється картина моєї майбутньої натхненної роботи,— говорила Шепель. — Коли машини, над створенням яких я працюватиму, вийдуть на трасу народної будови, я почуватиму безмірне щастя...

Ліда стояла біля дошки білого від хвилювання, і Юрієві Юрійовичу здавалось, що він викликав її відповідати урок. Проте вчитель розумів, що тієї хвилини перед класом стояла не тільки учениця, але й юна патріотка з пристрасною мрією про трудовий подвиг.

— Я багато передумала,— продовжувала Шепель,— після тих комсомольських зборів, на яких... ну, на яких говорили про мене. Я багато зрозуміла... По-іншому уявила свою майбутню професію. Мені здається, що треба багато, дуже багато працювати, вчитись.

Щось зрадливо блиснуло в Ліди під скельцями окулярів. Вона замовкла, глянула на Юрія Юрійовича і на клас.

— Ну, оце і все,— промовила тихо.

В тиші вона пішла на своє місце. Всі були зворушені її щирими словами. Здавалось, що таких слів ніколи не можна було почути від холодної і сухої Ліди.

Юрій Юрійович відчув, що він має зараз сказати щось дружнє, тепле. Очі всього класу звернулись до нього.

Він підійшов до вікна, крізь яке було видно частину шкільного подвір'я з дерев'яним парканом і ковзанкою. Кілька школярів — хлопчиків і дівчаток з молодших класів — каталися на ковзанах. Падав тихий сніжок.

— Спасибі, Лідо,— сказав Юрій Юрійович,— ви нагадали мені мою юність, той час, коли я так, як ви, з особливим поривом відчув красу своєї майбутньої професії. І мені зрозуміле ваше піднесення. Вірю, що воно не згасне. А серед товаришів, у шкільному колективі, ви завжди знайдете собі підтримку. Тільки ось що. Захоплюйтесь перспективами, але вмійте й тверезо зважити свої можливості. Зумійте мобілізувати

себе. Мета благородна, знайдіть до неї ясний і благородний шлях. Мені, знаєте, сподобалось, як ви сьогодні, розповідаючи про екскаваторщика, про його машину, пов'язали це з своїм майбутнім фахом.

Він обвів очима клас і зупинив погляд на Вікторі.

— Правду сказати, я досі ще не все знаю про наміри декого з вас. От, приміром, Перегуда. Пам'ятаю, ви колись з таким захопленням розповідали про роботу сталевара...

Перегуда встав:

— Я й вирішив, Юрію Юрійовичу, стати сталеваром.

— Так,— промовив учитель,— отже, поступаєте в металургійний інститут?

— Ні,— відповів Віктор,— я вирішив в інститут не йти... Хочу власними руками варити сталь. Закінчу школу і піду на завод... Там...

Він не закінчив, озирнувся на притихлих товаришів. Юрій Юрійович підійшов до Перегуди, поклав йому на плече руку:

— А мені здається, що ви не зовсім серйозно міркували над цим.

— Серйозно, Юрію Юрійовичу... Це... як вам сказати? У моєму серці. Я вже й з батьком говорив.

— Ви думаєте, що так вас відразу і поставлять до печі, доручать вам плавку? Це буде наївно, дорогий Перегуда!

Учень зашарівся.

— Я не дитина... Знаю, знаю, що навіть інженерам відразу не доручать плавки. Але я хочу пройти весь шлях робітника. Як Макар Мазай. Усе, з самого низу. І... до сталевара...

Юрій Юрійович повернувся й пішов до столу.

— Ви ще порадьтесь, Перегуда, з педагогами, з товаришами. Спитайте, яка з цього приводу думка в комсомольців. Але — хороший ваш запал, юнацька безпосередність!

Юрій Юрійович вийшов з класу з глибоким задоволенням. Сьогодні за сорок п'ять хвилин його учні одержали, мабуть, більше, ніж за кілька попередніх класних зборів. Особливо радів учитель за Шепель. Він бачив, як розривається коло, в яке замкнула себе учениця. Хай це дуже повільний процес, та не було сумніву, що сталося зрушення, і сама Ліда намагається виправити свій характер.

В учительській кімнаті працювала Надія Пилипівна. Вона зустріла Юрія Юрійовича трохи стурбованим поглядом, але, прочитавши на його обличчі вираз стриманої радості, усміхнулась своєю хорошою, трохи сумовитою усмішкою. Відклала набір зошит, який перед тим переглядала:

— Я ж вам говорила, що все буде якнайкраще!

— Справді, все пройшло чудово,— весело сказав Юрій Юрійович.— А Шепель, знаєте, мене просто зворушила. І інформацію гарно організувала, і сама виступила дуже добре. Говорили про вибір професії. Хвилює це наших десятикласників. А Перегуда хоче після школи йти на завод працювати сталеваром. Це несподіванка для мене. І знаєте, так твердо заявив, упевнено. Видно, що давно над цим думає.

— Ну, у хлопця, мабуть, тимчасове захоплення. Він піде в інститут.

— Можливо. Учень серйозний, вдумливий.

Він сів поруч учительки і співчутливо запитав:

— У вас неприємності? Ви немов чимось стурбовані.

Надія Пилипівна кивнула на розкритий зошит.

— Міркую. Домашній твір Шепель, про яку ви щойно говорили. Все в неї тут правильно. І добу правильно характеризує, і твори письменника, і образи в його творах — усе гладенько. А от душі учениці не відчуваю. Холодно й сухо в неї виходить. Хоч би одним реченням прохопилась — щоб ішло від самого серця!

— Ну, і що ж?

— Думаю, як же оцінити таку роботу? Можна четвірку поставити, але можна й п'ятірку. Минулого разу ми образили одна одну: вона хотіла обдурити, приховати, що не вивчила уроку. А я, Юрію Юрійовичу, вліпила їй за це двійку. Саме "вліпила". І не гаразд це вийшло: двійка ж ця, зрештою, вийшла не за те, що учениця погано відповідала урок, а за те, що обманула мене.

— Двійка як кара?

— Саме так.

— Як помста учениці за обман?

Надія Пилипівна побачила, як одразу спохмурніло обличчя Юрія Юрійовича, і очі його за скельцями пенсне стали непроникливі, без іскорки.

— Я знаю, який ви вимогливий і до себе, і до інших,— промовила вона.— Ця двійка мене мучить. Справді, схоже на помсту. В такому разі це з мого боку — негідний вчинок. А я... я навіть не замислилась, як це назвати...

Учитель трохи помовчав і потім сказав:

— Ні, це — занадто. Ви просто припустилися помилки і самі ж зрозуміли її. Вважаю за найбільшу несправедливість, коли вчитель карає учня двійкою — ну, за пустощі, за підказування. Цим він карає себе. Атож, розвіює в учня віру в справедливість учителя. А до Шепель потрібний особливий підхід.

Надія Пилипівна швидко поглянула на зошит учениці. Юрій Юрійович зрозумів:

— Ні, п'ятірка,— це теж буде неправильно,— сказав він, усміхаючись. Якщо робота Шепель не варта відмінної оцінки, що ж, ставте четвірку, трійку. Ви кажете, що виходить у неї сухо, без душі. Їй, бідній, нелегко так одразу написати "з душею". Скалічено її ще в дитинстві. А гітлерівська окупація, напевне, ще більше спустошила дитяче серце. Думаю, що коли б Шепель училася постійно в одній школі, її б уже перевиховали і піонери, і комсомольці. А то учениця змінила три школи. Сім'я весь час переїздила, доки, нарешті, знову потрапила до рідного міста.

Надія Пилипівна сиділа над розгорнутим зошитом, у руці тремтів червоний олівець. Роздумувала. Їй хотілось поставити учениці п'ятірку і цим "загладити", як їй здавалось, несправедливу двійку.

— Ви наступного разу спитайте в Шепель злополучний урок, якого вона тоді не вивчила,— порадив Юрій Юрійович.— Я певен, що учениця його зараз уже прекрасно

знає. От у вас буде привід ліквідувати погану оцінку. А Шепель зараз справді треба підтримати. На зламі дівчина.

— Ні, так сухо написано! — зітхнула вчителька.— Де вже тут поставити відмінний бал. Рука не піднімається.

Юрій Юрійович поглянув на годинник.

— Забарились ми сьогодні. Ходімте, Надіє Пилипівно. Може, зайдете сьогодні до мене? Ні, справді. Поп'ємо чайку. До речі, покажу вам чудесного мечоноса; вчора дістав. Та ви такого райдужного мечоноса ніколи не бачили. Розкажу вам, що мене давно вже цікавить одна думка — і знаєте яка? Написати для школярів книжечку про хатній акваріум... розповісти про свої спостереження. Багато, багато цікавого!

— У плані власного спостереження?

— Атож!

— А ви б, Юрію Юрійовичу, взяли за тритомне дослідження. Скажімо, "Історія акваріума від Батія до наших часів".

— Ну, ну, без глузування! А то не покажу мечоноса, а ви багато від цього втратите. От що!

Від електричного світла в учительки сріблився жмут сивого волосся над високим чолом.

У коридорі проходили з відрами і щітками прибиральниці, чути було, як у порожніх класах пересували з місця на місце парти.

— А може, в кіно? — подумав уголос учитель.— Як ви? Може, подивитися новий фільм про війну? Згода?

Надія Пилипівна замислено спитала:

— Як ви думаєте, не буде війни?

Вона тихо здригнулась, замовкла.

Мовчки пройшли коридором, вийшли на вулицю. Була відлига, віяв по-весняному вітрець, шумів у верхівках дерев над тротуаром. Переливалися, вигравали разки електричних вогнів.

Юрій Юрійович обережно взяв Надію Пилипівну під руку.

— Я розумію,— промовив він.— Війна... Вам, певно, спала на думку Корея...

Він подумав, що розмова про війну неодмінно нагадає жінці її страшне горе, а тому швидко перейшов на інше:

— Я читав учора оповідання Олексія Толстого. Уявіть — зачитався до третьої години ночі.

Надія Пилипівна зрозуміла, що він навмисне змінив тему.

— А я читаю тепер наших молодих письменників. Цікавлюся талантами. Знайдеш самоцвіт — як свято на серці. Справді, Юрію Юрійовичу, скільки нових обдарованих імен прийшло! Але багато й несаможитнього, десь у когось запозиченого або висмоктаного з пальця... Про що ви думаєте?

— Про наших випускників. От, думаю, мій десятий клас — чим відрізняється він од багатьох таких же десятих класів в інших школах? Нічим! А мені все здається, що це

якийсь особливий клас. Навіть Шепель. Навіть Мечик Гайдай, і той, здається, приховує в своєму характері якісь хороші риси.

— Вірно,— задумливо сказала Надія Пилипівна.— Хороший клас, і саме цим не відрізняється од багатьох інших десятих класів.

— Ніна Коробейник,— продовжував Юрій Юрійович,— думаю, буде колись справжньою письменницею. У неї, правда, і пихи є трохи, і заздрощів до успіхів однокласників. Можливо, що є й нездорове прагнення слави. Але все це перебродить, перекується, верх візьме хороше, прекрасне, що є в її серці. Ви її вже розпізнали? Вона пристрасна, справедлива і, знаєте, дуже чула дівчина. Думаю, що буде працювати над рукописами по-справжньому, це її захоплює. І напише колись добрий твір.

— А Марія Поліщук?

— Ну, це — професор. У майбутньому, звісно. Їй, сердешній, важко обирати професію: всім захоплюється. Останнє захоплення — астрономія, але, мабуть, не буде з неї астронома. Її більше хвилюють люди, а не планети. Вона й сама ще цього не знає.

Надія Пилипівна обережно визволила свою руку і глянула на Юрія Юрійовича.

— Ви що? — спитав він.— Вам незручно? Я, мабуть, не в ногу йшов?

Вона тихо засміялась:

— В ногу, в ногу, Юрію Юрійовичу.— І, немов продовжуючи давню розмову, сказала:— Ну, що ж? І справді — піти б у кіно?

І вони пішли далі серед шумної юрби вечірнього міста.

\* \* \*

Юля не могла б сказати — спала вона чи ні. Всю ніч ввижалося щось страхітливе, задушливе. Прокинулася ще задовго, до світанку, відразу ж згадала все, що сталося вчора ввечері, і знову заболіло, защеміло серце в невимовній тривозі.

Ще вчора вирішила, що Віктора в неї вже немає. Якщо навіть він і повернеться, попросить пробачення, однаково вона не зможе простити. Зради не прощають, ні.

Сама себе переконувала, що не варта нічого така любов, яка завдає страждань. І не варто вболівати за таким другом, який так нехтує справжніми почуттями.

Ловила себе на тому, що повторює майже ті самі слова, якими вмовляла Варю забути свого фотографа.

Як застукало серце, коли побачила на шкільному ганку Віктора!

Догадалась, що він чекає її.

Так, він чекає її.

— Юлю! Юленько!

Він хотів узяти за руку, але вона сховала її за спину.

— Того, що було,— похапцем проказала,— вже не може бути між нами!

Він щось говорив, виправдувався, та Юля не слухала, швидко пішла стукнувши дверима.

На уроці тригонометрії одержала від нього записку: "Нам необхідно поговорити".

Про що? Вже нема про що говорити. Все минуло, нічого немає.

Після уроків він пішов за нею. Зайшли в сквер, у найдавший куток. Пішли



повільно алеєю. Нехай. Це — остання розмова.

— Юлю, вислухай,— сказав Віктор,— сталося непорозуміння!

Він пояснював, що тоді пішов з Софою в буфет, Софа проголодалась. Потім чекав її, Юлю... Не дочекався. Просто помилка, розминулись.

Ні, вона не вірила. Зрештою, міг згадати і про неї. Вона, як і Софа, теж, напевне, охоче з'їла б після плавання бутерброд. А, не в цьому річ, ні!..

— Попрощаємось, Вікторе,— сказала вона, відчуваючи, як розривається в неї серце.— Прощай! Будемо, як і раніше: я — Юля Жукова, ти — Віктор Перегуда. Що ж, так буде краще. Може, це й справді було непорозуміння, але мене завжди мучитиме сумнів. І це отруюватиме нашу... нашу дружбу. Я зроблю все для того, щоб забути тебе... щоб ти лишився для мене тільки товаришем-однокласником. І якщо в тебе ще, може, лишилась якась краплина почуття до мене, заглуши її, розвій по вітру... По вітру, як попіл...

— Як попіл...— повторив він, мов у якомусь страшному забутті. І враз скрикнув: — Юленько, я ніколи не зможу тебе забути! Я ж люблю тебе, люблю! Повір!

— Не вірю, Вікторе. Вибач мені. Не можу, не можу повірити. Не можу забути, як ти вчив Софу плавати, як кудись поспішав з нею, зовсім забувши про мене. Як потім я вийшла на вулицю... сама.

— Юлю, я доведу тобі, що це — помилка! Я доведу тобі! Повір! Я тобі поклянусь! Чим тобі поклястись?

— Не треба... Вже пізно, Вікторе. Я ніколи не побажаю тобі такої ночі, яка була вчора в мене...

— А я... ходив під вікнами твого будинку, хотів зайти, та був пізній час. Я був дуже здивований, коли переконався, що ти пішла сама додому. А хотів так багато тобі сказати. Потім на мене напав відчай...

— Чому ж? Тобі ж було напевне так гарно з Софою. Адже ти провів її додому. У вас була така інтимна розмова.

Він хотів заперечити, та Юля рішуче сказала:

— Не треба! Не принижуй себе брехнею! Хай ти залишишся в моїй згадці таким, як я тебе знала... Прощай, Вікторе!

Вона раптом узяла його за руку і якусь мить з глибоким жалем вдивлялася в його обличчя. Потім, як дихання, в неї злетіло з губ:

— Прощай! Не йди за мною!

Вона повернулась і швидко пішла алеєю — мимо берізок, мимо молодих каштанів, посріблених памороззю.

27

Рівно о п'ятій Марійка проснулась від дзвінка будильника. За вікнами було ще темно, надворі немов коливалася сіра каламуть.

Відразу ж дівчина скинула ковдру і почала швидко вдягатися. Вона виробила у собі звичку не гаяти жодної хвилини.

Але сьогодні Марійка навіть не зробила зарядку, а лише нашвидку витерла тіло

мокрим рушником.

Вона поспішала. Одягла найкраще плаття, усміхнулась до себе в дзеркало: була так гарно вбрана і така доросла! В цей ранній час усе здавалось їй незвичайним, святковим. Ще вчора вона домовилась з Жуковою, що о п'ятій з чвертю вони будуть на виборчій дільниці, щоб проголосувати першими.

Хотіла вже йти, та погляд затримався на порожньому ліжку матері.

І досі до неї в клініку не пускали. Марійка передавала їй записки, мати теж відповідала записками, заспокоювала дочку, запевняла, що скоро видужає і повернеться додому. Та з деякого часу дівчина відчувала важкий сум. Тривога ятрила серце.

Марійка сіла на ліжку, тихо заплакала. Сьогодні б вона пішла з матір'ю голосувати вдвох. І як би матуся раділа, з якою б гордістю поглядала на дочку!

Перемогла себе, витерла сльози. Вже, мабуть, на неї чекають.

Вони зустрілись точно в призначений час. Юля Жукова теж прийшла по-святковому вдягнена, стримана, майже сувора.

До початку голосування лишалося ще майже сорок хвилин. Подруги увійшли в зал і були дуже здивовані, побачивши там двох хлоп'ят. Це були Микола Сухопара і Юша Кочетков.

— А ви чому тут? — вигукнула Марійка. — От ще виборці!

— А ми тут біля карти! — показав Кочетков на стіну. — Це Сухопара робив і ще піонери з п'ятого!

Він стояв струнко, як на варті, у високих чобітках і в куцому, отороченому хутром кожушку, який не прикривав суконних штанів-галіфе.

Всі глянули на карту-макет. Сухопара натиснув кнопку, і враз спалахнула лампочка, освітивши мініатюрну споруду з написом: "Каховська ГЕС".

— Ах ви ж такі! — вихопилось у Юлі. — Молодці!

Цієї миті до залу поспішно увійшов дідусь, якого відразу ж упізнала Марійка. Він теж упізнав її і жваво привітався:

— А, товариш агітатор! Здрастуйте! Не забули, де стрічались? Ви мені ще на карті показували, де працює мій синок, Григорій Гаврилович. Тільки що ж це таке, скажіть, будь ласка? Що це таке, питаю? Я — пенсіонер, мені шістдесят п'ять ось незабаром минає. Я так поспішав, так поспішав, а ви он що!

— Що трапилось? — втрутилася Жукова. — Пробачте, мені здалося, що ви нас хочете за щось полаяти.

— Себе, себе лаю за те, що спізнився! Отак поспішав, думав, що перший проголосую. Я минулого разу був перший. А тут уже ви!

— Будь ласка, і тепер голосуйте першими, а ми вже за вами, — вирішила справу Юля.

Дідусь погодився і, задоволено щось бурмочучи, відійшов і сів у крісло. Але о шостій, коли розчинилися двері виборчої дільниці, він раптом змінив свій намір:

— Вибачте, голубоньки, мене старого! І як я не здогадався, що ви ж уперше

голосуєте! А якщо вперше, то й голосуйте першими!

Марійка одержала бюлетень.

— Сюди, тут кабінки,— запросив її юнак з червоною пов'язкою на рукаві.

Марійка відгорнула важку порт'єру. В кабінці на столику лежали олівці. "Що ж я маю тут зробити? Ах, так, треба згорнути вчетверо бюлетень".

Та вона не поспішала з цим. Хвилюючись, узяла олівець, для чогось легенько вколола собі гострим кінцем долоню. І раптом зрозуміла, що не може вийти звідси, доки не висловить те світле, незвичайне почуття, яке сповнює її серце.

Хутко присіла на край стільця. Написати про все: що вона голосує сьогодні вперше, що цей день для неї — свято, що вона клянеться не шкодувати для Батьківщини ні сил, ні здоров'я, і, якщо треба, то віддасть і життя за неї...

Але на бюлетені вона зробила лише короткий напис, всього кілька слів: "За щастя народу!" І потай здивувалась, що висловила в них усе, що хотіла сказати...

В сусідній кімнаті стояли урни, оповиті гарячим кумачем, навколо майоріла жива повінь квітів, схилялись із стін багряні прапори.

Глянула, а за столом, між членами виборчої комісії — директор школи Тетяна Максимівна. Сива, в окулярах, з чорним галстуком, з сяючим орденом Леніна на грудях. Вона встала і, як завжди, примружуючи очі, враз нахилилася через стіл.

— Вітаю вас, Поліщук! Запам'ятайте цей день!

Марійка зворушено потиснула простягнену руку.

В залі виборці розглядали карту будівництва нових електростанцій. Микола Сухопара — зосереджений, гордий, поблискуючи очима, натискував кнопки, і на карті спалахували кольорові вогники.

Марійка повернулася додому і, не роздягаючись, сіла в крісло. Хотілось побути самій з своїми думками, осмислити і ще раз пережити цей ранок. За вікнами вже розвиднілося, гомоніли люди, поспішаючи на виборчі дільниці. Дзвеніли трамваї.

"Ось іще один етап у моєму житті,— думала учениця.— Я стала повноправною громадянкою своєї соціалістичної держави, я беру участь у виборах до Рад. Мине ще кілька місяців, і я закінчу школу".

Потім — інститут. Студентка! Вона слухатиме лекції відомих професорів, які славили свої імена науковими відкриттями всесвітнього значення. Ось коли великий і прекрасний світ науки розкриється перед нею в усій своїй хвилюючій глибині! Як вона буде наполегливо вчитись, як жадібно вбиратиме в себе знання, здобуті поколіннями вчених, які все життя своє віддали науці! І як, озброєна знаннями, вона теж віддасть усе своє життя Радянській Батьківщині, народові, партії, які виховують її зараз з такою любов'ю і піклуванням!

Мимохіть подумала, що коли й далі вона вчитиметься так, як зараз, напевно одержить медаль. Марійка запевняла себе, що вчиться зовсім не заради нагороди і що про це не треба й думати, хтозна ще, як складе екзамени. Але інша Марійка нишком, потай їй говорила: "Можеш не думати, будь ласка! Та все-таки чому б тобі й не помріяти про таку нагороду, особливо, коли ти заслужиш її по праву? Не забувай, що

золота медаль дається кращим із кращих, нелегко її одержати. І якщо тебе нагородять нею, не буде ознака, що ти блискуче оволоділа шкільною наукою, і це можна назвати твоїм першим трудовим подвигом!"

Поволі тривога огорнула серце. Чи зможе вона й надалі так учитися, чи й надалі будуть у неї "особливі" п'ятірки?

Швидко переодяглася в домашній квітчастий халатик. Пошила його мати, і це, здається, було ще так недавно. При матері все було зовсім інакше. Тільки тепер Марійка по-справжньому оцінила, скільки домашніх турбот випадало її матері. Зараз на ученицю звалилося безліч дрібних, але потрібних справ і обов'язків. Правда, вона допомагала матері й раніше, та тепер усе доводилось робити самій. Треба було думати про їжу, шити, прибирати в квартирі. Обід приносила з їдальні сусідка, але сніданок і вечерю Марійка готувала сама. Білизну відносила до пральні, та на це доводилось теж витрачати час. Про все треба було пам'ятати: своєчасно сплатити за електрику, за газ, радіо і квартиру, своєчасно викупити в книготорзі черговий том Великої Радянської Енциклопедії, не спізнитися в клініку до матері.

Тепер на готування уроків залишалось значно менше часу, ніж раніше. Та пусте — можна недоспати трохи, а уроки вивчити будь-що! Тільки ж надходило часом те, що Марійка звала втомою. Але це була не втома, а незрозуміла байдужість. От посидіти б над уроками ще зайву годину, так ні ж, майне думка: для чого? Складу на трійку, може, й на четвірку. І так буде добре. І якщо мати не повернеться, хіба не однаково, як учитись? І як взагалі тоді жити?

Дуже важко було примусити себе в таку хвилину не встати з-за столу, не відсунути розгорнутого підручника. Тоді учениця питала себе: "А якщо мама справді скоро видужає? Якими успіхами в навчанні порадує її дочка? Хіба має Марійка право отак відступати перед горем?"

Ні, в неї вистачить сили волі не здавати завойованих позицій. Як і раніше, були цікавими і змістовними її відповіді на уроках. Як і завжди, Марійка приходила в школу підтягнутою, акуратною, з незмінною зачіскою, схожою на корону. Тільки найближчі подруги могли помітити в однокласниці зміну. Юля Жукова зазирнула якось у вічі Марійці і побачила в них щось таке, від чого боляче стиснулось серце. У вологих карих очах дівчини світився незвичайний сум. Ні, він зовсім не світився, а просто застиг у зіницях, як дві холодні олов'яні кульки.

Марійка вже знала, як називалась хвороба матері. Але ця назва нічого не говорила дівчині, крім того, що мати тяжко страждає.

Пухирчатка! За цим словом виникало в уяві материне обличчя, все забинтоване, і тільки видно самі очі — невимовно рідні, палаючі від муки.

Досі Марійці ні разу не пощастило побачити матір. До неї не пускали. Це викликало гостру тривогу. Адже лікар сказав, що хвороба зовсім не заразна і що мати може сидіти на ліжкові і навіть ходити по палаті.

Коли дівчина приходила до клініки й просила передати матері листа, вона завжди ловила на собі якісь дивні погляди санітарок. Такий же вираз обличчя був і в лікаря,

коли він говорив:

— Ні, ні, зачекайте. Я не можу дозволити турбувати хвору. Запевняю Вас, що це погіршить стан її здоров'я.

Та одного разу до Марійки вийшла нова санітарка.

— А ви хто будете? — спитала вона.— Дочка, чи як?

У Марійки майнула думка, що коли б вона була сторонньою особою, їй би напевне, сказали всю правду.

— Ні, я просто сусідка,— відповіла вона санітарці.— А що, як там хвора?

Як же важко було проказати це байдужим, холодним тоном, ще й позіхнути при цьому! Мабуть, оте безтурботне позіхання найбільше переконало санітарку.

— Страшна,— промовила вона.— Уся в ранах, поворухнутись боляче бідній. Лежить у бинтах, як сповита дитина.

Марійка сперлася спиною на стіну, бо здавалось, що підкошуються ноги. Але так само удавано байдуже запитала:

— А чому до неї не пускають? Не можна?

— Іноді пускають,— промовила санітарка.— З її установи приходили. Якщо хочете, і вас пустять. Тільки потрібний дозвіл лікаря. То хвора лише просила, щоб дочку до неї не пускали.

У Марійки завмерло на устах "чому?". Вона й так зрозуміла: мати не хотіла, щоб дочка побачила її страждання.

Невимовна ніжність до матері, жаль, біль за неї ятрили серце дівчини. Вона тепер знала, що мати видужає не скоро. Але хіба краще — не бачити її?

В думках вона розмовляла з хворою, ніжно докоряла їй: "Ти помиляєшся, мамочко. Не бачити тебе безмірно тяжче. Я не злякаюсь твоїх ран, мені буде боляче, та я почую твій голос і знатиму, що ти є в мене — дорога, рідна".

Ні, це було б просто ганебно перейти знову на трійки. Саме тепер, думала Марійка, коли прийшло таке горе, вона по-справжньому перевірить свою силу волі. І найкраще вона відзначить день своєї першої участі у виборах, якщо відмінно виконає домашнє завдання.

Марійка хутко приготувала сніданок, прибрала в кімнаті і сіла за підручники. Уроки були важкі. Легкою здалася лише задача з геометрії. Треба було визначити поверхню і об'єм конуса. Учениця знала, як це зробити, але з самого початку припустила помилку в записі, і легке завдання обернулось на важке. Треба було також приготуватись до завтрашньої контрольної роботи з астрономії, вивчити уроки з фізики й англійської мови і закінчити домашній твір з російської літератури, який через два дні вже треба було здати вчителів.

Вона готувала уроки весь день. Коли смеркло, вирішила піти до Юлі. За вікном синів зимовий вечір. Хотілося ще раз перечитати домашній твір. Уже вдягнена, Марійка сіла за стіл. Тема твору була "Ленін і Горький". Учениця розповіла про щирю дружбу двох російських велетнів, про те, як любив Ленін твори Горького, особливо його "Мати", навела висловлювання Леніна і Горького про літературу.

Прочитала уважно до кінця списані сторінки і замислилась. Насупила брови, на лоб лягли зморшки. Робота здалася недосконалою і поверховою. Вона може написати краще, набагато краще! Творові не вистачало виразності, мова здавалася сухою.

"Все треба писати заново!"

Не роздягаючись, почала ходити по кімнаті, обмірковувати, поволі складався план твору. Треба зараз же піти в бібліотеку, напевне знайде книжки, які допоможуть глибше розкрити тему.

Додому повернулась пізно з книжками і з зошитом, заповненим виписками. Була вкрай стомлена, але збуджена, задоволена, бо знайшла дуже цікаві матеріали для своєї роботи. Хотілося зараз же сісти й працювати далі. Але вирішила, що завтра вранці з свіжими силами напише краще.

Накрутила будильник, ввімкнула радіо і стала слухати нічний випуск останніх вістей.

\* \* \*

Коли Марійка ввійшла в клас, біля Вови Мороза зібралось кілька учнів і учениць. Вова щось розповідав, але так тихо, що дівчина не вловила жодного слова.

— О, Поліщук! — вигукнув хлопець, і це було зовсім ні до чого. Відразу ж усі розійшлися по своїх місцях і чомусь уникали дивитись Марійці у вічі. Тільки Юля Жукова підійшла до неї, обняла за плечі.

— Марійко, написала твір? Дай почитати!

Марійка дістала з портфелика зошит.

— Двічі довелось писати. Перший варіант сама забракувала.

Юля сіла читати. Поліщук поклала їй руку на плече, нахилилась до вуха й шепнула:

— Що розповідав Мороз? Про мою матір? Правда?

З несподіванки Жукова відсахнулась, глянула в широко відкриті Марійчині очі, опустила вії:

— Ти хіба чула? Його ж батько, ти знаєш, лікар...

— Знаю, знаю.— Марійка несвідомо смикала подругу за рукав.— Кажі швидше, кажи!

— Йому батько розповідав,—сказала Юля,— що Євгенія Григорівна тяжко хвора... Ти сама це знаєш.

Марійка пильно глянула Юлі в обличчя, промовила тихо:

— Ти не все сказала. Що він ще говорив?

Жукова знизала плечима:

— Ну, от. Що за допит? Я тобі по правді.

Ні, чогось не доказала подруга, щось приховала, це добре розуміла Марійка. Але знала: не скаже Жукова. Щось дуже, дуже погане з матір'ю. Піти сьогодні до лікаря Мороза? Він теж не скаже всієї правди. Згадалось, як у восьмому класі в однієї дівчинки мати померла від рака. Жінка була приречена до смерті, але, звісно, ніхто з лікарів не сказав про це ні їй, ні дочці. Ні, Марійка вже знала, як треба зробити...

\* \* \*

Було це якраз після уроку фізики, на якому Ліда Шепель блискуче відповіла вчителеві домашнє завдання. Біля турника зібрались десятикласники, і розмова зайшла про Ліду.

— Нашій Шепель,— сказав Вова Мороз,— лишається стати першорядною фізкультурницею, і тоді вже ніхто не посміє назвати її "воблою".

— Ні, друзі,— зауважив Гайдай,—"воблізм" у неї від народження, і вона так і помре з цією кличкою. Цікаво, якою буде "вобла", коли закохається? — Він ляснув себе долонею по лобі.— Ідея, друзі! Б'юсь об заклад, що я закохаю в себе Шепель протягом двох тижнів! Ні, я цілком серйозно. Це буде науковий експеримент, і я доведу, що проти мене не встоїть навіть холоднокровна "вобла"! Ну, хто?

— Ти що? Справді? — спитав Віктор.

— Побачиш! Хочеш парі?

— Знаєш що? — процідив Перегуда крізь зуби.— Йди краще подалі звідси.

— Ось як? Ха! — пирхнув Мечик.— Сердитий ти став... Ну, гаразд. Так я ж навмисне! Всі побачите, як Лідка бігатиме за мною! Термін — два тижні!

Гайдай пішов, а Віктор обвів очима однокласників і промовив:

— Якщо так, то він просто не розуміє, що це буде підлість.

— А він не замислюється над такими питаннями,— махнув рукою Вова Мороз.— І взагалі тільки базикає. Пустомеля! Навіть коли б змалювати вкупі Мечика і Шепель — не витримало б полотно. Нісенітниця!

28

Ніна Коробейник ішла в школу в чудовому настрої. Вчора вона закінчила доробляти оповідання. Що як віднести його до редакції якогось журналу? Через деякий час, дуже можливо, вона побачить свій твір надрукованим.

Страшенно хотілося знати наперед: надрукують чи ні? А чому б і не надрукувати? Адже трапляється, що вміщують у журналах і слабші твори, а в неї ж і сюжет цікавий, і характери змальовано гарно.

Ой, яка це буде радість, яке щастя! Ні, просто не віриться, що таке щастя можливе! А як це станеться? Як вона довідається про це? Можливо, що купить черговий номер журналу, розгорне і... маєш! А можливо, що хтось прочитає раніше за неї. "Ніно, твоє оповідання в журналі надруковано!"

З якою ж повагою дивитимуться на неї однокласники! Ну, і вчителі... "У нас в десятому класі вчиться талановита юна письменниця. Яке чудове оповідання написала! Обов'язково прочитайте!" І уявлялось воно на сторінках журналу, і Ніна бачила кожну літеру, бачила заголовок крупним шрифтом, і трохи збоку теж великими літерами: Ніна Коробейник.

Раптом чомусь згадалось, як Залужний колись спитав, чи не хоче вона віднести своє оповідання до редакції, і як від самої думки про це в неї похолонуло серце. Але чим більше працювала Ніна над рукописом, тим усе виразнішим ставало бажання бачити свій твір надрукованим.

Найяскравіше уявлялось, як вона розкриє журнал перед Вовою Морозом. Що скаже

Вова?

Останнім часом вона шукала його товариства. Вова таки художник, у нього, безумовно, талант, хлопець він розумний і, здається, розуміється на мистецтві. З таким приємно подружити. До того ж і він, видно з усього, хоче дружити з нею, з Ніною Коробейник. Ще б пак! З ким же йому й дружити, як не з нею!

Вчора Вова Мороз приніс у клас показати свою нову картину. Олійними фарбами намалював він краєвид. Узлісся, падає багряне і жовте листя, степова дорога вдалині, і над полями зграя перелітних птахів. А на передньому плані стоять групою піонери і дивляться вслід птахам. Під картиною підпис: "У вирій птахи відлітають..."

Ніна просто зашарілась від задоволення: це ж їй першій Вова розповів сюжет... І підпис вона придумала...

І зовсім несподівано вколола згадка: чому він показав свою картину не їй першій, а Варі Лукашевич? Еге ж, він підійшов до Варі і, усміхаючись, розгорнув перед нею полотно. Їх оточили десятикласники, і з ними підійшла й Ніна...

Та це, напевне, зовсім, зовсім випадково. Інакше не може бути. Він увійшов у клас, побачив першою Лукашевич і попростував до неї. Що ж тут такого?

...Вночі Ніна прокинулась і в півночі засміялась: щось хороше, радісне перекочувалося в грудях, ходило хвилями. Згадалось оповідання! Було таке почуття, що твір уже надруковано в журналі і всі його читають, усі захоплюються... Тоді можна буде сказати Вові... Що сказати? А таке: "Ну, от ти — художник, я — письменниця. І зрозуміло, чому ми з тобою стали друзями..."

Вона поспішала в школу, а назустріч дув зовсім весняний вітер — вологий, теплий, поривчастий. Над містом мчали клапті розірваних хмар — білих, як гусячий пух. На майдані працювала снігоочисна машина, сніг був синій, насичений водою.

Відлига нагадала Ніні про весну, і хотілось думати, що березень уже не за горами і що так прекрасно жити, коли ти сама чула і щира, і твої вчинки такі щирі й хороші, і як чудово, благородно зробила вона, Ніна, коли своєчасно віднесла Марійчин зошит учительці...

Учениця згадувала всі подробиці свого вчинку, милувалася ним. Зрештою, їй мало дякували, бо інакше одержала б Марійка двійку з тригонометрії. А втім, не заради ж подяки вона зробила це. Просто в неї такий благородний характер, і все хороше перемагає в ній, і не можна й простити Марійці, що вона така невдячна і стримана. Інша кинулася б обіймати, а Марійка тільки промовила: "Щиро тобі вдячна, Ніно".

Ось зараз вона зайде в клас, побачить Вову Мороза і скаже йому... Що ж все-таки треба сказати йому? Здається, нічого. В очах у нього завжди відбиваються думки. Справді, як це зворушливо бачити в очах друга його думки?

Ніна швидко скинула шубку, чемно привіталася до Агафії Кирилівни і швидко пішла по східцях. Стара гардеробниця тільки головою похитала вслід: "Коза, ах коза!"

Захекавшись, учениця увійшла до класу і зупинилась. Вова сидів на одній парті з Варєю Лукашевич і щось тихо їй розповідав. Варя слухала дуже уважно, і одно вухо було в неї зовсім рожеве, аж світилось. Це вухо чомусь особливо запам'яталось Ніні.



Чому воно так розчервонілось?

Мороз глянув на Ніну, і їй здалося, що він зникнув.

Не проронивши й слова, дівчина пройшла до своєї парти й сіла. Вхопила якусь книжку, розгорнула, почала читати, зовсім не бачачи літер. Але в ту ж хвилину встала і вийшла з класу, не глянувши ні на Варю, ні на Вову.

В коридорі стала біля вікна. На тополі сиділа зграйка горобців — мокрих і скуйовджених, на ковзанці у дворі сіріли каламутні калюжі.

"Як він сміє? — подумала з обуренням Ніна.— Невже він проміняв дружбу зі мною на цю... цю мовчальницю? Невже він не розуміє, що дружити зі мною — це честь для нього? Ну, гаразд! Якщо так — кінець!"

Хтось торкнувся її плеча, вона знехотя обернулася і побачила Юлю Жукову.

— Ти чому така наїжена? Нінко, що сталося?

Ніна дивилась на Юлю сухими байдужими очима.

— Не виспалась? — допитувалась Юля.— Розчарувалась? Зневірилась? Чи, може, безнадійно закохалась? А втім, я пам'ятаю, як ти колись запевняла, що стріли любові ніколи не вразять твого серця.

В її голосі бринів іронічний смішок, але вчувався і незрозумілий сум.

Ніна враз насупила брови, гордо підняла голову:

— Ти помиляєшся. Я ніколи не буду нещасливою ні в коханні, ні в дружбі. Просто в мене поганий настрій. От і все. Мабуть, таки не виспалась.

Юля промовчала. Ніна була зараз трохи смішною в своїй гордовитій позі.

Ніхто не знав, у тому числі й Ніна, що дружба Юлі і Віктора розбилася і що, не змовляючись, обоє вони приховували це від усіх. Юля не сказала про це навіть Марійці. Навіщо їй звирятись у такому? У неї своє, безмірно тяжке горе. Так ніхто, навіть мати і найближчі подруги, не знав, як болісно переживає Юля розрив з Віктором.

Коридор сповнювався молодими голосами. Пройшов Микола Сухопара з товаришами, гукнув:

— Здрастуйте, Ніно! Сьогодні в нас контрольна!

З Віктором Перегудою пройшов Мечик, про щось гаряче сперечаючись. Сходились учителі, прийшли Юрій Юрійович і Надія Пилипівна, з директорської визирнула Тетяна Максимівна. Мимо Юлі тихо проскочили Федько й Митрик — хлоп'ята не любили, коли старша сестра на людях розмовляла з ними, вони й самі були вже "дорослими". (В школі скінчився ремонт, і тепер і молодші, і старші класи працювали в одну зміну.)

Сьогодні десятикласники знову були захоплені домашнім твором Марійки Поліщук з російської літератури. Російську літературу в десятому класі викладав завуч Олег Денисович Малобродов, з чорними, блискучими очима, які робили дивний контраст з його золотистими бровами і таким же світлим волоссям. У школі він був відомий, як організатор масових екскурсій учнів то в музей, то на археологічні розкопки, то на завод.

Учитель він був вимогливий, пояснював урок чудово, весь клас завжди слухав його, затамувавши подих. Якщо хто з учнів погано відповідав, Олег Денисович вихоплював з

кишені носову хусточку, вставав з місця і починав хутко ходити по класу. Потім зупинявся, підходив до учня і клав йому на плече руку:

— Голубчику, не можна так говорити про художній твір. Письменник писав його кров'ю серця, а ви тут заникуєтесь, дивитесь на стелю, чекаєте підказувань. Сідайте, сідайте швидше!

Ніна Коробейник побоялась дати вчителю на розгляд своє оповідання. В дев'ятому класі одна учениця принесла йому свої вірші. Олег Денисович прочитав, почервонів і сказав:

— Що ви робите? Невже ви серйозно думаєте, що тут є щось схоже на поезію?

А потім довго розмовляв з ученицею, доводячи, що вона даремно витрачає час.

Вірші й справді були дуже примітивні, інший п'ятикласник написав би краще. А учениця вважала себе за справжню поетесу, хоч майже в кожному класі сиділа по два роки. Та у Ніни холонуло в грудях від самої уяви, що Олег Денисович з властивою йому відвертістю може сказати і їй: "Що ви робите?" Дуже хотілося почути його думку про своє оповідання, та... брав страх.

Учитель швидко зайшов у клас з купою зошитів, на ходу поправляючи п'ятірнею золотисте волосся; обличчя його сяяло, очі іскрились. Черговий підійшов до столу, та Олег Денисович тільки руками замахав:

— Потім, потім! Спочатку про роботи. Тут у нас... Маріє Поліщук, я з захопленням читав ваш домашній твір! Хочу поділитися радістю з усім класом. Сідайте, Маріє Поліщук, я зараз прочитаю вголос те, що ви написали. Слухайте, з якою любов'ю і знанням написано роботу.

Він почав читати, підносячи вгору палець, коли хотів звернути увагу учнів на якесь особливо вдале місце. І весь урок десятикласники обговорювали Марійчин твір. Олег Денисович радів кожній цікавій відповіді, кожному вдумливому зауваженню і наприкінці уроку попросив Поліщук розповісти, як вона працювала над темою.

"Отже, буде дві золоті медалі,— тим часом думала Ніна.— У мене і в Марійки. Ну, що ж, я рада. А втім, навіщо себе запевняти й цьому? Якщо навіть такий Марійчин успіх і не викликає в мене особливого захоплення, то я щиро їй вдячна за те, що навчила й мене, як треба працювати по-справжньому.

Ні, далі так не можна! Якщо Марійка завоювала перше місце в класі, то це значить, що вона, Ніна, відстала. Вона — на другому плані! Тепер Ніна Коробейник лишилась позаду. Гаразд, ще побачимо! Я доведу, доведу!

Треба тільки заспокоїтись. Головне — попрацювати на повну силу своїх можливостей. У неї, Ніни Коробейник, цих можливостей, безумовно, біль-ще, ніж у Марійки. Знову вийти на перше місце... Знову..."

На великій перерві до Юлі Жукової підійшла Варя Лукашевич. Дівчина була чимось дуже занепокоєна. Стурбувалась і Юля. Відразу майнула думка про Жоржа.

— Що? Знову твій фотограф?

— Чекатиме сьогодні ввечері,— промовила Варя.— Якщо не піду, то каже, що знайде мене... що я не втечу від нього... А я...

— А ти?

— А я вже твердо вирішила: буду вчитися... Поступлю в консерваторію...

Варя зашарілась, озирнулась, чи ніхто не чув її слів.

Жукова просвітліла, дивилась на подругу сяючими ніжними очима.

— Варенько, безповоротно? Хороша ти моя! Не знайде він тебе, не бійся! Так зробимо, що й шукати не стане!

Враз так і пирснула сміхом:

— Ну, ми ж йому утнемо! Пам'ятатиме! Віриш мені, Варюшо? Де він тебе чекатиме?

— О сьомій на мосту...

— Чудово! Ти не турбуйся, з мосту ми його не скинемо.

Рівно о сьомій Юля Жукова була на мосту. Вова Мороз і Марійка Поліщук спостерігали здалека.

Юля вже помітила мовчазну постать Жоржа з цигаркою в зубах і підійшла до нього:

— Ось і я! Здається, вам довго чекати не довелося!

Жорж випростався, вийняв з рота цигарку. Ліхтар освітлював його обличчя, здивоване і майже зле.

— Дозвольте...— вихопилось у нього.

Жукова стояла перед ним, втупивши в нього очі:

— Що ви просите дозволити вам? Пробачте, ви чекали побачити іншу?

Жорж кинув через поруччя цигарку, рвучко засунув у кишені пальта руки, шарпнувся:

— Ви що? Який розговор?

— А зараз почуєте який,— незворушно промовила дівчина.— Вам лист. Читайте зараз же.

Вона простягла Жоржеві аркушик паперу. Він ухопив його, хутко пробіг очима: "Жорж! Я лишаюсь учитись і не хочу, щоб заради мене ви спізнилися на поїзд. У мене зовсім інші мрії й інші бажання. Прошу не гаяти даремно часу і зустрічі зі мною не шукати. Варя Лукашевич".

— Точка!...— видихнув Жорж.

— А так,— спокійно ствердила Юля,— здається, Варя не забула поставити крапку. Цю записку вона просила передати вам, і ось я і мої товариші,— вона кивнула на Вову й Марійку, які підійшли,— виконали її прохання. Відповіді не потрібно! І ще ось що: комсомольська шкільна організація бере Лукашевич під свій захист! Так! І допоможе їй здобути вищу освіту. А вам бажано удосконалювати свою майстерність, щоб стати справжнім фотографом!

— Дозвольте! — сіпнувся Жорж. — Я не хочу слухати вашого розговору!

Він зім'яв записку і кинув її вниз, під міст.

— Розмову закінчено,— відповіла спокійно Юля.— На все добре!

— На все добре! — додали в один голос Вова і Марійка.

Марійка дуже хвилювалась — і коли записувалась у регістратурі на прийом до лікаря, і коли чекала своєї черги. Та нарешті її викликали, і дівчина увійшла в кабінет, уже заспокоївшись, і навіть змусила себе привітатись до лікаря з усмішкою.

— Вибачте, я не хвора,— пояснила вона,— а прийшла порадитися з вами. Мені доручила це зробити моя подруга. Її тітка захворіла, живе вона в селі.

Марійка потай сама собі дивувалась, як вона може так спокійно говорити неправду. Лікар — стара жінка — уважно слухала, злегка киваючи головою.

— Вибачте,— сказала вона,— що ж я можу вам порадити, якщо не бачила хворої, не знаю діагнозу?

— Ні, ні,— злякалась Марійка,— я вам усе зараз розповім! Діагноз уже відомий. Тітка моєї подруги хвора на пухирчатку. Ну і я хотіла розпитати у вас. З доручення.

У лікарки лягли на лобі зморшки.

— Хто ж лікує хвору?

— Там же, в селі, вона лікується. Але досі ніяких результатів... От... Чи довго триває ця хвороба? Ну, і які наслідки, і взагалі, чим краще лікувати?..

— Сідайте, — запросила лікарка.— Які ж ознаки хвороби?

Марійка розповіла все, що знала.

— Так, так...— Обличчя в лікарки стало суворе.— Бачите, є три види цієї хвороби. У жінки, за вашим описом, становище небезпечне. Пухирчатка — смертельна хвороба і загадкова. В тому розумінні, що досі наука не знає її збудника та радикальних засобів лікування. Можливо, що захворювання викликає інфекція. Але, знову ж таки, це ще не доведено. Хвороба надзвичайно рідкісна. У моїй практиці за тридцять років я пам'ятаю лише, здається, два випадки пухирчатки. Правда, зараз у клініці теж лежить одна жінка.

Лікарка не помітила, як здригнулась дівчина, і говорила далі:

— На жаль, тут не допомагають ніякі ліки. Всі найновіші препарати — і пеніцилін, і багато інших, теж результатів не дають. Рани ми лікуємо відпрацьованим автолом, вони загоюються, але хвороба лишається і... за кілька місяців хворий гине. Не зовсім приємно говорити вам, але випадків одужання майже не буває.

— Майже? Отже є якийсь процент?..

Лікарка швидко позирнула на Марійку:

— Якщо хтось і видужує, то це, мабуть, за рахунок неправильно поставленого діагнозу. Є ще в нас страшні й загадкові хвороби. А ви вчитесь? У десятому? Ну, от, поступите в медінститут і, може, присвятите своє життя медицині. Вивчатимете такі хвороби, зробите нові відкриття...

Дівчина вийшла з поліклініки приголомшена. Тепер вона вже знала, що її передчуття справджувались, мати помре. Розпач, відчай розривали їй груди, хвилинами з'являвся такий жах, що ціпеніло серце. Холодний вітер опалював обличчя, шарпав, свистів у вухах, а вона швидко йшла, майже бігла тротуаром, натикалась на пішоходів...

Після відлиги різко похолодало, калюжі замерзли, і Марійка, посковзнувшись, двічі впала, поки добігла додому.

Вона не спала всю ніч. Лише перед світанком склепила очі, але зараз же і прокинулась від страшного тягара, що давив їй груди. Той тягар був у серці, не було сили скинути його. Здавалось примарою страшне горе, не можна було сховатись від нього ніде. Чому саме на її матір напала ця хвороба? Невже справді немає ніяких ліків, ніякого засобу врятувати її? Наука, така могутня наука, яка перемагає найлихіші пошесті, яка знайшла чудодійні препарати, навчила робити найскладніші операції, не може вилікувати матір, безсило відступає перед таємничою пухирчаткою?

Є такі ліки, є такі засоби, вони мусять бути і, можливо, що вони зовсім прості, тільки ніхто ще не відкрив їх... Їх знайдуть, обов'язково знайдуть... Учені зроблять тисячі і тисячі дослідів, минуть роки, наука переможе і пухирчатку, і рак, і туберкульоз, не буде ніяких загадкових хвороб. Але зараз мати мусить померти, бо сьогодні ще немає потрібних ліків.

Неймовірною здавалася сама думка про смерть. Можливо, що незабаром винайдуть новий препарат, і перед ним не встоїть ніяка хвороба...

Наступного дня була неділя, і Марійка пішла до батька Вови Мороза, який працював головним лікарем у клініці нашкірних хвороб.

Ліфтом вона піднялась на п'ятий поверх.

Зупинка. Цокнули залізні дверцята, відчинились. Марійка вийшла з кабінки.

Хвилину десять стояла перед дверима з дощечкою, на якій білів напис: "Петро Онисимович Мороз".

Серце калатало. Збентежена наступною розмовою з лікарем, не наважувалась натиснути кнопку дзвоника.

Двері відчинив лікар. Коли входила в кабінет, помітила, як визирнув з сусідньої кімнати Вова і відразу ж сховався. Знову стало нестерпно боляче — чому він немов злякався її відвідин? Ну, так, він теж знає всю правду, і йому важко дивитись їй у вічі, важко брехати.

Вона сіла в крісло, не чекаючи запрошення. Ноги дрібно тремтіли.

— Ви... ви зовсім даремно... — сказала вона лікареві. — Я ж... я все знаю...

Петро Онисимович настовбурчив вітики брів і сів напроти Марійки,

— Що ж ви знаєте, скажіть, будь ласка?

Марійка притиснула до лоба руку.

— Ні, не треба так, — промовила вона, — мати помре, я ж знаю.

Лікар встав і пройшовся по кімнаті. Дівчина стежила за його кроками. Зараз вона бажала тільки одного: щоб він сказав їй, що залишається ще якась маленька надія. Хай би навіть це була неправда, але хай він скаже цю неправду так, щоб хоч на хвилину повірити йому.

І сама ж розуміла, що це легкодухість, що й прийшла сюди тільки для того, щоб остаточно переконатися в правді.

Петро Онисимович упіймав на собі благальний погляд дівчини.

— Ви хочете знати правду і боїтесь її,— м'яко промовив він.— Ви зустрілися з серйозним випробуванням, з великим горем. Але і в горі треба поводитися гідно.

"Горе... Випробування... Зараз він скаже щось страшне",— майнуло в Марійки.

Ні, про все вона вже знає, страшнішого не може бути. Лікар дуже гарно сказав: поводитись і в горі гідно... Вона буде гідно поводитись, вона знає вже страшну правду.

— Стан Євгенії Григорівни тяжкий. Але не можна сказати, що немає ніякої надії. Ми продовжуємо лікування. Робимо все можливе.

— Мама дуже мучиться?

— Рани загоюються, і тепер вона вже не так страждає, як раніше. Ми впорскували їй пеніцилін, збили температуру до нормальної. Гадаю, що скоро ви зможете побачитись. Але яка мужня жінка! Я ніколи не чув від неї жодної скарги. Інша б на її місці... та що казати!

Дівчина пильно дивилася у вічі лікареві, намагаючись прочитати те, що він не договориє.

— Чому ж мама захворіла? — допитувалась дочка. — Де вона захопила цю хворобу? Що її викликає?

Лікар розвів руками:

— Наука цього ще, на жаль, не знає...— І після короткого мовчання додав: — Отож і певних ліків проти пухирчатки ще не знайдено.

— Скажіть,— запитала Марійка,— чи може тут бути якась помилка з діагнозом?

— Діагноз поставлено правильно.

Марійка встала.

— Вибачте. Дуже вам вдячна...

Надворі вже смеркло. На вулицях лютувала хуртовина. Мокрий сніг заліплював Марійці обличчя, сідав на брови, на вії. Свистів вітер уздовж тротуарів. Мимо проїздили тролейбуси, за засніженими освітленими вікнами рухалися людські тіні. Неонові літери реклам світилися крізь снігову каламуть тьмяно і химерно. Вітрини крамниць теж замітало снігом. Перехожі кутались, нагинались, а вітер свистів, рвучкий і пронизливий. Тільки біля кінотеатру вирував живий людський потік, немов не було ні завірюхи, ні холодного вітру.

Вітер ніби прохолоджував гарячу кров, щоки, і Марійці було приємне його крижане дихання.

Вона йшла тротуаром без мети. Їй хотілось уявити себе самотньою. Мати вже померла, і ось вона йде сама-самісінька крізь хуртовину, йде вечірніми вулицями і майданами. Але виникали обличчя подруг, однокласниць, просто в серце дивились великі очі Юлі Жукової, щось говорив Юрій Юрійович, і замість самотньої дівчини Марійка бачила себе то в школі за уроками, то на майбутньому екзамені.

Ось зараз вона повернеться додому і сяде за книжки. Треба, щоб усе було так, як раніше. Підручники, зошити, настільна лампа. Як це хороше — хуртовина за вікном, шелест сторінок, і... працювати, працювати!.. Щоб усе було так, як раніше... Ах, мамо, мамо!

Проходячи мимо міського саду, звернула на майданчик, де стояли вітрини з газетами. Над кожною вітриною світила яскрава лампочка, і сніг заліплював їх, запорошував скло вітрин. Зараз нічого не прочитаєш. На майданчику безлюдно, лише вітер свистить у гілках дерев.

Під склом видно клаптик газети, сніг його заліплює з кожною хвилиною. З-під снігового серпанку виглядає фото дівчини. Притулившись до вітрини, Марійка ледве розбирає підпис під фотографією — це комсомолка, яка одною з перших з'явилась на будову Каховської гідроелектростанції. Дівчина гордо дивиться на Марійку, дивиться кудись у далечінь крізь завірюху, а за нею вирисовуються контури екскаватора. Губи в дівчини міцно стиснуті, обличчя вольове, мужнє.

"Така завжди поводитьсь гідно", — думає Марійка, і їй здається, що ця дівчина, яка працює далеко звідси, на легендарному Каховському плацдармі, чимось дуже схожа на матір. Ось і підборіддя в неї — таке тверде, немов з чистого мармуру, і ці риси біля рота...

Ззаду почулися кроки. Марійка побачила жінку в теплій хустці і ватяному піджаку, з мітлою в руках.

Немов продовжуючи розмову, жінка звернулася до Марійки:

— Ото я й думаю: хтось і в хуртовину підійде, перегляне котрусь газету. Ай, мете! А ми теж пометем, а ми теж... Я щоранку всі газети перечитую. Вивішу і перша читаю. Одну газету, другу. І "Правду", і про медицину, і про кіно. Все мені думається, що про мою дочку щось напишуть. А напишуть, я це скажу хоч кому. Дочка моя, бачте, в Мурманську капітаном на кораблі. На такому, що ото рибу ловить. Карточку прислала. Влітку в гості до неї збираюсь. Відписую їй, що я тутечки теж на посту. Начальник над газетами. Їх тут у мене тридцять газет і журналів, хоч порахуйте.

Жінка засміялась дрібним дзюркотливим смішком. Вона згадала, мабуть, щось цікаве і втішне — може, про дочку-капітана, — і сміючись хитала закутаною головою. Енергійно почала обмітати з вітрин сніг.

Додому Марійка повернулася, трохи заспокоївшись, з наміром відразу ж сісти за підручники. Відчувала навіть докори сумління за свій хвилиnnий відчай, за розгубленість. Просто ніяково було вдаватись у розпач перед комсомолкою з Каховського будівництва, і перед дівчиною-капітаном, та й перед тією жінкою з мітлою. А що скажуть у класі товариші, що скаже мата коли вона, Марійка, зійде на трійки, перестане вчитися?

Марійка поклала перед собою книжечки, розгорнула зошит. І тут хтось постукав у двері.

На порозі стояла Варя Лукашевич.

Марійку вразив її вигляд. За останній час Варя дуже змінилась. Вона немов виструнчилась, стала на весь зріст, як молода тополька, якій досі щось заважало вирівнятись. Навіть рухи її, раніше занадто обережні, тепер стали сміливіші, впевненіші. Все обличчя світилось, немов дівчина стояла перед вранішнім сонцем.

Заглиблена в думки про матір, завжди з тривогою за неї, Марійка досі просто не

звернула уваги на ці зміни. А зараз, в одну коротку мить, коли Варя стояла на порозі кімнати, Марійка побачила її наче при спалаху вогню.

— Якщо я невчасно,— промовила Варя,— то просто скажи, без церемоній. Ні, справді, може щось у вас... чи в тебе... якась робота?

— Ні, ні, Варю,— замахала руками Марійка.— Я тобі дуже, дуже рада! А робота звичайна — уроки!

— Я й прийшла повчитись у тебе... як готувати уроки. Щоб так відповідати в класі, як ти, треба знати якийсь секрет. Я трохи не так сказала — не секрет нехай, а метод, чи що.

— Сідай, Варю. Ні, спочатку, звісно, роздягайся. Пальто давай сюди. Секрет страшений, але тобі відкрию на знак дружби.

Варя спалахнула:

— Дружба? Зі мною? Ну, ти...

— Нічого не "ну"! — гаряче вигукнула Марійка.— От у мене передчуття, що ми будемо з тобою ширими подругами.

— Ой, далеко мені до тебе,— похитала Варя головою. — А все ж таки не хочеться бути в класі останньою!

До пізнього часу сиділи однокласниці за уроками. Варі важко давалися геометрія і алгебра. Того вечора вони розв'язали вдвох з Марійкою чимало задач.

— Потрібна практика,— говорила Марійка.— Іноді дивишся — хитрюща задача, просто — ребус! До речі, ти любиш розгадувати ребуси? Я — страшенно, і сама люблю їх придумувати. Ну, от така задача. Як за неї братись, з чого починати? Почнеш підходити з цього боку, з іншого, думаєш: та невже ж задача хитріша за мене? А може, я забула яку формулу? Буває, що й не вирішиш одразу, відкладеш зошит, підеш прогулятись. А в голові так і миготить: периметр, трикутник, гіпотенуза, конус... Прийдеш, знову сядеш, вчитуєшся, роздумуєш: а що коли ось так? І точно, схопила за ниточку, весь клубок почав розплутуватись. Але коли в тебе слабо з теорією, тоді задачі не розв'яжеш. Я вже по собі знаю, Варюшо. Ну, а ще, крім теорії, треба навчитись гострити свою думку.

Варя усміхнулась.

— А з цієї науки, здається, підручника немає?

— Нічого, навчишся без підручника. Потрібне тренування.

Лукашевич залишилась у Марійки ночувати. Подруги довго не спали.

За вікном давно вже стих міський гамір, тільки хуртовина не стихала, кидала в шибки сніг, завивав вітер.

— А десь у горах,— задумливо говорила Марійка,— десь на Памірі чи Тянь-Шані стоїть обсерваторія. Уяви, Варенько, вже місяць гуде хуртовина, єдину гірську дорогу до обсерваторії замело. Спостерігати небо вже не можна, над скелями і бездонними прірвами, над усім Паміром висить каламутна непроглядна хмара. А буря там не така, як тут. Зриває з обсерваторії дах, навколо все реве, свистить, виє. Сумно, правда? А невеличкий колектив радянських людей на посту. Довгими вечорами вони збираються



докупи, слухають радіо. Звуки перериваються, їх заглушає буря...

— Краще не обсерваторія,— сказала Варя,— а метеорологічна станція. Я колись хотіла стати метеорологом. Передбачати погоду для всієї країни — правда, це дуже цікаво?

— А я мріяла про роботу астронома,— продовжувала Марійка,— і обсерваторію уявляла обов'язково десь на Памірі. В цій професії я бачила стільки поезії, романтики...

— Чому ти говориш "мріяла"? Це вже минуло?

— Не знаю ще, Варю. Бачиш, мені останнім часом хочеться бути ближче до людей. І, сказати по правді, астрономія здається холодною. Знаєш, космічні простори, крижаний холод. Планети так далеко, а люди поруч, ходять по землі, радіють, живуть, борються, часом страждають... тяжко страждають.

— Ну, астрономія — теж для людей, для нас. Для землі.

— Правильно. Моя мама...

— Ах, ти ось про що!

— Так. Розумієш, я кажу не тільки про свою матір, кажу взагалі про людство. Я читала, що людина може жити, як норма, півтора-два роки. Це зовсім не утопія, треба тільки вперто боротися за довголіття. Не подумай, що я вважаю працю астронома не такою корисною, як, скажімо, працю лікаря-дослідника, який намагається відкрити вірус загадкової хвороби.

І астрономія, і медицина — для людини, і однаково потрібні й корисні людству. Але в мене, Варюшо, кажу — в мене особисто медицина стала останнім часом викликати такі думки... Зовсім нові для мене думки. Раніше я ніколи не думала серйозно про цю науку. А зараз на серці так неспокійно, немов я в чомусь дуже помилилася. Справді, чому я мріяла стати астрономом, а не лікарем-дослідником? Хвилювала романтика, обсерваторія в горах. Що ж, романтика є, мабуть, у кожній професії, треба тільки її розуміти. От і в дослідницькій медицині — реторти, колби, хімікати. Уявляю. Або кролики, яких живцем розтинає скальпель. Яка вже тут романтика? А ти лише подумай, для чого ти працюєш, яку велику мету ставиш перед собою. Павлов працював не заради романтики.

Марійка сперлася на лікоть:

— А хуртовина, здається, стихає. Чуєш, Варю?

Обидві хвилину мовчали, прислухаючись.

— У таку негоду, мабуть, і капітан корабля солодко спить,— усміхнулась Марійка, пригадуючи жінку біля газетної вітрини.— А ми з тобою розбалакалися.

Вона простягла руку і ввімкнула світло. Глянула на годинник.

— Варю, незабаром три! Спати, спати!

Але Варя запротестувала:

— Що ж ти все про свої мрії? А я... Я теж мріяла... І зараз мрію. Ще п'ять хвилин! Добре?

Потім Варя замовкла. Марійка оклинула:

— Що ж ти? Варю! Заснула?

У відповідь почула дивний звук. Сумніву не було: Варя схлипувала Марійка скочила з ліжка, залопотіла босими ногами по підлозі.

— Варенько?!

Лукашевич лежала на дивані, вкрившись з головою. Марійка обережно закотила ковдру і побачила заплакане обличчя подруги.

— Погаси, погаси світло,— зашепотіла Варя.— Я така... така дурна. Мені соромно.

Марійка клацнула вимикачем. Варя довго не хотіла говорити, в чому річ. Нарешті призналась:

— Мені... мені Жоржа шкода... Він же так хотів поїхати зі мною до моря. В південне місто...

Марійка мовчала. Варя перестала схлипувати.

— Ти ж чому мовчиш? — спитала вона.

— Тому, що я хотіла почути про твої хороші мрії. Сама знаєш — про те, як ти вчитимешся в консерваторії, як станеш співачкою, відомою всьому народові. А ти? Знову про Жоржа?

Вона схилилась над подругою і заговорила палко, переконливо, стискуючи її руку:

— Варю, зрозумій, що ти зробила б злочин, ти закопала б свій талант, і все життя тебе мучила б думка, що ти — зрадниця! Так, бо ти зрадила б наші найкращі сподівання! Зрадила б народ, який учить тебе на свої трудові кошти, збудував для тебе школу, виховує тебе! І для чого? Щоб ти стала хатньою робітницею недоучки Жоржа? Це ж однаково, що плигнути в болото. Знаєш, є такі тихі болітця, зарослі осокою? Ква-ква! Замість того, щоб стати гордістю, дочкою народу! Як це тобі подобається?

— "Ква-ква!" — повторила Варя і засміялась крізь сльози.— Марійко, я ж хотіла помріяти з тобою зовсім не про Жоржа. Жорж тільки так... згадався. Я ж уже все вирішила, все, Марійко. Безповоротно. Заморочив він мені голову, і справді ледве не впірнула до жаб.

— Ой, Варю, яка б це була помилка! Варенько, я тільки що уявила собі. Тайга, тайга, океанський берег, і от у тайзі будується велике місто — десятки тисяч людей, машини, падають сосни, прокладаються дороги. Але серед будівників з'являється невідома хвороба. Що її викликає? Можливо, що якась тайгова комаха. В тайгу їде дослідницька експедиція. Я теж працюю в тій експедиції. І ось на будівництво приїхала відома співачка — лауреат Варвара Лукашевич! А до того ми з тобою не бачились багато років. Я тільки з газет дізнавалась про твої успіхи. Ми знову зустрічаємось і згадуємо цю ніч, нашу розмову, шкільні роки, і так, як зараз, за вікном завиватиме хуртовина. А втім, хуртовина не обов'язково, головне те, що здійснилися наші мрії, що ми пішли широкою-широкою, світлою дорогою.

— Широкою-широкою... Світлою...— тихо повторила Варя.— А вітер і справді затих. Завтра буде хороший день!

— І весна зовсім не за горами,— додала Марійка.— І екзамени теж. На атестат зрілості, Варю.

\* \* \*

Було дуже холодно. По тому, як різко рипів сніг під ногами, Віктор визначив, що, напевне, градусів двадцять п'ять. Він навмисне пройшов зайвих півкварталу, щоб глянути на градусник, який висів біля голівунівермагу. Справді, хлопець помилився тільки на один градус. Ртуть опустилася до цифри 26 нижче нуля.

Давно не було таких морозів. Вітрини крамниць розписані срібними вибагливими мережками, і, мабуть, не кожний художник змалює такий тонкий рисунок. Електричне сяйво ледве проникає крізь товсту паморозь. Тролейбуси в інеї, вікна в них теж укриті памороззю, і пасажери дивляться на вулицю крізь маленькі просвіти-дірочки, зроблені з допомогою нігтя і власного дихання.

Навколо стоїть туман. Вікторові рідко доводилось спостерігати це явище: туман під час морозу. Неонові реклами поблискують сьогодні тьмяно, прохожі не йдуть, а поспішають підтупцем, зігнувшись, закутавши обличчя.

У Віктора змерзли ноги, але він похмуро ходив тротуаром — туди й сюди, поглядаючи на другий поверх, на вікна, де жила Юля. Спочатку він сподівався, що випадково зустріне її. А потім примирився з тим, що лише побачить її силует на вкритому памороззю вікні. Ще пізніше він утратив всяку надію і на зустріч, і на силует.

Вікно Юлиної кімнати світилось, та ось уже, мабуть, дві години, як Віктор ходить тротуаром, а й досі не побачив навіть Юлиної тіні. Що ж вона? Сидить і вчить уроки? Чи, може, її немає вдома?

Йому пригадалися усі дрібниці, всі речі, які він бачив у Юлі, коли заходив за нею у той пам'ятний вечір перед зборами молодих виборців. Пригадалось її нове коричневе плаття, в якому вона вийшла з сусідньої кімнати; Митрик і Федько, троянда з паперу... Яке все миле і... недосяжне!

Далі чекати на вулиці було вже неможливо: хлопець дуже змерз. Але як іти додому з цим гнітючим почуттям? Було б, мабуть, легше, коли б і справді був винен!

З кожним днем Віктор усе тяжче відчував, що втрата Юлі для нього — велике горе. Хвилинами йому здавалося, що взагалі все загинуло, насунулась якась катастрофа. Юля тепер уперто уникала з ним зустрічі віч-на-віч...

Він прийшов додому похмурий і хотів тихенько шмигнути в свою кімнату, але з ідальні вийшов сяючий батько.

— Ану, Вікторе, йди сюди на консультацію. Як тобі здається ця штука?

Степан Якович був у новій полосатій піжамі і саме про неї хотів почути думку сина. За батьком ішла слідом Лукія Федорівна і, заходячи з усіх боків, обсмикувала на чоловікові обнову.

— Оце, бачиш, сину, подарунок мені від мами на новосілля. Тільки ж вузько, дуже вузько!

Лукія Федорівна запевняла, що навпаки, піжама зовсім не вузька, треба тільки переставити гудзики, і все буде гаразд.

Вона глянула на Віктора і сплеснула руками:

— Ой, який ти червоний! Замерз?

Степан Якович сказав:

— Та-ак, морозець! Правда, мені біля печі було тепло, що але піт котився. Сьогодні дали плавку понад план.

Усього тиждень, як Степан Якович одержав нову квартиру на третьому поверсі великого будинку. Квартира була на три кімнати з кухнею, ванною, газом і гарячою водою. Усі ці дні з крамниць привозили то крісла, то диван, то новий шифоньер, то килими, і тільки вчора Лукія Федорівна заявила, що тепер уже в основному квартиру обставлено, і можна подумати про новосілля. Не було тільки розв'язане питання про картину у вітальні. Справа в тому, що Степан Якович купив у комісійній крамниці копію картини Шишкіна, чим викликав нарікання з боку Лукії Федорівни, яка вважала, що копія абсолютно невдала. Особливо повставала вона проти одного з ведмежат, доводячи, що Шишкін не міг так змалювати ведмежа, що воно більше скидалось на звичайне волохате цуценя.

Правду кажучи, Степан Якович і сам бачив, що сплехував, але, по-перше, було соромно признатись у цьому, а по-друге — шкода витрачених грошей: купив, то хай уже висить!

За вечерею зібралася вся сім'я. Мати Лукії Федорівни, жвава бабуса, яка вела все господарство, купила сьогодні дзеркальних коропів і засмажила їх у сметані. І ці коропи розбуркали раптом у Степана Яковича риболовецьку пристрасть.

— У вихідний їду рибалити,— рішуче заявив він.— Пам'ятаєте, яку щуку привіз із Дінця?

— Тату, то ж було влітку,— зауважила старша сестра Віктора, така ж, як і він, широколоба і кароока.

— Влітку? — Степан Якович енергійно розправив вуса, які вже почали сивіти.— А хіба я не ловив окунів в ополонці? Та мені всі рибалки заздрили! Тут головне що? Блешня! Блешню треба підібрати підходящу. Одну спробувати, другу... Взимку, з ополонки, коли хочете знати, ще цікавіше ловити, ніж улітку. Поставив на кризі наметик з брезенту од вітру, тепло вдягся — шапку, валянки... До речі, чи їх міль не з'їла? І сиди над ополонкою, орудуй блешнею. Водити її треба вміючи, щоб вигравала у воді, як жива рибка...

— Які щуки були сьогодні на базарі! — втруtilась бабуса.— Морожені. Колгосп вивіз на продаж. А я думаю: візьму коропів. Щуці, думаю, до коропа, як галці до індика...

— Не помилилась, мамо,— сказала Лукія Федорівна.— У нас в дитбудинку акваріум улаштували. Вчора золотих рибок впустили. Діти весь день товпились, не схотіли й книжки слухати.

Лукія Федорівна працювала в дитячому будинку вихователькою. У неї було тонке обличчя без зморщок і пишна зачіска, з-під якої визирали мочки вух із слідами дірочок від сережок. З сином у неї була щира дружба. Віктор звик звірятись їй у всіх своїх справах. Тільки якось так сталося, що про Юлю не сказав ні слова. А коли й згадував її в числі інших своїх однокласниць, то намагався вимовити її ім'я з найбільшою байдужістю. Та Лукія Федорівна материнським серцем відчувала правду. Сьогодні вона

весь час нишком поглядала на сина. Помітила, що вже кілька днів він щось носить у серці, чимсь дуже збентежений, щось його мучить. Але не питала. Напевне, він і сам розповість.

Катя була весела й радісна. Працювала вона співробітником на метеорологічній станції і мріяла знайти якусь закономірність у природі, щоб заздалегідь, принаймні за півроку, безпомилково визначати, коли і де випадуть дощі.

Віктор часто доброзичливо насміхався з цієї сестриної думки.

Сьогодні Катерина Степанівна прийшла особливо збуджена і відразу накинулась на брата:

— Ану, голубчику, що я тобі розкажу!

— Тебе яка муха вкусила? — відмахувався Віктор. — Цеце чи звичайнісінький гедзь?

— Так от, — урочисто оголосила Катя за вечерею, — до нас приїхав з Лубен старик, колишній агроном. Слухайте ж, особливо ти, гедзю!

— Отож, я вже в неї став гедзем, — муркнув Віктор, якому було не до суперечок і якого сьогодні дратував піднесений настрій сестри.

— І ось цей старик відкрив закономірний зв'язок між туманами й памороззю взимку і дощами влітку. На підставі народних прикмет. Подумайте, старий чоловік, ходить зігнувшись. "Мені, — каже, — скоро переходити в третю стадію, та тільки не вму, доки не приймуть на озброєння мій метод, а впертий!" Все управління гідрометеослужби його вже знає!

— Ну, хай йому щастить доля, — сказав Степан Якович, — хоч я, правду кажучи, не дуже вірю, щоб можна було за якимсь методом точно вгадувати дощ. Так-то... А що ж це наш синок такий похмурий? — звернувся до Віктора. — Як ти, за новий метод чи за старий? Еге-ге, щось розстроїло нашого майбутнього сталевара. І навіть короп його не захоплює. Може, двійку впіймав? Не припускаю. А може, — ота дівчина, що сидить на третій парті?

— На якій парті? — скинувся Віктор. — Про яку ви дівчину?

— Ти краще знаєш. Що ж, "на світанку туманної юності" законно. Буває, і дуже часто.

— Ну що ти, тату!

— Нічого. Якщо вгадав, то і в мене бувало. Уперше трапилося в сімнадцять років. Думав, що це вже кохання навіки. І вона так думала. Палання, зітхання, вірші, пісні!.. А потім ще двічі закохувався і кожного разу теж думав, що тепер уже на віки вічні. Аж доки не знайшов нашу маму. Виявилось, що тільки аж тепер по-справжньому — на все життя. Так-то, сину.

— Нікого на третій парті у мене немає, — сказав Віктор.

— Охоче вірю, що не на третій. А від мук кохання найбільше допомагає знаєш що? Палітурне ремесло! Слово честі, Вікторе! Давай сьогодні переплетемо Флобера. Давно пора, друзі ж твої й потріпали. Та й "Огонек" за минулий рік я ще не закінчив.

Віктор глянув на батька, на його довгі вуса, на примружені очі (їх так мружив тільки тато), і серце огорнули тепло й ніжність. Було приємно вслухатись, як це тепло

повільно захоплює всю істоту, підступає до очей, і тане в грудях крижаний холодок.

Рідний татусь, який він хороший, як добре працюватиметься поруч з ним біля печі! І чомусь так зворушила зараз його пристрасть переплітати книжки. У Степана Яковича була власна велика бібліотека на три чималі шафи; книги він шанував і, якщо траплялось переплітати, робив це з особливою любов'ю.

В серці Віктора лишилася зараз тільки маленька колючка, але й її атакувало з усіх боків тепло, заповнюючи груди. І він раптом відчув, що голодний, як вовк, і що справді немає в світі смачнішої їжі, як короп!

А мати вже підсовує збоку склянку з паруючим чаєм і здобу.

Син глянув, ледь-ледь усміхнувся — мати була велика чайовниця. Не існувало, мабуть, такого сорту чаю, якого б вона не спробувала.

— Спасибі, мамо. Це ж який? Індійський чи китайський?

— Грузинський, "екстра", його треба вміти заварювати.

— А цейлонський як?

— Розчарувалась.

— Та й гарячий же твій чай! Нічого, приємно. З мене й досі холод виходить. Надворі таки справжній мороз! Якщо й завтра так... Але однаково шапки не надіну. Кепка — й усе...

Він випив чай, відсунув склянку.

— Ну що ж, тепер можна і Флобера!

Віктор встав з-за столу, поцілував матір, ущипнув за шию сестру — так що вона скрикнула, і пішов з батьком у кухню. Тут у кутку стояв гвинтовий верстат для зшивання і лежала акуратна купа аркушів "Огонька".

В пресі було затиснуто вже зшити книжку...

Віктор із задоволенням поставив прес, узяв ножа і плавно провів ним по краю книжки. Ніж був круглий, схожий на коліщатко, з-під гострого леза легко посипались на підлогу вузькі відрізані смужки паперу.

— Не дуже натискуй! Спокійно! — приказував Степан Якович, сідаючи за верстат і звичним рухом пальців рівняючи купку аркушів...

30

Ніна Коробейник не пам'ятає такого нещасливого дня. Ще вранці настрої зіпсувався від того, що Вова Мороз прийшов у школу разом з Варєю Лукашевич.

"Тепер уже ніяких сумнівів,— подумала Ніна.— Вова здружився з цією мовчальницею".

Самолюбство дівчини було глибоко вражене. Вона запевняла себе, що нічого не трапилось, їй ніякого діла немає до того, з ким дружить цей "художник". І, взагалі, ще невідомо, чи з нього вийде коли талановитий митець.

"Про що ж він може розмовляти з Варєю? Що вона тямить у мистецтві?"

Але справжня неприємність чекала Ніну пізніше. В коридорі її зустріла старша піонервожата Зоя Назарівна.

— Я тебе шукаю, Ніно. Ти вже, звісно, знаєш про Сухопару?

У Ніни тьохнуло серце.

— Що сталось?

— Як?! — вигукнула Зоя Назарівна.— Ти вожата в п'ятому класі і не знаєш, що там сталось? А пам'ятаєш, я казала, що цей Сухопара, якого ти вихваляла в стінгазеті і взагалі на всіх зборах, підставить тобі ніжку? От і підставив, полюбуйся ним!

Виявилось, що сьогодні на уроці Микола Сухопара пустив паперову стрілу, і вона впала перед учителькою на класний журнал.

— Іди зараз же до класного керівника, до піонерів,— порадила Зоя Назарівна,— вживай заходів. За такі речі... знаєш?

Ніна пішла в учительську кімнату і відразу ж побачила засмучене й стурбоване обличчя Зінаїди Федорівни.

— От добре, що ви прийшли,— сказала вона Ніні.— Вже знаєте? Микола наш знову "зірвався".

Від неї Ніна довідалась про вчинок Миколи Сухопари. Зінаїда Федорівна викликала його відповідати урок з арифметики. Школяр нічого не знав, і вчителька поставила йому двійку. Заняття в класі тривали. І раптом Сухопара пустив паперову стрілу. Вона пролетіла над головами учнів і впала на стіл учительки.

— Ви розумієте, Ніно,— говорила хвилюючись учителька,— це помста за двійку.

— А ви ж? Що ви йому сказали? — спитала Ніна, почуваючи, що частина провини Сухопари лежить і на ній, вожатій.

— Я йому наказала: "Сухопара, негайно вийди з класу". Ну, і він вийшов, але так грюкнув дверима, що забряжчали шибки.

Того ж дня відбувся піонерський збір загону. Юля Жукова послала туди і Марійку.

— Послухаєш, подивишся,— сказала вона.— Ти ж член комітету, і ми мусимо знати, як працює Коробейник. Можливо, що їй треба допомогти. Здається, у неї в загоні останнім часом не все гаразд.

— Я теж це помітила,— сказала Марійка.— Була в неї на зборах, з піонерами розмовляла.

— Ну, от, піди й сьогодні.

Ніна увійшла в клас разом з Марійкою і Зінаїдою Федорівною. По зосереджених обличчях школярів, по напруженій тиші Ніна побачила, що піонерів дуже хвилює вчинок їхнього товариша, і цей збір має бути незвичайний.

Сухопара сидів на останній парті. Спершись підборіддям на долоню, він дивився вниз, немов у нього перед очима на парті лежала книжка. Ніна хотіла зустрітися з ним поглядом, але школяр не піднімав очей. Зате погляди всіх піонерів були зараз прикуті до Ніни, і вона відчувала, як напружено чекають школярі її слова.

Зінаїда Федорівна і Марійка сіли збоку на вільній парті. Коробейник підійшла до столу. Вона заздалегідь приготувала коротку промову, якою хотіла почати збір, але зараз не могла згадати жодного речення. Пригадувати далі чи готувати нову промову було пізно, треба вже говорити.

Щоб виграти кілька секунд і тим часом зосередитись, Ніна потяглась рукою за

зошитом, в якому Кочетков акуратно відмічав, що відбувалося на кожному зборі загону. Зошит лежав на іншому кінці стола, дбайливо загорнений у газету. Ніна поклала його перед собою і там, де рукою Кочеткова було виведено "Що було на зборі", прочитала заголовок "Події в Кореї".

Вона підняла голову, захоплена раптовою думкою.

— Це було зовсім недавно в Південній Кореї. Стежкою в горах ішов корейський хлопчик. Звали його Кім. Американські літаки зруйнували село, де він жив. Від бомби загинула вся його сім'я. Кім утік в гори, до партизанів.

Сірі, голубі, карі дитячі очі застигли в напруженій увазі. Ніна говорила повільно, але впевнено, вона вже бачила перед собою худого, босоного хлопчика.

— Коли він спустився у вибалок, до нього долинув гуркіт машин і людський гамір. У долині розташувалось військо чужинців-загарбників. Хлопчик поповз між колючими кущами. Йому треба було розвідати, скільки у ворога танків і гармат. Коли він хотів уже повертатись до партизанів, його схопив ворожий патруль. Хлопчика мучили, та він не сказав ні слова. Тоді його привели на берег ріки і прив'язали до шиї важкий камінь.

Тридцятьоро хлопчиків і дівчаток, затамувавши подих, слухали. Ніна зрозуміла, що маленький Кім мусить жити, жити, незважаючи ні на що. І справді, хлопчик не втопився, бо камінь у воді одв'язався, а Кім плавав як риба. Діти легко зітхнули, а Ніна продовжувала:

— Була пізня ніч, і Кім, безсилий, лежав на березі ріки. Боліло побите тіло, плюскотіли хвилі. Вгорі між хмарами сяяв місяць. "Як він високо висить у небі! — думав хлопчик.— З такої височини йому, напевне, видно і Москву, і весь Радянський Союз. Хоч би одну хвилину побути в школі, де вчаться радянські діти, посидіти з ними на одній парті, сказати їм, які вони щасливі, що в них немає війни, що вони ходять у школу..." Кім заснув, і йому приснився радянський школяр. Він був дуже схожий на одного хлопця...

Ніна замовкла, їй здалося, що вона зробила помилку, що зараз усі розсміються, і тоді вся її розповідь пропала...

Ні, ніхто не сміявся, всі були під враженням оповідання.

— "Як тебе звати?" — спитав Кім.— "Микола,— відповів радянський школяр.— Дивись, який червоний галстук на мені! Я піонер, я вчуся тільки на п'ятірки і четвірки, я глибоко поважаю і люблю своїх учителів, що не шкодують сил, щоб виховати з нас борців за таке чудове життя, якого ще ніколи не знали на землі люди! Я піонер, і я не дозволю собі жодним словом образити вчителя, бо це був би ганебний вчинок для юного ленінця!"

Ніна дивиться на Миколу Сухопару і раптом бачить, що він встав.

— Ти потім скажеш! — замахав руками Юша Кочетков, та Сухопара, не звертаючи на нього уваги, голосно, захлинаючись, вигукнув:

— А що коли мені... коли мені неправильно поставлено двійку!

Цей вигук ураз розірвав напружену тишу. Знявся шум, галас. Кілька школярів водночас вимагали слова. Оля Козуб встала і підняла руку. Вона не гукала, тільки



благальними очима дивилась то на Юшу, то на вожату. Ніна шепнула Кочеткову:

— Дай їй слово!

— Хай Сухопара пояснить,— сказала Оля,— чому він думає, що Зінаїда Федорівна поставила двійку неправильно.

— А тому,— відразу ж почав Сухопара, — що я не зрозумів пояснення! А якщо не зрозумів, то хіба за це зразу — двійку?

І знову знявся страшенний галас. Усі говорили водночас. Даремно Кочетков стукав пеналом об стіл.

З гамору Ніна вловлювала тільки окремі вигуки:

— Чому всі зрозуміли, а Сухопара — ні?

— Він не слухав пояснення!

— Він стріли робив!

Ніна глянула скося на Зінаїду Федорівну і Марійку. "Не вміє,— скажуть,— встановити порядок на зборі". Але з радістю бачила, що весь загін обурений вчинком Сухопари, і що цей збір справді не схожий на інші, і не схожий тим, що всі "її" піонери так одностайно засудили поведінку свого товариша. Було тільки по-справжньому боляче, що Сухопара знову "зірвався". А Ніна ж думала, що хлопець остаточно виправився і що це вона так зуміла його перевиховати.

"Невже пішло все нанівець: бесіди, розмови, читання, робота в гуртках, піонерські збори?"

Згадалось, як працював Сухопара над картою, скільки було радості, коли спалахнула на фанері перша мініатюрна лампочка. Хіба можна було тоді подумати, що цей хлопчина з захопленими очима здатний вчинити щось обурливе, гидке? Мабуть, і Зінаїда Федорівна, і вона, Ніна, ще чогось не додивилися в його характері, не зуміли виховати в ньому піонерської гордості за свій клас.

Тепер треба було знову, з самого початку, боротися за цього школяра.

Ніна нетерпляче чекала, що скаже Зінаїда Федорівна. Але вчителька мовчала. І тільки тоді, коли піонери вирішили, що Сухопара повинен перед усім класом попросити у Зінаїди Федорівни пробачення і виправити двійку, вчителька встала і підійшла до столу.

Ніна думала, що Зінаїда Федорівна буде говорити довго про поведінку Сухопари, скаже, як її образив і обурих школяр своїм вчинком. Але, на велике здивування дівчини, вчителька сказала всього кілька слів. Спокійно й проникливо забринів її густий голос:

— Діти, я знала, що ви правильно оціните поведінку Сухопари. Спасибі! І ви розумієте, що стріла впала не на стіл. Ні, вона влучила мені в самісіньке серце!

Зінаїда Федорівна пішла на місце серед такої тиші, що можна було почути, як стукали дитячі серця.

Цю тишу нагло порушили швидкі кроки. Все сталося так несподівано, що Ніна встигла лише помітити, як перед її очима майнула постать школяра...

Це був Сухопара. Він раптом зірвався з місця і хутко вийшов із класу. Такого ще

ніколи не бувало, щоб піонер залишив збір.

Першою думкою в Ніни було повернути хлопця. А Юша Кочетков уже голосно запропонував:

— Виключити його з загону! Хай іде. Він не піонер!

І знову, як раніше, мовчазно, ніби на уроці, підняла руку Оля Козуб.

— Не треба його виключати, бо він вийшов, щоб не бачили, як плаче! Він зрозумів, що образив Зінаїду Федорівну.

Люба Оля! Безсумнівно, вона казала правду. Самолюбивий хлопець втік із збору, щоб ніхто не помітив його сліз.

Після збору Марійка півжартома потиснула Ніні руку:

— Вітаю вас, Ніно Романівно, у вас природний педагогічний хист. Мені дуже сподобалось, як ви почали збір з оповідання про корейського хлопчика.

І вже серйозно додала:

— Справді, Ніно, бути тобі педагогом!

— А я вже вирішила, Маріє.

— Ну й чудово. Тільки знаєш що? Останнім часом, мені здається, у тебе в загоні робота пішла якось інакше, ніж раніше. Я б сказала — більш казенно, сухо.

— Що ти? — здивувалась Ніна.— Я вважаю, що мій загін вийшов на перше місце в школі!

— А ось Зоя Назарівна говорила, що...

— Що вона може говорити? — роздратовано перебила Ніна.— Мені набридли її поради й повчання!

Коробейник повернулась і пішла геть якимсь новим, поважним кроком. Що його раніше не помічала в неї Марійка.

Наче було це так давно, коли Ніна соромилась свого низенького зросту, почувала себе серед школярів ніяково, боялась почути від них запитання, на яке не змогла б відповісти, щохвилини чекала злих пустощів. Зараз поводитися з піонерами вільно, легко і хвилювалась тільки тоді, коли на зборі був хтось з учителів.

Щодня маючи справу з школярами, вона почала по-справжньому цікавитись педагогікою. Твори Макаренка прочитала з захопленням, талановитий педагог розбудив у неї безліч думок.

Випадок з Сухопарою був неприємний і болючий, та ще дужче загострив у Ніни цікавість до педагогічної роботи. В ній вона побачила глибоку моральну красу. Формування характеру майбутнього громадянина Радянської держави уявлялось справою найважливішою, сповненою творчого горіння, поразок і перемог. Дівчина на яскравому прикладі побачила, що навчання й виховання школяра — єдиний процес для педагога і що ця справа вимагає завжди творчого підходу. Справжній педагог не може бути ремісником, він — скульптор, який ліпить характер молодій людині...

Наступного дня Сухопара якось несміливо підійшов у коридорі до Зінаїди Федорівни і пробурмотів:

— Пробачте, я не буду...

— Що не будеш?

— Не буду кидати стріли на уроці!..

— Ні,— похитала вчителька головою,— ти повинен попросити пробачення не тут. Ти образив мене в класі при всіх товаришах, отже й пробачайся при всіх. І не тільки за стрілу, а й за образу, яку завдав мені, за те, що кинув пляму на весь клас, до того ж залишив збір, замість того щоб чесно, при всіх, визнати свою провину, покаятись.

Минав день, другий. Сухопара намагався не зустрічатися поглядом з учителькою, дивився спідлоба, вилаяв Кочеткова, бо той спитав у нього, коли він попросить пробачення у Зінаїди Федорівни.

Ніну спантеличила така поведінка школяра. Вона думала, що тепер, після збору, Сухопара відчує гостре каяття і відразу ж прилюдно проситиме вчительку пробачити його. Що збір схвилював хлопця, сумніву не було. В чому ж річ?

Ніна губилася в догадках. "Якщо Сухопара заплакав,— міркувала вона,— то це означає, що його пройняло до серця. Він залишив збір, щоб ніхто не бачив його сліз. Отже, Сухопара дуже самолюбивий хлопець. Нехай. Але ж він мусить пробачитись!"

Увесь вечір просиділа дівчина, намагаючись знайти в працях видатних педагогів відповідь на питання, які її хвилювали. Вона розповіла про випадок з школярем Юрієві Юрійовичу.

— А як же ви думаєте вплинути на нього? — спитав учитель.— Майте на увазі, що грубо тиснути на хлопця, ламати його самолюбство не годиться. Йому треба тільки допомогти. Поміркуйте, як ви допоможете. Чи зумієте? Бачте, це ще не все, що піонерський збір засудив поведінку свого товариша.

— Я вірю,— сказала Ніна,— що коли Сухопара глибше усвідомить ганебність свого вчинку, він захоче самолюбство подалі і сам попросить пробачення перед класом.

— Вірити — мало, Ніно. Треба й діяти. Я ж кажу — зумійте допомогти йому. Хай хлопець прийде до думки, що він повинен, розумієте,— повинен знайти в собі мужність сказати: "Вибачте, я хотів помститись за двійку, це — мерзенний вчинок". Але гордість хлопця, самолюбство його не топчуть, Ніно. Ці почуття йому згодяться. Нехай тільки зуміє виявити їх за інших обставин. Хай гордиться тим, що він — юний лєнінець і живе в Радянському Союзі. А самолюбство його хай страждає від одержаних двійок.

Ніна довго міркувала над словами Юрія Юрійовича. Напевне, він міг би порадити щось конкретне. Але вчитель цього не зробив, хоч учениця й пішла від нього з таким відчуттям, ніби після блукань стала на тверду стежку.

Випадок з Сухопарою дуже вразив Ніну. Як подібне могло статися в "її" загоні, з "її" піонером? Вона потай вважала себе за найкращу вожату, останнім часом її навіть дратувало, коли Зоя Назарівна робила їй зауваження. Ніна сама себе втішала тим, що, мовляв, і в найкращих загонах бувають окремі випадки, коли хтось з піонерів зробить недостойний вчинок.

Але все ж таки як допомогти Сухопарі? Треба було шукати самій, а не чекати готових рецептів. Розуміла, що і Зінаїда Федорівна, і Юрій Юрійович саме й настановлюють її на самостійну роботу.

Зінаїда Федорівна не здивувалась, коли Ніна попросила в неї листи від колишніх учнів. Кілька найцікавіших листів Ніна вирішила прочитати піонерам.

Але перед цим вона мала коротку розмову з Сухопарою.

— Я знаю, чому ти досі не попросив пробачення,— без усяких передмов сказала йому Ніна.— Бо ти не маєш на це сили волі. Силу волі мають люди відверті, хоробрі, вони здатні піти на героїчний подвиг, як Зоя або капітан Гастелло. А ти... ти не зважишся навіть на те, щоб чесно, при всіх товаришах, покаятись перед учителькою. Мені просто шкода тебе.

Не чекаючи, що відповідь хлопець, швидко пішла від нього.

Черговий збір влаштували у фізкультурному залі. Посеред кімнати світив піонерський костер. Обмотані кумачем потужні електричні лампи, сховані в купі хмизу, створювали враження багаття.

Всі зібралися, а Сухопари не було. Ніна почала вже хвилюватись, та нарешті з'явився й він. Хлопець крадькома увійшов до залу і тихо підсів до костра.

— Настане час,— сказала Ніна,— коли кожен з нас обере собі професію: одні працюватимуть на заводі, будуватимуть чудові машини, інші стануть лікарями, педагогами, льотчиками, трактористами, дослідниками природи, агрономами. Але всі ми з ніжністю і подякою згадуватимемо наших дорогих учителів, які виховують нас, допомагають кожному з нас стати на велику світлу дорогу. Ваша вчителька Зінаїда Федорівна одержує багато листів від колишніх своїх учнів. Якою любов'ю сповнені ці листи! Вона дозволила мені деякі з них прочитати вам.

Між дітей пройшов шелест, кожний уможувався зручніше, присувався ближче. Підбадьорена тим, що діти зацікавились, Ніна голосно і з почуттям прочитала першого листа.

"Рідна, дорога Зінаїдо Федорівно!

Пише вам колишній ваш учень Антон Ковганюк. Я часто згадую, як ви розбудили в мені бажання вчитись на відмінно, як допомагали мені оволодіти знаннями, зацікавили книжками, немов відчинили переді мною двері в нове життя. Спасибі вам за це, дорога моя вчителько!

Я пишу вам у невеликому будинку метеорологічної станції на острові серед холодного Північного моря. Надворі вже третю добу реве пурга, замітає наш будинок; увесь острів наче здригається від громових ударів розлючених хвиль. Але серце гріє думка, що праця наших радянських метеорологів потрібна Батьківщині, і ніщо в світі не примусить нас покинути свій пост..."

Ніна дочитала листа до кінця. Діти сиділи притихлі, як пташенята. Відсвіт од костра падав на червоні галстуки, відбивався в широко відкритих очах дітей. Не було зараз ні цього залу, ні костра, був тільки будиночок на скелястому острові, де за вікнами ревла пурга і гриміло море.

Ніна непомітно глянула на Сухопару. Він сидів так само нерухомо, як і його товариші, сидів немов приголомшений і так, як і вони, широко відкритими очима дивився перед собою кудись у далечінь, за тисячі кілометрів.

І тоді Ніна сказала те, що добре обмірковувала заздалегідь і навіть записала собі на папірці:

— А чому б нам не послати відповідь сміливому метеорологу Антонові Ковганюку? Я думаю, що йому дуже приємно буде одержати лист від школярів-піонерів, яких тепер учить Зінаїда Федорівна.

Ці слова були зустрінуті вигуками захоплення.

— Що ж ми напишемо? — говорила далі Ніна.— Про свій п'ятий клас, про свої успіхи в навчанні, про класні події. Напишемо, звісно, чесно й правдиво про все. Доведеться, мабуть, написати і... про стрілу, про Сухопару...

Ніна не дивилась у той бік, де сидів Сухопара, але відчула, як він шарпнувся.

Всі мовчали.

— Отже, вирішили? Обов'язково завтра ж і напишемо. Так?

З цими словами Ніна немов випадково глянула на Сухопару. Жалість уколола їй серце. Хлопчик сидів блідий, схиливши голову.

"Чи не занадто я? — майнула думка.— Все обмірковувала... так добре виходило... А тут — живий хлопчина, школяр..."

— А може й не треба писати про Сухопару? — знову спитала Ніна.— Ви подумайте, як боляче буде читати Ковганюку про школяра, який насмілювався так скривдити вчительку!

Всі полегшено зітхнули, бо хотілося похвалитись хорошим, своїми успіхами, радіщами, щоб і читати було радісно цього листа зимівникам на далекій півночі.

— Правильно,— почувся голос Кочеткова.— От тільки... чи простить Сухопару Зінаїда Федорівна?

Щойно закінчився збір, а Сухопару вже не було: він зникнув тихо й непомітно.

— А що в нас буде на наступному зборі? — спитав Лукаш Коровайний.

Лукаша Ніна не любила. Він так само, як і Сухопара, був одним з найнеспокійніших школярів у п'ятому класі, до того ж погано вчився. Ніна в думках уже вирішила, що він неодмінно залишиться на другий рік, і навіть не робила ніяких спроб вплинути на нього. Не подобались їй ні його олов'яні очі, ні вицвіле попелястого кольору волосся, ні поривчасті рухи, немов хлопчик кожної хвилини намагався стрибнути.

— Наступний збір у нас про дружбу,— сухо відповіла Ніна.

— Знову будемо сидіти та слухати? — невдоволено промимрив школяр.— Набридло!

— А ти чого захотів? — підскочив до нього Кочетков.— У тебе ж двійки, тобі й уроки вчити набридло! Що ж, танцювати перед тобою будемо?

Щось немов укололо Ніну: "А може й справді треба якось інакше?" Але вона відігнала од себе цю думку. "Ледар, бешкетник! Йому все набридло, все нудно".

Ніна поверталась додому сама. Вечір був тихий, дерева стояли в білому інеї, в сквері навколо каштанів спокійно дрімали снігові замети, але щось невидиме віщувало вже недалеку весну. Її дихання було в похмурому небі, в м'яких сутінках, у рожевому відсвіті заходу за парком. Іній осипався іскорками, які гасли на льоту. Звуки голосу, поклики сирени так само немов гасли, танули.

Хтось несміливо торкнувся рукава. Це був Сухопара. Пальто й чорна шапка були запорошені снігом, хлопець, мабуть, стояв під деревом, чекаючи на вожату. Запам'ятались його очі — вони були в ту хвилину величезні, блискучі й сухі, немов внутрішній жар випив з них усю вологу до краплини.

Якусь мить обоє, Ніна і школяр, мовчки дивились одне на одного. Вожата бачила, як ворушилися у хлопця губи, вони, мабуть, теж були пересохлі, жодного звуку не злітало з них.

Нарешті він вимовив:

— Ніно, чи дуже... сердита на мене Зінаїда Федорівна? Чи простить вона мене?

Від цього запитання у Ніни стиснулось серце. Скільки, мабуть, передумав цей хлопець, як перемучився, збираючись попросити перед усім класом пробачення у вчительки. Він уже тричі розкався, на все життя запам'ятав злосчасну стрілу, але знав, що тільки прилюдне пробачення знову наблизить його до товаришів. І зараз він боявся тільки одного, що вчителька його не простить.

— Ніно, а що як вона скаже... Що як Зінаїда Федорівна візьме та й той... скаже: "На ділі заслужи прощення... своєю поведінкою..."

— А ти хіба не дуже надієшся на свою поведінку?

— Чому ж? — похнюпився Сухопара. — Я тепер хай хоч що... І сам не знаю, як воно сталося. Проклята стріла!

— Себе лай, стріла сама не полетить.

— А якщо Зінаїда Федорівна скаже, щоб я, значить, заслужив прощення гарною поведінкою, то на це ж треба час. А як же я... сам отак і буду в класі? Без товаришів?

У словах Сухопари бриніла туга. Не було сумніву в тому, як він боляче переживав те, що його друзі-однокласники тепер змінили до нього своє ставлення.

— Ось що, Миколо,— сказала Ніна,— ти заплямував увесь клас, піонерський загін. Не будь же зайцем! Знайди в собі мужність хоч тепер вчинити по-піонерському! А що скаже Зінаїда Федорівна — сам почувеш.

\* \* \*

Ніна Коробейник давно вже готувалась до "стрибка". Це мусив бути блискучий успіх, справжній стрибок уперед, через голову Марійки Поліщук. Так, саме через голову, щоб затьмарити "особливі" п'ятірки Поліщук і знову вийти на перше місце в класі. Та що в класі — ні, вона, Коробейник, була ж першою в школі... І ось зовсім несподівано дорогу перейшла Марійка...

"Стрибок" має повернути Ніні втрачену першість. І вона знову стане і в школі "чемпіоном"!

Недарма Ніна так любить читати про видатні турніри шахістів. А чому справді не бути чемпіоном у навчанні? Юний гросмейстер Ніна Коробейник! Золота медаль!

Ніна тепер готувала уроки з особливою старанністю. Вона не покладалась лише на свої здібності, читала додаткову літературу, вишукувала щось таке, що дало б їй можливість "блиснути".

Її викликав на уроці Юрій Юрійович. Серце в Ніни посилено застукало від радості.

Вчора вона, ніби передбачаючи, що її запитують, найбільше приділила уваги історії. Захопила ученицю й тема "Організація Радянської держави". Відповідала вона так, що Юрій Юрійович заслухався. Ніна вільно цитувала Леніна, відтворивши в своїй розповіді яскраву картину перших кроків молодії Радянської влади до соціалізму.

— Ну, знаєте, це була відповідь! Чудово, чудово! — говорив зворушено Юрій Юрійович, коли урок скінчився і учні оточили його з веселим гамором.— З насолодою слухав! Це результат серйозної праці. Так у нас відповідає тільки Поліщук!

Ніна тихо здригнулась: "Знову — Поліщук!"

До неї підійшли товариші, подруги, всі раділи її успіхові.

— Щоб так відповісти урок,— сказав Віктор Перегуда,— треба мати талант!

— Єресь! — гукнула Базилевська.— Треба вміти працювати, і все.

— Ні, мої друзі,— гукнув Вова Мороз,— що не кажіть, а Коробейник сьогодні відповідала не гірше від Марійки!

Цього вже не могла стерпіти Ніна. Кров застукала їй у скронях.

— Не розумію,— тихо, але з страшною напругою промовила вона,— при чому тут Марійка? Що це за високе мірило, яке згадується в усіх випадках? Очевидно, Марійка стала непохитним критерієм... Ха-ха!..

Сама незчулася, як вихопилося це "ха-ха", та вже не могла стриматись. Майнули перед очима обличчя Вови, Віктора, Софи Базилевської...

Хутко пройшла до дверей, рвучко розчинила їх навстіж і вискочила в коридор...

\* \* \*

Жукова відчула, що хтось дивиться на неї. Вона озирнулась і зустрілась очима з Віктором. Щось невимовне, як мовчазний докір, було в його погляді і ще щось таке, незрозуміле, але що, безумовно, стосувалось її, Юлі, і промовляло до неї.

На мить затримала на Вікторові погляд і наче вперше побачила, як хлопець змінився.

Очі світилися сухим блиском, вилиці загострилися. І всією своєю істотою зрозуміла Юля, що Віктор страждає, страждає мовчки і терпеливо.

Вона мимохіть подала якийсь знак і знову почала слухати Юрія Юрійовича.

Це було на уроці історії, і дівчина тепер слухала вчителя майже зовсім не уважно, бо прислухалась до своїх таємних думок, які раптом налетіли роєм. Вона й сама не знала, який знак подала Віктору — здається, кивнула йому, але не знала, для чого це зробила і що це мало означати. Відчувала лише, що інакше не могла, треба було обов'язково чимсь відповісти хлопцеві на його погляд.

Юлі згадалось, як не раз ще після пам'ятного прощання в зимовому сквері Віктор шукав зустрічі з нею, кликав на побачення. Вона рішуче відмовляла, хоч душа її тріпотіла, рвалась до нього.

Намагалась подавити в собі згадки про хлопця, переконувала себе, що все кінчилось безповоротно. А потім знову думала про нього, він поставав в її уяві такий, як був у той перший їхній вечір під березою в міському парку або коли промовляв з трибуни на зборах молодих виборців.

Тоді вона навмисне відновлювала в пам'яті всі подробиці того вечора, коли востаннє ходила з Віктором у басейн. Зникла гострота пережитого, лишився тільки сум, образа, гірке почуття втрати...

Хтось непомітно передав їй записку. Чомусь дуже застукало серце. Що він пише? Знову "нам необхідно поговорити"?

Розгорнула складений трикутничок.

"Юлю, маю сказати тобі щось важливе. Софа".

Софа?

Кров так і вдарила в обличчя. Чого ж хвилюватись? Напевне, щось по комсомольській лінії. Безумовно, так. Юля навіть знає, про що буде мова. Ну, звісно ж — про фізкультурне змагання з дев'ятим класом.

На перерві Базилевська підійшла до Юлі.

— Ходімо у фізкультурний зал. Там зараз немає нікого.

Чому ж про змагання треба говорити без свідків?

І Жукова догадалась, що мова буде про інше. Про інше... Але про що ж?

— Ось тут ніхто не почує,— сказала Софа, прочиняючи масивні важкі двері.

— Може, ти хочеш побити мене? — спробувала жартувати Юля.— Щоб і свідків не було.

— Ти вгадала, тебе треба бити й бити! Сідай.

Вони посідали на м'якому матраці під трапецією.

— Тепер слухай! — Софа енергійно провела долонею по всіх своїх численних значках.— Слухай і прийми негайно до відома. По-перше,— тоді в басейні я сама не відпускала Віктора, доки не навчилась як слід плавати новим стилем. По-друге,— я попросила його вгостити мене нарзаном, і ми пішли в буфет. А звідти Віктор стрімголов побіг у гардеробну, чекав тебе, але ти вже пішла. По-третє,— він мене не проводив ні того вечора, ні взагалі ніколи нікуди не проводив, я скрізь знаю дорогу сама! І в нас із ним немає ні кохання, ні дружби, бо він любить тебе і страшенно страждає через твої дурні, безглузді, безпідставні, вперті ревнощі! Все! — Софа встала.— Він учора звірився мені в усьому. І пробач, що я мимоволі стала причиною ваших переживань. Пробач, Юлю!

Вона подала Юлі руку.

— А тепер іди мерщій до нього! Чуєш, Юлько?

А Юля робила неймовірні зусилля, щоб не заплакати. І таки не витримала, припала до Софиних значків і схлипнула. Це були сльози, від яких стає легко й ясно на серці, які змивають увесь душевний намул, радісно після них дихати і жити.

\* \* \*

Друга чверть закінчилася зовсім непомітно, і двадцять дев'ятого грудня учнів відпустили на новорічні канікули.

Юля Жукова бачила, як Ніна вийшла з школи сама, без подруг. Стало шкода її, Юля ледве стрималася, щоб не наздогнати Ніну. "Ні, хай краще йде сама... Вона вже почала відчувати, як ставиться до неї клас!.."



Жукову дратувало, що тільки Віктор, здавалося, не приймав близько до серця дивної поведінки Коробейник. Він недбало махав рукою:

— Ну що там — Ніна!

— Серйозно кажу тобі,— хмурила брови Юля.— У Ніни давно вже проріс якийсь рудимент. Не знаю, чи в серці, чи в мозкових звивинах.

— Юленько, я ж не хірург!

— Ти всього лише секретар бюро комсомолу в класі, та від "операції" комітет тебе не звільнить.

— Коробейник — хороша вожата, рудимент у неї законний, і ніяка операція тут не потрібна. Учениця боляче реагує, що її випереджає в навчанні інша. Здорове почуття!

— Вікторе, ти ж сам знаєш, що зараз говориш дурницю. Ми всі радіємо успіхам Марійки, а Ніна дійсно, як ти кажеш, лише боляче бачить у ній суперницю.

— Ну, що ж, індивідуальна риса характеру. Буває. Хай це лишається на її власній совісті. А взагалі Ніна — хороша дівчина, комсомолка, товариш!

Юля аж почервоніла від обурення.

— Який же вона товариш, коли успіхи подруги завдають їй болю? А зловна заздрість — теж товариське почуття? І не забувай, що з цією "індивідуальною рисою характеру" вона житиме й працюватиме в нашому суспільстві.

— Не палай, Юліє, бо Ніна — одна з трьох грацій, як охрестив її Мечик,— твоя подруга. Правду тобі скажу — я теж заздрю Марійці. Заздрю і радію за неї. Але в Коробейник заздрість... як тобі сказати? Зовсім інша, як погана відрижка!

— Чому ж ми сперечаємося?

— А тому, що даремно ти приплутала сюди суспільство.

— Як ти помиляєшся, Вікторе! — скрикнула Юля.— Як помиляєшся!

...На третій день нового року в міському Палаці піонерів було влаштовано для учнів десятих класів вечір-маскарад. Юля Жукова танцювала з Віктором вальс. Красива музика, вогні, розцвічена ялинка, присутність Віктора, відчуття своєї молодості — все хвилювало, збуджувало, все було немов оповите блакитним серпанком.

Юля не дуже любила танцювати, але сьогодні її огорнуло солодке почуття льоту, у неї тихо крутилася голова, і здавалось, що і ялинка, і обличчя, і маски — все пропливає мимо, все водить плавний танок. Її рука лежала на плечі Віктора; Юля відчувала дихання свого друга, він щось говорив їй, але що — не чути було за веселим гамором, за звуками музики.

В перерві між танцями вони вийшли з кола і сіли під стінкою біля двох колон. Обоє важко дихали. Юля була зодягнена українкою, у вишиваній сорочці, в плахті і корсетці, в червоних чобітках. На голові красувався вінок. Віктор був у національному грузинському одязі, який дуже йому личив.

— Стомився? — спитала Юля.— Правда, жарко танцювати в папасі. Скинь!

Віктор слухняно скинув папаху, витер хусточкою лоба.

— А ти такий, як і був? — несподівано спитала Юля.— Нічого не приховуєш від мене? Нічого не змінилось? Мені здається, що ти нишком злишся на мене. Еге ж, за

мої безглузді ревності... Це ж усе в минулому, Вітюсь. Слово даю, що подібне ніколи не повториться...

Віктор здивовано глянув на неї.

— Ну, що ти, Юлю? Ти хочеш сказати, що я тримаю за пазухою камінь? Як тобі не соромно!

Мимо них живим рухливим потоком проходили учасники маскараду. Майоріли маски, блискучі вбрання, костюми. Важко ступаючи, пройшов Собакевич, смішили всіх коротконогі Добчинський і Бобчинський, потирав руки Хлестаков. Ходили вдвох, як великі друзі, Пушкін і Гоголь, а ззаду них, зігнувшись, підскакував гоголівський різдвяний чорт, перекидаючи з руки на руку вкрадений місяць і дмухаючи собі на пальці.

— А все-таки, Вітюсь, як шкода розлучатись із школою! Знаю, що в університеті теж будуть і друзі, і подруги, і радість праці над книгою, і улюблені викладачі. Але школи... школи своєї ніколи не забути! Пам'ятаєш, як ми колись бажали один одному:

Ні пуху, ні пера,  
Ні двійки, ні кола,  
Ні трійки, ні четвірки —  
Лише самі п'ятірки!

— Але, на жаль, це не завжди допомагало! — засміявся Віктор.

— Я, знаєш, і досі пам'ятаю смішний випадок, коли відповідала урок і сказала, що російські полки вів у бій не боярин Скопін-Шуйський, а Скорпіон Шуйський! Так, школа! Хороший час! Мені здається, що школа це — рідний дім, це — затишний берег, а от складеш останній екзамен, зачиниш востаннє шкільні двері і відразу ж — у хвили, у розбурхане море! Вперше виходиш у самостійне плавання.

Раптом вона сіпнула Віктора за руку:

— Ти глянь!

І Віктор побачив високу худорляву постать дівчини в чорному оксамитовому платті, цяцькованому срібними зірками, що, певне, мало означати ніч.

— Це ж Ліда Шепель! — упізнав він.

Дівчина немов почула його голос і обернулась, але на обличчі її лежала вузька чорна маска, над лобом блищав золотий серп місяця.

— Вона! Шепель! — повторив Віктор. — Мене маскою не обдуриш! А хто ж з нею?

Біля дівчини увивався середньовічний лицар у срібних латах, з блискучим мечем. Він раз у раз прихилився до Ліди і щось їй нашіптував.

— Вітю, невже не впізнаєш? — мало не вигукнула Юля. — Мечик! Мечик Гайдай!

— Та невже? — вихопилось у Віктора. — Ну, так. Він і є! Що ж це означає? Намагається закохати в себе Шепель, чи що? Смішно і... підло! А втім, ще нічого не відомо. Чому саме — закохати? Похвалився по-дурному. Базікало!

— Мене цікавить інший факт, — сказала Юля, — Те, що Шепель прийшла на маскарад.

— Який, безумовно, не годуватиме на старість, — закінчив у тон Віктор. Юля

засміялась:

— Оживає наша Лідочка, оживає!

31

Те, що Віктор Перегуда вирішив після закінчення школи не поступати в інститут, а йти на завод, викликало жваве обговорення. Навіть скромний і тихенький, мало помітний учень Юра Карпенко, і той хвилювався:

— Для чого ж на нас держава гроші витрачає? Для чого взагалі десять років учила? Щоб ми йшли робітниками?

Віктор доброзичливо усміхався:

— А що, по-твоєму, бути робітником — негідно?

— Ніхто цього не каже, та тільки з вищою освітою ти принесеш більше користі державі!

— Завтра! А я хочу приносити цю користь сьогодні!

— Наше сьогодні,— втрутилась Ліда Шепель,— не рік і не два, а — весь період переходу до комунізму. І хто знає, може, завтра твоя праця — людини, озброєної вищою освітою,— буде ще потрібніша, ніж сьогодні.

— До того часу я вже буду досвідченим сталеваром,— відповів Віктор.

Суперечки на деякий час вщухали і раптом вибухали з новою силою.

Сперечалися в класі перед уроками, на перервах, повертаючись додому з школи.

Юрій Юрійович переказав Юлі Жуковій, щоб вона прийшла на засідання партбюро.

— Тут у нас, Жукова, розмова про десятий клас,— сказав їй учитель, коли дівчина скромно присіла на краєчок стільця.— Хвилюється юнацтво! З запалом обирають собі професію. А що ж думає з цього приводу комсомольський комітет? Ну, як же, молодь сперечається, хвилюється, шукає відповіді, а комітет мовчить! Це нікуди не годиться! Ви про диспут думали? Добре було б улаштувати такий цікавий, жвавий диспут про вибір професії. Та щоб обов'язково був гарний доповідач. Візьміть когось з комсомольців. Може, навіть ви зробите доповідь?

Треба сказати, що Юлю Жукову, мабуть, більше за всіх здивувало і навіть вразило рішення Віктора. Але ще більше вразило дівчину те, що Віктор аж до останнього часу ховався від неї з своїми планами.

— Як ти міг отак, Вікторе? — докоряла Юля.— Чому ти не порадився зі мною? І це — друг? Таке важливе питання, вибір професії, і він мовчав, крився від мене! Чому? Чому це — не розумію!

— Тому, що я й сам ще твердо не вирішив.

— От і треба було порадитись! А то сам думав, ховався і від мене, і від товаришів!

— Ну от, надумав, можна тепер і порадитись,— усміхався Віктор.— Що ж тебе так хвилює: чи те, що я не піду в інститут, чи те, що не порадився з тобою?

— І те, і друге.

Доповідь про вибір професії робила Жукова. Правда, довелося посидіти над нею довгенько. Багато думок підказав Юрій Юрійович, чимало допомогли Марійка та Ніна.

Диспут починався урочисто. Стіл увесь було заставлено квітами, прийшли майже

всі вчителі школи, гості.

Юля зуміла побудувати доповідь цікаво і змістовно. Спочатку вона розповіла, ким працюють тепер колишні учні рідної школи. В ній учився школяр, який тепер уславився на весь Радянський Союз винайденням дуже цінного лікувального препарату, що вже повернув здоров'я тисячам людей. У стінах школи вчилися учні, які стали вже професорами, відомими інженерами, педагогами, художниками, льотчиками. Школа підготувала їх до студентської аудиторії, допомогла вступити у вуз. Потім Жукова зупинилась на тому, що в нашій країні потрібна і корисна кожна професія, нехай вона найпростіша, найнепомітніша. Потім перейшла до того, що кожна радянська людина повинна прагнути принести соціалістичній державі найбільшу користь.

— А хто з нас принесе найбільшу користь? — спитала Юля.— Той, хто буде найбільш озброєний знаннями. Ми щороку складаємо екзамени, та найсуворіший екзамен нам вчинить життя, народ, якому ми служитимемо.

Жукова помітила, що Юрій Юрійович, який сидів поруч з Надією Пилипівною, при цих словах нахилився до неї і щось шепнув, а вчителька схвально кивнула головою. І Юля догадалась, що їм сподобалось, як вона сказала про екзамен.

— Ми йдемо до комунізму,— говорила Юля.— Але, щоб вивершити величну будову комуністичної держави, потрібна насамперед найвища техніка, найрозумніша організація праці, а цього не досягти, якщо не озброїтися всебічними, глибокими знаннями. Комуністична партія і Радянський уряд дали нам усе для того, щоб ми набули таких знань.

Вона на мить зупинилась, відшукала очима серед учасників зборів Віктора і сказала:

— Отож мені здається, що неправий, наприклад, Перегуда, якщо він не думає вступити після закінчення школи в інститут, а хоче йти працювати на завод. Вірно, що вибір професії — "веління серця", як каже Перегуда, та він, наш комсомольський активіст, повинен подавати приклад усім іншим, і треба б йому прислухатись до порад педагогів, товаришів...

У залі стояла тиша, та коли Жукова поставила питання "Як же обирати професію, ким бути?", тиша стала ще глибшою і напруженішою.

— Я думаю,— говорила Жукова,— що, обираючи собі майбутній фах, треба думати тільки про те, щоб принести Батьківщині найбільшу користь. А це можна зробити тільки тоді, коли ти по-справжньому любиш свою роботу, захоплений нею і, працюючи, постійно поповнюєш свої знання.

Першим в обговоренні несподівано взяв слово скромний і тихенький Юра Карпенко. Юля дуже здивувалась, коли він з самого початку свого виступу напав на неї.

— Жукова наче забула,— говорив він,— що бувають обставини, коли партія наказує комуністові взятись за ту або іншу справу, не питаючи в нього, буде він взагалі захоплений своєю роботою чи ні. І якщо ти справді комуніст і вірний син народу, ти

повинен виконувати ту роботу, на яку тебе поставлять.

— Згодна з Карпенком,— виступила Ніна Коробейник,— але про які обставини він говорить? Він говорить про виключні обставини! Якщо, приміром, треба захищати Батьківщину від ворогів, то і педагог, і інженер беруть гвинтівки й стають бійцями. Всі ми, всі підемо тоді туди, куди нас пошле партія. Підемо! Але в мирний, творчий час партійний комітет не пошле комуніста-педагога завідувати аптекою або лікаря — редагувати літературний журнал!

Юля нишком усміхнулась, згадавши оповідання Марка Твена про те, як він редагував сільськогосподарську газету. Вона з нетерпінням чекала виступу Віктора. А він сидів, слухав, щось записував у книжечку і, здавалось, зовсім не збирався просити слова.

Тим часом учні й учениці виступали один за одним. Софа Базилевська, високо піднявши брови-шнурочки, дуже ґрунтовно розповіла, чому вона збирається поступати в інститут фізкультури. З її слів виходило, що це — єдиний інститут, вартий уваги десятикласників. Виступали й школярі інших класів. Один семикласник вийшов до столу і щиросердо попросив порадити, яку йому обрати професію: хотів він бути лікарем, льотчиком і капітаном криголама.

Ніна Коробейник з великою радістю вислухала промову Надії Пилипівни про роботу педагога.

— Нас часом захоплюють такі професії,— сказала Надія Пилипівна,— як професія льотчика, капітана, дослідника Арктики. Вабить у цих професіях романтика, і це дуже гарно, наша молодь і повинна любити романтику, захоплюватись героїкою. Але є одна з найблагородніших професій, сповнена чудової романтики, шукань, яка дає величезне моральне задоволення і яка так само мусить захоплювати нашу молодь.

І вчителька розповіла, як вона стала педагогом, яку радість принесла їй ця робота, як вона шукала власних творчих шляхів і перемагала в своїй праці труднощі.

Ніна уявила, що вона вже — вчителька, і в неї в класі є такий учень Микола Сухопара, і всі педагоги вже відмовились од нього і хочуть його виключити з школи. Але вона, Ніна, не згодна з виключенням, захищає учня і знаходить до його серця такі шляхи, що Сухопара в усіх на очах стає одним з кращих у класі. У Ніни защеміло серце від радісної тривоги, бід передчуття хорошої натхненної праці, шукань, роздумів, перемог...

Легкий шелест пройшов у залі, коли слова попросив Перегуда. Він тримався просто, вільно, з достоїнством.

— Я не буду виправдуватись,— сказав він,— та мене, здається, ні в чому й не обвинувачують.— Він блиснув розумними карими очима.— Не обвинувачують, а тільки радять поговорити з товаришами... Щиро вдячний тобі, Юлю. Я аж ніяк не іронізую, ні. Дійсно, в таких справах треба радитись. Я й радився... наприклад, з своїм батьком. Він мені, мабуть, і прищепив таку хорошу, справжню любов до професії сталевара...

Ураз хтось із комсомольців гукнув:

— Ти думаєш, що відразу станеш сталеваром?

— Ні, аж ніяк цього не думаю,— відповів Перегуда.— Спочатку, мабуть, тільки вчитимусь на підручного... Або розливатиму сталь у форми. Але мені хочеться пройти весь шлях робітника біля печі — від самого початку, власними руками варити сталь. Так, як Макар Мазай, хоч йому було важче. Я цей шлях пройду швидше, у мене буде середня освіта. І думаю, що вже й першого року праці в цеху дам заводові чималу користь.

Марійка головувала на диспуті. Вона, як і Юля, не поділяла думки Віктора йти після школи працювати на завод і так само, як і Юля, чекала, коли він попросить слова. Їй дуже хотілося, щоб Віктор переконав її в доцільності свого рішення.

Проте його виступ розчарував Марійку. Вона розуміла його пристрасть, захоплення. Але все-таки виходило якось занадто по-хлоп'ячому. Це все одно, якби п'ятикласник сказав: "Не хочу кінчати школи, я запалився бажанням зараз же стати дослідником Арктики". Чогось дуже важливого не сказав у своїй промові Віктор, а чого — Марійка ще не знала, і їй було страшенно прикро і за Віктора, і за себе.

Вона прийшла на диспут, підготувавшись, у неї були свої думки про вибір професії. Та заява Віктора все поплутала. Марійка вважала, що Перегуда повинен учитись далі, щоб прийти на завод, до печі, де вариться сталь, по-справжньому озброєним знаннями. І водночас зворушувало його пристрасне бажання вже сьогодні стати робітником на заводі.

Виступи закінчились, і Марійка встала за столом спокійна, упевнена, з ледве помітною усмішкою. Прийшов час підбити підсумки і сказати щось своє, власне, що весь вечір мучило Марійку.

— Про Віктора Перегуду,— сказала вона,— сьогодні згадувало багато промовців. Дехто навіть з жалем говорив — пропав, мовляв, хлопець. Але я знаю, дехто й підтримує рішення Перегуди, та чомусь ніхто з цих учнів не виступив. А шкода! Ну, тоді за них скажу я, бо теж поділяю думки Віктора Перегуди...

В залі щось немов зсунулося з місця. Майнув шелест. Марійка відчула незвичайне піднесення, немов підлетіла вона на крилах, незвичайну радість від того, що зараз скаже. Всі обличчя немов на мить переплутались, і виразно бачила вона тільки обличчя Віктора.

— Дехто даремно тут умовляв Перегуду одуматись,— говорила вона.— А нічого поганого немає в тому, що Перегуда піде працювати на завод робітником. Наші часи такі, що він обов'язково стане, нарешті, й командиром — майстром, інженером. Хай іде своїм власним шляхом! Це — його воля, його право. На заводі ніхто не позбавить його права вчитись! Ніхто! Ні комсомол, ні партія, ні народ! Сотні тисяч наших робітників вчаться у вечірніх школах, на заочних відділах університетів, вчаться без відриву од виробництва. Хто ж дасть право Перегуді, робітникові з середньою освітою, не вчитися далі?

Марійка побачила, як Віктор раптом на весь зріст встав з свого місця і крикнув:

— Правильно! Правильно!

І так, не сідаючи, він заплoduвав. Услід за ним увесь зал гримнув оплесками.

І хтось-чого Марійчина увага несподівано спинилася на Ніні Коробейник. Ніна сиділа у другому ряді, потупивши очі. Вона єдина не аплодувала.

\* \* \*

Марійка не могла звикнути до того, що ось уже скільки часу, повертаючись додому, вона входить у дивно притихлу квартиру.

Ключ у дверях клацав сухо, як постріл. Кімнати здавались без матері порожніми й похмурими. Дівчина швидше вмикала електрику, тільки ж і світло не могло розвіяти самотності квартири.

Але сьогодні, повернувшись із диспуту, Марійка відчула, що в кімнатах немов хтось є. Це було дуже дивне почуття. Адже двері замкнено, і за ними нікого не могло бути.

Марійка зупинилась у передпокої, прислухаючись до одноманітного і, як їй здалося, мелодійного звуку.

Відразу ж догадалась, що це співає звичайний цвіркун. Звідки він узявся? Дівчина слухала його пісні з смутною усмішкою. В тій хаті, в селі, де колись вона жила з матір'ю, теж вечорами отак грав на скрипці цвіркун, і мати казала, що його вколискую музику треба прописувати хворим, як снотворне.

Марійка пройшла в кімнату й сіла біля матиного ліжка. Довго сиділа в темряві. На підлозі лежали квадрати блілого світла. Іноді вони немов ворушились і підповзали ближче до ніг. Усі думки були про матір. Серце хапав відчай. На людях було легше, а зараз, на самоті, несила була тамувати душевний біль.

Згадалося багато такого, про що раніше Марійка зовсім би не думала. Якось на перший погляд дрібниця з пережитого несподівано поставала в зовсім іншому світлі і завдавала все нового болю.

Мамочко, пам'ятаєш, як ти купила мені нові черевики? Я тільки для годиться спробувала протестувати, а черевики все ж таки взяла, хоч мої були ще зовсім пристойні. А ти сама продовжувала ходити в своїх благовірних і стоптаних. Нишком від мене ти зайшла до шевця й попросила їх полатати. Ти не хотіла, щоб я навіть знала, що ти ходиш у латаних черевиках...

А хіба не було так, що ти віддавала мені свою вечерю, а сама лишалась голодною? Ти з безтурботною усмішкою запевняла, що вже повечеряла. І я, хоч знала, що це неправда, все ж брала від тебе те, що ти давала мені, і вважала, що це так і має бути...

Одного разу ти прийшла додому пізно ввечері, вкрай стомлена, а я в цей час збиралась до подружки і не схотіла навіть підігріти тобі обід... Скільки разів бувало, що я різко, знервовано відповідала на якесь твоє запитання, говорила тобі грубощі.

Мамо, коли б можна було повернути пережиті з тобою дні! Я була б зовсім іншою, мамочко!

Та повернути минулого не можна, і внутрішній голос говорив Марійці, що, можливо, вона вже не побачить своєї матері ніколи.

Давно не було в квартирі такої тиші. Незабаром і цвіркун прислухався, цигикнув востаннє й затих.

Мечик Гайдай продовжував залицятись до Ліди. Всі помітили, як він на кожній перерві намагався бути з нею разом, щось нашіптував дівчині. Спочатку Ліда відмахувалась, але згодом бачили якось Мечика й Ліду вдвох у кіно.

Одного разу Гайдай гоголем увійшов у клас і весело заявив:

— Доводжу до відома шановних десятикласників, що рибка клюнула! Ще кілька днів — і я зможу зовсім витягти її на бережок!

— Ти ж це про що? — спитав Віктор Перегуда, враз пригадавши колишні нахваляння Мечика.

— Як рибку звати? "Вобла"! Скоро я зможу продемонструвати "воблу" в стані закоханості. Думаю, що буде цікаво.

Віктор нахмурився:

— А я думаю, що це буде ганебно!

Підійшла Марійка.

— Мечику! Ти що? Адже це — підлість! Хіба ти здатний на таке?

— Це природно, — сказав Мечик, — що ти захищаєш дівчину. Адже ти сама належиш до дівочої армії.

— При чому тут дівчина чи хлопець! — втрутилась Софа Базилевська. — Ти ображаєш нашу товаришку! Авжеж, насміхаєшся з найкращих людських почуттів!

— Май на увазі, — сказав Віктор, — Ліда — член нашого колективу. І ми тобі не дозволимо глузувати з неї. Ти хочеш принизити, розтоптати почуття однокласниці, своєї товаришки по школі! Чи ти взагалі поважаєш кого-небудь із своїх товаришів?

Мечик з удавано комічним виглядом схопився за голову.

— Ой, ой, — вигукнув він, — скільки шишок посипалось на бідного Макара! Ти говорив, як Віктор чи як секретар бюро? Дозволь же нагадати, що, наскільки я розумію в астрономії, за мене теж боролися. Марієчко, і ти ж тоді приходила до мене додому, і навіть дружбу пропонувала. Пам'ятаєш? Бачиш, як ти помилилась! Отакому негідникові — свою чисту, дівочу дружбу!

Всі побачили, як Поліщук спалахнула.

— Ти даремно так іронізуєш над цим! — виразно промовила вона в раптовій тиші. — Всі ви можете бути свідками... Я й зараз не відмовляюсь од своїх слів! Я пропоную Мечикові дружбу!

— Ти рисуєшся, — враз вигукнула Ніна, — бо... бо це нікому не потрібна жертва!

Мечик швидко глянув на неї.

— Жертва? — тихо повторив він. — Отже, я такий, що... одним словом...

Він не доказав, якось дивно махнув рукою і тихо сів у кутку, на найдальшій парті.

Марійка докірливо похитала до Ніни головою:

— Образила Мечика!

— Заступниця! — пирхнула Ніна. — А він не ображає всіх нас? Чим? Своїм хвастовством, двійками! А що це за вчинок з Лідою Шепель!

— Так знай, — стримуючись, сказала Марійка, — що Мечик зовсім не такий! Це в нього напускне, йде воно від вуличного хлоп'ячого хвацтва. Еге ж, і — намул, накип! А



серце живе, хороше!

— Ну, і копирсайся в намулі,— гидливо скривилась Ніна,— а мене звільни, будь ласка.

— Тебе ніхто й не просить,— тихо відповіла Марійка, почувавши, як несподіване роздратування здійсмається в грудях.

Віктор одвів її вбік.

— Слухай, Маріє,— сказав він,— ти, можливо, маєш рацію, хоч все ж, думаю, Гайдай, мабуть, такий, як він є. Поки що я не бачив його "живого" й "хорошого" серця. Ну, а хвацтво — це справедливо. І накуп лишився ще від часів окупації. Та зараз я про інше. Ти поговори з Лідою Шепель. Обережно, тактовно, ти знаєш — як. Треба її попередити, розкажи, як тут нахвалявся Мечик демонструвати її закоханість.

У цю хвилину в клас увійшла Ліда. Гамір зразу ж затих при її появі, але дівчина цього не помітила. Її очі когось шукали. І враз, угледівши Мечика, вона спалахнула, зашарілась.

— Бачиш, що робиться,— шепнув Віктор.— Ах, це така підлість! Як ти можеш говорити про його хороше серце! Ні, я сам, сам поговорю з Шепель!

Він відійшов, потираючи долонею широкого лоба. Марійка хотіла пояснити, чому вона вважає, що Мечик усе ж таки не негідник, не пропащий для колективу, що нутро в нього здорове і він у душі добрий, чулий. Але справді, чому так важко це довести? Які знайти конкретні слова?

"Невже це тільки моє суб'єктивне відчуття, інтуїція?" — подумала вона. І враз згадала епізод, який зворушив і водночас здивував її, бо тоді вона теж не думала, що Мечик здатний на хороший вчинок.

Це було на великій перерві. Марійка зайшла в буфет і раптом побачила, що Гайдай купив Федькові й Митрикові сніданок. Він дбайливо посадив їх за стіл, знову метнувся до буфету й поставив перед хлопчиками тарілку з двома тістечками. І в цю хвилину несподівано побачив Марійку, яка вже деякий час стежила за ним.

Ураз немов хтось підмінив Мечика. Він засунув руки в кишені і недбало кинув:

— Шамайте швидше! От іще... пацани!

Але до кінця не витримав цієї напускної ролі, пересмикнув плечима і щиро сказав:

— Стояли тут голодні... Кажуть, що загубили свій сніданок. Тільки ж ти, Марійко, той... Жуковій нічого не кажи.

Жуковій Марійка нічого не сказала, але того дня побачила в Гайдаєві те, чого, на її думку, ніхто в ньому не помічав: і очі, які іноді ставали такими задумливими, і тоді в них ховався смуток і добрість, і те, що він щиро радів, коли хтось з однокласників блискуче відповідав урок.

Віктор увесь день шукав випадку, щоб наодинці поговорити з Шепель. Після уроків він підійшов до неї:

— Лідо, ходімо щось скажу.

Вони зайшли в сусідний клас. Зараз тут не було нікого. Шепель здивовано поглядала на хлопця:

— Що за таємниця?

— Ніякої таємниці, Лідо,— сказав похмуро Віктор.— Просто неприємна історія.

— Що таке? — стривожилась дівчина.

— Бачиш, у чому справа... Ти за останній час немов здружилась з Мечиком?

Ліда ледь-ледь почервоніла, скинула окуляри і протерла їх носовою хусточкою.

— А ти що,— знизала вона плечима,— вбачаєш у цьому щось таке... не-комсомольське? Мечик не такий уже поганий хлопець, яким його звикли вважати. А те, що він не комсомолец...

— Не в цьому справа,— з досадою поморщився Віктор.— Може, він і "не такий уже поганий", але й не такий хороший. Я хочу тебе попередити, Лідо, що він базикає в класі... Одним словом, нахваляється, що закохає тебе в себе і... все таке. Ми, звісно, дали йому відсіч, вилаяли. Але зробили висновок, що його залицяння до тебе нещирі. Взагалі — підлість...

Ліда пильно дивилась на товариша, немов намагалась переконатися, що слова Віктора — правда, і водночас чекала, що зараз він усміхнеться і скаже: "Пробач, я пожартував".

Але Віктор одвів очі вбік:

— Отже, май на увазі. На твоєму місці я б... А втім, твоя справа. Тільки... ми не допустимо, щоб він глузував з тебе!

Ліда наче прокинулась і торкнулась його руки.

— Спасибі тобі,— промовила так тихо, що Віктор не почув, а лише здогадався, що саме вона сказала.— Я ніколи не думала... І... йди, Вікторе...

Віктор вийшов з класу і тихо причинив за собою двері.

\* \* \*

У неділю було призначено прогулянку на лижах.

З жартами і сміхом десятикласники вийшли на околицю міста з трамвайного вагона і довгою ланкою потяглися через поле до лісу. Першим ішов Віктор Перегуда, за ним — Мечик Гайдай, Юля Жукова і Марійка, а далі решта учнів. Мороз трохи пощипував щоки. З неба замість снігу падали сухі снігові зірочки, які довго не танули. Марійка йшла легко — здавалось, що вона майже не відштовхується бамбуковими палицями, а пливе серед білого моря снігу. Спортивний костюм не заважав; з-під шерстяної шапочки вибілось волосся. Дихалося легко, привільно.

Ззаду йшла Ліда Шепель. Марійка весь час чула її дихання й вигуки:

— Ні, глянь, я ні на крок не відстаю! А ти бачиш, де Коробейник?

Марійка на ходу озирнулась, побачила за собою розтягнутий ланцюг лижників і аж у хвості впізнала присадкувату постать Ніни. Вона старанно працювала палицями, але з кожною хвилиною відставала все більше й більше.

Мечик ураз розігнався, випередив Віктора і пішов перший цілиною, здіймаючи сніжний пил. Потім він озирнувся і помахав Вікторові рукою.

Ліда була рада, що йде нарівні з іншими. Правда, щоб не відстати, їй доводилось докладати багато зусиль, вона часто робила зайві незграбні рухи, та дівчину тішило, що

вона досі жодного разу не впала і йде вслід за такою лижницею, як Марійка.

Ліс швидко наближався. Здалека він здався синім, а тепер став сизим, з жовтими плямами сухого листя, яке залишилось на дубах.

Віктор наддає ходи, швидше пішла вслід за ним і Жукова. Вона озирнулась, гукнула до Марійки:

— Хто перший до лісу?

"Ну, я тепер відстану",— подумала Ліда і в ту ж хвилину побачила, як Марійка круто завернула лижі вбік.

— Ти що? — гукнула до неї Ліда.

— Ніна ж сама залишиться,— відповіла Марійка і помчала назад, де далеко-далеко в полі чорніла самотня фігурка.

Доки Ліда дивилась услід, її перегнали Вова Мороз, Софа Базилевська, Юра Карпенко і ще кілька учнів. Тоді Шепель знову енергійно рушила далі, намагаючись не відставати.

Вона бачила, як метрів за триста до узлісся спалахнуло завзяте змагання між Мечиком і Віктором. Мечик мчав попереду, але його наздоганяв Віктор. Несподівано наддала ходи й Жукова і стали наближатись до Віктора. Перегуда озирнувся, побачив нового "суперника" і з усіх сил помчав далі.

Метрів за сто від лісу йому пощастило зрівнятися на мить з Мечиком, та той знову рвонувся, зробив останнє зусилля і вискочив на два-три кроки вперед. Так тривало не більше хвилини. Перед самим узліссям Віктор раптом змахнув палицею, в повітрі майнула його постать, знявся сніжний пил — Ліда побачила, що Мечик зупинився, витираючи рукавом лоб, а Віктор уже миготів між стовбурами дерев.

Хтось із лижників зааплодував. Мечик голосно говорив:

— Через отаку канаву плигону! Класичний стрибок! Якби не ця канава, я прийшов би перший!

Тим часом Марійка повернулась назустріч Ніні. Коробейник повільно, але вперто йшла вперед. Обличчя в неї було червоне, спітніле, дівчина дуже стомилась.

Побачивши Марійку, вона зупинилась:

— Ти чому повернулась?

— До тебе, Ніно. Ти ж лишилася сама в полі.

Ніна пересмикнулась і аж знітилась, немов від удару. Марійка бачила, як кров ще густіше заливала Нініне обличчя.

— А ти... ти прибігла мерщій глянути, як я відстала? Щоб узяти мене на буксир?

— Ніно!..

— Не думай, що я така безпомічна! Допомога твоя мені не потрібна!

Ніна міцно прикусила губу і, відштовхнувшись палицями, з напругою повільно посунула вперед.

Марійці перехопило подих від образи. В серці закипіли біль і гнів.

— Ну, якщо так... Повзи сама!

Не глянувши на подругу, Марійка круто розвернувшись і швидко подалась до лісу.

На лісовій галявині вже палахкотіло вогнище. Лижники підсмажували на вогні сало, настромлене на довгі шпички. Вогкий хмиз стріляв на всі боки жаринками, сало закопчувалося, з нього падали у вогонь важкі, чорні краплини жиру.

Мечик простяг Ліді довгу шпичку з підсмаженим шматочком сала:

— Уклінно прошу покуштувати моєї кулінарії.

— Дякую, я вмію й сама.

Ліда байдуже відвернулася і підійшла до Марійки.

— Я тебе чекала. Що Ніна?

Марійка махнула рукою:

— Гедзь її вкусив, не інакше.

— Я хотіла тебе спитати...

Ліда підхопила Марійку під руку й одійшла з нею від товаришів.

— Марійко, мені таке сказав Віктор про Мечика...

Вона переказала дівчині свою розмову з Перегудою.

— Ти не знаєш? — допитувалась. — Чи правда це?

Ліда дуже хвилювалась, ледве не загубила в снігу окулярів.

Марійка обняла подругу за плечі:

— Правда, Лідочко.

— Ну, от... Я так і думала. Навіщо б Віктор таке вигадував. І мені було дуже боляче, Марійко. Кажу це тільки тобі... Навіть коли б він був мені зовсім байдужим, то й тоді... як це гидко!.. Ах, як гидко!

Ліда дивилась кудись у гущавину і нічого не бачила.

— Не знаю, — тихо сказала Марійка, — звідки в нього це бажання посміятись з хорошого людського почуття? Невже Мечик сам не розуміє, що це просто підло?

Шепель струснула головою, немов відганяючи якісь важкі думки.

— Я буду весь час з тобою, Марійко. Я не можу з ким говорити зараз.

Марійка притихла. Їй зіпсувала настрій Ніна, шкода було Ліду. Турбувалась і про Варю Лукашевич. Варя теж обіцяла взяти участь у лижній прогулянці і чомусь не прийшла. Чи не сталося чого з нею?

Старі дуби оточували галявину. Сухе листя деренчало на них, як жерсть. Навколо білили високі замети, тільки де-не-де визирали з них верхівки кущів. На снігу виднілися заячі петлі. Ліда закричала:

— Жолуді! Жолуді на снігу!

Всі засміялись, а Ліда, придивившись до жовтих горішків, трохи зніяковіла. Віктор побачив на високому бересті гніздо. Стали сперечатись, якому птахові воно належало.

Ніни довго не було. Нарешті на узліссі замайорів її синій костюм.

— Друзі, — сказав Віктор, — умова: жодного слова про її лижні таланти! Дівчина самолюбива!

— Комплекція невідходяща для чемпіонки! — додав Мечик.

Коли Ніна підійшла до вогнища, ніхто й словом не обмовився, що вона відстала од усіх майже на півгодини.

Віктор видерся на лижах на замет, став під дубом і, піднявши вгору бамбукові палиці, проголосив:

— Увага! Увага! Слухайте казку зимового лісу! Ріс на світі чудовий ліс. І ніхто не знав, що в ньому діють чари злої чарівниці. Кожний дуб у лісі був колись богатирем, кожна береза — білолицьою кралею...

Жукова нахилилась, захопила снігу і кинула у Віктора. Засліплений, він протер хустиною очі й метнувся до противниці. Але Юля вже мчала між дерев, далі й далі, здіймаючи срібний пил.

Віктор наздогнав її в гушавині. Обоє важко дихали.

— Юлю, бідненька, отак захекалась! Чого ти тікала?

— А ти... чого наздоганяв?

Вони дзвінко засміялись і враз замовкли. Сміх прозвучав у казковій тиші химерною луною. Старі берези, дуби, клени — все спало. З намету витикався кущ шипшини з почорнілими зморшкуватими плодами. Тільки на верхівці червоніла одна ягода, на диво врятувавшись від перелітних птахів і морозів. Юля зірвала її, і вона немов розтанула між пальцями, м'яка і драглиста. Всередині було повно кісточок і шовковистого пуху.

— Ми знову під березами,— сказав схвильовано Віктор.— Ти пам'ятаєш, Юлю, як ми вперше з тобою були вдвох... теж під березами?

— Вітю, коли ти перестанеш бути сентиментальним? Пора б уже — вісімнадцять років!

— Ні, я просто чулий. Хоч я не читав у комсомольському статуті, що нам сентиментальність протипоказана.

Віктор уважно подивився Юлі в обличчя:

— А ти хороша сьогодні, Юлю! Радості в тобі стільки, що от-от бризне! Що з тобою?

— Просто відчуваю, Вітю, щастя жити! І навіть те, особисте, що завжди викликало такий біль, останнім часом змінилось на краще. Це я про батька. Вчора вранці повернувся з нічної зміни вкрай стомлений, але страшенно щасливий. Він же придумав універсальний різець. Ну, поки що випробовують, і, здається, успішно. Батько просто літає і вже місяць не бере в рот і краплі.

— Даремно,— посміхнувся хлопець.— Заради такої події можна! І мені теж радісно, Юлю. І за тебе, і взагалі радісно. За клас, за товаришів. А Марійка? Як вчиться! Професор!

Віктор зняв шерстяну шапочку і скошлатив своє буйне волосся. Але Юля вихопила її в нього з рук:

— Ну-ну, простудишся, а тоді переживай за тебе. Надінь! От так... упертий мій хлопчику!

Вона поривчасто нахилила його голову й поцілувала в теплі губи.

— Ой, Вітюсь, мені здалося, що хтось побачив!

— Нікого немає, Юлю. А зачаровані богатирі сплять. Міцно сплять...

Він схвильовано замовк, наче розгубив усі слова, які хотів сказати Юлі.

Мовчала і Юля. Обоє прислухалися до лісової тиші, ніби вона ховала в собі все

невисловлене.

Несподіване різке скрекотання немов розбудило їх.

— Ой! — вихопилось у Юлі.

— Це — сорока,— засміявся Віктор.— От клята душа!

— Зараз на її крик хтось сюди прийде...

— А ти не хочеш, щоб сюди прийшли?

— Навіщо ти питаєш? Не хочу... Хочу бути з тобою, Вітю.

— Може, ти будеш сміятись,— промовив якимсь нерішуче Віктор,— але, знаєш, мені так шкода буває інколи того Віктора, який колись міг жити на світі і не любити тебе, не думати про тебе... Який він був нещасний, той Віктор! А ти... ніколи не відчуваєш, як я тобі щовечора бажаю "на добраніч"? Укриюся з головою, уявляю твою усмішку і тихо засміюся до тебе...

Вони мовчали, притулившись одне до одного. Грудочки пухнастого снігу падали на них з берези.

Потім Віктор прошепотів:

— Як хороше!

— Що хороше?

— Що ти є на світі... що ти — Юля... І мені стає страшно, серце боляче стискається, коли подумаю, що скоро ми розстанемося з тобою.

Юля притиснулась до Віктора.

— Не хочу!.. Вітюсь! Хороший мій... Восени я піду в університет... І ти зі мною. Як було б чудово! Як би це було... Ми б сиділи поруч на лекціях, разом готувалися б до екзаменів. Разом закінчили б університет, а тоді поїхали б працювати кудись далеко, наприклад — на Урал. Я викладала б історію, а ти... на заводі.

— Так, так, заводи там, на Уралі,— мрійливо промовив Віктор.— Можна й у Магнітогорськ...

— Ну от, бачиш. Ми працювали б в одному місті. Подумай — все життя, все життя ми були б разом! Хіба це не щастя — разом працювати, радитись одне з одним, звіряти одне одному всі свої думки, навіть такі, що нікому б не сказав про них — найзаповітніші свої думки. А вдвох мріяти! Вітюсь!

— Юлю, ти просто мене мучиш... Ти такі малюєш картини, що в мене перехоплює дихання. Але як же з моєю мрією? З моїми планами?

— З твоїми планами... Я знаю, ти — впертий... Наполегливий. Що задумав — не відступиш... Та хіба не можна поєднати твоїх планів...

— З любов'ю?

— Вітю, невже ти смієшся?

— Ну, як тобі не соромно? Це зовсім не смішно, Юленько. Мені згадалось, як ти говорила, що наші почуття треба берегти.

— Берегти, Вітюсь, бо це дорогий скарб.

— Ось я й думаю: хіба тоді, коли я працюватиму на заводі, а ти вчитимешся в університеті... хіба тоді ми не збережемо нашої любові, нашої дружби? А може, в

університеті зустрінеться тобі хтось...

— Вітю!..

— Гаразд, не буду, Юлю!

І вони знову цілувались, не помічаючи, що з берези посипалась ціла сніжна хмара. Її збила руда білка, яка здивовано поблискувала на них очицями, не розуміючи, що роблять тут ці двоє невідомих...

33

Збори партійної організації школи почалися пізно ввечері. Давно скінчили роботу численні гуртки, учні розійшлися, і в усій школі настала незвичайна тиша. Тільки десь на другому поверсі прибиральниці пересовували в класах парти.

Ця лунка тиша, коли кожний звук виникає несподівано, ці порожні коридори завжди викликали в Юрія Юрійовича почуття незатишне і неспокійне.

Він швидко пройшов довгим коридором, відчинив двері в учительську кімнату і з задоволенням побачив, що більшість товаришів уже зібралися.

Тетяна Максимівна розповідала якийсь епізод із свого вчителювання. Біля неї примостились на дивані Надія Пилипівна і Олег Денисович. Зінаїда Федорівна і вчитель малювання Яків Тихонович розглядали за столом малюнки в зошиті якогось учня. Інші вчителі стиха розмовляли в різних кутках цієї великої кімнати.

— Ось і Юрій Юрійович,— сказала Тетяна Максимівна.— О, та який ви прийшли нарядний, урочистий! Немов іменинник.

— Іменинник і є! — посміхнувся старий учитель.— Для мене ці збори — знаєте, які!?

Справді, для нього ці збори були незвичайні. Класний керівник повинен був звітувати перед партійною організацією про свій клас, про те, як десятикласники готуються до екзаменів на атестат зрілості.

Успіхи були великі. Юрій Юрійович приготував виписки оцінок, які одержали за останній час його вихованці, хотів розповісти про додаткові заняття, які влаштовують самі учні, допомагаючи один одному, про ті численні організаційні заходи, що дадуть змогу випускникам найкраще підготуватися до екзаменів.

Але вчителя мучило якесь незрозуміле незадоволення. Він ще раз перечитав акуратно написаний на аркушику план свого звіту. Все ніби в порядку. Та чому не зникає це почуття, наче не виконав якогось важливого доручення?

Він тихо сказав Надії Пилипівні:

— У мене чомусь раптом з'явилася думка, що я не готовий до звіту. Дивно!

Надія Пилипівна не встигла відповісти. Збори почалися, головуєчий Олег Денисович надав слово Юрієві Юрійовичу.

Всім здалося, що старий учитель сьогодні занадто довго розкладав перед собою матеріали звіту. Олег Денисович перервав паузу:

— Розкажіть про ваших комсомольців!

Юрій Юрійович випростався, весело глянув на товаришів, і всі побачили, що він рішучим рухом відсунув набік і план звіту, і матеріали, які щойно розклав перед собою.

Комсомольці! Учні! Звичайно, про них насамперед треба говорити — про жвавих, розумних, допитливих юнаків і дівчат, про Юлю Жукову, Віктора Перегуду, Марію Поліщук... Увесь десятий клас за якусь мить промайнув перед очима.

— Готуючись до звіту,— почав Юрій Юрійович,— я захопився оцінками в табелях моїх десятикласників і різними організаційними заходами, про які розповісти, звісно, теж потрібно. Але ось, бачте, в останню хвилину мені хочеться говорити інакше, ніж я намітив собі. І звіт мій сьогодні, мабуть, буде не схожий на інші подібні звіти. Я, приміром, хочу розповісти тут про ученицю Ліду Шепель...

Юрій Юрійович на мить замовк, риси його обличчя немов пом'якшилися, очі потеплішали і, коли він звичним рухом зняв пенсне, стали по-дитячому простодушними; в цю мить, як ніколи, з своєю борідкою він був схожий на Чехова.

— ...І про Варю Лукашевич. Ви їх обох знаєте, не забули, як у свій час уся наша партійна організація турбувалася про їхню долю. Тут мені хочеться сказати і про інших наших чудових комсомольців, які так допомогли нам у виховній роботі.

Учитель розповідав, як школа і класний колектив боролися за Ліду Шепель, за Варю Лукашевич, як звичайна "середня" учениця Марія Поліщук стала однією з кращих учениць школи.

Дуже тихо було в кімнаті. Вчителі-комуністи уважно слухали звіт свого товариша. Їм була близька доля кожної учениці про яку говорив Юрій Юрійович, кожен ученицю вони знали. Більше того, за долю кожної з них піклувалася вся партійна організація школи.

— І ще хочу розповісти вам, товариші,— говорив далі Юрій Юрійович,— про одну ученицю, відмінницю, доля якої мене зараз найбільше непокоїть. Ніна Коробейник — кругла п'ятірочниця, четвірки ніколи не було в неї, чудова пам'ять, здібності, юна літераторка.

— Ну як же, Коробейник — одна з найкращих учениць у школі!

— Вірно, Тетяно Максимівно. Та саме за неї я серйозно побоююсь.

Серед присутніх зчинився рух. Тетяна Максимівна здивовано підняла брови, Олег Денисович промовив:

— Що ви, що ви? Коробейник? Медалісткою буде!

Юрій Юрійович хвилинку зачекав, і коли знову почав говорити, всі слухали тепер з особливою, напруженою увагою.

— Я давно помічав, що Коробейник дуже честолюбива. Це почуття збило її останнім часом на манівці. Воно породило в учениці таку болісну заздрість до успіхів Марії Поліщук, таку гостру роздратованість, що вже намітився глибокий конфлікт між нею і всім класом. Більше того — Коробейник уже лишилася сама, вона це відчуватиме з кожним днем усе гостріше... Скажіть же мені, товариші,— майже вигукнув Юрій Юрійович,— чи може вона відмінно скласти екзамени, не відчуваючи ліктя подруг, лишившись самотньою, без підтримки класного колективу?

Ніхто не проронив і слова.

— От вам і круглі п'ятірки! — раптом сказала Зінаїда Федорівна.— Спочатку я



сприйняла слова Юрія Юрійовича як парадокс. Але справді, якщо так стоїть справа, учениця попала в серйозне становище. Про яку ж тут медаль говорити! Мені здається, що Юрій Юрійович ніскільки не перебільшує тут значення колективу, дружби і товариства. Якщо учениця поставить себе осторонь усього класу, чи допоможуть їй навіть власні здібності? Думаю, що ні.

— Саме так! — підхопив Юрій Юрійович. — Ось про це саме я й кажу! З яким же піднесенням, з якою певністю вона піде на екзамени, якщо знатиме, що всі її однокласники відвернулись од неї? Вона ж почуватиме себе, як на пустинному острові. Мені, страшно за цю дівчину, друзі! Звісно, ми не залишимо її, комсомольці ще скажуть своє слово, але це може ще й поглибити конфлікт — Коробейник уперта і гордовита!

Слово взяла Зінаїда Федорівна.

— Ми маємо всі підстави стривожитись, — сказала вона. — Коробейник працює в моєму класі вожатою. Останнім часом вона дуже зазналась. Я не впізнаю її. Це зовсім не та скромна вожата Ніна, яку я колись уперше знайомила з своїми піонерами. А звідси бере початок і все інше. Але яка б не була вона честолюбива і вперта, я безмежно вірю в силу колективу.

— Я не заперечую його сили, — зауважив Юрій Юрійович, — сам на колектив завжди спираюся в роботі.

— Знаю, знаю, Юрію Юрійовичу, та це зовсім нелегко отак відразу схопити і вирвати з серця такого павука, як лиха заздрість! Я думаю, що ми доручимо сьогодні вам як комуністу, класному керівникові скерувати комсомольський комітет, увесь десятий клас на врятування Коробейник. Свідомо вживаю це слово — врятувати. І треба, думаю, почати із звіту Коробейник на комсомольському комітеті про роботу її як вожатої. Є про що поговорити. А говорити треба насамперед щиро, пристрасно, як уміють комсомольці!

— Хай якнайшвидше відчує Коробейник, — сказав Олег Денисович, — що її засуджує весь колектив. Увесь! Розумієте, яка це перевірка для неї? А якщо вона не знайде шляху повернутися до товаришів, ми мусимо їй допомогти.

З стільця швидко підвівся Яків Тихонович.

— Дозвольте мені, — попросив він. — Що ж це виходить? Що ви пропонуєте, Олег Денисович? Покарати Коробейник? Щоб вона, бачте, відчула, що її засуджує весь клас, щоб вона справді залишилась сама — без друзів, без подруг! За що ж така жорстока кара? За те, що учениця хоче бути першою в навчанні? За те, що має хворобливе честолубство? Та це ж не карати треба, а лікувати! Лі-ку-ва-ти!

— Чим же? Пірамідоном чи валер'янкою?

— Прошу не перебивати мене, Тетяно Максимівно! Лікувати чутливими дохідливими словами, увагою всього колективу! Увагою, а не презирством і засудженням! Я не можу простити авторові "Педагогічної поеми" ляпаса вихованцеві! Не можу! А ми тут що робимо? Готуємо моральний ляпас кращій учениці-десятикласниці! Саме наше життя виправить характер молодій дівчині! Я не кажу, що у формуванні характеру не потрібно нашого втручання. Але я за інші методи, за

чуйність! Товариші, давайте подумаємо, чи не помиляємося ми? Адже ми відповідаємо за Коробейник перед державою!

Учитель сів, дістав хусточку, швидко витер лоба.

Відразу попросили слова кілька присутніх.

— Заспокойтеся, товариші, заспокойтесь! — умовляв Олег Денисович.— Усі висловимося! Слово має Тетяна Максимівна.

— Так, відповідаємо! — почала говорити Тетяна Максимівна.— І не тільки за Коробейник, шановний Якове Тихоновичу! За кожного учня відповідаємо! І всі наші промови тут дихають справжньою глибокою турботою про долю нашої учениці Коробейник. Батьківською турботою! І треба відрізнати таку турботу і піклування від безпідставних і слинявих, пробачте мені, жалощів! Жалощів у лапках, Якове Тихоновичу. Бо такі "жалощі", як у вас, таке "вболівання" за ученицею нічого не принесе їй, крім шкоди. Не про кару в нас іде мова. Не так ви тлумачите тут наші слова. Мова йде про те, як допомогти учениці знову посісти своє місце в колективі, яке вона сама втратила! Саме про увагу і чуйність до неї ми й говоримо тут. Вірно, саме життя виправить її характер і вилікує її роздуте честолюбство. От воно, життя, вже й почало курс лікування. Ви ж чули, що розповідав Юрій Юрійович? Уже сьогодні, без нашого втручання, класний колектив одвернувся від Коробейник за її гидку, некомсомольську, не нашу рису в характері. І цей товариський осуд учениця повинна відчувати якнайглибше. Це тільки швидше допоможе їй знову повернутися в колектив.

Один за одним схвилювано говорили педагоги про Ніну Коробейник. Усіх занепокоїла доля учениці, всі розуміли, що дівчина оступилась, і потрібна дуже тверда і обережна рука, щоб підтримати її, щоб учениця знову відчула себе в товариській шерензі.

Юрій Юрійович уважно слухав виступаючих. Гарячі промови товаришів надавали упевненості в силах, він думав, що коли любити своїх вихованців, можна легко розв'язати будь-яке педагогічне завдання.

Надія Пилипівна вийшла до столу останньою. Сиве пасмо над лобом блиснуло під електричною лампою, і здавалось, що жінка щойно була під зимовими деревами і впала їй на волосся сніжна грудка.

— Те, що говорив тут Юрій Юрійович про Ніну Коробейник,— сказала вчителька,— не очима побачиш, а тільки чуйним серцем. Нас і не дивує, що класний керівник підійняв кран завіси над ближчим майбутнім однієї з своїх учениць. Він правильно передбачає, що може статися з Коробейник. Самі здібності не допоможуть, якщо шкільний колектив не дасть учневі зарядки, творчої наснаги. Обов'язок школи — не тільки готування майбутніх студентів, але й виховання Людини з великої літери. От мені хочеться глянути ще далі. Як житиме Коробейник у радянському суспільстві з таким болісним честолюбством?

...Тієї ночі Юрій Юрійович довго не спав. Він усе ходив по кімнаті, намагаючись ступати по килиму, щоб не рипів паркет, і тінь з борідкою метлялась по стінах.

Насамперед треба було поговорити з Коробейник. Але як? Докоряти чи

переконувати? Пожурити чи висміяти? Як підійти, які знайти слова? Адже він сам колись навчав Жукову знаходити точне, найвразливіше слово, щоб воно влучало в ціль.

Він пригадав Ніну в дев'ятому, у восьмому класах. Давно помітив її честолюбство, але досі воно ніколи не виявлялось так гостро, як останнім часом за якихось два місяці до випускних екзаменів. Зрозуміло — не було досі поштовху, такого глибокого приводу, щоб це гидке почуття враз розрослося, роздулося, набрало справжнього конфлікту не тільки між Коробейник і Поліщук, а й між нею та всім класним колективом.

"Виходить, що я все ж таки прогавив,— з сумом думав учитель.— Треба було раніше виривати цього... як висловились Зінаїда Федорівна? Павука!"

І знову метлялась по стінах тінь з борідкою.

34

Весна почалась несподівано. Вночі Марійка чула крізь сон, як дощ тарабанив по підвіконню. На якусь хвилину вона зовсім проснулась, прислухаючись. У вікно було видно клаптик чорного неба. На ньому інколи відсвічували сині спалахи від дуг трамваїв. Мелодійний дощовий дріб заколисував, і дівчина знову заснула.

Вранці, просто з ліжка, вона підбігла босоніж до вікна, і незрозумілою тривогою йокнуло серце. Скрізь на вулиці виблискували калюжі, вітер спішно здував з неба клапти розірваних хмар, а місцями вже сяяла така блакить, що в ній утопав зір. Стіна сусіднього будинку забарвилась теплою позолотою, і Марійка догадалась — сходить сонце.

А на вулиці, коли вона вийшла з дому, все було пронизано вологим березневим вітром, запахом талого снігу, калюж. З дерев зривалися важкі краплини, веселі малюки пускали кораблики.

Сьогодні — неділя, навчання немає, і дівчина вирішила піти на ринок купити для матері фруктів.

Проходячи через майданчик, де збиралася "товкучка" — продавці й покупці ношених речей,— Марійка раптом побачила Варю Лукашевич. Дівчина стояла з перекинутим через плече платтям, у руках держала хустку й калоші.

Це було так несподівано, що Марійка застигла на місці. Варя її не бачила. Аж ось вона повернула обличчя, і руки в неї мимохіть опустились. Хотіла повернутись, зникнути між людьми, та Марійка вже підійшла до неї:

— Варенько, ти що?

Лукашевич збентежено дивилась на подругу.

— Що ж я? Тітка попросила продати.

— Твоє плаття? Найкраще?

— Тісне воно на мене...

Щось таке було у Вариних очах, у всій її постаті, що Марійка не могла повірити її словам.

— Ось що, Варю, мені треба купити яблук і мандарин для мами. А ти чекай тут, і ми підемо до мене. Плаття ж своє заховай. Чуєш? Заховай зараз же!

За сніданком у Марійки Варя розповіла всю правду. Після того як її тітка побачила,

що племінниця заміж не вийде і продовжуватиме вчитись, Варі не було від неї життя. Тітка почала вимагати платню за куток, а останнім часом заявила, що годувати Варю більше не буде. Тепер дівчина змушена була продавати щось із своїх речей і вирішила влаштуватися на вечірню роботу.

— А поступлю на роботу, коли тоді вчитися? — зажурено говорила Варя.— Скоро остання чверть року почнеться, а там — екзамени, треба посилено готуватись.

Марійка заспокоювала подругу:

— Варюшо, чи ти в Америці живеш? На роботу вона поступить! Наша робота зараз — відмінно вчитись! Згодна? Закінчиш і школу, і консерваторію, про це вже, будь певна, потурбується держава. Даремно ти досі мовчала.

Марійка стала ходити по кімнаті, щось обмірковуючи, насупилася. Варя мовчки стежила за нею, і їй навіть здалося, що подруга чомусь раптом розсердилась. А коли Марійка зупинилась, вона вже була колишньою Марійкою — з ясною усмішкою і гарячими очима.

— А в тітки тобі взагалі жити не можна! Вона, мабуть, пригнічує тебе одним своїм виглядом. Правда ж? Не тітка, а жаба!

— Де ж знайдеш куток? — зітхнула Варя.— Та й платити...

— Куток я вже знайшла! — зовсім зраділа Марійка.— Навіть цілу кімнату. Житимеш у мене! Зі мною, Варюшо! Та це просто чудесно! Ти ж сама подумай: у мене окрема кімната, і я сама. Зовсім сама. Повернеться з лікарні мама, вона теж дуже, дуже зрадіє! Я ж її добре знаю, мамочку. Житимеш у мене! Ти й не думай, усе буде гаразд!

Перед початком уроків наступного дня до Варі підійшли Юля і Софа Базилевська, по-дружньому розпитували, як їй живеться.

Зворушена Варя щиро дякувала подругам за увагу.

— Дякую! — повторювала вона.— Як я вам вдячна! За все! І вам, і взагалі всім...

Ніхто з них і не помітив, що все це чула Ніна Коробейник, яка нагодилася на той час.

— Я дуже, дуже за тебе рада,— сказала вона Варі.— Тільки навіщо ти так себе принижуєш?

Варя аж нестямилась:

— Чим? Може, я й справді... Але я так, як серце підказує.

— Чим же вона принижує себе? — здивувалась Юля.— Що за дурниці!

Ніна знизала плечима. З якогось часу у неї з'явилася ця звичка.

— Всі говорять дурниці, крім Жукової! — сказала вона Юлі.

— Та ти що, Ніно? — вихопилось у Юлі.— Ти — справді?

— Я сказала, що Лукашевич себе принижує. Навіщо це: "дякую, дякую"? Дякувати — це принижувати людську гідність. Взагалі, подяку приємніше чути собі, ніж дякувати комусь.

І Марійка, і Юля слухали вкрай здивовані. Навіть Варя заперечливо похитала головою.

— Знаєш, Ніночко,— сказала Жукова,— це в тебе панська риса!

Тон, яким Юля промовила "це" і "Ніночко", обеззброїв Коробейник. Вона нічого не відповіла.

На великій перерві Марійку зустрів у коридорі Мечик.

— Я вже все знаю! — вигукнув він.— Молодець ти, слово честі!

— Та ти про що?

— Про кого, а не про що! Про Лукашевич! Не могла вона, справді, жити далі в одній кімнаті з такою тіткою! Вона пригнічувала б Варину психологію, людську гідність!

— І ти про гідність? І знову — про незалежність?

— У даному разі я — за повну незалежність Лукашевич від так званої її тітки!

— Ну, Мечіку, це — квартирне питання...

— Ти ж його вже розв'язала! Але у мого тата є родичка — старенька, добряча душа, живе самотньо, в хорошій кімнаті і шукає, щоб хтось... І якщо в тебе, може, Варі незручно...

Марійка із сміхом перебила:

— Спізнився ти, хлопче, добряча душа! З учорашнього дня Варя вже перебралась до мене. І їй дуже зручно...

Вона враз замовкла і чомусь пильно подивилась в обличчя Мечикові. Хлопець був щиро захоплений бажанням допомогти Варі.

— Чому ти так дивишся на мене? — спитав він.

— Тобі здається. Не дивлюсь. А взагалі — спасибі тобі, Мечіку!

Останнім часом Марійка стала уважно придивлятись до своїх подруг і товаришів, кожного разу відкриваючи в них щось нове, якісь риси, котрі ще недавно були немов заховані від неї. Інколи вона глибоко замислювалася над вчинком когось з її товаришів, робила часом дуже цікаві для себе висновки.

Дівчину почала хвилювати поведінка Ніни Коробейник. Щоразу пригадувала Марійка випадок на лижній прогулянці, обличчя подруги, на якому можна було прочитати і біль, і ненависть. Ненависть до кого? До неї, Марійки... Чітко згадувалися слова Ніни, сповнені злоби.

Чому ж раніше Ніна була іншою? А може, й тоді була такою? Може, Марійка просто не бачила тоді того, що так виразно виявилось у подруги тепер?

Незабаром учениця переконалась, що це були не випадкові вибухи ображеного самолюбства. Ніна стала схожою на колючого їжака, до якого не можна доторкнутися. Все, що стосувалось Марійки, наїжувало Ніну. Вже не було й мови про колишні дружні, сердечні стосунки між ними. З боєм Марійка все більше переконувалась, що втрачає подругу.

Вона щиро розповіла про це Юлі.

— Сама знаю,— сказала Жукова.— Не ти одна її втрачаєш, а так само і я. А точніше буде сказати, що Ніна втрачає нас з тобою. Тільки ж, Марійко, справа не лише в цьому. Коробейник якось іде проти всього колективу. Ось що страшно.

"Ну, це вже занадто,— подумала Марійка.— Юля іноді перебільшує. Коробейник

любить свій класний колектив. У неї така болісна заздрість не до всього колективу, а до мене, наче я стала їй на дорозі".

Того дня увечері на комсомольських зборах обирали представника від шкільної молоді вітати обласну партійну конференцію. Юля Жукова запропонувала кандидатуру Марійки Поліщук. Почулися схвальні вигуки. Слова попросила Ніна Коробейник і зовсім несподівано почала:

— Мені здається, що доцільніше обрати не Поліщук, а Юлю Жукову. Жукова — найстаріша комсомолка, вона — секретар комітету, її знає вся школа, добре знає райком. Марію Поліщук останнім часом стала скрізь висувати група її друзів. І, я б сказала,— підносити. Це неправильно. Я проти її кандидатури.

Знявся шум. Негайно ж узяв слово Вова Мороз.

— Дуже мене здивував виступ Коробейник,— заявив він.— Ми всі добре знаємо Жукову як комсомолку-активістку. Але що це за обвинувачення кинула тут Коробейник на адресу якоїсь "групи друзів"? Ти, мабуть, і сама добре знаєш, — звернувся він до Ніни,— що Марія Поліщук не потребує ніякого ні висунення, ні піднесення. Вона сама по праву посіла перше місце в школі як найкраща учениця-комсомолка. Сама своїми блискучими успіхами в навчанні вона заслужила на честь вітати партійну конференцію від імені шкільної комсомольської молоді.

Ніні було боляче слухати цей виступ. Хай би сказав ці слова хтось інший, а не Вова Мороз. "Перше Місце", "найкраща учениця", билося в голові, вистукувало серце. В ту хвилину здалося Ніні, що Мороз навмисне хотів своїми словами принизити її. "Що я йому зробила поганого?" — майнула гірка думка.

Обрали Марійку. Коробейник відчула, що треба було й собі голосувати за неї, чесно відмовившись од своїх слів. Але не здіймалась рука, і Ніна була єдиною, хто утримався від голосування.

Після зборів до Коробейник підійшла Юля Жукова. Ніна чомусь так і думала, що Жукова обов'язково говоритиме з нею, і приготувалась до цієї розмови. Та Юля почала зовсім з іншого, а не з тих слів докору, що їх сподівалась почути Коробейник.

— Я бачила,— сказала Юля,— як тобі важко було слухати виступ Мороза. Правда ж, Ніно?

— Ти питаєш зараз щиро, як моя подруга? Гаразд, Юлю, і я скажу щиро: боляче було слухати. Адже він навмисне підкреслив оте — "перше місце" і таке інше...

— А мені було боляче слухати твій виступ, Ніно!

— Не могла ж я йти проти свого переконання!

— Ніночко, це не переконання твоє, а просто заздрість. Не роби таких очей, ми ж говоримо щиро, як подруга з подругою. Чи, може, вірніше — як колишні подруги?

Коробейник схопила Юлю за руку:

— Колишні? З тобою?

— Бачиш,— сказала Жукова,— ти продовжуєш шалено заздрити Марійці.

— Юлю,— скрикнула Ніна,— а ти хіба забула, як я принесла Тетяні Максимівні зошит Марійчин, як я просила за неї?

— Ні, цього не забула. Ти боролася сама з собою, і тоді перемогла в тобі наша Коробейник, хороша, щира подруга, однокласниця. Але Марія пішла вперед, і ти знову стала їй заздрити. Що ти робиш? Для чого ти вирощуєш у собі таке низьке, негідне почуття?

— Ой! — тихо зойкнула Ніна.— Ти мене звеш негідницею? Юлю!

— А знаєш,— сказала Жукова,— якщо це почуття переможе все, що в тобі є хорошого, ти й станеш такою...

Коробейник зблідла.

— Як ти можеш мене так називати! — задихаючись, промовила вона.— Тільки за те, що я маю гордість, самолюбство! Я не можу... не хочу з тобою більше говорити!

\* \* \*

Незадовго до початку останньої чверті Євгенію Григорівну виписали з лікарні, і Марійка забрала її додому. Мати дуже ослабла, схудла. Рани загоїлись, але шкіра злущувалась, сходила пластами, обличчя було спотворене.

— Не дивись на мене,— говорила вона дочці,— не завдавай собі жалю. Страшна я, правда? Ну, тепер — вдома, тепер уже пішло на одужання. За тиждень-другий встану.

"Вона не знає всієї правди,— з мукою думала Марійка,— їй дозволили повернутись додому, бо лишилось єдине — померти".

Проте неминуча смерть матері здавалась для Марійки такою далекою, неможливою, що не могла затьмарити радості бачити матір знову вдома і знову чути її голос. Лишалась і досі надія на диво, на новий могутній препарат, що ось-ось винайдуть радянські лікарі, надія на те, що сам організм хворої переможе.

Марійка не пропускала тепер жодного примірника газети "Медицинскій работник", купувала медичні журнали, читала багато книжок з медицини.

Одного разу до рук їй потрапила стаття про досліди вчених з метою виявити походження пухирчатки. Наука лише намічала шлях до пізнання цієї хвороби, та дівчина немов відчула підтримку від зовсім незнайомих їй лікарів-дослідників, які вдень і вночі шукають засобів перемогти страшну хворобу. Коли б вона тільки вміла, коли б могла, вона б, не задумуючись, пішла до них у лабораторію, щоб працювати поруч з ними, допомагати їм.

Тепер, з хворою матір'ю на руках, Марійці стало ще важче справлятися з безліччю дрібних і великих справ. Правда, багато допомагала Варя Лукашевич, але їй же самій треба було наполегливо працювати над підручниками. Заходила часто сусідка, обіцяла приїхати й сестра Євгенії Григорівни. Хвору треба було уважно доглядати. На готування уроків у Марійки лишалося зовсім мало часу. А на порозі стояла остання чверть учбового року, випускні экзамени підсунулись зовсім близько.

Одного разу так сталося, що ніхто не зайшов допомогти, у Варі був грип, і Марійці довелося самій і обід варити, і прати, і доглядати матір, якій стало раптом гірше. А наступного дня Євдокія Казимирівна викликала Марійку відповідати фізику. Весь клас здивовано і занепокоєно слухав, як учениця в'яло і заникуючись відповідала урок. На більшість запитань вона зовсім нічого не могла відповісти.

Лише вчителька була цілком спокійною. Справді, її зовсім не дивувало, що краща учениця так відповідає. Її ніколи не цікавили причини, вона завжди була холодною та байдужою.

Євдокію Казимирівну в класі не любили. І, дивна річ, ніхто з учнів не міг би пояснити толком, за що ж її не люблять. Хіба, може, за те, що, викликаючи когось із учнів відповідати урок, учителька облизувалась? Так, так, делікатно облизувала кінчиком язика тонкі губи. Просто собі — погана звичка. Та всьому класові в таку хвилину було чомусь дуже неприємно.

А ще Євдокія Казимирівна не знала прізвища жодного з своїх учнів. Вона просто вказувала пальцем на школяра і говорила:

— Прошу вас до дошки!

Перед тим, як поставити оцінку, запитувала: "Хто мені відповідав?" Не — "Як ваше прізвище?" — а саме — "Хто мені відповідав?" Це теж здавалось образливим.

Коли хто-небудь, не вивчивши уроку, починав виправдуватись, Євдокія Казимирівна холодно говорила:

— Причини поясніть вашому дідові.

Іноді це речення вона варіювала:

— Причини поясніть вашому лисому дідові...

Невідомо, чому вона так зворушливо любила дідів, але від неї часто можна було почути: "Ваш дід не буде вчити за вас фізику". Або: "Не заздрю вашому дідові, що має такого внука!"

Все це дратувало учнів.

Не подобалось і те, що вчителька фізики майже перед кожним своїм уроком заявляла класові, що в неї або малярія, або мігрень, або: "У мене щось схоже на базедову хворобу, і тому прошу сидіти абсолютно тихо".

Їй дали прізвисько Малярія Базедівна. Поряд з цим звали її ще й маркізою. Так називали її дівчата після того, як вона побачила у Софи Базилевської пофарбовані нігті і сказала: "Ви не учениця, а маркіза!"

Незважаючи на це, дехто з учнів думав, що їхня "фізичка" дуже добра людина. Вона, наприклад, майже ніколи не ставила двійок. Коли учень відповідає на двійку, Євдокія Казимирівна ставила йому трійку, а троєчники завжди мали в неї четвірки.

Правда, саме така "добрість" учительки у багатьох десятикласників і викликала до неї явну неповагу. Навіть Мечик, одержавши в неї якось трійку, замість двійки, сказав:

— А нашій Малярії Базедівні, глядіть, скоро "заслужену вчительку" дадуть. Подумайте — жодної двійки з фізики!

Ніхто не знав, яку оцінку Євдокія Казимирівна поставила Марійці. В думках кожний вирішив, що більше як на двійку учениця не відповідала сьогодні.

Та ось на великій перерві Марійка підбігла до Жукової:

— Ти подумай, Юлю, вона мені поставила четвірку! Як це тобі подобається?

— А ти що, обурюєшся?

— Ні, просто образливо. Наче якась подачка. На, мовляв, тобі та знай мою добрість.



Ти ж чула, як я відповідала? Всього один раз, і то швидко, прочитала завдання. Уявляєш?

— Дуже добре уявляю.

— Ну, от. Я не витримала, Юлю, сказала їй: "Євдокіє Казимирівно, адже я відповідала на двійку". А вона знизала плечима, каже: "Ви хочете, щоб я поставила вам двійку? Хіба ви зацікавлені в тому, щоб знизити в класі процент успішності?" Так і сказала, подумай! Процент успішності!

Цю розмову двох подруг чули й інші учні. Мечик гукнув:

— Марійко, що за музкомедія? Скажи Малярії "дякую", і все!

Саша Нестеренко, якого за смуглявість і чорні кучері звали в класі циганом, поблискуючи очима, доводив:

— Зараз "фізичка" зробила правильно. Адже ти фізику знаєш і тільки випадково сьогодні зірвалась...

— Мене обурює інше,— говорив Вова Мороз.— Малярія Базедівна навіть не поцікавилась, чому Марійка не вивчила урок!

Так десятикласники обговорювали сьогоднішню відповідь Марійки.

Ніна Коробейник теж здивовано слухала, як Марійка незграбно відповідала урок. "Це — закономірність,— майнула у Ніни раптом думка.— Роздмуханий успіх, дуті "особливі" п'ятірки не можуть стати чимсь тривалим і постійним".

Вона з задоволенням подумала, що в неї ніколи не було жодної посередньої оцінки. Лишається остання чверть, найкоротша, а також і екзамени. Немає сумніву, що й на екзаменах у неї будуть лише п'ятірки. Вона, Ніна Коробейник, напевно єдина одержить золоту медаль.

Їй було байдуже, що однокласники так вражені зривом Марійки, хвилюються, хочуть їй допомогти. "Диваки! Ось екзамени принесуть ще цікавіші матеріали",— в думках розмовляла з собою Ніна,

Юля Жукова запропонувала встановити на квартирі в Марійки чергування.

— Знаєте, як Марійці тепер важко? — гаряче говорила Юля.— Ну, допомагає Варя, та їй же теж треба уроки вчити. Незабаром приїде до Марії тітка, листа надіслала. Тоді буде легше. Та вона ще працює, їй треба ще одержати відпустку, здати справи. На це потрібний час. А ми що ж? Теж чекатимемо тітку? Ми встановимо чергування, допоможемо Марійці. Кожна з нас чергуватиме по дві години. Я, Варя Лукашевич, Ліда Шепель...

Несподівано вона звернулась до Коробейник:

— Гадаю, що ти теж не відмовишся?

— Щодня дві години? — вихопилось у Ніни.

— Не щодня, а через день-два,— пояснила Юля. — Чергуватимуть лише дівчата.

Ніна знизала плечима:

— Без мене ніяк не обійдеться? Адже незабаром остання чверть, подумайте! Екзамени на порозі! Через день — дві години, легко сказати! Скільки ж це годин на місяць?

— Спитай у першокласників,— порадив Мечик.

— За місяць я витрачу тридцять годин! — продовжувала Ніна.

— Ми тут не арифметичні задачі розв'язуємо! — раптом спалахнула Жукова.

— Як вам не соромно! — несподівано втрутилась Варя Лукашевич, дивлячись Ніні просто в обличчя.— Хто ж рахуватиме години, коли потрібна допомога друзі?

Коробейник скривилась і якимось збоку, презирливо глянула на Варю:

— Тобі що? Тобі байдуже, хоч і провалишся на екзамені. А я дійсно помру з сорому, якщо не одержу золотої медалі! Та, мабуть, і всім вам буде за мене соромно.

В класі запанувала незвичайна і вимушена тиша. Однокласники уникали дивитись на Ніну.

І от серед цієї тиші Юля неголосно сказала:

— А нам зараз соромно за тебе!

...Жукова поверталась з школи вдвох з Віктором Перегудою. Віктор почував себе пригніченим і мовчав. Юля розуміла, що твориться зараз у душі друга. Їй було шкода його, але все ж таки вона не втрималась, щоб не зауважити:

— У тебе такий вигляд, наче хтось вилив на тебе відро холодної води.

— Мабуть, ще гірше,— сказав Віктор.— Я ж чув усю розмову з Коробейник... Мені здається, що я наївся полину. Бр!..

— А чому ж так? — глузливо спитала Жукова.— Законний рудимент! Індивідуальна риса характеру!

35

Ніні Коробейник запропонували звітуватися на комсомольському комітеті про свою роботу в загоні.

Вона охоче йшла на це засідання. Праця з піонерами по-справжньому захоплювала її. Ніні здавалось, що в неї є видатні успіхи, і, дуже можливо, комітет відзначить її як кращу вожату.

Історія з Сухопарою схвилювала Ніну, але все скінчилось гаразд — школяр вибачився перед учителькою при всьому класі. Коробейник вбачала в цьому свою власну заслугу.

Напередодні вона детально обмірковувала все, що скаже на комітеті. "Мало того, що добре працюєш,— думала Ніна,— треба ще вміти виставити напоказ свою працю, як слід розписати її".

І справді, вона багато розповідала на засіданні, які в неї були труднощі (значно їх перебільшивши), як шукала стежки до піонерського серця, розказала про екскурсії, збори, про боротьбу піонерів за високу успішність. Із звіту можна було зробити висновок, що коли б не вона, Ніна Коробейник, то не провадилося б ніякої виховної роботи серед школярів, і класний керівник напевне втік би від своїх п'ятикласників.

— В кого є запитання до Коробейник? — звернулась Жукова до присутніх, щось похапцем записуючи стенографічними знаками в зошит.

— У мене,— сказала старша вожата Зоя Назарівна.— Що це за облік успішності, який запроваджено в загоні?

— Можна відповідати? Звичайний облік. У спеціальному зошиті записуємо. Оцінки піонерів. У нас найголовніше — боротьба за успішність.

Далі запитання посипались густо, Ніна ледве встигала відповідати. Вона відчула занепокоєння — невже її робота не така блискуча, як уявлялось?

— Скажи, будь ласка,— запитала Жукова,— хто "підготував" Кочеткова до виступу на шкільному диспуті "Моя улюблена книжка"?

— Тобто як це "підготував"? — здивовано зняла брови Ніна.— Звісно, його треба було підготувати. В цьому, гадаю, немає нічого такого...

— А ось зараз побачимо. Як ти його підготувала?

— Ну, як же? Написала йому все, що він мусив сказати. Хіба він погано виступав?

— Одно слово — підсунула шпаргалку? Це, звичайно, було легше зробити, ніж попрацювати з хлопцем. А на диспуті він читав, як папуга, чужі слова!

В обговоренні звіту першою знову виступила Зоя Назарівна. Коробейник насторожилась. З власного досвіду знала, як часто перший виступ "задає тон" усьому подальшому обговоренню.

— У тебе,— звернулась вона до Ніни,— досить гордо прозвучало те, що піонерський загін активно бореться за успішність. Можна було б і справді гордитися, якби він по-справжньому боровся за це.

Ніна здивовано підняла брови.

— Я ж навела факти!

— Боролися ви,— говорила далі Зоя Назарівна,— не по-піонерському, а по-бухгалтерському. От, скажімо, в п'ятому класі багато двійок з арифметики. Як же ти, вожата, і піонерський загін допомогли вчительці поліпшити становище? Тут було чимало можливостей — цікавих, справжніх піонерських заходів. Можна було, приміром, провести збір, присвячений професіям, в яких не обійтись без математики, організувати вечір цікавих задач-головоломок. А натомість у загоні провадиться звичайнісінький бухгалтерський облік оцінок, та ще й призначено піонера, який відповідає за успішність!

"Правда, правда",— майнула в Ніни думка, але тут же дівчина почала шукати виправдань.

— Та вже зовсім погано,— сказала Зоя Назарівна,— що Коробейник останнім часом не вважає за потрібне радитися зі мною. "Мені ніколи!" — заявляє вона. Або: "Я знаю сама!" А мені здається, що Коробейник треба радитись і з учителями, і зі мною. І дуже шкода, що вона зазналась.

"Отже, мабуть, мене не відзначать як кращу вожату,— подумала Ніна.— Треба довести цій Зої Назарівні, довести..." Та щось заперечити старшій вожатій було важко, вона казала правду.

Ще гостріше говорила Марійка Поліщук:

— Мені було ніяково слухати Коробейник, коли вона щойно звітувалася перед комітетом. Це ж був не звіт, а самовихваляння! Жодного самокритичного зауваження, жодного натяку на скромність! Ніно, ти ж відверто нам замилювала тут очі. Зборів було

чимало, теми різноманітні, це — правда. Але багато зборів проведено так нудно, що шкода було піонерів! Спочатку ти працювала непогано, а потім вирішила, що ти вже набула великого досвіду в роботі, заспокоїлась, перестала шукати і справді зазналась! Зазналась ти, Ніно, а того й не помітила, що попала під вплив — смішно сказати! — піонера Кочеткова!

— Товариші! — Коробейник встала з місця.— Що вона каже? Вплив Кочеткова? Які дурниці!

Жукова постукала олівцем:

— Сядь і слухай!

— Кочетков — придивися до нього — маленький бюрократ,— говорила Марійка.— Це ж на його пропозицію ти завела в загоні оту канцелярщину. Облік успішності! Та хіба це справа піонерського загону? Ти так захопилася своїми уявлюваними, успіхами, що навіть не поцікавилась, як працюють інші загони. А в них робота і цікавіша, і змістовніша!

"Вона має рацію",— з тривогою подумала Ніна. Згадалось, що й сама ж колись назвала Кочеткова "чиновничком", але ніколи з ним не говорила про негативні риси його характеру, навіть не намагалася його перевиховувати. І зовсім непомітно для себе самої почала заводити в загоні канцелярщину, живі й цікаві піонерські справи відсунулись на задній план, а наперед вийшов облік, гонитва за кількістю зборів, і все це справді було лише для форми, оковамилюванням.

Але почуття тривоги з'явилося зовсім не від того, що погано працювала, що змарновано багато цінного часу. Ні, Коробейник хвилювало зараз найбільше те, що вона безсила дати Марійці відсіч, нічим не може заперечити її правдивих слів.

"Гаразд,— пульсувала думка, — все справедливо, та навіщо так гостро критикувати на комітеті? Чи не можна було б сказати про все це тихо, без свідків, указати просто, по-дружньому на помилки?"

Ніна підняла голову, зухвало сказала:

— Твоя правда, Маріє. Визнаю. Ти задоволена?

"Це мені помста,— знову майнула потайна думка.— За те, що виступила проти її кандидатури".

— Ні, не задоволена,— немов не своїм голосом відповіла Марійка.— Хочу, щоб ти не тільки визнала. Ти зумій виправити хиби в роботі!

Марійку вразив тон, яким Ніна кинула оте "ти задоволена?" Стало образливо й боляче.

— Тебе дратує наша критика? — гостро спитала Жукова.— Даремно, Ніно! Ми ж указуємо тобі по-дружньому, по-комсомольському. Все, що тут кажемо, це ж допомога тобі! На помилках часом учимося, і нема чого тобі злитися чи занепадати духом. Не все в тебе погане. Є й хороше. Там, де ти шукала, творила, там було цікаво і заглушувалася казенність. Як бур'янець заглушується високими сходами. Шкода, що раніше не поставили твій звіт. Наша провина! В творчій роботі ти сама зростала. А як тільки самозаспокоїлась, зазналась, то й почала відставати од життя.

— Факти! — вигукнула Ніна.

— А, будь ласка, ось тобі факт,— продовжувала Жукова.— Пам'ятаєш, тебе якось запитав піонер Лукаш Коровайний — чи правда, що в підручнику неправильно написано, ніби земна куля колись була вогненною? Що ти відповіла? Не забула? Ти крикнула, щоб Лукаш "не молов дурниць" і нічого не слухав, бо в підручнику все правильно. Хлопчик чув десь розмову про нову теорію утворення Землі. Хіба так повинна була відповісти п'ятикласникові вожата, десятикласниця? Але інакше ти відповісти не змогла. Не змогла ж? Бо не читала про нову теорію, відстала! Дрібний факт, кажеш?

— Зате характерний,— зауважив Перегуда.

"Коровайний! — подумала Ніна.— Бешкетник, на якого я махнула рукою! Але випадок такий справді був".

— У мене велика дружба з Коровайним,— сказала Марійка. — Дуже цікавий хлопчина, йому все страшенно кортить знати. А от ніяких піонерських доручень у загоні йому чомусь не дають.

— Тому, що його може цікавити єдине доручення,— роздратовано промовила Ніна,— побити десь вікна!

Ніна сиділа червона, важко дихала. Коли весь комітет одноголосно визнав її роботу незадовільною, дівчина ледве перемогла себе, щоб не піти з кімнати, грюкнувши дверима.

Про Лукаша вона немов угадала. Наступного ж дня він і справді провинився: зламав біля шкільного ганку топольку.

Коробейник з задоволенням повідомила про це Марійку:

— А твій друг Коровайний що сьогодні натворив! Це благотворний вплив твоєї дружби, чи що?

Трохи згодом Ніна була свідком Марійчиної розмови з Коровайним.

— Навіщо ж ти це зробив? — спитала в школяра Марійка.

— Велике діло! — скривився хлопчик.— Тополька! Скільки вона коштує? Карбованець або два. У мене є в копилці гроші — заплачу.

— Хай навіть вона коштує всього гривеник, не в грошах справа. Ти поглузував з людської праці, Лукаше,— говорила Марійка.— Люди посадили зернятка тополі, воно проросло, молодесеньку тополю доглядали, бур'ян навколо неї пололи, підпушували землю. Для чого? Щоб вона прикрашала вулицю нашого рідного міста. Учні з любов'ю посадили її біля ганку. А ти? Ти поглузував з їхнього бажання прикрасити свою школу! Ми мріяли, коли виросте струнка красива тополя, як вона шумітиме густим листям. У спеку тінь від неї лягала б на шкільний ганок. І ти, ти, Лукаше, поглумився і над людською працею, і над нашою хорошою мрією. А ти кажеш — заплатиш. За це грішми не платять. Ех, ти ж!

Ніна слухала з подивом, як Марійка знаходить такі слова. А вона, Ніна, мабуть, й не зуміла б отак поговорити.

Але подив змінився глухим роздратуванням: "Подумаєш, повчає! Цього хулігана

словом не проймеш!"

Того дня Ніна поверталася додому разом з піонеркою Олею Козуб, яка жила в будинку поряд.

— Тут і Коровайний — у четвертій квартирі! — повідомила вона вожату.— Тільки я на першому поверсі, а Лукаш — на другому. А ви й не знали, що я живу від вас через дорогу?

Ніна зупинилась. "А чому б не зайти до цього... друга? — подумала вона.— Що собі думає його батько? Розповісти б йому поведінку хлопця, про топольку, хай би поговорив з ним як слід! Що-що, а напевно залишить сьогодні хлопця без прогулянки. А може й без обіду... Друг!.."

Ніна попрощалася з Олею і зайшла в четверту квартиру. Батько Лукаша нездужав, був сьогодні вдома. Він запросив вожату сідати і уважно вислухав усе, що вона розповіла про його сина.

— На нього вже й учителька колись скаржилася,— сказав він.— Обіцяв виправитись, а от, бачите, знову.

— Де там виправився! — махнула Ніна рукою.— Він став гіршим, ніж був. Бешкетник справжній! І вчиться погано. Одним словом, ви, як батько, маєте вплинути на нього. Знаєте, посуворіше...

Та прийшовши додому, Ніна відчула незрозумілий неспокій. Було тривожно на серці, непривітно. Вона поклала портфель з книжками і, не роздягаючись, сіла в крісло. Що ж таке сталося? Немов не Коровайний, а вона сама — п'ятикласниця, зламала деревце. Звідки це почуття?

"Я зробила правильно,— думає Ніна. — Батькові треба було розповісти. Цей "друг" занадто вже розбуянився".

Вона ловить себе несподівано на цьому слові "друг". І раптом їй спадає на думку: "Ти ж тому й поскаржилась на Лукаша, що він Марійчин друг!"

— Неправда! — вголос думає Ніна, схоплюється й ходить по кімнаті, щоб не чути іншого голосу, який кричить у грудях.

Нарешті вона заспокоюється, скидає шубку. Входить мати, заклопотано оглядає на дочці нове плаття:

— Чи не пом'яла? Гляди ж, щоб часом не капнуло чорнило! Переодягайся, донечко, обід на столі. Яка сьогодні качка з яблуками! Пальчики оближеш!

— А крем є на третє?

Ніна питає про крем, аби щось відповісти матері. А думає про інше. Який справді допитливий Коровайний! Хто йому розповів, що Земля була не гаряча, а холодна? Іншого б це не зацікавило, а він — який! Відразу прибіг, хвилюється: "Як же в підручнику написали неправду?"

Качка була чудова — золота, яблука — запашні, з підсмаженою шкурочкою, як любила Ніна. Та несподівано за дверима почувся знайомий голос Олі Козуб.

— Що сталося?

Ніна вискочила з-за столу. Дівчинка була захекана, бліда від хвилювання.

— Ніно, батько дуже б'є Лукаша! Ой, він так кричить! А нікого з сусідів немає вдома!.. Ой, я так бігла!..

— Куди ж ти? — гукає мати.— Ніно, ти збожеволіла! Вдягнись!

Не попадаючи в рукава, дівчина похапцем накинула шубку й вискочила за Олею.

Знайома четверта квартира. Ніна рвонула двері — вони не замкнуті. В передпокої, в кутку на скриньці, сидить зіщулившись хлопчик. Він сидить спиною до Ніни, але вона відразу ж впізнає його. Хлопчик не повертає голови.

— Лукаше!

Дівчина помічає, що вся його зігнута постать дрібно тремтить.

— Лукаше! — майже кричить Ніна.

Тоді він рвучко повертається до неї. Його очі стрічаються з поглядом вожатої. Ніна здригається — очі хлопчика страшні, вони гарячково палають.

— Ти? — гукнув Лукаш.— Чого ти прийшла? Подивитись? На, дивись! На!

Він раптом зірвав з плечей сорочку. Ніна відсахнулась, зажмурилась: його тіло було в синяках, у темно-червоних смугах. Так, зажмурившись, штовхнула двері в сусідню кімнату.

Батько Лукаша стояв біля вікна, мовчазний і похмурий.

Тримаючись за одвірок, почувавши, як щось клекоче в горлі, Ніна ледве переступила поріг.

— Як ви сміли? Хто вам дав право? — задихаючись, гукнула вона.— Ви ж — не звір, ви — батько! Та й звірі не б'ють своїх дітей... А ви... сина, свою кров!.. Ви не знайшли іншого способу вплинути, схопились за ремінь!

Батько підійшов до ліжка й важко опустився на нього.

— Ви... знову прийшли? — тихо спитав.— Ви ж хотіли цього, хотіли! Ви ж самі наштовхнули мене! От і повчив. Місця тепер собі не знаходжу...

Ці слова немов пронизують Ніну. Тільки цієї хвилини з усією силою вона починає розуміти, яку страшну помилку зробила, що не попередила цю знервовану, хвору людину. Не так треба було з нею говорити, не так. Треба було попередити, що для Лукаша потрібні хороші батьківські слова. У хлопчика немає матері, він, мабуть, дуже скучив за теплою ласкою, він би з радістю притулився устами до батьківської руки, але ця рука бере твердий ремінь, і град ударів сиплеться на худенькі плечі, на кістляву спину, на стрижену голову.

Ніна прикусила собі губу, але не відчуває болю, не відчуває в роті солоної крові. Те, що сказав Лукашів батько, ранить гостріше.

Він устає і мовчки дивиться на неї.

— Йдіть геть, — тихо говорить він.— Мені неприємно вас бачити!..

Як у гіпнозі, Ніна мовчки повертається і йде. Вона не пам'ятала, як спустилася з другого поверху, як переходила дорогу. Побачила себе раптом у своїй кімнаті й опам'яталась. Але від цього ще нестерпнішою стала вся прикрість того, що сталося.

Тепер єдиним бажанням у Ніни було впасти на груди рідній, близькій людині і все їй розповісти. Кому ж? Матері?

Ніна заздалегідь знала, що скаже мати. "Ніночко, ти ж абсолютно маєш рацію! Він же — бешкетник, хуліган! Чи варто псувати собі через нього нерви?"

Батькові? Розповісти про все батькові...

Але дівчина відчула непереможний сором перед цією рідною людиною, яку вона так любила і поважала. Не можна було уявити, як гляне батько, як це його збентежить, як йому буде боляче, що в нього така дочка!

Що дала б Ніна тієї хвилини, аби мати хорошу, щирю подругу — таку, якою була колись Юля Жукова і... і Марійка! Невимовно захотілось, щоб усе було так, як колись, щоб можна було піти до Юлі, до Марійки, звіритись їм у всьому. Із страхом і тугою Ніна відчула раптом свою самотність.

"Як же це сталося? Як сталося?" — нишком повторювала дівчина. Як вона могла втратити і любимох подруг, і весь клас, увесь десятий клас?..

У цю хвилину для Ніни вже не було ніяких сумнівів, що вона лишилась сама. Ніхто їй про це не говорив, та ніколи ще з такою гострою виразністю не відчувала вона, що ні подруг, ні товаришів у неї зараз нема.

Вона підійшла до вікна. З розчиненої кватирки враз пахнуло свіжою таловиною, корою дерев, набубнявілими бруньками. В саду за вікном давно вже розтанули замети, і зовсім непомітно почалася весна.

Ніна сіла на стілець і приклала обидві долоні до щік. Щоки палали вогнем.

36

Остання чверть учбового року — особлива, не схожа на інші. Вона тривожна й солодка, адже це — остання чверть перед екзаменами, перед канікулами. В ній відчувається дихання весни, юності, вона ще глибше здружує друзів, ще міцніше з'єднує однокласників. У школярів, особливо старших класів, з'являється підкреслений вираз заклопотаності, а в десятикласників до цього ще приєднується урочисте піднесення, як напередодні великого і радісного свята.

Вчителі теж заклопотані більше, ніж звичайно, частіше відбуваються тепер педагогічні наради, більше роботи в класах.

Для десятикласників остання чверть є взагалі останньою шкільною чвертю, прощанням із школою, передднем випускних екзаменів, і відчуття цього позначається на учнях.

Марійка з подивом помічала, як на її очах немов змужніли і вирости за останні дні її подруги й товариші. І те, як вони тепер відповідали уроки і як розмовляли між собою, викликало в Марійки дивне враження, ніби всі її однокласники і вона теж досі були тільки дітьми, і лише зараз несподівано стали дорослими. І всі, здавалось, це знають і в душі дуже радіють цьому, але приховують свої справжні почуття за стриманими розмовами.

Вчора, приміром, Юля Жукова і Вова Мороз засперечалися про те, як розуміти партійність мистецтва. Жукова доводила, що тільки таке мистецтво можна назвати партійним, яке допомагає будувати комунізм.

— Наша головна мета — побудова комунізму! — говорила вона. — За цю мету і



повинен кожен, боротися своєю працею. Робітник біля верстата, письменник — своїми книжками, художник — картинами.

— Ну, гаразд,— відповідав Мороз.— Згоден, тисячу разів згоден. Але скажи..— Очі його лукаво засміялись.— Скажи, ось наш радянський художник намалював натюрморт. Квіти, припустімо. Чудові троянди — рожеві, червоні. Адже має право художник змалювати квіти?

— Ну, безумовно.

— От і скажи — чи може натюрморт або етюдик допомагати в будові комунізму?

— Ну і що? — гаряче говорила Юля.— І що? Посміхаєшся? Думаєш, ось заплутав Жукову! А чому ж і справді хороший натюрморт не може допомагати нам будувати комунізм? Що ми — красивого не любимо? Молодість без квітів — так, чи що? А коли твої чудові троянди викликають натхнення, дають творчу зарядку робітникові?

— Творчу зарядку можуть дати всі картини Третьяковської галереї. Отже, по-твоєму...

— Знаю, що ти хочеш сказати,— перебила Жукова.— Ми не відкидаємо кращих зразків старого мистецтва. Але в чому суть? В ідеї картини! В ідеї! Ех, ти, художник!

Не було такого учня, який би в останній чверті не налягав на заняття, надолужуючи пропущене та повторюючи пройдений матеріал. Марійка Поліщук докладала всіх зусиль, щоб не відстати. Порушуючи розпорядок дня, часто просиджувала над підручниками до пізньої години. Останнім часом стало легше, бо приходили подруги, допомагали поратися й чергували біля хворої матері.

Юля Жукова хотіла зняти з Марійки деякі громадські доручення, та вона запротестувала: "Ні, ні, ні. Мені це не заважає!"

Якось Мечик Гайдай одержав двійку з алгебри. Марійка вирішила відвідати Мечика вдома, подивитись, чим займається, а то й допомогти. З задоволенням побачила, що Мечик сидів над уроками.

— Прийшла перевірити, як алгебра поживає? — спитав він.— Не турбуйся, на екзамені не зріжусь. Замову таку знаю: "Чур мене, чур мене, зникни, мана!"

— А ось зараз побачимо, як діє твоя замова. Давай задачник!

Мечик не міг приховати свого здивування:

— Як же ти прийшла? У тебе в самої повно клопоту!

Вражений цими несподіваними відвідинами, він слухняно відповідав Марійці урок, нишком, скося поглядаючи на неї.

— Матері не краще?

Марійка мовчки глибоко зітхнула у відповідь, і він більше про це не питав.

Вони розв'язали кілька задач.

— Ну, йди, йди,— говорив Мечик.— У тебе ж удома... знаєш? І тобі ж самій треба готуватись. Коли ти зірвалась у Малярії Базедівни, в мене серце немов розбилося.

Марійка сумовито посміхнулась.

— Спасибі за співчуття. Правда, зірвалась. Але це востаннє. А я б дуже зраділа, коли б ти перейшов на п'ятірки. І щоб одержав атестат зрілості, та ще з медаллю!

Тепер зітхнув Мечик:

— Мрії, мрії! Хіба це можливо? Стільки прогаяно часу! Три чверті учбового року. Як я вчився? Так, через пень-колоду. Де вже про медаль думати. Тут хоч би не зрізатись.

Він немов опам'ятався, що говорив так щиро, погладив звичним рухом чуба, поправив галстук:

— А взагалі — тру-ля-ля, як кажуть французи! Між іншим, ти чула останній анекдот?

Ураз він осікся:

— Ти чому так дивишся? Немов на зів'ялу троянду!

— Шкода мені тебе!

Мечик аж підскочив:

— Драс-сте!

— Ніяк ти не позбудешся своєї маски. І... галстук оцей твій, немов у папуги, і носиш ти його тепер уже виключно з упертості. Ех ти-и ж! "Тру-ля-ля!"

Мечик сидів мов ошпарений.

— Ух, яка ти! — нарешті промовив він. — Ти ким будеш? Прокурором?

— Лікарем, Мечику. Після школи піду в медичний. Уже ніяких вагань, рішення остаточне. А ти? Ніяк від тебе не почуєш певної відповіді.

Мечик помовчав.

— Ні, в мене з цього приводу секретів немає. На будівництво ГЕС кудись поїду. А там буде видно. Батько мій — машиніст, ну і я... Тільки думаю, щоб на крокуючому екскаваторі. Одним словом, Марійко, ти ще про мене почуєш! Прогримлю!

— Що ж, вірю. Але поки що ти гримиш з іншого боку. Досадно за тебе. Ти, мабуть, і не читаєш нічого? "Молоду гвардію" читав? А "Білу березу"? А "Прапорonoсці"?

— А ти не екзаменуй, будь ласка. Читав і читаю, тільки, мабуть, з іншою метою, ніж ти.

— Як це?

— А так. Ти для чого читаєш? Я ж знаю — по-перше, тому, що треба знати твори тих письменників, яких учимо в школі. А по-друге — ти хочеш наслідувати героїв книжки. Характери їхні обмірковуєш, образи там усякі... "Автор показує нам у цьому творі..." і так далі... А я читаю з іншою метою. Я читаю для емоцій! Так. І нікого не хочу наслідувати. Характер треба виховувати в собі незалежний, самостійний. Я копій не люблю. Є такий Мечислав Гайдай, і все! А робити з себе копію героя якогось роману — це не в моєму плані.

— А мені здається, Мечику, що ти все-таки копія.

— З кого ж, дозвольте спитати?

— Важко й сказати. Та, на жаль, нічого в тобі незалежного і самостійного немає.

— Спасибі. Ти так погано про мене думаєш?

— Хотілося б так погано думати тільки про копію, яку ти, як машкару, натягуєш на себе. А оригінал щоб був інший, як личить нашим молодим людям.

Хлопець провів Марійку до трамвайної зупинки і, міцно потиснувши їй руку, зник

серед натовпу.

Марійка сиділа у вагоні, притулившись до стінки, і дивилась, не відриваючись, у вікно. Мимо пробігали вечірні вогні, миготіли освітлені вікна зустрічних трамваїв. Марійка сиділа, поклавши долоню на руку, яку щойно потиснув Мечик. І їй здавалось, що вона ще й досі зберігає дотик Мечикової руки.

\* \* \*

Євгенія Григорівна вже не вставала з ліжка. Лежала у півзабутті, виснажена і висхла, як зрізана пшенична стеблина. Десь поза уявою минав час. Світилась лампочка — ніч, гасла лампочка — день. Коли схилялась над узголов'ям дочка, збирала останні сили, щоб усміхнутись. Знала давно, що хвороба невігойна, і весь час мучила єдина думка, щоб про це передчасно не довідалась Марійка.

— Не переживай, що я така... слаба... — говорила дочці.— Все найстрашніше минуло. Вилежусь... там встану. І знову все буде, як раніше.

— Ну, звісно, мамочко,— підхоплювала Марійка,— мені теж саме казав професор. В однієї дівчинки в п'ятому класі теж захворіла мати на таку хворобу, як у тебе. І що ти думаєш? Уже зовсім одужала...

Щоразу Марійка вигадувала то розмову з професором, то дівчинку, мати якої вже, мовляв, вилікувалась, то говорила про якісь нові чудодійні ліки. Вона була певна, що мати не знає про близьку смерть. І так обидві, мати й дочка, ховали одна від одної страшну правду.

Дві бабусі йшли тротуаром. Марійці було видно з вікна, як вони розмовляють, як одна з них усміхається беззубим ротом. Ось вони йдуть, підтримують обережно одна одну, прожили довге життя і ще житимуть, а мати помре молодою. Як це страшно, як несправедливо!

Головне — тримати серце, щоб воно завжди було затиснуте в кулак. Тоді воно стає маленьким, кам'яним, не намагається вискочити з грудей — де таке моторошне відчуття, коли серце раптом заповнює всі груди. Дуже важко його затискувати. Спочатку Марійка не вміла цього робити, а потім навчилася. Навчилася зовсім непомітно ковтати сльози, усміхатись матері, коли груди розривало ридання, набирати спокійного вигляду, коли холонула від тривоги кров.

Якось серед ночі Євгенія Григорівна прокинулась, немов від поштовху, і відразу ж зрозуміла, що в узголов'ї стоїть те, про що думала, що неодмінно мало прийти, але до цього часу було ще якесь далеке, немов нереальне і стороннє. А зараз воно вже прийшло.

Їй спало на думку, що тепер вона вже ніколи не побачить своєї кущистої пшениці, інші продовжать її дослід, інші будуть слухати розмову колосків у полі... Вона так любила поле... Жінка стала пригадувати, чого вона ще не встигла зробити. Але це було дуже боляче... Серце защеміло від усвідомлення того, що вона вже не повернеться до дочки, до своїх дослідів.

До ліжка підійшла Марійка. Дочка, донечка! Але чому вона немов пливе по кімнаті і вся прозора, крізь її тіло видно протилежну стіну... Євгенія Григорівна простягла до

дочки руку, і рука безсило впала на груди.

Потім їй вчувся розмірений знайомий шум. Серце її солодко застукало. Так, так... це шумить дуже густе і дуже високе колосся. І все, все було, як завжди: і поле, і перламутрові хмарини, і вітрець стрибає по ниві, немов жмурками засіває буйний розлив хлібів.

Майнули напівзабуті епізоди з дитинства, весняні води, дикі гуси в небі, чомусь з'явилася біла береза з вирізаними на корі ініціалами, і хоч як намагалася Євгенія Григорівна їх прочитати, але в очах темніло, і вся береза теж почорніла, як вугілля. В кімнаті важко ходили, перевалюючись, візники в незграбних кожухах, заповнили всю кімнату, і ніяк не можна було зрозуміти, чого вони прийшли і що їм потрібно.

Уранці Марійка глянула на матір і помітила в її обличчі незнайомий новий вираз. Щось трапилось, а що — не можна зрозуміти.

\* \* \*

— Дядю, дядю, купіть проліски!

Мечик сидів у сквері на лавці й чекав Ліду Шепель. Він купив два великих букети пролісків — вони пахли вологою землею, мокрим лісом, рястом. Знову весна! Чи давно завивала над містом завірюха, засипала снігом тротуари!

— Проліски! Проліски! Купіть проліски!

Останні калюжки висихають на брукові, на них боляче дивитись від сліпучого сонця. І вікно на другому поверсі нового будинку теж відбиває сонце і, мов навмисне, сліпить Мечикові очі. Горобці купаються в калюжці — мокрі, щасливі.

Мечик дивиться в той бік, звідки повинна прийти Ліда. Чому її так довго немає?

Горобець, обскубаний, забрюханий, боком вискочив із калюжі, щось переможно крикнув і пурхнув через голову Мечика.

Дивно. Може, Ліда забула? Може, зайнята?

А сам боїться, боїться признатись, що можлива й інша причина. Що коли їй хтось із десятикласників сказав про... про те нахваляння? Ах, як це гидко вийшло!

Спочатку й справді думав "продемонструвати" класові закохану "воблу". Запрошував у кіно. Призначав побачення. А коли одного разу Ліда не прийшла, відчув, що вечір порожній.

Сьогодні після уроків сунув Ліді записку. Останні дні дівчина стала якась неуважна до нього, немов і справді щось знала.

Прийде чи не прийде?

Сонце у вікні погасло, шибки стали схожі на більма. Пахли бруньки тополь. Тріщали іскри на трамвайних дугах. Два букети пролісків усе ще дихали свіжістю. Мечик притулив квіти до обличчя й здригнувся — вони були холодні.

І вечір надходив теж холодний. У голому сквері було непривітно. Весна стояла на порозі, але не розчинила ще навстіж дверей, тільки бруньки набухали й лускались на тополях.

Ліда не прийшла.

\* \* \*

У Миколи Марковича урвався терпець, і він вирішив піти до класного керівника. Мечика всю ніч не було вдома, він повернувся тільки на світанку, п'яний, у забрудненій одежі.

— І делегація приходила,— скаржився машиніст Юрієві Юрійовичу,— і хоч би що! Нічого на нього не впливає!

— Ну, а ви? Як ви впливаєте на нього?

— Що ж я? — розвів руками Микола Маркович.— Педагогічного підходу у мене, правду скажу, немає. Я, звичайно, по паровозній лінії...

— А батьківський підхід у вас є? — допитувався Юрій Юрійович.— По батьківській лінії ви вживали якісь заходи?

— Та що ж, ременем, чи як? Та я вже й не подужаю, і соромно — він же таки великий уже.

— З сином треба розмовляти батьківською мовою, а не ременем. Тварина, й та слухає слова.

— Я вмовляв, товаришу вчитель. А тепер щиро вас прошу, щоб і ви ще раз поговорили з ним. Хотів до директора звернутись, та просто не насмівся.

Юрій Юрійович викликав Гайдая до себе того ж дня після уроків. Він замкнувся з ним у вчительській кімнаті.

— Ви знаєте, про що я хочу з вами говорити?

Мечик потупився:

— Догадуюсь. Батько приходив. Скаржився, мабуть.

— Де ви були, Гайдай, позаминулої ночі? Ви знаєте, чим це може закінчитись?

— Цікаво.

— Що?

— Цікаво, кажу, чим це може закінчитись?

— Ви станьте, будь ласка, прямо, не вихиляйтесь. З вами розмовляє класний керівник!

— Ну, стою. Я ж не солдат.

— Ви — учень. Це може закінчитись тим, що ми не допустимо вас до державних екзаменів. За вашу поведінку. Ваш батько Берлін брав, а ви плямуєте його добре ім'я. Хоч би про це подумали! А мати ваша... Хіба думала вона, страждаючи у фашистській неволі, що син отак її "втішатиме"?

Мечик швидко глянув на Юрія Юрійовича, незрозумілий вираз майнув в очах. Що це було? Каяття, жаль?..

— Що ви мені про батька, про матір...— буркнув він.— Я поважаю їх.

— Неправда! — вигукнув учитель.

Мечик мовчав.

— Неправда! Ви дійшли до того, що почали пиячити. Мені відомо, що ви і в карти граєте на гроші.

— Хто ж це вам наябедничав? Не інакше як Жукова!

— Ви ж п'яним повернулися додому? Батько розповідав, що від вас так і тхнуло

горілкою.

Мечик ураз зухвало посміхнувся.

— Ну, був напідпитку. Правда. А ви хіба у вісімнадцять років не того?..— Він виразно ляснув собі пальцем по шиї.— Не заливали за комірець?

Цей зухвалий, розв'язний рух, слова, тон були такі нестерпні, що кров ударила Юрієві Юрійовичу в голову, зашумувала в скронях, він рвучко підвівся і щосили вдарив кулаком по столу.

— Мовчати!

Пенсне злетіло, жалібно дзенькнуло скло...

В ту ж мить учитель зрозумів, що він не витримав, тріснула якась дуже натягнута пружина, але вже не було сили стримати себе, і він ще раз страшним голосом закричав:

— Мовчати, негіднику!

Потім схопився руками за голову й почав ходити по кімнаті. Трохи заспокоївшись, сів.

— Ви можете дати мені востаннє слово? — спитав у Мечика.— Слово честі, що рішуче зміните свою поведінку?

Гайдай мовчав.

— Подумайте. Я хочу, щоб це слово честі було справжнє, з глибини серця. Я думаю, що ви ще не все втратили.

Мечик продовжував мовчати. Настала довга пауза.

— Ви будете відповідати? — спитав Юрій Юрійович.

Мечик стояв мовчки, розглядаючи щось за вікном.

Учитель зрозумів, що учень більше не промовить жодного слова, що це — відповідь на його вигук "мовчати!".

Юрій Юрійович встав, пройшовся по кімнаті, потім зупинився й пошепки наказав:

— Ідіть!

37

Роман Герасимович, крім газет, передплачував з десятків різних журналів, з них половину літературно-художніх. Ніна відразу забирала до себе в кімнату кожний новий номер журналу і, озброївшись олівцем, читала оповідання й повісті. Читала уважно, робила помітки на полях, іноді записувала зміст, цікавий образ чи епітет.

Якщо якийсь художній твір зворушував її, дівчина з досадою думала, чому не вона його написала. Адже, напевне, й вона, Ніна Коробейник, могла б узяти таку думку, сюжет і так написати. Її дивувало, що невеликі оповідання, без складної фабули, часто викликали в неї глибокі емоції, хвилювали, будили хороші думки.

Щоразу вона порівнювала своє оповідання з творами, вміщеними в журналах. Їй здавалося, що воно не гірше, може, навіть і краще. Чому ж твір повинен лежати в шухляді? Його теж могли б прочитати десятки тисяч людей.

У Ніни з'явилося непереможне бажання побачити своє оповідання надрукованим. Усі її попередні вагання зникли. Одного чудового дня вона віднесла рукопис у редакцію

літературного журналу.

Секретар редакції перегорнув сторінки її твору, записав адресу Ніни й звелів прийти через тиждень.

Іти за відповіддю було важче. Дівчина хвилювалась. Вона все думала, чи не краще просто подзвонити в редакцію?

От і знайомий будинок. Справді, подзвонити б!

А втім, чому вона така нерішуча? Треба думати тільки про гарне. "Вітаю! Вітаю! Ваш рукопис уже надісланий в друкарню!" Незабаром усі побачать, що з нею не можна жартувати! Всі? Авжеж, усі, весь десятий клас, увесь комсомольський комітет школи. Переконаються, що з нею не можна поводитися так, як з іншими. У неї складна і тонка психологія майбутньої письменниці, особлива духовна організація. Треба розуміти це. І зрозуміють! Оповідання безумовно схвалене. Оце — щастя! Оце — перемога! А як буде неприємно і Жуковій, і Марійці, і взагалі всім, що вони так помилялись у ній, не врахували її творчої натури. Такий талант трапляється нечасто!

— Читали ваше оповідання,— сказав секретар редакції,— читали. Сідайте, будь ласка!

"Схвалене!" — йокнуло серце.

Секретар пошукав у шухлядах письмового стола, поклав перед собою такий знайомий Ніні її рукопис.

"Отже, оповідання ще не в друкарні!"

— Написано грамотно,— продовжував секретар.— Ви повинні й далі працювати. У вас є хороше зерно! Але ще далеко, далеко до довершеності. Не визріло ще ваше оповідання, друкувати його не можна.

Він раптом уважно глянув на Ніну, і їй здалося, що пошукав очима графин з водою.

— Ні, я слухаю,— сказала Ніна, відчуючи, як уся кров ураз відхлинула з обличчя.

Ніколи ще дівчина не почувала себе такою нещасною. Всі немов змовилися проти неї. Нестерпно уразливим був цей раптовий перехід від надії, майже впевненості, до краху.

Додому прийшла в такому пригніченому настрої, що все було байдуже. Намагалась пригадати, що їй ще говорив секретар. Здається, він хвалив окремі вдалі місця... Що з того? Адже друкувати оповідання однаково не будуть!

Несподівано серце похолонуло від думки, що хтось у класі може довідатись про її невдачу. "Навіщо, навіщо було нести рукопис у редакцію? Яка помилка!"

За вікном почувся шум машини. Приїхав Роман Герасимович. Ніна ховається в свою кімнату. Їй не хочеться, щоб батько бачив її в такому стані.

Батьків голос гримить за стінкою в передпокої, потім він переноситься ближче, і, здається, весь будинок сповнився його голосом.

— А де ж Ніна? Ні-но!

Роман Герасимович, веселий, урочистий, увійшов до дочки. Обличчя його сяє, він енергійно тре обома долонями голену голову.

— Ти чому ховаєшся? У мене така радість! Сьогодні нарешті скінчилось

випробування нових пасажирських літаків. Моєї конструкції і конструкції Соловйова! Його літак визнано за кращий. Ах, Ніно, яка це прекрасна машина! Яка досконалість!

Дочка дивиться на батька так, немов нічого не розумів:

— Соловйова конструкція краща? Тату, чому ж ти радієш?

— Як чому? Чому ж мені не радіти? Адже такої машини у нас ще не було! Це справжня літаюча яхта! Повітряна яхта! Повезу й тебе на аеродром. Хочу, щоб ти на власні очі побачила цього білого лебедя! Ха-ха, лебідь! Йому, бідоласі, й не присниться ніколи така швидкість! Ай, Соловйові Гриш-ка! Я завжди казав, що він колись заткне за пояс нас, старих конструкторів! Ну й молодчина! А колектив який собі підібрав!

Збуджений, радісний, він легенько взяв дочку за підборіддя:

— Дозволь, ти щось сьогодні занадто в мінорі?

— Тату, отже, ти тепер... на другому місці?.. І... і радієш?

Роман Гарасимович весело зареготав:

— Ось що тебе бентежить! Але не радіти не можу, Ніно! Який талант зростає! Соловйовим гордитися треба! Я охоче повчуся в нього!

Дивлячись на щасливе обличчя батька, Ніна й собі усміхнулась. Стало легше на серці.

— Татусю, ти дуже хороша людина!

— Ось як! Спасибі.

За хвилину Роман Гарасимович уже дзвонив по телефону і повідомляв когось про видатний успіх Соловйова.

\* \* \*

Мечик Гайдай одержав рішучу відсіч од Ліди Шепель. Він не чекав такого гострого удару по своєму самолюбству, тим більше, що сталося все це в присутності майже всіх десятикласників.

Наступного дня, після того як Ліда не прийшла на призначене побачення, Мечик зажадав од неї пояснень. Перед уроком англійської мови він сів поряд з Лідою і щось їй зашепотів. Учениця мовчки слухала, потім враз устала і голосно, на весь клас промовила:

— Послухай, Мечику, ні на яке побачення з тобою я не піду, і відчепись ти, будь ласка, од мене! Набрид, мов гірка редька! Товариші, принесіть відерце холодної води на голову цього палкого закоханого!

Мечик почервонів, зблід, спробував усміхнутись. Він зрозумів, що Ліда знала про його нахваляння в класі, і це була йому помста!

— Громадяночко,— промимрив він,— вам не пощастить скомпрометувати мене перед лицем високоповажного товариства однокласників...

Але "високоповажне товариство" дивилось на нього з неприхованим глузуванням. Хтось, здається Вова Мороз, зауважив:

— Дивно, навіть твій яскравий галстук не допоміг!

— Як папуга! — сердито відрубала Ліда.

Трохи пом'якшила становище лише Марійка, яка спитала:



— Лідо, а ти переконана, що Мечик призначав тобі побачення? Ти інколи дуже недочуваєш!

Коли б же тільки уражене самолюбство! Ні, переживання Мечика були глибші.

Після уроків він несподівано підійшов до Марійки.

— Я хотів сказати тобі тільки одне,— почав він.— Ти, мабуть, думаєш, що я продовжую свою лінію?

— Яку лінію? Не розумію.

— Я кажу про Шепель. Адже знаєш, що на парі з товаришами хотів іти... Несерйозно це. Взагалі таке парі — хуліганство. Не в цьому річ зараз. Бачиш, не думай... Хоч, власне, й почалося з такого, з несерйозного... Пробач, я так безладно говорю. Одним словом — я згодом відчув, що Ліда для мене більше ніж однокласниця. Сам здивувався, коли відкрив, що мені без неї... ну, сумно, тоскно. Боляче сьогодні було. Ти хотіла врятувати моє самолюбство, я так тебе зрозумів? Спасибі. Бачиш, тільки тобі це кажу. Сам не знаю, як сталося, що вона... що все це стало для мене так серйозно...

Він не дивився в Марійчині очі і не міг помітити, як вони засмутились.

\* \* \*

Цей вечір для Ніни тягся чомусь дуже повільно. Коли вона закінчила готувати уроки, було тільки десять годин. Невдача з оповіданням уже так гостро не хвилювала, лишилась гіркота й утома та ще якесь почуття самотності.

Останнім часом це почуття з'являлося все частіше й частіше. Спочатку воно здивувало Ніну, було таким несподіваним для неї. Учениця намагалася відігнати його, заглиблювалась у книжки, але воно стояло десь зовсім близько, і позбутися його, здається, було неможливо.

Воно заважало Ніні вчитися. Їй треба було докладати зусиль, щоб зосередитись, усе забути і переключити всю увагу на підручники.

Інколи вона шукала заспокоєння в музиці. Тоді грала свою улюблену "Баркаролу" Чайковського. Човен, мелодія пісні, набігають хвилі, знову десь співають гондольєри, і, нарешті, плюскіт хвиль, який завмирає вдалині.

Легенько стукала кришка піаніно, чорний лак відбивав світло лампи, за вікном чорніла весняна ніч. Підходила до вікна і раптом бачила Коровайного, чула його поклик: "Чого ти прийшла?"

Легкий, зовсім незнайомий стукіт у двері. Ніна здригається, повертає голову і, не обзиваючись, чекає. Стукіт повторюється, чути голос матері.

— Нінусю, це до тебе!

Ніна мовчки підходить до дверей, відчиняє їх і застигає здивована.

На порозі стоїть Юрій Юрійович.

І ось вони сидять одне проти одного — класний керівник і учениця. Від учителя не сховалась блідість його учениці і ця нова риска в куточках рота — така жалібна і несподівана.

Юрій Юрійович не поспішаючи дістає носову хустинку, немов готуючись до довгої

розмови. Потім оглядає кімнату, зупиняє погляд на купці книжок з педагогіки.

— Як же, Ніно! Тверде рішення?

Ніна хоче сказати, що вже остаточно вирішила стати педагогом, але раптом згадує Коровайного й мовчить. Учитель не дає затягнутися паузі:

— Вас дивують мої пізні відвідини, правда? Я не хотів відкладати розмови з вами на завтра, бо мене дуже непокоїть, Ніно, що у вас стався такий розлад з класом.

"Ось про що розмова!" — майнула в учениці думка.

— Я знаю, що ви мені вірите,— продовжував Юрій Юрійович,— вірите, що я хочу вам лише добра. І я говоритиму з вами відверто й щиро. Чому ви розірвали дружбу з Марією Поліщук?

Ніні здається, що вчитель сказав щось гостре, колюче, що тут сталося якесь непорозуміння, чи, може, вона недочула? Їй хочеться якось заперечити ці слова, але погляд Юрія Юрійовича такий ясний, він, напевне, читає кожну її думку. Краще не дивитись учителеві у вічі, але не дивитись неможливо: його очі перехоплюють кожний її рух.

— Я розумію, що вам, Ніно, важко сказати всю правду. Я так і думав. Це ознака, що вашу хворобу можна вилікувати. Вам соромно за свою поведінку. А сором — сигнал, серйозний сигнал. Прислухайтесь до нього. Як сталося, що ви протиставили себе всьому класу, заздрите товаришам, особливо Марії Поліщук, і якась невдача її тішить вас? Що сталося?

— Юрію Юрійовичу,— прошепотіла Ніна,— навіщо ви ображаєте мене?

Але ці слова для неї самої прозвучали якось так фальшиво, що вона замовкла і схилила голову.

— Якщо це вас ображає, дуже добре. Будьте самі собі лікарем, Ніно. Знайдіть у собі мужність вирвати з серця мерзенне почуття, негідне вас. Знаю, що це не зовсім легко. Але це конче потрібно... Так було й зі мною.

Ніна швидко глянула на вчителя:

— З вами?

— Так, так. До війни я працював в іншій школі завучем. Ну, зі мною вчителював мій молодий колега Петренко. У мене з ним були завжди серйозні суперечки. Я його не раз критикував на педраді, вважав, що Петренко слабо викладає свій предмет. А одного разу роздратовано сказав йому: "Педагогіка — не ваша справа, ви помилково обрали собі цей фах!" Потім почалась війна, і я з Петренком більше не зустрічався. Торік я вчився на курсах підвищення кваліфікації вчителів. Лекції нам читали досвідчені педагоги. Ну, і уявіть, одним з найкращих лекторів був Петренко! Ми відразу впізнали один одного, і мені здалося, що Петренко злегка посміхнувся. Адже тепер уже він учив мене, старого вчителя, як треба викладати! Скажу правду, у мене навіть майнула думка, чи не залишити курси? Я вирішив, що нізащо не буду складати йому екзамен. Нізащо! Так, знаєте, було мені і соромно, і боляче, і просто відчував я до нього заздрість.

— Ви не залишили курсів? — швидко спитала Ніна.

— Ні. Петренко скорив мене своєю талановитою лекцією. Коли він скінчив, усі дружно йому аплодували, я підійшов до нього, і ми обнялись, як старі друзі. Він, виявилося, дуже багато працював, наполегливо вчився і отак виріс. Я зрозумів, що треба не заздрити, а самому брати з нього приклад і вчитися ще більше і ще наполегливіше.

— Вчитися...— промовила Ніна.— Я часто думала, що немає нічого кращого, благороднішого, як праця...

— А самі мало працюєте,— зауважив Юрій Юрійович.— Я ж знаю: всі ваші п'ятірки — результат здібностей, прекрасної пам'яті. Навчання вам дається легко, ви одержуєте п'ятірку за п'ятіркою. Але мені хотілося б, щоб ви, Ніно, більше працювали. Я вже якось вам говорив про це. Що не кажіть, а п'ятірки Марії Поліщук більше важать, вони значніші, бо здобуті впертою працею. От, знаєте, ці "легкі" ваші п'ятірки і те, що всі пророкують вам золоту медаль, призвели до зазнайства. Ви зазнались, Ніно, а це поставило вас поза колективом. Ви знайдете в собі мужність визнати це? Ні, я не вимагаю відповіді мені. Відповідайте собі...

"Знайти в собі мужність..." Це не раз доводилось Ніні говорити п'ятикласникам, піонерам. І ось тепер їй треба самій шукати в собі мужність, щоб глянути правді просто у вічі.

Правдою було все, все до останнього слова, що говорив їй учитель. Було гірко, боляче, але в грудях зростало гаряче почуття вдячності, наче тепла і дружня рука підтримала її над обривом.

Ніна, мабуть, і сама не знала, як сталося, що вона розповіла Юрієві Юрійовичу про все, що переживала останнім часом. Боялась одного — сліз, і таки стримала себе, хоч задушливий клубок не раз підкочувався до горла. Розповідала без ніякої пощади до себе. Відчувала — чим відвертішою буде зараз, тим буде легше.

Юрій Юрійович слухав, схиливши голову; немов усе, що говорила учениця, сталося з ним самим.

Ніні було боляче дивитись на нього, вона бачила, як учитель переживав кожне її слово. Але коли вона скінчила і Юрій Юрійович підвів голову, в очах його засяяло спокійне, ясне світло, як після великої грози.

\* \* \*

Нелегко було Юрію Юрійовичу відчувати свою поразку. А він добре розумів, що його розмова з Мечиком була поразкою, якої не скоро забудеш. Минуть роки, не один раз випускатиме школа своїх десятикласників, але довго пам'ятатиме старий учитель той клас, де вчився Мечислав Гайдай.

Юрій Юрійович знову і знову відтворює в своїй уяві все, як було — і що говорив він учневі, і як той поводився. І завжди це така важка, така болюча згадка... Він, класний керівник, не знайшов гідної відповіді на зухвалу мову вихованця.

Учитель ходить і ходить з кутка в куток. Золоті рибки, вирячивши очі, тикаються в стінки акваріума. В такт крокам легенько здригається в кутку фікус. Пожовклий листок одривається від гілки і падає на підлогу. Юрій Юрійович нахиляється й підіймає його.

Листя на фікусі свіже, вилискує глянцем, немов щойно з-під щітки маляра. Тільки один зжовклий листок був, як пляма. Зараз він у руках вчителя — ще вологий, але вже мертвий.

І знову ходить з кутка в куток Юрій Юрійович. Не скинути з себе, як мертвий плямистий листок, болючу згадку.

"А можна було б відповісти влучно, мудро, вразливо. Так, щоб учень надовго запам'ятав цю відповідь".

Натомість він, учитель, удався до крику, стукав кулаком по столу...

Зрадів, коли несподівано прийшла Надія Пилипівна у весняному капелюсі, з букетом пролісків.

— Не чекали? Весну принесла. Погляньте! Ви квіти теж любите чи тільки рибок?

Юрій Юрійович хоче усміхнутись і відчуває, що не може ніякою усмішкою приховати свій душевний стан. І він розповідає Надії Пилипівні все, що його мучить.

— І крик мій був якийсь противний, з виском. Я просто здригаюсь, коли згадую цю хвилину. Найневдаліший аргумент — стукання кулаком. А Мечик це використав. І... достойно використав.

— Ви, Юрію Юрійовичу, вже, здається, згодні виправдати цього хлопця?

— Не те, Надіє Пилипівно, не те! Я кажу, що учень відчув свою моральну перевагу над учителем.

— Перевагу! Гм... Гірко ж він переживатиме цю "перевагу". Не думаю, що йому дало насолоду — отак знервувати свого вчителя. Звісно, якщо в нього є хоч краплина совісті.

Юрій Юрійович схопився за пенсне, за звичкою протер без потреби скельця. Скельця були нові, і здавалось учителеві, що вони занадто часто потіють.

— Жукова мені заявила,— повільно сказав він,— що немає ніякої рації займатися перевихованням Гайдая. Це, каже, безнадійна справа. Я тоді з нею різко поговорив. І, здається, переконав. І навіть зараз, після останньої моєї розмови з хлопцем, вважаю, що можна на нього вплинути. Торік і позаторік він таким не був. Були, звісно, окремі вчинки. Тут, лихо б його взяло, хлопець увійшов до непевного товариства, де — вино, карти. Ну, от... Поговорив з вами, і мені вже легше.

Надія Пилипівна усміхнулась.

— Власне кажучи, говорили ви, а я більше слухала. А втім, у мене для вас є щось більш приємне.

Вона пошукала в сумці і поклала на стіл путівку в будинок відпочинку.

— На липень у Гагри! І щоб відпочили як слід! На південь вам треба, Юрію Юрійовичу, до моря!

38

Вивчено останній урок, дописано останню сторінку домашнього завдання. За вікнами вже ніч. Іноді на сусідній вулиці прогрімить трамвай. Коливається відсвіт од нічних вогнів великого міста.

Тихо в квартирі. Мати, Митрик і Федько сплять. Батько ще на заводі, прийде пізно.

Юля дивиться на годинник. Нарешті настала хвилина, про яку учениця завжди згадує з насолодою. Вона бере на етажерці книжку в скромній, але добротній оправі, присуває ближче лампу і поринає в читання. Шелестять сторінки, і дівчина відривається од книги, щоб тільки зробити якусь коротку замітку.

Партія!

Любила Юля думати про той день, коли на відкритих партійних зборах вона вийде до столу президії. Це буде, напевне, вже в університеті, наприкінці першого або на другому курсі. В залі повно студентів, студенток. Зачитують її заяву про прийом до кандидатів у члени Комуністичної партії. Просять розповісти біографію. Правда, біографія "слабенька", нічого важливого не зробила Юля в житті. Але ж і вік її ще молодий, зрештою — все життя ще попереду.

Пригадується, як торік приймали до партії в дев'ятому класі одного учня. (Влітку він виїхав з батьками до іншого міста.) Хлопець був артилеристом, визволяв від фашистів Європу, брав Берлін.

Звісно, це була блискуча біографія молодої людини. Юля ж тільки вчилась. Але вона скаже, що працювала секретарем комітету, була членом бюро райкому. Вона виховувала з товаришами майбутніх борців за мир, будівників і захисників світлого життя на земній планеті...

Юля замислюється.

Світле коло від настільної лампи раптом затьмарює чиясь тінь. Юля здригається від несподіванки і тієї ж миті чує заспокійливий голос батька.

— Пробач, ти злякалась? А я відчинив тихенько, щоб нікого не розбудити. Дочко! Юленько!

Він раптом трусить її за плечі і сміється тихим, але нестримним щасливим сміхом.

— Дочко! Радість у мене яка! Подав заяву про вступ до партії. Сам секретар парткому дав рекомендацію!

Він сідає напроти Юлі, він увесь сповнений внутрішнього незвичайного піднесення.

— Мати спить? От розповів би їй...

— Тату, що ж розповідати? Може, ще й не приймуть.

Павло Іванович поклав свою долоню на доччину руку:

— Юленько! Доню! Ти вдумайся в самий факт. Вдумайся! Не приймуть— буде важко, знатиму, що недостойний ще. Але ж те, що я відчув у собі силу, що я теж хочу стати членом нашої партії... Хіба це нічого тобі не каже, дочко? Нічого не каже твоєму серцю?

Юля поривчасто встала, нахилилась і припала устами до твердої руки батька, яка, здавалося, пахла металевими гарячими стружками, машинним маслом і ще чимось невимовно рідним, давно знайомим.

\* \* \*

Розмова з Юрієм Юрійовичем приголомшила Ніну. Класний керівник, старий учитель-комуніст прийшов до неї додому допомогти їй... Як він говорив? "Вам соромно за свою поведінку". Називав цю... цю заздрість хворобою, мерзенним почуттям!..

Що ж сталося? Вона, Ніна Коробейник, відмінниця, піонервожата, опинилася в полоні мерзенного почуття. Один за одним відвернулись од неї товариші-однокласники, відвернулись подруги, навіть Юля, така хороша, розумна.

І чомусь стоїть перед очима веселе, радісне обличчя батька. "Соловйовим гордиться треба!"

Дівчина ніколи не думала, що сором, звичайний сором може бути таким пекучим!

Ніна замкнулась у кімнаті, впала на ліжку. Нестерпне почуття сорому не зникало.

\* \* \*

Те, що Мечик Гайдай не прийшов сьогодні в клас, не викликало в учнів особливого подиву. Тільки Марійка сердито сказала Юлі Жуковій:

— Ну як можна в такі гарячі дні пропускати уроки? Що він собі думає? Екзамени ж скоро!

— Певне, надзвичайно поважна причина,— насмішкувато відповіла Юля.— Кашель напав. А може, фурункул вискочив. Даремно ти клопочешся.

— Досадно. Чому ти так дивишся на мене, Юлько? Хочеться ж, щоб хлопець склав екзамени з усім класом.

Так на всіх уроках учителі й відмічали в журналі про відсутність Мечислава Гайдая.

Перед останнім уроком до класу ввійшов Юрій Юрійович.

— Є звістка про Гайдая,— повідомив класний керівник.— Захворів, і серйозно. Забрали до лікарні. Здається, запалення легенів. І друга звістка: вчора витягли з річки одного нашого школяра. Врятували. Він теж поки що в лікарні.

З-за парти вийшла Ніна. Як сновиди, яка нічого не бачить перед собою, вона підійшла до Юрія Юрійовича.

— А який школяр? — спитала тремтячими губами.

— Ваш, Коробейник, з п'ятого класу,— поспішно сказав учитель.— Треба вам його відвідати. Життя хлопчика в небезпеці. Коровайний його прізвище.

Ніна так зблідла, що всі злякались за неї.

Після уроків вона довідалася, в якій лікарні лежить Коровайний, і пішла до нього. По дорозі зайшла до кондитерської, купила цукерок.

Але Ніну до хворого не пустили.

— До нього нікого не пускають,— сказала чергова сестра.— Спокій йому потрібний.

Дівчина повернулася і пішла, забувши навіть передати хлопчикові цукерки.

Ніна йшла, як сліпа, не розбираючи дороги, натикаючись на пішоходів. У грудях лежав невимовний тягар, який немов пригинав униз усе тіло.

Уявила, як це сталося. Знала, що тільки вона винна в усьому. Лукаш, напевне, не міг знести ганьби, його ніколи раніше не бив батько. Ремінь зробив свою огидну справу; гідність школяра розтоптана, глибока травма потрясла всю душу хлопчика. Він усе загубив: і почуття власної гідності, яке є в кожній дитині, і віру в те, що його батько найкращий, і любов до нього. Хлопчика охопив відчай, і він під впливом цього почуття кинувся у вир. Яке потрібне потрясіння, щоб думка про смерть не викликала в дитячому серці протесту, щоб холодна каламуть виру не здалася огидною! "Тополька!..

Лукаш сам був, як тополька..."

На розі трамвайний вагон перетяв Ніні путь. Вона зупинилась. Важкі колеса котились по рейках.

Відчула, що тримає щось у руці. Кульочок. Цукерки! Стала сама собі гидкою. Ледве стрималась, щоб не шпурнути кульочок на тротуар.

Наступного дня, в неділю, Ніна проснулась пізно. Нашвидку поснідала й вийшла на вулицю. Те, що вона вирішила зробити, було дуже природним і звичайним. Але дівчині довелось багато пережити й передумати, щоб отак собі просто вийти з дому і піти до Марійки.

Напевне, її тітка ще не приїхала, і хтось з учениць, мабуть, чергує в неї. Уявлялося здивоване Марійчине обличчя, коли вона, Ніна, увійде в кімнату і просто привітається: "Здрастуй, Маріє!"

Потім, якщо в неї буде хтось із сторонніх, Ніна попросить Марійку вийти з нею до іншої кімнати і скаже їй про все, що зараз так стискує серце. Скаже, що для неї буде радістю, коли Марійка знову зможе назвати її подругою. Розповість і про розмову з Юрієм Юрійовичем...

Ішла і дуже хвилювалась. Як зустріне Марійка? Яке це болісне й гірке відчуття своєї великої провини перед подругою. І чим ближче до знайомого будинку, тим все уповільнювалась хода.

От було б добре, щоб відчинила сама Марійка! А може, в неї зараз і нема нікого з сторонніх? Якщо Юля — нічого. При ній навіть буде легше говорити з Марійкою.

Але все сталося зовсім не так, як уявляла Ніна. Двері з Марійчиної квартири в коридор були розчинені навстіж. У коридорі навшпиньках ходили люди, розмовляли пошепки.

Ніна увійшла в передпокій і побачила жінку з заплаканими очима й рудого дідуса в білому фартусі, очевидно двірника. Вони оббивали червоним сатином віко з труни і не звернули на дівчину ніякої уваги.

Ніна знала, що Марійчина мати смертельно хвора, але не думала, що розв'язка наступить так швидко. Приголомшена несподіванкою, вона стала під стіною й не знала, що їй тепер робити.

— Тугіше натягайте,— сердито сказав жінці дідусь і, вийнявши з рота гвіздка, застукав молотком.

У коридорі почулись чийсь дрібні й швидкі кроки, і Юля з Варєю Лукашевич пронесли через передпокій великий вінок. На Ніну війнуло духом свіжої глици. Заклопотані учениці не помітили її і пройшли в кімнату. Коли відчинили двері, Ніна побачила раптом стіл з труною, воскове обличчя і схилену над ним нерухому Марійку. Жаль до подруги перехопив дихання. Серце, немов з нього враз витекла вся кров, стиснулося в болючу маленьку грудочку. Задихаючись, Ніна ступила вслід за ученицями, та двері знову відчинились — на порозі з'явилась Юля.

— Кого ж послати? — пошепки спитала вона, ні до кого не звертаючись, і побачила Ніну.

— Ніно, ти можеш це зробити? Візьми таксі і їдь по квіти. Крамниця на Свердловській, знаєш? Ми там уже замовили.

За півгодини живі квіти вносили в квартиру. Ніна похапцем скинула в передпокої шубку, капелюх, обернулась і враз побачила перед собою Марійку.

Єдину мить подруги стояли нерухомо. Ніна бачила тільки зблідле Марійчине обличчя з синцями під очима, з виразом невимовного горя, а Марійка — такі знайомі ясні очі однокласниці, яку колись вважала за найкращу свою подругу. І в цих очах були і сум, і біль, і ще якийсь хвилюючий вираз, що навіть у власному тяжкому горі дівчина не могла не помітити його.

І раптом немов хтось підштовхнув і Ніну, і Марійку. Водночас простяглись їхні руки, і подруги міцно обнялись. І коли Ніна відчула на своєму плечі Марійчину гарячу щоку, вона забула все, що приготувалася сказати подрузі. Та в цю хвилину вони обидві й так добре зрозуміли одна одну без слів.

39

Марійка тяжко пережила страшне горе. Воно здалося б ще тяжчим, коли б не подруги, не товариші-однокласники, які зуміли знайти щирі, теплі слова співчуття, в найсумніші хвилини Марійчиного життя підтримали її, і дівчина відчувала, що вона не сама з своїм горем, що в неї є багато хороших, справжніх друзів.

Марійка змінилась, немов підросла, стала суворішою, очі потемнішали, стали глибшими, і під ними залягла синювата тінь. Нелегко було не думати про матір. Усе в кімнатах нагадувало про неї. Старша сестра Євгенії Григорівни, тітка Оля, яка приїхала з Чернігова, залишилася жити з Марійкою і вже знайшла собі роботу. Вона висловила думку, чи не краще було б поміняти квартиру на іншу. Але Марійка не хотіла й розмовляти про це. Навпаки, вона намагалася залишити в кімнатах усі речі так, як вони були при матері:

— Хай мама буде з нами!

Згадуючи матір, дівчина примушувала себе думати про неї спокійніше, без гострого болю. І коли виникав рідний образ, він нагадував Марійці, що віднині у неї є одна-єдина мета на все життя: боротися, не шкодуючи сил, за здоров'я людей, за людське довголіття, щоб жодна проклята хвороба не сміла загрожувати будівникам комуністичного світу.

Варя Лукашевич жила в Марійки, їхні ліжка стояли поряд. Учениці дуже здружились, у Варі не було ніяких таємниць від подруги. Вона щиро підтримувала Марійку в її горі, Марійка посилено допомагала Варі вчити уроки, була дуже суворою "вчителькою".

— Ти можеш скласти екзамени на відмінно,— запевняла вона.— Треба тільки вірити в свої сили.

— І знати всі предмети якнайкраще,— додавала усміхаючись Варя.— А от цієї умови я, мабуть, і не дотримаю.

Марійчина тітка Ольга Григорівна була вдовою, працювала вона бухгалтером, і на ній тепер лежало все хатнє господарство, хоч Марійка і Варя, звичайно, допомагали їй.



Марійка готувала уроки з незвичайною наполегливістю і натхненням.

Юля і Ніна часто тепер приходили до Марійки, щоб разом розв'язати складні задачі з геометрії з застосуванням тригонометрії. Навіть Ніна, не покладаючись на свої здібності, побоювалась письмової на екзамені. З подругами легше було провадити фізичні й хімічні досліди.

Працювати доводилося напружено, часу не вистачало, доба здавалась дуже короткою. Марійка вставала дуже рано, будила й Варю, і відразу ж після фізкультурної зарядки обидві сідали за навчання.

Остання чверть закінчувалася невимовно швидко, з кожним днем наближались екзамени.

В десятому класі учні повісили на стіні великий плакат: "Складемо екзамени на 5 і 4". Юрій Юрійович порадив учням, як найкраще скласти новий розпорядок дня на час підготовки до екзаменів. Він перевіряв, як його вихованці повторюють пройдене, як учком допомагає відстаючим.

Марійці доводилось додатково повторювати Конституцію СРСР. З цього предмета, який вона вчила ще в сьомому класі, у неї була четвірка, і ця оцінка переносилася в атестат зрілості. Марійка хотіла скористатися правом додатково скласти екзамен — так, щоб мати з Конституції п'ятірку. Те ж саме було в неї і з географією за дев'ятий клас.

Юля підтримувала ці наміри подруги:

— Правильно, Марійко, правильно! Мобілізуй себе, щоб в атестаті були круглі п'ятірки!

Напружено працювала й Ніна. Крім навчання, вона багато часу приділяла піонерському загонові. Довелося чимало докласти зусиль, щоб знищити формальність у роботі з піонерами, щоб повернути до себе їхнє довір'я, яке вже мало не втратила зовсім.

Ніна продумала все, що вона з самого початку робила в загоні. Перші два-три місяці вона часто радилася з педагогами, з комсомольцями, піонерські збори були тоді цікаві, жваві. Ніна віддавала тоді весь свій вільний од навчання час піонерам, докладала багато кмітливості й винахідливості, щоб робота в загоні була справді захоплюючою. Про її загін згадували навіть у райкомі комсомолу, як про кращий. Та згодом вона заспокоїлась на цих успіхах і справді, як говорили на комітеті, зазналась. І праця в загоні зійшла нанівець. Піонерські збори стали схожі на продовження звичайних уроків, на яких повторювали пройдений у класі матеріал.

Усе це треба було тепер виправити. Особливу провину почувала Ніна перед Лукашем Коровайним.

Кара справді тяжко вплинула на хлопчика. Він почав часто зникати з дому, йому важко було тепер лишатися віч-на-віч з батьком. У класі він був похмурий, замкнутий у собі, пояснень учителя не слухав, думаючи про щось своє, глибоко приховане від сторонніх очей. Лукаш приходив з школи, кидав книжки, відрізав шматок хліба і йшов кудись з дому. Згодом піонери розповіли Ніні, що іноді бачили Коровайного, як він

сидів біля мосту з вудочкою. Під мостом клювали дрібні пліточки. Та, мабуть, хлопчика не дуже цікавила риб'яча дрібнота. Для нього це був лише привід, щоб не лишатись удома.

Ніна, звісно, помилялась, коли думала, що Коровайний сам кинувся в річку. Він зірвався з берега з власної необережності. Але провина перед хлопчиком була велика. Адже Ніна ніколи раніше серйозно не працювала з ним. Вона просто махнула на нього рукою.

А після того, як поскаржилась на школяра батькові і той побив його, викликала в хлопця до себе тільки озлоблення.

Ніна знайшла таки в собі мужність розповісти про цей випадок Юлі Жуковій і Юрієві Юрійовичу.

Учитель не дорікав, тільки пильно глянув на вожату і похитав головою:

— Погано! Чи зумієте виправити свою помилку? А не зумієте — будете довго ще болісно згадувати про це, аж доки час не зітре гостроту переживання. А потім, напевне, забудете. А от не знаю, чи забуде Коровайний, що була така вожата-ябеда. В такому віці деякі події запам'ятовуються на все життя. Не ображайтеся. Що ж, справді — ябеда. Дивіться правді у вічі. Звісно, я не кажу, що не треба говорити батькам про поведінку їхніх дітей. Навпаки, потрібно, школа мусить виховувати учнів спільно з батьками. Але у вас трапилось інакше. У вас була не розмова з Лукашевим батьком, а роздратована скарга на хлопця. Це велика різниця. Рятуйте тепер свій авторитет вожатої, повертайте до себе повагу і любов піонерів. І насамперед Коровайного. От і питаю: чи зумієте? Подумайте спочатку самі, знайдіть правильну стежку. Адже ви готуетесь стати педагогом!

Коровайний уникав зустрічатися віч-на-віч з Ніною. Та одного разу вона попросила його залишитися.

— Ну, що? — грубо спитав хлопець. — Зробив я щось?

— Я хочу поговорити з тобою, — промовила Ніна. — Ніколи не думай, Лукаше, що я хотіла, щоб батько тебе покарав. Мені було так само боляче, як і тобі. Так само боляче, Лукаше!

Хлопчик швидко глянув на вожату й опустив очі.

— Я не думала, що батько битиме тебе. Але я винна, що не попередила його. Не попередила, щоб він вплинув на тебе словами, а не...

Ніна замовкла, побачивши, як здригнувся Лукаш.

"Що ж я роблю? — тим часом свердлила мозок неспокійна думка. — Адже те, що я зараз кажу цьому хлопцеві, це так схоже на вибачення перед ним! Я, вожата, прошу в піонера пробачення! Я ж остаточно підриваю свій авторитет!"

Але інша Ніна, яка завжди була з Коробейник, невмолимо промовила: "Ти вже його й так майже втратила! Єдине, що зараз мусиш зробити, це чесно сказати піонерові, що ти винна перед ним!"

Ніна уважно продумала все, як треба їй далі діяти. Вона стала давати Коровайному цікаві піонерські доручення, підбирала для нього книжки в бібліотеці. Хлопчина все ще

ставився до неї недружелюбно, з явною недовірою. Проте, хоч і повільно, з кожним днем почала танути в серці хлопчика крижина.

Дійшла черга й до Кочеткова. Його покритикували на зборі, в стінгазеті з'явилась на нього карикатура: Кочетков з величезною бухгалтерською книгою. Школяр сказав Ніні:

— Врахую! Перейдемо на новий метод керування.

— А ми давай, Юшо, без усяких "методів". Згоден?

Зовсім не вистачало в Ніні часу на літературну творчість. Рукопис оповідання, який повернула їй редакція, лежав поки що без змін. Іноді так тягло негайно сісти і знову працювати й працювати над твором. Ніна стримувала це бажання; на першому плані були наступні екзамени, їм підпорядковувалось усе інше.

А весна вже буяла, вона прийшла і в місто. Несамовито кричали й метушилися граки на високих осоках, мостили чорні шапки гнізд. Із дзвоном розчинялися вікна, люди виходили на балкони. Хто жив повище, тим з п'ятого чи шостого поверху видно було лілову далечінь за містом і багрянні від заходу вишки високовольтної передачі, які крокували навпростець через поля, городи і залізничне полотно.

Граки швидко вгомонились, грачих діловито посідали на яйця, тільки їхні хвости стирчали з гнізд.

Весняне буяння потроху входило в береги.

\* \* \*

Від дитячих голосів над шкільним подвір'ям стояв лункий гамір. Здалека послухати — злетілося багатотисячне птаство, радіє весні.

Взимку тут була ковзанка, а тепер зелена травиця щіткою вилізла з землі, її вже встигли прибити дитячі ноги, проте за одну ніч вона знову приснула голками.

Сюди сходилася сьогодні вся школа. Йшли учні молодших класів — по двоє, в піонерських галстуках, метушливі, як весняні граченята; йшли комсомольці восьмого і дев'ятого класів — урочисто, з прапорами. Червоніли на грудях значки, але вже не з палаючим вогнищем, а з розгорненим прапором і такими строгими і водночас теплими літерами "ВЛКСМ". Кожний клас вів класний керівник. Ряди школярів вишикувалися з трьох боків просторого шкільного подвір'я.

Не було ще першого і десятого класів. Усі поглядали на шкільний ганок, на розчинені навстіж двері. Аж ось показалася перша пара малюків, за нею друга, третя... У кожного хлопчика чи дівчинки був у руках букет живих квітів. Не встигли вони стати в ряд, як чітким кроком вийшли з школи випускники. "Десятий, десятий!" — прокотилося між школярів.

Десятикласники стали в одну шеренгу в центрі того неповного квадрата, який утворили школярські ряди. Просто перед собою Марійка побачила прикрашений квітами стіл і на ньому оповитий червоною стрічкою дзвоник. За столом стояли Тетяна Максимівна, Юрій Юрійович і всі вчителі, які викладали в десятому класі.

На одну тільки мить уколола Марійку думка, що це ж і є прощання з школою, з учителями. І затуманений погляд затримався на Юрії Юрійовичу. А навколо було

стільки прозорого повітря, стільки світла, сонячних зайчиків, які грайливо стрибали на обличчях, на столі, по всьому подвір'ї, що жодна журлива думка не могла затьмарити цієї радості, урочистої хвилини.

Тетяна Максимівна підняла руку, настала тиша. Навіть першокласники з букетами квітів завмерли.

— Дорогі школярі! — сказала Тетяна Максимівна. — Ми зібрались перед останнім дзвінком, який покличе сьогодні на урок наших випускників-десятикласників. Останній дзвінок! Десять років день у день чули вони цей дзвінок, який кликав їх у клас. А сьогодні він продзвонить для них востаннє. Ми зібралися, щоб щиро, від усього серця побажати нашим дорогим випускникам, юнакам і дівчатам, відмінно скласти державні екзамени на атестат зрілості і обрати собі широку дорогу до радісної любимої праці!

Тільки-но скінчила Тетяна Максимівна свою промову, як з дерева зірвався просто на стіл веселий горобець. Задерши хвоста, розпустивши крильця, із задируватим цвірінчанням він якусь мить стрибав на столі і майнув геть. Легкий смішок прокотився по рядах учнів, усміхнулася і Тетяна Максимівна.

До столу вийшла дівчинка-першокласниця з бантом на голові, який був схожий на великого білого метелика. Притуляючи до грудей обома руками квіти, вона дзвінко сказала, що першокласники обіцяють добре вчитися, щоб і собі закінчити школу на відмінно, і що вони бажають усім учням десятого класу скласти випускні екзамени на п'ятірки.

Потім дівчинка підійшла до Віктора Перегуди, який стояв крайній у шерензі, і подала йому букет. Після цього всі малюки, один за одним, виходили по черзі і дарували квіти десятикласникам.

Марійка побачила маленького хлопчика з таким великим букетом бузку, що за ним майже ховалось його обличчя.

"Який чудовий букет,— подумала Марійка.— Коли б цей хлопчик подарував його мені, щоб життя моє було таке радісне і щасливе, як букет".

Ураз хлопчик визирнув з-за квітів і стрівся очима з Марійкою. Очі в нього були великі й ясні. До нього дійшла черга, він вийшов з шеренги і попрямував просто до Марійки.

Він підійшов, подав їй букет, сказав: "Це — вам",— і засоромився. Марійка виступила вперед і, нахилившись, обняла й поцілувала хлопчика. Він зовсім зніяковів, у нього аж сльози виступили, і, повернувшись, побіг на своє місце.

Щоб сховати хвилювання, Марійка притулила бузок до обличчя. Він ще тільки-но починав розпускатися, в ньому поки що було більше листя, ніж квітів. "Любий хлопчику,— подумала вона,— спасибі тобі за "щасливий" букет!"

Коли малюки роздали всі квіти і кожен з десятикласників одержав букет, наперед вийшла Жукова. Марійка побачила, що її подруга теж схвильована. Юля притискувала до грудей квіти. Так сталося, що букет їй подарував Митрик, і це чомусь особливо зворушило Юлю.

— Дорогі Тетяно Максимівно, Юрію Юрійовичу, дорогі вчителі! — піднесено

прозвучав у весняному повітрі Юлин голос.— Дозвольте перед останнім нашим дзвінком подякувати вам за ваш благородний труд, за те, що вчили й виховували нас! Сердечне спасибі вам від усіх учнів і учениць десятого класу!

Юля глянула угору. Над школою сяяла ніжна травнева блакить, і в ній, як нараштутик, сріблилась єдина на все небо піниста хмарка.

— Перед лицем усієї школи даємо вам урочисту обіцянку, що ми виправдаємо ваші надії, що ми чесно і самовіддано працюватимемо на користь нашої любимої Батьківщині, як працюють кращі сини й дочки радянської землі. А вам,— Юля повернулась до першокласників,— дякую за квіти, за побажання успіхів і в свою чергу від усіх випускників бажаю завжди добре вчитися, по-ленінському, з п'ятірками переходити з класу в клас, любити й поважати своїх учителів. І щоб, вивчившись, стали ви славними громадянами нашої держави, будівниками Комунізму.

Вийшов до столу піонер-сурмач, сліпуче блиснула на сонці сурма, він підняв її вгору й загравав. І всі прапори знялися вище вгору. І коли замовк сурмач, настала глибока, немов заворожена, тиша. Тільки десь на вулиці, за кам'яним будинком школи, весело дзвеніли трамваї й перегукувалися сирени.

В тиші Тетяна Максимівна урочисто взяла дзвоник і високо піднесла його вгору. Ще мить, і лунке знайоме дзеленчання востаннє прозвучало для притихлих десятикласників. Марійка з мимовільним смутком ловила відголоски луни, яка обізвалась у найдалших куточках шкільного подвір'я.

Хтось поклав їй на руку теплу долоню.

— Ніно?

— Замислилась, Мавко? Ні, тепер ти вже не схожа на Мавку, Марійко. Іншою стала, дорослою. Тільки я, здається, не піросла.

Марійка пильно подивилась на подругу:

— Помиляєшся, Ніно. Ти теж виросла. Ще й як!

Ніна зрозуміла, зашарілась.

Десятикласники йшли на останній урок. З віконечка на фанерному аркуші, де відмічалось, скільки днів лишалось до екзаменів, визирала цифра "5".

40

Щовечора тепер у школі чергували вчителі, і кожен учень міг одержати в них потрібну консультацію з основних предметів. Більшість десятикласників-готувались до екзаменів групами по двоє, по троє. Перевіряли знання, екзаменували один одного.

Юля й Ніна приходили до Марійки й Варі і часто працювали вчотирьох. Ліда Шепель училась разом з Вовою Морозом. Був свій гурток у Юри Карпенка.

Віктор Перегуда готувався до екзаменів сам. Юля турбувалась, чи не важко йому, запрошувала приєднатися до їхньої групи, та Віктор рішуче відмовився.

— Мені справді важко,— відповів він,— і твоє піклування мене зворушує, спасибі тобі, Юлю. Але тим більше я гордитимусь, якщо добре складу екзамени. Я ж, ти знаєш, не люблю нічого легкого. Так що підсаджувати мене не треба, сам вилізу.

— Екзамен — не дерево,— посміхнулась Юля.

— Бачиш, я повинен звикати до труднощів,— задумливо продовжував Віктор.— Уяви, як буде мені важко працювати в цеху, і вчитися водночас. Але, знаєш, я вірю, що вже через два роки зможу самостійно варити сталь.

Він глянув на Юлине обличчя й скоромовкою додав:

— Ну, ясно, це питання ще не розв'язане, не розв'язане...

Один тільки Мечик Гайдай не готувався до екзаменів. Після запалення легенів у нього з'явилося якесь ускладнення. Зараз він уже поволі видужував, але пропустив в останній чверті багато уроків, до того ж почував себе ще дуже кволим, і, зрозуміло, не могло бути й мови, щоб він з'явився на екзамени.

Одного погожого дня прийшла відвідати його ціла група десятикласників.

Гайдай лежав у лікарні. Пройти до нього в палату дозволяли тільки комусь одному з його товаришів.

— Хто піде? — запитав Віктор. — Найсправедливіше буде, щоб пішла Юля. Вона, як секретар комітету... Одним словом, думаю, що заперечень не буде. Хай розмовляє з Мечиком від нашого імені.

— Якщо таке рішення, я...

Юля не доказала, бо зустрілась з благальним поглядом Марійки. Якусь мить Жукова вагалась. Їй теж хотілось побачити Мечика. Чи, може, вдати, що не зрозуміла німої мови Марійчиних очей? Але так зробити вона не могла.

— Якщо таке рішення,— знову повторила Юля,— я категорично заперечую! Хай іде Марійка! Вона найбільше дбала про те, щоб Мечик учився, допомагала йому. І взагалі... Думаю, що ясно. Проти немає? Чудово. Передайте квіти Марійці!

Марійка спалахнула, глянула вдячно й зворушено на Юлю і з букетом квітів пішла за санітаркою на другий поверх.

Їй хотілось запитати санітарку, який вигляд має Мечик, чи дуже він схуд і коли його выпишуть. Марійці здавалось, що вона не бачила хлопця принаймні цілий рік. Як він її зустріне? Що вона скаже йому, коли ввійде в палату?

Вдома часто згадувала про нього і навіть провадила з ним у думках щирі розмови, а зараз не могла придумати кількох слів, з якими треба було звернутись до хворого.

В довгому коридорі стояв специфічний запах ліків. "Зараз, зараз побачу",— майнула думка, і в Марійчиній уяві встало обличчя Мечика, коли він проводив її до трамвайної зупинки, коли розповідав про свої почуття до Ліди Шепель.

Здавалось, що вона побачить зараз зовсім іншого Мечика, не того, якого знала раніше.

— Ось тут! — сказала санітарка і відчинила двері до палати.

Мечик сидів на постелі, спираючись спиною на подушку. Худі і немов видовжені руки лежали поверх ковдри. На колінах у хлопця стояла шахівниця. Побачивши на порозі Марійку, він усміхнувся, і по його щоках розплився блідий рум'янець.

— Бачиш, сам з собою граю. Придумую тут одну цікаву комбінацію.

Він обережно переставив дошку і вказав Марійці на стілець.

— Ось ти й прийшла,— сказав так, немов давно чекав її і наче саме вона, Марійка, й

повинна була прийти до нього.— А всіх не пустили? Шкода! Оберігають мій спокій. Проте я вже зовсім здоровий. Тільки не хочуть виписувати, кажуть, щоб полежав ще з тиждень. Ціла вічність!

Марійка справилася з тихим хвилюванням і з удаваною суворістю погрозила йому:

— Ну, ну, "здоровий"! Лежи й слухай лікарів!

— І ти, Брут, у змові з лікарями! А ще дружбу пропонувала! Марійко, ти скажи все-таки, хто залишився за дверима цієї симпатичної установи? Чи вони чекають на вулиці? Ой, ой, скільки квітів! Хіба ж можна отак спустошувати крамницю? Та ти сідай, сідай, Марійко.

Він замовк, рум'янець зник. Марійка побачила тепер, що хлопець зблід і схуд. Хвороба залишила свої глибокі сліди.

Мечик підняв руку і стомлено провів нею по лобі. І рука теж була така худа, дитяча, що в Марійки з'явилося бажання підтримати її і тихо опустити на місце.

Дівчина чекала, що зараз він спитає про Ліду Шепель. В обличчі його, в очах було щось невисловлене, глибоко приховане. "Сумує за Лідою,— подумала,— а вона не прийшла навіть навістити. Злопам'ятна".

— Хто ж прийшов? — повторив він запитання.

Марійка відчула, що не може, нізащо не повинна засмутити його.

— Хто ж? — промовила вона якомога байдужим голосом.— Ліда Шепель, Перегуда, Жукова, Ніна Коробейник, Вова Мороз...

— Спасибі. Ну, ти ж вітай їх усіх, вітай...

Марійка почала розповідати про наступний екзамен, як готуються до нього десятикласники.

Хлопець слухав з тим же виразом обличчя, немов затаїв якусь гірку думку. Нарешті він тихо опустив голову і так продовжував мовчки слухати.

Марійка схаменулась і теж замовкла. Вона зрозуміла, що те невисловлене і приховане почуття, яке вона бачила в Мечикових очах — не сум за Лідою, а щось інше, зовсім інше.

Мечик ураз підняв голову і, намагаючись усміхнутись, промовив:

— Бажаю тобі, Марійко, щоб з золотою медаллю... І всім, всім товаришам. Так і перекажи.

А усмішка ніяк не вийшла в нього. І Марійка вже знала тепер, знала, що мучить Мечика. І як вона не подумала про це, не догадалась відразу?

Хлопця дуже схвилювала увага до нього товаришів. Він чомусь думав, що ніхто не прийде. І ось два дні тому приходив Юрій Юрійович. Це просто приголомшило учня. Він вважав себе дуже винним перед учителем. Але ніяковість минула, розмова вийшла хороша, тепла. Ніхто з них не торкався того, що сталося між ними, а коли вже Юрій Юрійович пішов, Мечик згадав, що треба ж було попросити пробачення.

Хлопець тепер глибше зрозумів, чому так турбувались про нього шкільні товариші, чому Марійка пропонувала йому дружбу. Він слухав її розповідь про однокласників, про наступний екзамен, а мозок боляче свердлила думка, що все це тепер не для нього, все

минуло. Його товариші складуть випускні екзамени, тільки він залишиться ще на рік у десятому класі.

Дівчина раптом поклала долоню на його руку.

— Мечику, а ти будеш з нами,— впевнено сказала вона,— тільки треба, щоб ти захотів цього.

Він мовчав. Як могла Марійка прочитати його думки? Мовчав, намагаючись зрозуміти — чи справді є якась можливість не відставати од класу, чи це сказано лише для того, щоб утішити його.

Нарешті він зітхнув, очі в нього потемнішали:

— Маріє, є такий закон, що коли люди йдуть уперед, хтось залишається позаду. Ви всі підете вперед, а я залишусь, хоч як би цього не хотів.

— Не вигадуй, немає такого закону, Мечику. Є інший закон: коли наші люди йдуть уперед, вони допомагають тим, хто відстає. Ти знаєш, що можна скласти випускні екзамени восени? У тебе цілком поважні причини.

— Мені говорив Юрій Юрійович. Навістив. Але скажу тобі, Маріє, відверто: як подумаю, скільки треба докласти до цього праці, мені стає страшно. Все літо готуватись, та ще й як! Ці екзамени восени мені здаються височезною горою, через яку я повинен перестрибнути. У мене для цього немає ні енергії, ні розуму.

Марійка глянула на нього з докором, похитала головою.

— Тебе слід би добре вилаяти за такі слова. Тільки я розумію, що зараз ти ще хворий. А от видужаєш, наберешся сили, і ми з тобою вдвох засядемо за підручники. Літо довге, підготуємось, і ти й не помітиш, як опинишся по той бік твоєї страшної гори. Ти назвеш її своїм ім'ям, ну, хоча б "Пік Мечислава".

Мечик шарпнувся:

— Почекай. Як це — вдвох? Не жартуй. Ти — серйозно, Марійко?

— Абсолютно серйозно, Мечику. І мені буде користь, я ще раз повторю все пройдене за десятий клас.

Хлопець від хвилювання не міг говорити. Нарешті він заперечливо похитав головою:

— Ні, даремно ти піклуєшся так про мене, Маріє. Я тобі сердечно вдячний. Але як же це? Заради мене ти зіпсуєш собі відпочинок? Ні в якому разі!

— От сказав! Ну, подумай: нам досить буде щодня двох годин. Вистачить часу на відпочинок!

— А ти все літо собі попсуєш! Та хіба ж я не знаю! Ці дві години розбиватимуть тобі весь день, зв'язуватимуть тебе. Ні, Марійко, навіщо ти мене вмовляєш? Ти просто зопалу сказала, не подумавши.

— Зопалу? А що як я вже йшла сюди з цією думкою?

Щось згадавши, Мечик злегка почервонів.

— Пам'ятаєш, Марійко, як Коробейник колись сказала, що дружити зі мною — самопожертва? Так ось, і це теж з твого боку... Ні, ти відпочивай, щоб ніщо тобі не заважало! Літо, знаєш, дається один раз на рік. І потім... Ти ж не знаєш, чому я



захворів. Не знаєш, правда? Я ж... та що там, скажу. Вийшов із пивнички, все коливається переді мною... Забрів у сквер і ліг під кущем. Заснув просто на сирій землі... Здорово застудився.

— І гидко, і... страшенно шкода, що ти такий...

Марійка позирнула на сусіднє ліжко, на якому спав якийсь дідусь і, трохи нахилившись до хлопця, стиха промовила:

— А може, тебе лякає перспектива щодня бачити мене?

Мечик пильно подивився на дівчину, щільніше натягнув на коліна ковдру, але мовчав, роздумуючи над Марійчиним запитанням.

За вікнами палати м'яко лягав присмерк. На стіні погасав рожевий чотирикутник од вікна. Дідусь на ліжку поворухнувся, позіхнув.

Марійка хотіла встати з стільця. Мечик рвучко затримав її за руку.

— Хвилинку! Твоє запитання, ти пробач, просто безглузде! Тому, що бачити тебе і розмовляти з тобою... одним словом, приємно. І я розумію, що ти й запитала про це жартома.

— Але ти приймаєш мою пропозицію? Приймаєш, Мечіку? Мені ніяково, я неначе прошу тебе...

— Що ти! — скрикнув хлопець.— Для мене це така радісна несподіванка, що я навіть не повірив одразу. І... я ж за тебе турбуюсь.

— А я за тебе, Мечіку. Отже, згода?

— Договір підписано,— усміхнувся він і потім серйозно додав:— А мені все ще не віриться...

Марійка присунула ближче стілець і нахилилась до Мечика.

— Зараз побачення закінчиться,— сказала вона,— але я хочу взяти з тебе клятву.

— Страшно як!

— Ні, не клятву, а чесне слово. Я вірю, що коли ти даси мені таке слово, ти його додержиш.

— Щось довга передмова в тебе, Маріє.

— Ні, слухай. Дай слово, що ніколи не візьмеш у руки карти. Можеш витримати? Чи ти, як безвольний алкоголік, якого...

— До чого тут — алкоголік?

— Скажи, Мечіку, можеш дати таке слово?

— Навіщо це тобі? — чомусь пошепки запитав хлопець.

— Тому, що я хочу, щоб ти й справді був такий, яким я тебе іноді уявляю...

Мечик відхилився, мовчки затиснув у кулаці край ковдри.

— Ти... уявляєш мене?.. Ти думаєш про мене?

— Думаю, уявляю,— хвилюючись сказала Марійка.— Більше навіть, ніж ти можеш догадатись.

Обоє якусь мить мовчали. Нарешті Мечик глухо сказав:

— Маріє, можна думати, що це з твого боку справді не... не самопожертва?

— Ну, що ти, їй-право!

— Гаразд, я даю тобі слово, Марійко: ніколи не візьму в руки карти. Переключусь на шахмати. Слово назавжди, розумієш? Тільки... тільки умова...

— Умова?

— Ні, дурниці. Я маю пограти один раз... Востаннє!

— Послухай, навіщо це тобі треба?

— Сказати? Добре, скажу. Один з тих, з ким я часто грав,— шахрай, ну — шулер, такий є термін. Це мені спало на думку тільки оце в лікарні, зовсім недавно. Досі я тільки іноді сумнівався. А тепер згадав деякі факти, і взагалі дещо згадав... ну, проаналізував. І я хочу впіймати його на грі, і ну і той... провчити. Не заспокоюсь, доки не провчу. Ні, ти не бійся, легенько: по ліхтарю під кожне око.

— Чи не занадто багато буде світла, Мечіку?

— Ні, якраз за нормою.

— А навіщо тобі з ним зв'язуватися, з тим шахраєм? Та ще з ліхтарями?

— Та він же вважає мене за дурня! Ні, я його розкрию перед усім світом, щоб і інші не ловились до нього на гачок.

У коридорі почулись кроки.

— Йдуть,— сказав Мечик,— побачення скінчилось.

Марійка встала.

— Гаразд. Пам'ятай — ти дав слово! Один раз можна... Тільки щоб без І ліхтарів.

— Єсть! Хоча з приводу ліхтарів за себе не ручуся...

Він несподівано зник і спитав:

— А ти коли ще прийдеш? Ждатиму, Марійко.

\* \* \*

Був вихідний день. Тітка Оля бряжчала посудом, готувала сніданок.

Варя сиділа біля вікна над книжкою, час від часу щось записувала в зошит.

Кімната була сповнена сонячного світла. На паркеті тремтіли золоті плями. Так коливаються водяні лілії у тихому ставку.

Марійка підійшла до дзеркала, постояла, поправила укладені на голові коси. Знову й знову надходив давній, знайомий біль від непоправної втрати. Він уже був безсилий затамувати всі інші живі почуття, але ще ятрив серце, щемів у грудях...

Повернулась до тітки:

— Мені треба піти на пошту. Ви будете вдома?

— Ой ні, Маріє, я теж хочу піти. Мені на півгодини треба в крамницю. А що тобі на пошті? Якщо — марок чи листи здати, давай, я можу...

— Ні, ні, я сама, сама. А якщо вам треба в крамницю, я можу по дорозі...

— Е, ні, ти не знаєш, я сама.

— Я ж буду вдома,— обізвалася Варя.— Ви йдіть.

Марійці хотілось побути на самоті, вона вдяглась і, не чекаючи тітки, вийшла на вулицю. На розі вона сіла в трамвай, який ішов у напрямі до кладовища. Їй не треба було ні на яку пошту, а хотілось відвідати могилу матері. Їздила на кладовище часто, при першій можливості.

Біля залізних кладовищенських воріт бабусі продавали квіти й білий пісок у цеберках.

Марійка йшла алеєю старих осокорів. Від головної алеї відбігали вбік алейки вужчі, які вели в кущі з старими хрестами і надмогильними пам'ятниками.

Євгенію Григорівну було поховано на краю кладовища, біля старої стіни, обвитої хмелем і плющем. У стіні з'явив великий пролом, і крізь нього, мов у вікно, було видно, як зеленіли поля і синіли далекі ліси.

Марійка була приємно вражена: навколо матеріної могили стояла нова залізна огорожа. Біла фарба ще не встигла висохнути і вилискувала глянцем. Зворушена дівчина обережно відчинила хвіртку, зайшла всередину і сіла на лавочці.

Могила недавно була обкладена дерном, та на ньому вже встигла вирости молода трава, а якийсь скороспілий вівсюжок навіть заколосився.

"Напевне, поставили мамині друзі з інституту,— подумала Марійка, розглядаючи масивну ґратчасту огорожу.— Мине тридцять і сорок років, могила осяде, лишиться від неї тільки невеличкий горбок, зарослий степовими травами, а така огорожа, мабуть, усе ще стоятиме".

І Марійка побачила себе. Ось вона через тридцять років приїхала з далекого міста і прийшла відвідати дорогу могилу. Ледве знайшла її. Фарба на ґратах давно облупилась, облізла, залізо почорніло, його їсть іржа, хвіртка зірвалася з петлі, та огорожа ще стоїть. Лавочки вже немає, і доведеться сісти просто на густу траву. Навколо ширяють, як і зараз, ластівки, світить сонце, поскрипує старий осокір, десь поблизу співає цвіркун. І вона, Марія Климентівна, вже, може, заслужений професор, сидить і згадує, згадує... Вона думає, коли б її мати захворіла зараз, вона б уже не вмерла, бо її дочка винайшла могутні ліки проти потворної смертельної пухирчатки і ще — проти рака, проти туберкульозу... Смерть відступила! Людина вирвала в неї ще кілька десятків років...

Між огорож і зелених кущів майнула дуже знайома Марійці постать у сірому платті і в такому ж сірому капелюсі.

Ольга Григорівна поспішала до могили з букетом бузку і глечиком. Вона йшла, не помічаючи племінниці.

Марійка сумно усміхнулась: "Ось куди зібралась тітка, а говорила — до крамниці!"

Ольга Григорівна раптом зупинилась:

— Марійка? Ти тут? А говорила ж, що — на пошту...

— Роздумала, тьотю Олю.

Ольга Григорівна глянула на бузок, розправила гілочку.

— Ну і я теж... теж роздумала.

Вона поставила глечик з квітами на могилі і сіла поруч з Марійкою.

— Люблю бузок,— сказала.— Пам'ятаю, ще в гімназії вишукувала в ньому квіточки, які мали п'ятеро пелюстків... Ковтала, було, таку квіточку, на щастя... А от білого бузку чомусь не люблю...

Вона нахилилась, зірвала на могилі якусь травинку, розтерла її і понюхала.

— Дивись ти,— здивувалась,— чебрець! Женечка дуже любила чебрець. І ще, пам'ятаю,— волошки й материнку. Такі собі степові квіти... Дуже любила...

— Материнку ми заварювали колись замість чаю,— сказала Марійка.— В евакуації. Пам'ятаю, як нам дали козу. Мама її доїла, тільки молока вона давала щось дуже мало.

— Там же більше такої породи, що дає шерсть.

— Ну, отож, ми й стригли її. Сіра така коза, з ніжним пухом... І, подумали, тьотю, це було десять років тому. А мені здається, що було зовсім недавно, і я так добре пам'ятаю себе дівчинкою... Пам'ятаю, як пасла козу в степу під сопкою і одного разу знайшла гніздо перепілки.

— А ти звідки знала, що то перепілка?

— Бачила ж її, перепілку. Та в нас і жила одного часу перепілка просто в хаті, принесла сусідка-казашка. В гнізді були яєчка. А потім, коли другого дня знову навідалась до гнізда, в ньому лежали самі шкаралупи. Щось випило, мама казала, що тхір.

Вони говорили про сторонні речі, а кожна думала про ту, що лежала в могилі. Та й розмови не зовсім сторонні — все було для Марійки пов'язане із спогадами про матір. І материнка, яку вона пила колись з матір'ю замість чаю, і сопка в степу під Карагандою — все, все дитинство, і всі шкільні неповторні роки...

— Навколо Караганди,— говорила задумливо Марійка,— всюди шахти, терикони... Терикони часто жевріли вночі, спалахували... Ми з мамою не раз дивились. Мама пояснювала, що то загорялось вугілля з сіркою, яке випадково потрапляло з породою. А потім, пам'ятаю, повертались на Україну, і поїзд ішов через Уральські гори. Я дивилась на кручі, дивилась на ущелини. Зажмурювала від страху очі, а мама кричала, щоб я не висувалася з вікна. Я вже тоді перейшла в другий клас... Це б мама хвилювалася за мене, як я складу екзамени. Нічого б мені не говорила, а сама, знаю, дуже хвилювалася б...

Вона замовкла. Мовчала і Ольга Григорівна, думала свою думу.

В пролом у стіні влетів на кладовище вітрець, і зашуміли старі осоки та липи. На стежці між могилами заграли сонячні зайчики, заметушилися вирізьблені ажурні тіні від листя. І небо у височині було таке блакитне, дзвінке...

41

Ось і прийшов цей день, який колись уявлявся таким далеким-далеким, наче стояв він на краю світу, але до якого завжди мимохіть сходились усі думки.

В ті короткі хвилини перед першим екзаменом, які тяглися невимовно довго, Марійкою оволоділо дивне почуття — наче все навколо і вона сама оповите легким прозорим серпанком. І водночас усе було значущим, усе мало в собі якийсь захований смисл.

Але прозвучав дзвінок — такий звичайний, такий знайомий, і все враз стало на своє місце.

Десятикласники вже написали твір з української літератури, склали усний екзамен з української мови. А попереду ще була письмова робота з російської літератури,

геометрія, алгебра, хімія, фізика, історія, іноземна мова!

В день чергового екзамену Марійку рано-вранці розбудила Варя.

— Ой Марієчко, у мене дуже погане передчуття.

Марійка скинула ковдру, залопотіла босими ногами до вікна.

Деся за високими будинками сходило сонце. Місто щойно прокинулось. По вулиці ще снувала ранкова мла, але місцями вона вже зникала від сонячного проміння. На підвіконні стояв розкішний букет лілового і білого бузку. Марійка занурила в нього обличчя, обома долонями притиснула свіжі грона до щік.

— Варюшо, ти глянь, який золотий ранок! Іди понюхай бузок! Ну що за краса!

Варя сиділа на ліжку похнюпившись.

— Тобі — краса,— промовила з сумом.— А я от передчуваю, що сьогодні зріжусь.

Марійка сіла поруч з подругою, обняла її, зашепотіла на вухо, як маленькій:

— Варюшо, дурненька ти, й більш нічого! Дурниці твоє передчуття! Слухай мене, я тобі кажу, що сьогодні ти напишеш роботу на п'ятірку! Не віриш? Побачиш, побачиш сама! А знаєш, що таке п'ятірка з письмової російської літератури? Це ж чудесно!

Варя недовірливо посміхнулася:

— Ну звідки ти знаєш? Так тільки... підбадьорюєш мене!

Двері тихенько розчинились, у кімнату спочатку просунулася голова в папільйотках, а потім з'явилась і сама тітка Ольга Григорівна в барвистому халаті.

— А ви чому так рано посхоплювались? Ластівки!

— Це я винна, Ольго Григорівно,— сказала Варя.— Розбудила Марійку.

Марійка швидко одяглась.

— Тьотю, у Варі, бачте, погане передчуття. Які від цього ліки, не знаєте?

— Які ж? Хіба, може, гірчиця?

— Правильно! Варюшо, за сніданком посилено нюхатимеш гірчицю! Кров розбиває, дає впевненість у власних силах і підказує оригінальні думки. А взагалі — хіба даремно ми сиділи над підручниками? До речі, тьотю, що сьогодні на сніданок? Подумайте, на письмову дається п'ять годин! Натщесерце не напишеш!

— Ти про сніданок не турбуйся! Все буде, все, і навіть твоя улюблена ліверна. А ти, Варю, ліверну ковбасу любиш?

Варя підійшла до будильника, накрутила його.

— Через три години вирішиться моя доля. От би знати, які будуть теми!

О пів на дев'яту Марійка з Варєю одягли найкращі плаття й вийшли з дому. Марійка несла букет бузку.

— Пам'ятаєш, Варю, перед останнім дзвінком мені подарував такого букета хлопчик? Правда, тоді бузок ледь-ледь починав розцвітати. Як швидко крокує весна!

Раптом вона схопила подругу за руку.

— Ой Варю!

— Що з тобою?

— Ні, нічого. Знаєш, здалося, що то стоїть Мечик. Подивись, біля кіоска... Правда, схожий?

— Не дуже. Хоч постаттю справді трохи нагадує Мечика. Ти казала, що завтра його вже виписують з лікарні? Але чому ти так злякалась?

— Чому ж... злякалась? Просто... несподіванка, і все.

Біля школи подружки наздогнали Жукову й Віктора.

— Юленько! Конвалії! — радісно скрикнула Марійка, нюхаючи в руках Жукової букет ніжних квітів.— Ці воскові чашечки нагадують мені звуки музики.

— Декадентство, Маріє,— посміхнувся Віктор.— У всякому разі для сьогоднішньої письмової не буде жодної теми про конвалії. І про твій бузок теж.

— Неправда, буде,— зауважила спокійно Юля.

Марійка швидко глянула на подругу, на Віктора, кінчики вух у неї загорілися:

— Правильно, Юленько! Буде! Якщо вони ростуть у наших лісах, якщо вони викликають у нас радість, значить буде про них така тема на сьогоднішньому екзамені!

В школі відчувалася та атмосфера хвилюючої урочистості, в якій розпочався перший день екзаменів. Усі в святкових убраннях, у педагогів поблискують на грудях ордени, і всюди в класах, у коридорах квіти, квіти й квіти...

Марійка опинилася серед гомінкої юрби школярів, пройшла довгим коридором до свого класу. Тут, біля дверей, уже чекали початку екзамену її однокласники. І дівчина зрозуміла, що не тільки святкові вбрання й безліч квітів створюють у школі атмосферу урочистого свята. Її створює відчуття дуже важливої події в їхньому юнацькому житті. "Головне,— подумала Марійка,— що це не тільки екзамен перед учителями, не тільки звіт самому собі. Це — звіт перед народом, який кров'ю завоював їм, своїм дітям, право вчитися в школах-палацах..."

Марійка розмовляла з подругами, жартувала, проте десь глибоко в серці непомітно проснувся неспокій. Напевне, на неї вплинуло сьогодні нервування Варі. Учениця мимоволі подумала, що й справді можна наробити помилок у письмовій роботі, та й тема може трапитись така важка, що її не подужаєш і за п'ять годин. Вона заспокоювала себе, що тема ж буде не одна, а цілих три — обирай, яка тобі найбільше до серця.

Підійшла збуджена і метушлива Ніна, схопила Марійку за руку:

— Я така рада, така рада! Вчора я розмовляла дома про тебе!

— Що ж саме? З ким?

— З папою, з мамою. Марійко, після випускного вечора ми їдемо на дачу! Власне — я і мама. Батько приїде пізніше. І от я запрошую тебе... Просто буду гніватись на тебе, якщо не поїдеш з нами на літо. Звісно, запрошую вас обох — тебе й Варю. Марійко, Мавко, ти не знаєш, яка там краса! Дача стоїть над обривом, у саду. Внизу — ріка. Будемо втрьох купатись, загоряти, потім — човен... Одним словом, треба ж набратися сил перед вступом до інституту. Нас, як медалісток, приймуть без іспитів. Ти теж так думаєш?

Марійка розсміялась:

— Мені страшенно подобається твоя впевненість, Ніно. Так і треба! А що ж — сумніватись? Руку? — гукнула вона жартома.— Будемо медалітками! Вирішено?

— І підписано!

— Дозволь, Ніночко, тільки не все підписано. Я не можу поїхати на дачу.

— Мавко! Ну як це так? Чому?

Ніна була щиро засмучена.

— Ти знаєш, Маріє, що це для мене удар! Я вже такі плани побудувала, так розмріялась... Не хочу й слухати!

— У мене серйозна причина. Ні, зараз не можу говорити — яка. Але не поїду.

— Яка ж? Лишишся на все літо в задущливному місті?

— Що ж, так треба. Люди живуть у місті і влітку. У нас є парки, сади... Ну, а Варя без мене теж, певно, не поїде. Хай це тебе не вражає так прикро, я сердечно тобі вдячна, Ніночко, але — не можу!

Хоч як заспокоювала Марійка Варю Лукашевич, але потай тривожилась за неї більше, ніж за себе.

Їхні парти стояли поряд.

— Мені буде веселіше,— сказала Варя,— хоч і знаю, що ти не напишеш за мене твір.

...І знову ці напружені хвилини чекання, ця глибока тиша, коли входять члени екзаменаційної комісії і весь клас встає й застигає.

Кожен учень сидить за окремою партою, перед кожним уже лежить зошит, а на першій сторінці у верхньому кутку синіє штамп школи. Так, ця письмова робота — важливий документ, вона ввійде складовою частиною в атестат зрілості.

Олег Денисович оголосив теми екзаменаційної роботи і записав їх на дошці.

Перша тема... Друга...

Серце Марійчине швидко застукало від радості за Варю. Другою темою було: "Образи комуністів і комсомольців у романі Миколи Островського "Як гартувалася сталь".

Якраз учора вона допомагала Варі характеризувати Павла Корчагіна і Федора Жухрая. Недавно Варя вдруге перечитала роман, це була її улюблена книга.

Вона глянула на подругу, їхні погляди зустрілись. Марійка непомітно показала Варі два пальці й запитливо підняла брови.

"Так, так,— кивком голови відповіла Варя, — беру другу тему".

— Третя тема вільна,— оголосив Олег Денисович. Він прочитав, а потім написав на дошці:

Я буду старатись достойно й сміливо,

Правдиво і чесно народу служить.

(Лебедев-Кумач)

Настала хвилина першого роздуму. В зошиті вже виведено чіткими літерами:

Екзаменаційна робота з російської літератури на атестат зрілості учениці 10-го класу Поліщук Марії Климентівни.

А теми ще не обрано. Хочеться написати про Павку Корчагіна, такого знайомого, близького... Про хворого письменника, прикутого до ліжка... Вже складається план

твору і мимохіть виникає речення: "Бувають у житті подвиги, а буває життя, як подвиг..." Марійка й сама не знає, звідки це. Чи, може, вчитала колись, чи придумала зараз.

Але інша тема вабить ще більше. "Правдиво і чесно народу служити".

І враз хвилюючим потоком нахлинули дорогі, рідні образи. Постає перед очима горда, світла Зоя. Капітан Гастелло скеровує палаючий літак на ворогів. Виникає в уяві пам'ятник молодогвардійцям у Краснодарі, і на чорному граніті сяють золотом прекрасні слова:

И капли крови горячей вашей,  
Как искры, вспыхнут во мраке жизни.  
И много смелых сердец зажгут  
Безумной жаждой свободы, света!

Марійка відчуває, як гаряча хвиля підносить її, і так згори бачить вона від краю до краю неосяжні простори рідної країни. І вже рядок за рядком складає вона план твору в полоні образів, уявлених картин, сповнена то гнівними, то зворушливими почуттями.

Батьківщино моя! Що є могутніше від твоїх гірських хребтів, суворіше від тайги твоєї, прекрасніше від твоїх пшеничних ланів? Багатолюдні й чудові твої міста, повноводні ріки твої, сині твої моря й океани, розкішні плодородні сади. Але найцінніше в тобі, дорожче за всі скарби — твій чудовий народ-богатыр!

Так почала Марійка свій твір.

І коли згодом його читали члени екзаменаційної комісії, вони запитували себе: "В чому річ? Здається, що все таке знайоме, і вже десь написано було і про повноводні ріки, і про сувору тайгу, а от прочитаєш твір цієї учениці, і хочеться ще раз його перечитати, і стиснеться серце від хорошої, радісної гордості за наше юне покоління!"

Марійка працювала напружено, вдумливо, іноді викреслювала написане і знову писала, одні слова замінювала іншими, робила численні вставки, дописувала речення над рядками і збоку, і незабаром її чернетку, крім неї самої, мабуть, не прочитав би ніхто на світі.

Вона писала про Пушкіна і Гоголя, про Шевченка і Чернишевського, про Герцена, який поклявся на Воробйових горах усе життя своє служити народові.

"Іноді дивуєшся,— писала Марійка,— як міг Гоголь, живучи в Росії городничих і собакевичів, як він міг говорити про те, що настане час, коли "Європа приїде до нас не за купівлею пряди і сала, але за купівлею мудрості". Яка ж могутня сила викликала в його серці таку палку віру в світле майбутнє Росії? Любов — назва тій силі. Любов до своєї батьківщини, до її талановитого народу. І весь свій блискучий літературний хист віддав великий письменник служінню Вітчизні".

Марійка писала, не відриваючись од роботи. Тільки час від часу вона піднімала голову і занепокоєно поглядала на Варю. Що в неї? Як її твір?

Проте Варя зосереджено писала, мабуть, усіма думками заглибившись у роботу. "Ну й гаразд, усе добре, даремно вона так хвилювалася",— з ніжністю думала Марійка



про подругу.

Клас потроху порожнів. Учні здавали роботи й виходили.

Одною з перших закінчила роботу Ніна, трохи згодом подала і Юля Жукова. Виходячи з класу, вона озирнулась і непомітно кивнула Марійці: кінчай, мовляв, швидше!

Але Марійка не поспішала. Робота була майже написана, лишилось тільки придумати закінчення.

"І сьогодні на екзамені на атестат зрілості я з хвилюванням обрала тему "Я буду старатись достойно й сміливо, правдиво і чесно народу служити", бо вона висловлює заповітне бажання кожної дівчини і юнака нашої країни. Спасибі тобі, мудра партіє! Спасибі тобі, народе мій! За все спасибі: за нашу сонячну юність, за любов і ласку, за відкриті перед нами світлі дороги, за те, що, тримаючи в руці "молоткастий" радянський паспорт, ми можемо з гордістю повторити слова великого поета:

Читайте,  
завидуйте,  
я —  
громадянин  
Радянського Союзу".

Марійка ще раз переглянула чернетку, переписала твір начисто і, підійшовши до столу, хотіла покласти зошит, але Олег Денисович узяв його з Марійчиних рук. Він з усмішкою кивнув учениці, немов привітав із закінченням роботи, і тут же, розгорнувши зошита, почав уважно читати.

Марійка вийшла з класу. В коридорі, біля вікна, розмовляли учні, які теж уже закінчили роботу. Назустріч з жартівливими оплесками кинулись Юля і Ніна. Вони засипали Марійку запитаннями — яку обрала тему, з чого почала, як написала.

— Ти, Маріє, подала роботу останньою з нашої трійки,— сказала Ніна,— а написала, мабуть, найкраще. Я поспішила трохи, треба було ще посидіти. Тільки ж дивлюсь — година залишилась. Ну, що, думаю, як не встигну закінчити? А тут ще, мов на зло, забула використати цитату Белінського. Пам'ятаєш? "Завидуем внукам и правнукам нашим, которым суждено видеть Россию в 1940-м году, стоящую во главе образованного мира, дающую законы и науке и искусству и принимающую благоговейную дань уважения от всего просвещенного человечества..." Оце — прозорливість! Оце — віра в свій народ!

— Як ти закінчила? — спитала Марійка.

— А знаєш як? Ми, радянська молодь, і є, мовляв, та молода парость, до якої звертається Пушкін: "Здрастуй, плем'я незнане, молоде!" І, вступаючи в нове життя, ми клянемося "достойно й сміливо, правдиво і чесно народу служити". Ось у такому плані.

— А я взяла другу тему,— похвалилась Юля,— і найбільше сказала про образ самого Миколи Островського. Як ви думаєте, не ухилилась я від основного?

В цей час із класу вийшла Варя Лукашевич. Ще здалека вона усміхнулась подругам своєю ясною усмішкою, і Марійка з радістю зрозуміла, що Варя написала твір добре.

— Я ж казала тобі, Варюшо! — кинулась вона до подруги.— Все гаразд, правда? Ти задоволена?

— Мені просто пощастило,— збуджено розповідала Варя.— Тема про героїв моєї любимої книжки...

42

Уночі над містом пройшов дощ. Крізь сон Марійка чула, як шуміла в ринвах вода, як важкі краплини стукали у вікно.

Це був благодатний дощ першої половини червня, після якого ще густішим стає листя на липах і кленах, ще буйніше росте трава і починають наливатися соком перші ягоди.

Коли Марійка з Варєю вийшли вранці на вулицю, тротуар вигравав срібними полисками, і кожна найменша калюжка парувала. З густих каштанових крон ще зривалися важкі краплини, зривалися часто, одна за одною, і здалека здавалося, що вся крона прикрашена кришталевими намистинами.

Все було вимите до глянцю — і плитки мостової, і лаковані машини, і небо над хаосом дахів. На розі вулиці продавали троянди, і на їхніх свіжих пелюстках теж тремтіли прозорі краплі.

У Марійки був той особливий, радісний і водночас тривожний настрій, передчуття ще невідомого щастя, коли дівчина дивиться на все навколишнє закоханими очима, і коли свою юність відчуваєш, як нестримний високий політ.

Уже третій день, як вийшов з лікарні Мечик, і сьогодні Марійка обов'язково повинна його побачити. Вона піде до нього зразу ж після екзамену. З хвилюванням думала про це наступне побачення. Таємною радістю було відчувати, як зріє в серці щось невидиме, безмірно хороше, тепле, як заповнює воно всю істоту, як рветься з грудей піснею, ласкою і породжує то ніжний смуток, то незрозуміле піднесення.

— Варюшо, давай купимо троянди!

Марійка підходить до столика і вибирає у відрі найкращі квіти. Одну троянду вона пришпилює собі до грудей, другу дає Варі.

— Варенько, ти сьогодні просто надзвичайна! В тебе закохаються всі наші хлопці!

Марійці хочеться обняти її й поцілувати — яка ж вона хороша, приваблива і ніжна! Варя з усмішкою поглядає на подругу — давно вже не було в Марійки такого настрою.

— Що в тебе сьогодні за неприродне захоплення?

Марійка голосно сміється:

— Чому — неприродне? По-моєму — зовсім людське, нормальне відчуття червневого ранку. Навіть наперекір набридлим екзаменам, яким, здається, не буде кінця!

— Мені вони ще більше набридли,— зітхає Варя.

— Шипи на троянді,— констатує Марійка з таким виглядом, що не можна зрозуміти, чи це стосується до екзаменів, чи до справжніх шипів.

— А як ти думаєш,— питає Варя,— хтось із наших користується шпаргалками?

— Чому ти раптом про це? Думаєш — усі святі? Базилевська, здається, не вилазить

із шпаргалок. Та я сама якось хотіла принести шпаргалку на письмову з геометрії. Не віриш? Ха-ха, я в твоїй уяві в такому, знаєш, сяючому ореолі відмінниці! Правда ж? А про шпаргалку думала серйозно. На всякий випадок. І просто забула її захопити. Добре, що така задача трапилась, я її враз розкусила.

— А мені й не сказала!

— Я тебе оберігаю від поганих прикладів.

— Ні, я боюся,— призналась Варя.— Немає в мене сміливості. Впіймаєшся — умерти можна від сорому.

Їх наздогнала Ніна Коробейник.

— Дівчата, ура, ура, лишилось тільки два екзамени!

— Сьогоднішнього не будемо рахувати,— зауважила Марійка.

— Правильно, і тоді лишається всього один, останній!

— Ох,— зітхнула Варя,— і заздрю ж я вам, відмінникам!

— Ну, це просто нечесно, Варю,— гукнула Марійка.— У тебе ж — жодної трійки!

— А в тебе — жодної четвірки! Маленька різниця, Марійко.

— А я думаю,— сказала Ніна,— що екзамени ніколи не можуть виявити справжнього знання в учня. Троєчник може одержати раптом п'ятірку. Ну, так витягне випадково білет із знайомим матеріалом. А п'ятірочник може на екзамені розгубитись, схвилюватись, от і — трійка, якщо не двійка. Я переконана, що екзамен — просто анахронізм. При комунізмі, я певна, ніяких екзаменів не буде. Знайдуть якісь інші форми перевірки знань. Цим уже доведеться зайнятися нам. Ми збережемо нерви мільйонам юнаків і дівчат від екзаменаційної гарячки.

— Пофілософствуй і йди відповідати з історії,— засміялась Марійка.— От витягнеш сьогодні нещасливий білет — не подивляться, що ти Ніна Коробейник!

— Відповідаю тобі на це дуже мило: тіпун тобі на язик!

— Дякую.

Раптом Варя й Ніна побачили, що Марійка змінилась. Вона пильно в когось вдивлялася з неприхованим виразом тривоги.

Подруги глянули в той бік, куди дивилась Марійка. Біля шкільного ганку стояла жінка. Ніна й Варя не знали її. Марійка мимоволі прискорила кроки.

— Це — мати Мечика,— промовила вона.

Жінка пішла їй назустріч.

— Наталіє Федотівно,— скрикнула Марійка,— що сталося?

Жінка враз обняла її й залилася сльозами.

— З Мечиком нашим знову біда... Хоч ви прийдіть сьогодні, Марійко... Вас він, може, послухає... Там такий... увесь у бинтах...

З її уривчастих слів можна було тільки зрозуміти, що Мечик грав десь у карти, зчинив сварку, і його дуже побили.

\* \* \*

"Мечик... Мечик..."

Марійка відчуває, як тремтять у неї губи. Вона немов опинилася за товстою стіною.

Голоси членів екзаменаційної комісії і учнів, які відповідають на запитання, звучать глухо, немов з глибокого колодязя.

— Шепель! — чує Марійка чийсь далекий, знайомий і водночас такий незнайомий голос.

З-за парти біля столу виходить чиясь висока тінь. "Ага, Шепель... Так, Шепель..."

І знову все, як за глухою стіною...

Тим часом Ліда Шепель почала відповідати.

— Що там у вас? — спитав Юрій Юрійович.

— Тридцять третій білет, — сказала Шепель. — Підсумки першої п'ятирічки Сімнадцятий з'їзд партії.

І, поспішаючи, скоромовкою, наче боялась, що її зупинять, вона заторохтіла:

— Здійснення п'ятирічки в чотири роки вимагало високих темпів розвитку промисловості. У тисяча дев'ятсот тридцять першому році — третьому році п'ятирічки — було намічено збудувати понад тисячу нових підприємств. У промисловість і сільське господарство за цей рік було вкладено...

Вона передихнула, немов залпом випила склянку води, й знову, поспішаючи, ковтаючи слова, продовжувала:

— Третій рік п'ятирічки було названо "третім вирішальним". У цьому році було здано в експлуатацію Турксиб, завдовжки одна тисяча п'ятсот кілометрів, що пройшов по степах Казахстану, де недавно ходили тільки коні та верблюди.

Вона не помічала, як чомусь почали презиратися члени комісії, як сивоволоса жінка, представник обласного відділу народної освіти, нахилилась до Тетяни Максимівни і щось їй шепнула.

Шепель продовжувала відповідати без жодної зупинки, немов викидала з уст довгу, рівну стрічку слів. Тетяна Максимівна зупинила її:

— Шепель, розкажіть нам своїми словами про міжнародне значення п'ятирічки.

Учениця замовкла, беззвучно поворушила губами і, несподівано для всіх, знову почала:

— Третій рік п'ятирічки було названо "третім вирішальним". У цьому році було здано в експлуатацію Турксиб, завдовжки одна тисяча п'ятсот кілометрів, що пройшов по степах Казахстану, де недавно ходили тільки коні та верблюди.

В класі пробіг ледве чутний шелест, і тієї ж хвилини ученицю зупинив Юрій Юрійович.

— Вас просили розповісти про міжнародне значення п'ятирічки. Своїми словами, розумієте?

Дівчина не помітила, як учитель підкреслив це — "своїми словами". Вона якусь мить мовчала, розгублено поглядаючи на комісію і, вхопившись раптом за нитку думок, знову заторохтіла...

Сивоволоса жінка розкрила підручник історії СРСР і тихо, але так, що її чули всі члени комісії, сказала:

— Слово в слово!

Шепель не зрозуміла, чому її раптом знову зупинили — цього разу Тетяна Максимівна — і наказали витягти новий білет.

— "Білет дев'ятий,— прочитала Ліда.— Аграрна реформа Столипіна. Володимир Ілліч Ленін про столипінську аграрну реформу".

— Так, досить,— сказав Юрій Юрійович.— Можете відповісти?

І знову без передишки швидко поповзла довга, рівна стрічка слів...

— Слово в слово,— знову промовила представниця облнаросвіти. Юрій Юрійович нервово погладжував борідку.

— Досить,— сухо сказала Тетяна Максимівна.

Так нічого й не зрозумівши, здивована й розгублена вийшла Шепель з класу.

Марійка нарешті примусила себе не думати про Мечика і всю увагу зосередила на екзамені.

Коли її викликали і вона, сівши за окрему парту, прочитала білет, відчула, що народжується в ній знайома радісна впевненість. Хвилюючий холодок пробіг по спині...

"Міжнародне і внутрішнє становище Радянської республіки після закінчення громадянської війни". Що ж, усе це знайоме, все це Марійка знає чудово.

З цією глибокою внутрішньою впевненістю в собі вийшла Марійка складати екзамен з історії.

Увечері між членами комісії зайшла суперечка з приводу Ліди Шепель. Представниця облнаросвіти наполягала, щоб учениці поставили трійку.

— Це ж явна зубрьожниця,— говорила вона.— Визубрила текст, як папуга. Та чи означає це, що вона знає історію СРСР? Переконана, що не знає. Постав перед нею якесь окреме запитання, і Шепель або не зуміє відповісти, або почне танцювати від пічки. Те, що вона нам декламувала, це — не знання!

За трійку стояла й Тетяна Максимівна. Але Юрій Юрійович наполягав на четвірці, виходячи з тих міркувань, що учениця протягом року завжди відповідала з історії добре. Учителя підтримувала і Надія Пилипівна. Не висловився ще п'ятий член комісії — Олег Денисович.

— Я щойно переглянув оцінки Шепель з інших предметів — сказав він, і в його голосі почулись нотки незрозумілого роздратування.— Вона — кандидат на срібну медаль. І що ж, сьогоднішня її відповідь з історії все перекреслює. Страшенно досадно за дівчину! Страшенно! А могла б відповісти відмінно.

— Отже, ви вважаєте...— не домовив Юрій Юрійович.

— Вважаю, що ми не маємо права ставити гарної оцінки за торохтіння, яким вона нас частувала сьогодні. Подумайте, на випускному екзамені підмінювати самотійні відповіді такою декламацією! Слово в слово, як у підручнику. Просто обурливо! Не вірша ж вона читала!

— Ось вам, Юрію Юрійовичу, протилежний приклад,— втруtilась Тетяна Максимівна.— Поліщук! Ви, я думаю, звернули увагу на її самотійне мислення, на приклади, яких не знайдеш у підручнику. А як блискуче охарактеризувала останні виступи Леніна!

— Марія Поліщук — самородок.

— Юрію Юрійовичу, не кривить душею. Цей самородок у попередніх класах нічим не блищав!

Ліді Шепель поставили трійку.

\* \* \*

Не сказавши ні тітці, ні Варі, куди вона хоче піти, Марійка вийшла з дому. Була шоста година дня, саме той час, коли трамваї й тролейбуси переповнені людьми, які повертаються з роботи.

Марійка вирішила піти пішки. Правда, йти не зовсім близько, та все ж таки краще пройтись півгодини, ніж проїхати у переповненому тролейбусі, в задусі і тісноті.

По тротуарах теж линує густий потік людей. Денна спека вже почала спадати, але розпечений асфальт ще був м'який, і навіть відчувалось, як легенько грузнуть на ньому каблуки. Пашіло від нагрітих кам'яних стін. Біля кіосків з пивом і коло білих з тентами візків з морозивом текли тротуаром струмочки води, і в них миготіло передвечірнє сонце.

Провулок, яким найближче можна було пройти до будинку, де жив Гайдай, зараз загородили високим парканом, і чути було, як за ним працював екскаватор. Напевне, там рили котлован. Марійці довелося піти іншою вулицею, в обхід.

Вона на хвилинку зупинилась перед знайомими дверима. На них і досі висів пожовклий папірець, тільки на ньому вже не було одного гвіздочка, і папірець від часу й спеки пересох і скрутився в дудочку. Марійка для чогось розправила його й притримала двома пальцями. Ледве можна було розібрати виведене друкованими літерами: "Гайдай".

Їй відчинив Мечик. Марійка ледве стрималась, щоб не ойкнути. Голова в хлопця була забинтована.

Він зовсім не здивувався несподіваному приходу Марійки.

— Заходь, заходь,—запросив.— Тато, як завжди, в поїзді, а мама кудись пішла. Один я на хазяйстві. Ой, пробач!

Щось згадавши, Мечик кинувся в кухню, і дівчина почула, як він гукнув: "Тпрусь, тпрусь! Для тебе поставлено?"

У куртці з жовтого бархату, в повстяних черевиках на босу ногу, він здався їй сьогодні якимсь "хатнім", немов знала його вже давним-давно. І від того, що так перехвилювалась за нього, хлопець став Марійці немов ще ближчим.

— Кішка наша дуже ласа до вершків,— засміявся він, повернувшись.— А ти так на мене дивишся, наче не впізнаєш. Правда, трохи покопирсали...

Зніяковівши, хлопець торкнувся голови.

— Отже, ти мене не послухав? — похмуро промовила Марійка.— А слово дав...

— Почекай,— смикнувся Мечик.— Ти ж дозволила сама...

— Битись я тобі не дозволяла.

— Ну, так ти казала, щоб я без ліхтарів...

І враз він заговорив схвильовано, з обуренням:

— Та ти ж не знаєш! Фотограф отой таки справді шахрай! Я його спіймав просто за руку! Ну, і провчив трохи... Такого не гріх провчити... От нахаба! Тепер — все! Дав тобі слово — пам'ятаю!

— А ти подумав про інше?..

— Про віщо?

— Тебе за цю бійку можуть виключити із школи.

Мечик допитливо поглянув на Марійку, немов намагаючись впевнитись, чи правду вона каже.

— Що ти кажеш? Хто ж знатиме?

— А вже знають. Юрій Юрійович знає, Тетяна Максимівна... Такого не сховаєш.

Мечик немов занімів. Ані пари з уст. Тільки дихав важко, нерівно. Марійці стало шкода його. Вона не сказала хлопцеві, що в Тетяни Максимівни була нарада, де говорили про поведінку Мечика і навіть ставилося питання про виключення з школи. Учня дуже захищав Юрій Юрійович, доводив, що виключити зараз Мечика — це однаково, що викинути його з корабля за борт. Про це розповіла Марійці Юля, а тій розказав про нараду Юрій Юрійович.

Деякий час тривало мовчання, потім Мечик раптом підійшов до розчиненого вікна і сів на підвіконня. Він заговорив роздратовано, із злістю:

— Вже донесли! Хто ж це так постарався? Напевне, твоя подружка?

— Про кого ти, Мечику?

— Про Юленьку твою! Про Жукову! Це на неї схоже. А ти... Ти поспішила порадувати мене цією звісткою... Ну, дякую. Я, правду сказати, й не чекав від тебе іншого...

Марійка вжахнулась:

— Мечику, що ти кажеш? Як ти міг подумати? Мечику!

— Сам знаю, що звуть мене Мечиком. Між іншим, чого ти прийшла? Ти щось у мене забула?

Марійка побачила, як бинт на лобі в хлопця почав повільно рожевіти.

— У тебе кров, Мечику,— прошепотіла вона, тамуючи гірку образу.— Тобі не можна хвилюватись. Вибач, це я тебе так стривожила. Заспокойся, все буде гаразд. Не думай про це. Знаю, що була нарада, тебе ледве не виключили. Але залишили...

— Як я їм вдячний! Готовий ручки цілувати! І вам, громадяночко...

— Тепер усе залежатиме від твоєї поведінки надалі,— продовжувала Марійка, не звертаючи уваги на ці дошкульні слова.— Розумієш, поставили, як кажуть, крапку над "і". Тебе викличе Тетяна Максимівна, вирішили востаннє поговорити з тобою.

Марійка з болем і острахом бачила, як на її очах міниться хлопець.

— Знову на проробку? — спалахнув він.— І вони думають, що я піду?

— Мечику, зрозумій, що тобі треба піти!

Він рвучко схопився обома руками за спинку стільця.

— І ти... ти мене теж посилаєш! А я плювати хотів! Чуєш? І не подумаю піти! Розігравати з себе грішника, який кається... Ні, я не з таких, і ти... ти краще залиш

мене... А то... граєш у дружбу... спасаєш заблудшу душу... Набридло!

— Мечіку! — прошепотіла Марійка, почувавши, як у неї щось наче обірвалось у грудях і похолонули ноги.— Мечіку... Ти ж був недавно іншим... Згадай, як ми розмовляли з тобою в лікарні...

— Ну й згадуєш на здоров'ячко,— грубо кинув він.— Тоді був такий настрій... Розмагнітився. А зараз... Слухай, Марійко, я не хочу тебе ображати, ти, може, непогана дівчина, тільки... Одним словом, давай кінчати цю гру. Ти — медалістка, вірю, що дадуть тобі медаль, а мені... мені вовчий квиток скоро дадуть. Читав я, що колись це так звалось... Не ображайся, до побачення!

Марійка стояла мовчки, як прибіта.

— І це... все? — прошепотіла вона.— Що ж ти... що ж ти тепер робитимеш?..

Хлопець удавано засміявся.

— Не бійся, у шулери не піду. Не плач. Знайду без вас дорогу. Не всім же професорами бути...

Різноманітні почуття боролися в серці дівчини. Марійка відчувала і глибоку тугу, і біль, і образу, і водночас здійснювалася гордість — невже вона все це має покірно вислухати, принижено повернутись і вийти?

І гордість перемогла все — і тугу, і біль. Марійка знайшла в собі сили спокійно, із зневажливими нотками в голосі відповісти:

— Плакати за тобою не збираюсь. Надто багато честі. І якщо для тебе товариські почуття — гра, то ти не вартий доброго слова. Я просто помилялася в тобі. Прощай!

Вона круто повернулася і вийшла, зачинивши за собою двері.

На східцях прислухалась на мить — чи не кличе її Мечик? Ні, тихо.

Тоді швидкими кроками вийшла на вулицю.

За рогом зупинилась, бо треба було пригадати щось дуже важливе. "Ага, так, надто багато честі... Я просто помилилася в тобі..."

А серце говорило зовсім інше, і треба було не думати про це, зовсім не думати про це, щоб примусити його мовчати.

Тільки це дуже важко — не думати, коли ще так виразно лунає голос Мечика і коли всією істотою ще там, із ним...

На Марійчин рукав сіла пушинка, білий зонтик кульбаби, яка, мабуть, росла десь поблизу за парканом. Марійка дунула, і зонтик знявся, поплив угору, його підхопила повітряна хвилька, він здіймався все вище, кидався то в один бік, то в другий...

"Мечик отак... поплив від мене..." — подумала Марійка і враз сама на себе розсердилась:

"Яка дурниця! Ну-ну, нюні розпусти! Гляди, ще й сама станеш, отакою пушинкою в житті, з ласки вітру шукатимеш свого кульбабиного щастя. Ні, ніколи! Це так страшно!"

Вона швидко пішла до трамвайної зупинки.

А Мечик у цей час нерухомо стояв посеред кімнати. Він немов пильно до чогось прислухався. Раптом йому здалося, що дівчина не пішла, що вона причаїлась за



дверима. Він прожогом кинувся в коридор. Марійки не було.

— Ну й гаразд! — вголос промовив Мечик.— Ну й нехай!

Він повернувся й тихо поплентався в кімнату.

\* \* \*

Закінчився останній екзамен, та напружений і піднесений настрій, яким жила в ці дні вся школа, не розвіявся. Навпаки, попереду ще був випускний вечір, вручення атестатів і медалей, прощання з учителями, з подругами і товаришами.

Треба було виходити на іншу дорогу, назавжди залишивши за собою шкільний поріг.

Марійка повільно йшла довгим шкільним коридором.

"Ось і все! — билася радісна і водночас сумна думка.— Все! Прощай, школо!"

З ніжним смутком дивилась тепер дівчина на такі знайомі фікуси в діжках під стінами, на стінгазети з кольоровими заголовками, намальовані дитячими руками карикатури. Ось у кутку вікно з широчезним підвіконням. Як зручно було сидіти на підвіконні з подругами, обговорюючи на перерві якусь шкільну подію!

Шкільні події, уроки, вчителі, світле дитинство — прощайте!

Як усі чекали цього дня, чекали закінчення школи! Чому ж так щемить серце, чому зворушливий тихий смуток набігає легкою хмаркою?

Жаль чудесних шкільних років, вони не повторяться ніколи. Не повернеться дитинство — відшуміло воно, відлетіло, як пташина зграйка. Прийшла юність — теж чудесна, теж крилата, а все ж таки чомусь жаль того, що минуло назавжди.

Попереду — інститут, лекції, нові подруги, нове життя. Яке воно буде?

Назустріч іде коридором Саша Нестеренко. Довгий чорний вихор спадає йому на смуглявий лоб, затуляє очі, і він звичним рухом голови відкидає його назад. Нестеренко сьогодні відповів на екзамені першим, уже встиг побувати вдома і знову повернувся в школу.

— Марійка! — зрадів він і зніяковів водночас.— Ну як там? Ніхто не зрізався?

Він замовк, озирнувся навколо, погляд його пробіг по стінних газетах.

— Не віриться, Марійко, що все скінчилось, що ти вже не учень. Дивне почуття — ніколи ще не доводилось закінчувати школу. Правда! З незвички ходжу, не знаю, де себе діти. Я тобі не заважаю?

Вони зупинились біля вікна, і Марійка ахнула: на тлі передвечірнього неба, наче впаяне в голубе повітря, високо підносилось ажурне сплетіння підйомного крана. Повільно оберталась стріла, прокреслюючи в чистому небі чітку лінію. Десь на шостому чи на сьомому поверсі безперервно працювали муляри. Вони здавалися ляльковими чоловічками...

— Та цього ж будинку ще місяць тому не було! — скрикнула Марійка.— Пам'ятаю, як розбирали дерев'яний двоповерховий будиночок. Це, виходить, на його місці... Сашо, ти тільки глянь! Ну, глянь!

Не помічаючи, що вчепилася хлопцеві в рукав, Марійка захоплено припала до шибки.

— А ми ось що зробимо! — І Нестеренко розчинив вікно навстіж. Дмхнув вітрець і заворушив волосся. Долинув розмірений гул вулиці, гуркіт лебідки, торохтіння транспортера на будівництві, сигнали грузовиків.

— Між іншим, це буде новий корпус медінституту,— сказав Нестеренко.

— Ах, так! — Марійка обернулась і подивилась на хлопця,— Ти ж, здається, теж в медінститут? Чи не помилилась?

— Та ні, абсолютно точно. Давно вже вирішив. А ти не роздумала?

Марійка ще раз глянула на Нестеренка. Досі він нічим не привертав її уваги. Звичайний хлопчина, несміливий з дівчатами, захоплювався природознавством, біологією, вчився на четвірки. П'ятірки й трійки були в нього рідкими гостями. Дівчині згадалось, як кілька разів Саша одержував зауваження від учителів за те, що читав на уроці "сторонні" книги.

— Отже...— промовила Марійка...— Отже, можливо, нам доведеться разом учитися в інституті?

— Дуже можливо,— усміхнувся він. І враз заговорив серйозно і пристрасно, немов зрадив, що має змогу висловити свої заповітні думки.— Бачиш, Маріє, я думаю, що при комунізмі має змінитися не тільки психологія людини, а й її тіло, весь організм. Людина повинна раз і назавжди забути, що таке інфекційна хвороба. Профілактика досягне таких вершин, що інфекційне захворювання стане поодиноким випадком. При комунізмі лікарі не лікуватимуть, а займатимуться профілактикою, будуть добивати останніх бацил на землі. Феноменально, правда? У профілактики просто приголомшливе майбутнє, слово честі! Я перечитав про це десятки книжок!

У порожньому коридорі голос його віддавався луною і затихав аж у найвіддаленіших кутках школи. Мовчазно й суворо дивились високі білі двері класів. За ними теж було тихо і порожньо. Тільки за розчиненим вікном вирувало місто, скрикували сирени автомашин, щось гуркотіло на будівництві, а рівна стріла крана креслила все нові й нові лінії на голубому полотнищі неба...

43

— Ніна Коробейник!

Рясно розсипались оплески, на задніх рядах присутні повставали з місць, щоб краще бачити.

Не поспішаючи, Ніна встала. Батько жартома підштовхнув її, але вона, з підкресленим почуттям власної гідності, гордовито рушила до столу президії. В ту хвилину вона була не товстушкою-ученицею, а принаймні казковою принцесою небаченої вроди.

Вові Морозу раптом пригадалось, як Ніна колись підказувала йому можливий сюжет картини про приїзд у колгосп знатної гості. Мабуть, зараз дівчина і уявляла себе живою героїнею цієї картини.

Відчуваючи на собі погляди сотень очей — сяючих і захоплених,— Ніна зупинилась перед столом, схожим на барвисту клумбу з безлічі тюльпанів, білих нарцисів і палаючих троянд. Лілії підносили вгору свої сніжно-білі келишки.

— Увага! Приготуватись! — промовив в оркестрі тихий голос, і почувся легкий стукіт палички диригента.

Тетяна Максимівна урочисто вручила Ніні атестат і чотирикутну коробочку з золотою медаллю. Потім вона якусь мить мовчки і пильно вдивлялась в обличчя учениці.

Тетяна Максимівна, мабуть, хотіла сказати випускниці щось значуще і водночас просте, материнське. Але тільки тихо зітхнула і, потиснувши їй руку, голосно промовила:

— Вітаю вас! Хай ця нагорода буде запорукою ваших дальших успіхів у навчанні!

Диригент змахнув паличкою, у музикантів надулись щоки, труби разом гримнули веселий туш, задзвеніли мідні тарілки, лунко бухнув барабан, заглушуючи тріскотняву оплесків. І Ніна враз утратила свою гордовитість. Яскравий рум'янець розлився плямами по її обличчю, вона розгубилась, схвилювалась. Радість, нестримна радість нахлинула на неї — ось вона, та хвилина, про яку стільки передумано й перемріяно, ось блискуча перемога її, Ніни Коробейник! Заради неї зібралися сюди педагоги й батьки, зібралися усі подруги й товариші. Заради неї гримить музика, і всі в найкращих своїх убраннях, і директор школи вітає і тисне їй руку!

Дівчина швидко пішла, майже побігла на своє місце. Батько встав їй назустріч і, обнявши, поцілував дочку в лоб. Вона ще дужче зашарілась, докірливо глянула на нього — як це так, при всіх на зборах! А в грудях високою хвилею ходило щастя. Ніна сама відчуває, як ця хвиля сповнює їй груди, підкочується до горла, і хочеться обняти весь світ і всіх любити, навіть таку холодну Малярію Базедівну, яка, здається, хоч наприкінці року запам'ятала її прізвище!

— Поліщук Марія!

Ніна стріпнулась. "Чому — Поліщук? Ах, так, у неї теж золота медаль!"

І знову оплески, знову гримить оркестр, і Марійка, тримаючи в руках атестат і коробочку з золотою медаллю, повертається до присутніх і затуманеними очима дивиться в зал. На якусь мить вона немов застигає на місці і бачить Юлю Жукову, Ніну, Віктора, Варю Лукашевич і багатьох, багатьох інших своїх однокласників і подруг. Бачить педагогів, батьків, гостей...

Жукова сидить у третьому ряді, з одного боку в неї — батько, з другого — мати. Ніна прийшла з Романом Гарасимовичем, зараз вони обоє схилились над розкритою коробочкою, розглядають медаль. Віктор — теж з батьками і з старшою сестрою.

"Мамо, тільки тебе немає! А ти прийшла б, обов'язково прийшла б на цей вечір, коли твоїй дочці вручають золоту медаль. Як би ти раділа! Що б ти сказала, мамочко?"

Так із затуманеними очима, усміхаючись, немов крізь серпанок, ішла Марійка на своє місце, а її ловили за руки подруги, проводжали оплесками вчителі, батьки, її однокласники.

Один за одним підходили до столу випускники. Срібні медалі одержали Юля Жукова, Віктор Перегуда, Саша Нестеренко і, зовсім несподівано для всіх, Варя Лукашевич.

Це не було несподіванкою лише для Марійки, яка останні два місяці напружено працювала з Варєю і з особливим піклуванням та старанністю підготувала її до екзаменів. Це було б неможливим, якби сама Варя не почала вчитися з винятково наполегливістю.

Віктор ніс коробочку з медаллю обережно, обома руками, наче кришталеву вазу. Коли він сів на своє місце поруч з батьком, Степан Якович швидко нагнувся до нього й шепнув:

— Ну, Вікторе, спасибі! Порадував нас... Вірю, що й той... будеш справжнім сталеваром, новатором...

Коли атестати було роздано, виступив з промовою Юрій Юрійович. Ніколи ще не бачили десятикласники свого класного керівника таким схвильованим.

— Друзі мої! — сказав він і враз замовк, скинув пенсне і з особливою старанністю почав протирати хусточкою скельця. Всі зрозуміли, що робиться зараз у душі старого вчителя, і не в одного випускника підкотив до горла гарячий клубок.

— Друзі мої! Отак завжди — виховаєш вас, навчиш, а ви... ви — пурх, і прощай, школо! Нічого, нічого, так і має бути. От мені й хочеться сьогодні попрощатися з вами і сказати на дорогу кілька слів... Справді — на дорогу, ви ж залишаєте рідний дім — свою школу. Я хочу насамперед побажати вам здоров'я і щастя. Повірте, це дуже потрібні речі в житті. "Якого ж щастя?" — спитаєте ви. От і я себе часто про це питав. І що ж? Завжди приходив до думки, що щастя — любима праця для блага Вітчизни... А любима праця — це праця незвичайна. Якщо, знаєте, людина любить свою працю, то вкладає в неї всю здібність, всю свою душевну радість і свою душевну красу. І тоді така праця уже обов'язково буде творчою, вона одухотворяє людину, окриляє її на високі подвиги... Ми сьогодні прощаємось, та це не довічна розлука! Минуть роки, і ми знову зустрінемося з вами. Ось тут, у цьому залі, щоб пригадати сьогоднішній день прощання зі школою, поділитися своїми успіхами, своїм щастям. Хтось із вас збудує перший атомний паровоз; інший спуститься в глибочині океану і розвідає дно; третій приготує снаряд для польоту на Місяць. Напишете книги, намалюєте картини, уславите нашу радянську землю новими досягненнями. То будуть радісні зустрічі з вами, свято для нас, педагогів, і школи, яка дала вам крила для орлиного льоту!

Юрій Юрійович побажав своїм вихованцям з успіхом оволодіти обраною професією, щодня збагачувати свої знання.

— Завжди і всюди, друзі мої,— закінчив він,— пам'ятайте про силу колективу, бо хто лишається сам, той блукає манівцями і перестає йти в ногу з життям... Колектив зробив вас людьми, він дасть вам силу в руки, виведе на широку дорогу життя...

З дивним почуттям слухала Марійка промову свого класного керівника. Кілька років вона бачила його день у день, усе її шкільне життя, класні події, великі й малі — все було пов'язане з ним. Здавалось, що так буде завжди. І ось сьогодні він востаннє стоїть перед ними, востаннє бачать учні таку знайому чеховську борідку і пенсне. Юрій Юрійович прощається. І здається, що ось зараз загуде паровоз, здригнуться колеса і тихо рушать уперед, пропливе назад платформа, а на ній — постать дорогого і рідного

вчителя...

Тетяна Максимівна надала слово Марійці. У дівчини була вже заздалегідь обміркована промова, але під впливом того, що сказав Юрій Юрійович, під впливом почуттів, які були викликані його словами, у Марійки з'явилися нові думки. Це було навіть краще, бо промова її йшла від самого серця, щира й схвильована.

Марійка подякувала вчителям за науку, за виховання, сказала, що кожний із випускників збереже про них найсвітліші спогади. Потім вона звернулась до Юрія Юрійовича:

— Спасибі вам, дорогий учителю, за побажання щастя. Ми всі мріємо робити великі діла, ви говорили тут про них — про атомний паровоз, про ракетоплан. Усе це буде створено нашим поколінням! І я теж мріяла про подвиги, і зараз мрію. Але саме життя навчило мене розуміти суть подвигу інакше, ніж я досі уявляла його. Я зрозуміла, що подвиг — не тільки мандрівка на Місяць, новий відкритий закон про політ у стратосферу чи нове вдосконалення літака. Подвиг не тільки в нечуваній досі блискучій операції хірурга, а також і в копіткій, непомітній роботі мікробіолога над проблемою походження якогось захворювання. І я хочу сказати таке: напевне, про мене і про багатьох з нас не буде ніякої звістки — про нас не писатимуть газети і не гримітиме радіо. Але це не значить, що ми не виправдали ваших надій, дорогі наші вчителі! Ми роз'їдемося у всі кінці Радянського Союзу, щоб не покладаючи рук працювати й працювати, щоб праця кожного з нас злилася в єдине щастя любимої Батьківщини. От за те, що ви навчили нас найвищого — безмірно любити і гордитися своєю соціалістичною Вітчизною, от за це — найпалкіша і найсердечніша подяка від усіх нас!

Марійка закінчила, але їй здалося, що не все сказано, їй хотілося знайти ще якісь слова, такі виразні і щирі, щоб вони по-справжньому висловили всю подяку Юрієві Юрійовичу. Думки раптом розбіглися, і тоді Марійка швидко ступила крок до столу і мовчки потиснула вчителю руку.

Незабаром урочиста частина закінчилась, у залі знявся гомін, сміх, привітальні вигуки. Колишні десятикласники вітали один одного з атестатом зрілості, всюди чулися жарти, розмови, оркестр востаннє зіграв туш.

Ніну оточила ціла юрба подруг і товаришів. Вова Мороз, Юля Жукова, Віктор, Ліда Шепель, Базилевська... Всі тиснули їй руки, вітали з медаллю, дівчата обіймали подругу, і раз у раз чути було звуки поцілунків. Юля Жукова сердечно притиснула Ніну до себе, поцілувала і шепнула:

— Нінко, ти з нами! Завжди! Правда?

Зворушена Ніна нічого не могла відповісти, і тільки мовчки обіймала подругу. Адже все могло бути інакше, зовсім інакше. І тоді не було б цих теплих потисків рук, і, напевне, без цієї ласки і дружніх обіймів сама медаль здалася б кусочком холодного металу.

Ніна очима шукала Марійку. В цю хвилину особливо хотілось бачити її біля себе.

До Марійки, протискуючись крізь коло хлопців і дівчат, підійшла незнайома жінка

з високою пишною зачіскою.

— Ви не знаєте мене,— сказала вона,— але мені багато розповідав про вас Віктор. Так, так, я його мати, Лукія Федорівна. І я давно вас хотіла побачити. Дуже рада, що ось сьогодні... Одним словом — прийміть і від мене поздоровлення!

Вона по-материнському тепло обняла Марійку.

— І не тільки від мене, а від усіх матерів, які тут присутні... Ми щасливі за вас... Спасибі, дочко! Щоб була здорова й весела!

Від жіночого волосся, від її плаття йшла якась страшенно знайома суміш запахів, таких затишних — чи то печеного хліба, чи то запашного мила, чи то волошок. Марійка притиснула до її грудей голову, і враз усе те, що підсвідомо ні на хвилину не залишало сьогодні дівчину, зринуло нагору, прорвалось гарячими задушливими судорогами, які підступили до горла, стиснули дихання...

Марійка ледве перемогла себе й подякувала жінці, а тоді хутко пішла в комірчину біля роздягальні. Вона вскочила туди, де стояли відра і швабри, сіла на скриньці з тирсою і затремтіла від нестримних сліз. Затулила обличчя руками, але сльози текли між пальцями — гарячі, мовчазні, невтішні...

Здалека, з залу, долітав до Марійки відгомін розмов, вибухи сміху. В комірчині було зовсім тихо і півтемно. Пахло мокрою рогожею і гасом.

Двері тихенько розчинились, і на порозі зупинилась постать жінки.

— Ну, так і знала... Як із сльозами, то зараз сюди...

Марійка здригнулась і повернула до жінки мокре обличчя.

— Так і знала,— повторила Агафія Кирилівна.— Почергуй, кажу Насті, за мене, а я піду втішати дівчину. Я ж усіх втішаю. Як хто з учениць шмигоне сюди, то вже знаю, що треба втішати... А мене... мене хто втішить?..

Старенька гардеробниця примостилась поруч з Марійкою і несподівано схлипнула:

— Голубко моя... Сонечко...

Сльози так і потекли в неї по зморшкуватих щоках, одна крапля затремтіла на бородавці під оком.

— Донечка... Під Сталінградом її...

— Сонечка? — повторила Марійка.

— Соня. Сестрою була в польовому... Така була... Хіба розкажеш? А тепер кожна з вас... кожна нагадує мені Сонечку...

Марійка легенько погладила плече старенької. Розуміла, що тут ніякі слова втіхи не потрібні. Перед цим горем старої матері і свій власний біль затих, тяжка згадка затуманилась, зникла.

Агафія Кирилівна обняла Марійку, Марійка — її і так сиділи в півтемряві обидві: одна вже закінчувала свій життєвий шлях, друга тільки починала його.

— Ну, годі!

Агафія Кирилівна дістала хусточку, подумала й витерла Марійці, як дитині, підборіддя.

— Годі, кажу. Подруги ждуть. А може, вже й автобус приїхав.

Вони вийшли з комірки. Коридором поспішали Варя і Юля.

— Марійко! Де ти блукаєш? Ми тебе скрізь шукаємо! Швидше давай атестат на схованку Юрієві Юрійовичу! Зараз поїдемо!

— А що, є вже автобус?

Жукова махнула рукою:

— Уже всі посідали! Тебе ждемо! Ой, що це до тебе за павутиння вчепилося?

Біля шкільного під'їзду стояв червоний автобус. З розчинених вікон махали десятки рук.

— Швидше! Швидше! Що ж ви?

Другу частину вечора передбачалось провести далеко за містом, на березі річки. Господарча комісія в складі Ліди Шепель, Софи Базилевської і Вови Мороза ще два дні тому підшукала хороше місце на березі Дінця в дубовому лісі.

Хоч який просторий був автобус, а все ж таки в ньому стало тісно. На пікнік їхали всі випускники, Юрій Юрійович, Надія Пилипівна, Олег Денисович, батьки Віктора і батько Ніни Коробейник. Їхали ще дві офіціантки з ресторану. Вони везли в корзинах булочки й ковбасу — це додатково, бо всю іншу провізію й посуд завезли раніше.

Марійка навіть не помітила, як проїхали центр і околицю з присадкуватими котеджами для робітників велозаводу, як виїхали за місто, як мимо вікон побігли телеграфні стовпи з рядами проводів і закружляли поля з молодими лісосмугами.

В автобусі було шумно й весело. Невпинно звучали сміх і жарти, не встигала стихнути одна пісня, як починалась друга. Прекрасний і свіжий голос Варі Лукашевич, яка сиділа, обнявшись з Марійкою, виривався з загального хору, і здавалось, що його підхоплює грайливий вітрець з польових просторів.

Пісня рветься з грудей, вітрець дме у вікна, кошлатить волосся, лопочуть завіски, пропливають гайки, і знову поля й поля з високими хлібами...

Несподівано війнуло свіжістю ріки, автобус круто завернув ліворуч, і вже побігли назустріч немовби й лугові квіти, справжній килим з клеверу, золотого жовтцю і ромену. Віктор закричав:

— Яструб! Дивіться, яструб!

Усі повисовувалися з вікон. Над лугом летів великий сірий птах, на нього хоробро нападали кілька маленьких пташок. Коли якась пташка занадто близько підлітала до птаха, він робив у повітрі швидкий рух, немов пірнав униз.

— Дивіться, дивіться,— захоплено гукав Віктор,— ці пташки здаються проти нього ліліпутами!..

— Не ліліпутами, а бджолами, які намагаються вжалити! — обізвалась Жукова.

Вова Мороз висунув у вікно голову:

— Це не яструб! Які дурниці! Сова! Справді — сова! Її щось вигнало з денної схованки. Дивіться, як вона незграбно летить!

— Ану, пустіть і мене! — просила Марійка, зазираючи у вікно через голови.— Пустіть же! Я вам скажу — яструб чи сова!

Та птаха вже не було видно. Марійка побачила за лугом ліс, а за ним гору. Гора

була вкрита лісом, на ній височіли густолисті дуби, і крізь них розтопленим червоним золотом струменіло передвечірнє сонце. Ріки ще не видно за високими кущами, та ось і вона блиснула рожевою від заходу сонця смугою.

Автобус зупинився біля переправи. Ріка була широка й повноводна. Біля берега стояв пором — два великих човни з настеленими на них дошками. На протилежному березі білили на горбах хати в гущавині садків.

Юрій Юрійович першим стрибнув на пором і подав руку Надії Пилипівні. За ним почали стрибати інші. Лунко застукали каблуки на дерев'яному помості. Віктор і Саша Нестеренко взялися за довгі жердини й занурили їх у глибочінь.

— Взя-ли-и! Р-разом! Ще раз! — заспівав Віктор, налягаючи грудьми на жердину і відштовхуючись нею від дна.— Вовко, ти як там рулюєш? Ліворуч давай! Ну, що за друг! Йому кажуть — "цоб", а він — "цабе!"

Вова Мороз, який стояв на кормі й обома руками вчепився за незграбного дерев'яного руля, тут же зрозумів усю немудру механіку рулювання. Вода зашуміла, запінилась, пором повільно рушив уперед.

— Із швидкістю архієрея, який їде на велосипеді! — засміявся Олег Денисович.— Пам'ятаєте, у Чехова?

Він підійшов до Вови і став йому допомагати. Рулювати було важко, Олег Денисович скинув просто на поміст свого новенького білого картуза, в якому він був схожий на капітана, і русяве волосся збилось йому на лоб.

Пором з тупим поштовхом ткнувся у піщаний берег.

Місце для пікніка вибрали біля підніжжя гори в лісі, де ріка робила крутий вигин. Усі раптом замовкли, вражені тишею, яка, здавалось, тремтіла в повітрі, як туго натягнена струна. Доторкнись до неї звуком — і вона ахне у відповідь тисячоголосою луною, підхопить, понесе, заколише. Тільки далеко десь на узліссі сумовито кувала зозуля і якась пташка стомлено доспівувала свою пісеньку. Над водою вигравали стовпом комарі.

Рожевий відсвіт на поверхні ріки все темнішав. Десь на горі ще догоряло проміння, а тут, під горою, вже владно насувався присмерк. Він ішов з гущавини і ніс з собою могутню хвилю вологих запахів вечірнього лісу. На застиглій воді розбігались легенькі кола від ледве чутних сплесків верховодів, які хапали комашню. Лісова гущавина на протилежному березі здавалася вже зовсім темною стіною. Безшумно проплив човен з копичкою трави. Дідусь стояв на кормі з веслом. Востаннє гукнула зозуля й затихла.

На крутому березі, просто на траві, вже було розстелено скатерті і поставлено закуски. Згадуючи піонерські походи, молодь пішла збирати хмиз. По лісі покотились дзвінки перегуки, і тиша разом брязнула, зойкнула, розсипалась скляними осколками...

Вечеряли при світлі величезного вогнища, яке багровими білками танцювало у воді. Було багато веселої метушні, жартів, пісень.

Саша Нестеренко, якому не пощастило сісти поруч з Марійкою ще в автобусі, зараз набрався сміливості, підійшов і сів за її спиною так близько, що Марійка чула його дихання, коли він старанно виводив:



Сичі в гаю перекликались,

Та ясен раз у раз скрипів...

— Тобі що,— спитала Марійка,— незручно біля Олега Денисовича?

— Не зовсім. Біля тебе зручніше.

— А може, біля мене місце вже зайняте? — І в голосі її несподівано для неї самої прозвучало неприховане лукавство.

Саша враз розгубився:

— Пробач, я ж не знав...

Він хотів піти, та Марійка притримала його за руку:

— Та почекай! От скільки ми з тобою вчилися в одному класі, а якось не доводилось нам поговорити разом.

— Не було спільних інтересів,— зітхнув Нестеренко.— Ти ж в астрономи націлялась, а я, як вирішив, що піду по медичній лінії, так і до кінця десятирічки...

— Ну, спільні інтереси в нас були,— сказала Марійка,— а тільки...

— Тільки ти не звертала на мене належної уваги...

Марійка знову засміялась:

— Належної уваги! Ось як! До речі, які ти "сторонні" книжки читав під час уроків?

— Я ж не тільки під час уроків. Я завжди читаю, книги брав аж у двох бібліотеках. Остання, яку я прочитав,— "Обрыв" Гончарова. Це вже вдруге. З медицини теж читаю, "Хірургію", наприклад. Страшна книжка, і така, знаєш... Як це сказати?

— Феноменальна?

— От, от,— зрадів Саша, не помічаючи Марійчиної іронії.— Тягне до себе. А ти яку останню книжку прочитала?

Юля Жукова підкинула у вогнище хмизу. Полум'я на хвилину притихло, вдарило густим димом, крізь нього пробивались золоті гадючки, і враз загоготало, рвонулося вгору, вибухнуло іскрами. Хмиз затріскотів, вогонь раз у раз мінявся — він то вигравав червоними, немов зловісними язиками, то враз ставав ясно-жовтим, то вихрився синіми кучерями.

Освітлена миготливим полум'ям, на березі стала Варя Лукашевич. Далеко над заснулою рікою обізвався її голос:

Віють вітри, віють буйні.

Аж дерева гнуться...

Здавалось, що це співає сама засмучена Наталка Полтавка, яка прийшла з відрами до криниці...

Вже давно густий присмерк обняв і річку, і берег. Давно вже темрява блукала під крилатими дубами. Тільки іноді під крутим берегом цмокала сонна риба або, може, сом, нічний мандрівник, вплив з ями на полювання. Здалека, з сусіднього колгоспу, долітали звуки радіо. Присмерк і відстань робили їх м'якими й ніжними. Наче розбуджена піснею Варі, на протилежному березі обізвалась якась пташка і затихла.

Всі кілька хвилин мовчали під враженням пісні.

Юрій Юрійович сів перед вогнищем навпочіпки і почав ворухити в ньому дрючком.

Високо полетіли іскри.

— Отже...— промовив він.— Так на чому ми зупинились? Таким чином, у нас сьогодні останній вечір. Останній вечір...— Голос у нього здригнувся.— У вас, юні друзі, скінчився важливий етап у житті. Скінчилися шкільні роки, а разом з ними й ваше дитинство. Йшла людина на гору, десять років йшла. Вийшла на вершину, зупинилась і ахнула: який простір навкруги, які краєвиди, які вабливі дороги!

Тим часом частина молоді розійшлася хто куди. Степан Якович привіз вудку і зібрався кудись під ліс порибалити.

— Та що ви надумали? — зупинив його Олег Денисович.— Я хоч і не рибалка, а знаю, що вночі риба не клює. Треба ж їй і поспати.

— А сом? — чомусь урочисто промовив Степан Якович.— Про сома забули? Сом — нічний богатир! А вони тут, у Дінці, є, є... Я й шматочок м'яса захопив...

Хлопці й дівчата блукали над рікою, хтось пішов на Козачу гору.

— Ходімо й ми на Козачу! — запропонувала Юля.

Віктор, якому хотілось побути з Юлею вдвох, охоче згодився. За чверть години вони вже стояли, взявшись за руки, на вершині гори, по коліна в густій траві.

Далеко внизу Віктор і Юля побачили своє вогнище. Воно здавалось у темряві яскравою свічкою. На його тлі рухались чорні постаті.

— То як же, Вітю,— спитала Юля,— ти вирішив остаточно?

— Остаточно. Ти не гнівайся, Юленько. Я вже був у відділі кадрів. Тиждень ще погуляю, відпочину, а тоді — на завод.

— Ну, а я через два дні — в Каховку.

Юля повернулась до Віктора.

— Я тобі хочу сказати, Вітю, коли б ти вирішив інакше... ну коли б ти відмовився від своєї мрії, від заводу, я б перестала тебе поважати.

— Хоча б це було й заради тебе?

— Хоча б і заради мене. Вітюсь, нічого не зміниться? Правда? Я вчитимусь в університеті, ти працюватимеш на заводі. В одному ж місті.

— Я поступлю на заочний, Юлю.

Вони посідали на траву.

— Ось і минуло десять років,— сказала Юля.— Я пам'ятаю, як поступала в перший клас. Це було в Казахстані. Є така станція Бертис, два кілометри від Балхаша. Я хочу, щоб ти уявив, Вітюсь: степ, якому немає краю, вдалині де-не-де кам'янисті сопки, голі-голісінькі, в кущиках пожовклого полиню. І раптом серед цього рудого простору — блакитне озеро, по ньому пливе пароплав. Я б зараз охоче поїхала туди ще раз. А тоді... Розумієш — сорок другий рік, тато працював у залізничному депо, і депо евакуювали на Карагандинську залізницю, в Бертис. Поселок серед степу, а поруч — казахський аул. Я ходила з мамою вимінювати в казахів на чай пшеницю. Нам давали на пайок такий пресований чай у плитках. У мене була подружка Ажар, казашка. Ти не слухаєш? Це тобі не цікаво? А мені зараз приємно згадати.

— Слухаю, слухаю, Юлю. Розповідай, мені все цікаво. Я уявляю тебе дівчинкою...

Зовсім недалеко прозвучав сміх і почулись голоси. Потім хтось злякано гукнув:

— Ой, хто тут?

Юля впізнала Марійчин голос. Марійка була з Нестеренком, а з ними Варя Лукашевич і Вова.

— О великий аллах! — вигукнув Вова.— Куди ми потрапили? П'ятеро медалістів і між ними єдиний я, грішний і безмедальний!

— Нічого, Вовочко,— втішила Юля,— медаль розвинула б у тебе пиху, а так ти, скромний живописець, намалюєш за літо хорошу картину, ну, приміром, "Вручення медалей моїм товаришам".

— Ой Юліє, ти така жорстока! — сказав Вова. Він підійшов до самого краю і, піднявши руку, з пафосом продекламував:

...Один на вершині стою я...

— Що ти робиш! — гукнула Варя і злякано відтягла його від урвища.— Кісток не збереш!

Ніч була темна й задущлива. Ні зірок, ні місяця. Десь за лісом зрідка і ліниво моргала блискавиця. Було вже далеко за північ. Здавалося, що темрява стає густою і волохатою, як вовна. Навіть далека блискавка востаннє моргнула і зникла. Внизу тільки вгадувалась неясна смуга — там звивалась ріка.

Вогнище на березі почало пригасати. Воно ще світилось, як велетенське око, та вже не було в ньому ні буйства, ні сили.

І в ту мить, коли темрява й тиша з'єднались, здається, в одну глуху й моторошну стіну, Варя знову заспівала пісню. Спочатку тихо, півголосом, а далі все голосніше. Всі почали підспівувати.

Біля вогнища, мабуть, почули спів. Звідти долинуло: "Га-га-га-а!"

Віктор склав рупором долоні, щосили гукнув:

— А-го-ов!

У відповідь війнув розбуджений вітрець, зашелестіла трава, зашуміли спросоння дуби, і вогнище на березі розжевірилось, спалахнуло і знову шугонуло вгору. Золоті іскри роєм полетіли в темне нічне небо.

...Низько над обрієм, немов прорвавшись крізь пелену хмар, блиснула яскрава зірка. Вітрець налітав поривами, і з кожною хвилиною свіжішало. Дуби на горі шуміли тепер, не стихаючи. Далеко внизу заклубочилось щось сиве, і Марійка закричала:

— Туман! Гляньте, туман над рікою!

— Ранок! — вигукнув Віктор.— Ранок! Світає!

І всі зрозуміли, що яскрава зірка над обрієм — ранкова зірка, і що все, все: і пориви свіжого вітерця, і шум листя, і сивий туман — усе це перед близьким світанком...

На хвилину всі замовкли. Стояли, взявшись за руки, на високій горі.

Про що думав кожний із них? Чи про вабливі, хвилюючі дороги життя, які чекали їх, юних і палких, чи про яскраве сонце, чи, може, мовчки клялися одне одному у вічній дружбі?

Затамувавши подих, дивились, як над зазубнями далеких і темних лісів уже

народилась ніжна і тріпотлива, мов пелюсток, ясна смужка...

Здрастуй, світанок, здрастуй, юність!..

1953